Győrffy Erzsébet

KORAI ÓMAGYAR KORI FOLYÓVÍZNEVEK

Győrffy Erzsébet

Korai ómagyar kori folyóvíznevek

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2011

A Magyar Névarchívum Kiadványai 20.

Szerkesztő:
Hoffmann István

A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.
A megjelenést támogatta továbbá az MTA DAB és „A tudományért a régióban" Alapítvány, valamint az Országos Tudományos Kutatási Alap (62207 sz.).
Készült a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén.

Lektorálta:
Maticsák Sándor

© Győrffy Erzsébet, 2011
© Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát, 2011

ISBN 978-963-318-122-5

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató
Borítóterv: Varga József
Készült a Debreceni Egyetem sokszorosító üzemében.

Tartalom

Bevezetés 7
I. A magyar víznévkutatás története 11
1. Adattárak 11
2. Etimológiai és névrendszertani kutatások 13
3. A folyóvíznevek nyelvi és kronológiai rétegei 22
4. Adattárak 24
II. A víznévkutatás elméleti kérdései 29
1. A folyóvizek nevei a helynévfajták rendszerében 29
2. A víznevek jelentéstani kérdései: a homonim nevek, a szakasznevek és a többnevűség 32
2.1. Homonímia és poliszémia 33
2.2. Szinonímia és polinímia 37
III. A folyóvíznevek névrendszertani vizsgálata 49
1. Szerkezeti elemzés 50
1.1. A hely fajtáját megjelölő névrészek 51
1.2. A víz valamely sajátosságát kifejező névrészek 51
1.2.1. A névrész kifejezi a víz valamely tulajdonságát 51
1.2.2. A névrész kifejezi a víz viszonyát valamilyen külső dologhoz 57
1.2.3. A névrész kifejezi a víz valamely más helyhez való viszonyát 63
1.3. Megnevező szerepű névrészek 69
1.4. Bizonytalan szemantikai tartalmú névrészek 76
1.5. Összegzés 79
2. A korai ómagyar kori folyóvízneveket alkotó vízrajzi köznevek elemzése 85
3. Keletkezéstörténeti elemzés 105
3.1. Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott folyóvíznevek 105
3.1.1. Jelöletlen szerkezetek 107
3.1.2. Jelölt szerkezetek 111
3.2. Morfematikus szerkesztéssel alkotott nevek 113
3.3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek 117
3.3.1. Jelentéshasadás 118
3.3.2. Metonímia 120
3.3.3. Névköltöztetés 124

3.4. Szerkezeti változással alakult nevek 124
3.4.1. Ellipszis és kiegészülés 125
3.4.2. Redukció és bővülés 129
3.4.3. Névelemcsere 130
3.4.4. Deszemantizáció 131
3.5. Névátvételek 132
3.6. Összegzés 143
4. A folyóvíznevek kronológiai és területi állandósága 146
5. A folyóvíznévből származó helynévfajták 153
5.1. Folyóvíznevekből keletkezett településnevek 155
5.2. Folyóvíznevekből keletkezett tájnevek 164
5.3. Folyóvíznevekből keletkezett várnevek 168
5.4. Folyóvíznevekből keletkezett hegynevek 169
5.5. Folyóvíznevekből keletkezett egyéb helynévfajták 170
5.6. Összegzés 171
6. A tó- és folyóvíznevek névrendszertani összehasonlítása 173
Irodalom 179
Helynévmutató 193
Summary 213

Bevezetés

1. „A víznevek fontossága rendkívül nagy” — írja KÁLMÁN BÉLA a több kiadást megélt, névtudományt népszerűsítő munkájában a vízneveket bemutató fejezet nyitómondataként (1973: 129). Hogy ez a tömör megállapítás valóban megállja a helyét, nemcsak az ő fejezetnyi indoklása támaszthatja alá, hanem az a tény is, hogy a névtannal és nyelvtörténettel foglalkozó kutatók időről időre szívesen fordulnak a víznevek tanulmányozása felé.

Ennek egyrészt az lehet az oka, hogy nagyobb folyóink — s általában a nagyobb, KISS LAJOS szavaival élve a „nemzetközi tulajdonban” lévő vizek (1994: 19) — nevei a helynevek legarchaikusabb rétegét képezik. Másrészt a változásokkal szemben is ez a névfajta tűnik a leginkább ellenállónak: ezek a nevek vannak talán a legkevésbé kitéve a kulturális–politikai–ideológiai hatásoknak, és nyelvi felépítésük tekintetében is nagyfokú állandóságot mutatnak. Ez a két tényező együtt eredményezi azt, hogy vízneveink a nyelvi változások „történeti dokumentációi”-nak tekinthetők, azaz vizsgálatuk segítségével jól figyelemmel követhetők azok a fonológiai és morfológiai változások, amelyek az oklevelek víznévi (és általában helynévi) anyaga által megismerhető nyelvemlékes korban mentek végbe.

A vizet jelölő helyek magyar neveinek rögzítését elsősorban a birtokok határainak leírása hívta életre, de fontos szerepük volt a halászati jogok rögzítésében is; a folyók, patakok, tavak stb. megnevezésének szükségességét azonban leginkább a közösség hétköznapjaiban betöltött szerepük indokolhatja: a víz egyszerre szolgált például élelemforrásként és közlekedési lehetőségként. KRISTÓ GYULA pedig a középkori magyarság tájszemléletéről írott monográfiájában a víznéveknek a lokalizálásban játszott fontosságát emeli ki (2003). Ezt a térszervezési módot — vagyis azt a szemléletet, hogy elsősorban a vizek szolgálnak tájékozódási pontokként — a nomád kor hagyatékának mondja, ami szerinte az itatóhelyek fontosságával is összefüggésben lehet.

A nagyobb vizek neveinek az általános nyelvtörténeti értéke mellett a Kárpát-medence kisebb, leggyakrabban magyar nevet viselő vízneveinek a kutatása a magyar nyelv- és nyelvjárástörténet kevésbé kiaknázott területének számít, noha a jól lokalizálható víznevekben szereplő szavak a területi vizsgálatok számára megfelelő alapot szolgáltathatnak (vö. BENKŐ 1982: 179, KÁLMÁN 1967: 348). Meg kell jegyeznünk ugyanakkor azt is, hogy az okleveleinkben található helynevek, s így természetesen a víznevek is esetenként a lejegyző nyelvi, nyelvhasználati jellegzetességeit is magukon viselhetik (erről lásd bővebben HOFFMANN 2004).

A víznévkutatásnak ugyanakkor nem csupán a nyelv- és nyelvjárás-történeti vizsgálatokban van jelentős szerepe, hanem a vízneveknek az egész névrendszerre gyakorolt hatása folytán az „önelvű" névtudomány is fontos kutatási területként tekint erre a helynévfajtára, „a lakosság életében legfontosabb szerepet játszó folyók, tavak stb. nevét ugyanis igen gyakran felhasználják más objektumok elnevezésére, önállóan és megkülönböztető elemként egyaránt" (BÍRÓ 1999: 36).

2. A hidronomasztika más diszciplínák segédtudományává is válhat. A víznevek elemzése alapja lehet például népesség- és településtörténeti kutatásoknak. MELICH JÁNOS nagyszabású, de mai tudásunk alapján több pontján is módosításra szoruló munkájában más helynévtípusok tanúsága mellett a vízneveket (például *Duna, Laborc, Temes, Krassó, Küküllő* stb.) is segítségül hívta a honfoglalás kori Magyarország népeinek meghatározásához (1925–1929). MELICH tanítványa, KNIEZSA ISTVÁN „Magyarország népei a XI.-ik században" című monográfiájában elsősorban a helynevek, s így a víznevek tanúságtételére alapozva igyekszik meghatározni a honfoglalás utáni Kárpát-medence etnikai összetételét (1938/2000).

KNIEZSA másutt a nagyobb vizek elnevezéseire korlátozza a víznevek ilyen típusú bizonyító erejét. Nézetét azzal magyarázza, hogy a különböző nagyságú vizek neveinek a használati hatóköre igen eltérő: „e [ti. kisebb] patakok neveit ugyanis legtöbbször már a szomszéd község sem ismeri, így egy helység lakosságának kicserélődése esetén a patak neve legtöbbször feledésbe merül" (1942a: 4). Székelyföldi településtörténeti vizsgálódásai alkalmával pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a víznevek analízise nemcsak a lakosság etnikumának meghatározásában lehet segítségünkre, hanem annak eldöntéséhez is támpontot nyújthat, hogy a lakosság zárt tömbben vagy pedig szigetszerűen élt-e az adott területen (1948a: 1).

Hasonlóképpen ítéli meg a nagyobb vizek neveinek a jelentőségét BENKŐ LORÁND is. A székelyföldi Maros- és Udvarhelyszék népesség- és településtörténeti kérdéseiről írt tanulmányában úgy látja, arra a kérdésre, hogy kik laktak a két szék területén a székely megszállás előtt, csakis a helynevek adhatnak feleletet, s közöttük is a nagyobb vizek elnevezései alkalmasak arra, hogy belőlük ilyen következtetéseket vonjunk le (1991).

HOFFMANN ISTVÁN történeti helynévanyagon végzett kutatásai alapján figyelmeztet a mikro- és a makrotoponimák eltérő felhasználhatóságára. A mikrotoponimák „névadói-névhasználói köre többnyire egy-egy település lakóira szűkíthető le, így ezek a nevek a lokális nyelvhasználat vizsgálatának a legjobb forrását adják. Ám ebből az is adódik, hogy etnikai következtetésekre is legfeljebb csak ilyen hatókörrel érvényesek, a tágabb környezet népességi viszonyaira semmiképpen nem vethetnek fényt." (2007b: 103–4). A makrotoponimák — közte a nagyobb folyók nevei — ezzel szemben többnyire jövevénynevek,

minthogy azonban az átvétel lokális körülményeire vonatkozóan igen kevés támpontunk lehet, etnikai vizsgálatokban alig hasznosíthatjuk őket. Az idegen eredetű víznevek ugyanis önmagukban általában nemigen alkalmasak arra, hogy általuk különböző népeknek a Kárpát-medencebeli helyzetét a honfoglalást követő évszázadokra vonatkozóan pontosabban meghatározzuk (2009).

A névtudomány eredményeiből a fent említett diszciplínákon túl a történeti földrajz a térszín egykori állapotára következtethet; a nevekben fellelhető növény- és állatnevek pedig olyan információkat szolgáltathatnak az egykori növénytakarót, illetve bizonyos állatok élőhelyét illetően, melyeket a növény- és az állatföldrajz saját kutatásaiban vehet figyelembe (vö. BÁRCZI 1980: 221).

3. Ahogyan az elmondottakból kitűnik, a víznévkutatás az önelvű névtan céljain túl eredményeivel más tudományágak számára is nagy jelentőséggel bírhat. A víznevek fontosságára szinte minden helynévkutató fel is hívja a figyelmet, e gazdag szakirodalommal rendelkező tudományterületet azonban mégis egyfajta aránytalanság jellemzi: többnyire a nagyobb vizek neveinek az etimológiai vizsgálatára törekedtek a szakmunkák, s ezekből vontak le következtetéseket. Minthogy ezek a nevek többnyire más nyelvek helynévrendszeréből kerültek át a magyarba, a jövevényvízneveknek a névkutatásban eddig jóval nagyobb figyelem jutott, mint a belső keletkezésű neveknek, noha nyelvünkről az utóbbiak magától értetődően több ismerettel szolgálhatnak.

4. Munkámat a víznéveken belül csupán a folyóvíznevek vizsgálatának szentelem. A vizsgálati anyag leszűkítését egyrészt mennyiségi tényezők befolyásolták: kvantitatív szempontból ugyanis a víznevek csoportján belül a folyóvíznevéké tekinthető a legnépesebbnek. A KISS LAJOS által szerkesztett „Földrajzi nevek etimológiai szótárá”-nak mintegy huszonkétezres magyar helynévi adatállományában például több mint nyolcszáz folyóvíznevet találunk, míg az állóvizek neveinek a száma csupán tizede a folyóvíznevekének, a források és kutak nevei pedig nem érik el a félszázat sem. (Noha ez a munka döntően településneveket etimologizál, s csak esetlegesen kerültek be más helynévfajták, egyfajta iránymutatóul mégiscsak szolgálhat számunkra.) A történeti névanyagban a folyóvíznevek ugyancsak nagy fölényben állnak az egyéb víznévfajtákkal szemben. Az Árpád-kori Abaúj–Csongrád vármegyék helynévkincsét feldolgozó munkának, a „Korai magyar helynévszótár”-nak az első kötetében 461 folyóvíznév mellett csupán 195 tónév fordul elő: azaz majd két és félszer annyi folyóvíznév van a korpuszban, mint tónév. Emellett azonban sokkal fontosabbak a két névfajta között megragadható névrendszertani különbségek, hiszen egy-egy helynévfajta egyedeinek a számát az adott terület természetföldrajzi viszonyai is jelentősen meghatározzák. (A tó- és folyóvíznevek névrendszertani összehasonlítására a III.6. fejezetben kerítek sort.)

A folyóvíznevek vizsgálatával az állomány egészéről kívánok képet alkotni, ezt azonban nem zárt korpusz alapján teszem, hanem mintavétel útján. A dolgozat alapjául az Árpád-kor folyóvíznév-állománya szolgált, a korszakhatárokat azon-

ban — az általam felhasznált források kronológiai határaihoz is részben igazodva — 1350-ig, valójában a korai ómagyar kor végéig terjesztettem ki. A vizsgálati anyagot a „Korai magyar helynévszótár 1.”, a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2.”, valamint GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának harmadik és negyedik kötetéből állítottam össze. Dolgozatom közvetlen előzményeinek BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY (1998), TÓTH VALÉRIA (2001a), PÓCZOS RITA (2001) és RÁCZ ANITA (2005) munkáit tartom — hogy a témába vágó munkák közül csupán a könyvnyi méretűeket emeljem ki. E művek mindegyike a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott többszintű helynévelemzési modellt (1993) alkalmazta, s eredményességük ösztönzött arra, hogy a korai ómagyar kori folyóvíznevek analízisekor magam is ezt a tipológiát használjam.

Dolgozatom három nagyobb fejezetből áll. Az első fejezetben a magyar víznevekkel foglalkozó jelentősebb tanulmányokat, monográfiákat foglalom össze. A második nagy egység két alfejezetre tagolódik: először a *folyóvíznév* terminust járom körül, majd a víznevek jelentéstani alapú elemzését végzem el, külön hangsúlyt fektetve a többnevűség és a szakasznevek problematikájára. A harmadik fejezet a dolgozatom központi része: a folyóvíznevek névrendszertani vizsgálatát tartalmazza, amelyet kiegészítek a korai ómagyar kori folyóvízneveket alkotó vízrajzi köznevek részletes bemutatásával is. E helyütt a szerkezeti analízis mellett keletkezéstörténeti szempontból is elemzem a korai ómagyar kori víznévanyagot. A névrendszertani fejezet egyes témaköreiben célszerűnek láttam a kronológiai határokat némileg kitágítani annak érdekében, hogy azokra a lényeges összefüggésekre is rámutathassak, amelyek felszínre kerüléséhez a korai ómagyar kori névkincs önmagában nem lett volna elegendő. E kiterjesztett névanyag segítségével először arra keresem a választ, hogy folyóvízneveink mennyire mutatnak állandóságot kronológiai és területi szempontból, majd a folyóvízneveknek a más helyfajták elnevezéseiben (azaz a településnevekben, hegynevekben, várnevekben, tájnevekben stb.) betöltött szerepéről szólok. Az utolsó, összehasonlító természetű alfejezet pedig a folyóvízneveknek és a névrendszertanilag hozzájuk legközelebb álló tóneveknek a hasonlóságait és eltéréseit veszi számba.

5. Munkám közvetlen előzményeként az e témakörben 2009-ben megvédett doktori (Ph.D.) értekezésem szolgált. A disszertáció a Debreceni Egyetem magyar nyelvtudományi doktori programjának keretében készült, s elkészítéséhez jelentős segítséget kaptam a Magyar Nyelvtudományi Tanszék oktatóitól. Az értekezés végleges formájának kialakításában nagyban támaszkodhattam opponenseim, Korompay Klára és Maticsák Sándor építő észrevételeire és javaslataira, munkájukat e helyütt is külön köszönöm. Köszönettel tartozom továbbá Tóth Valériának és Hoffmann Istvánnak, akik munkámat folyamatos figyelemmel kísérték és segítették.

I. A magyar víznévkutatás története

A víznevek a magyar helynévrendszer kétségkívül egyik leggyakrabban vizsgált részterületét képezik. A magyar víznévkutatás története során különféle aspektusból közelítettek ehhez a helynévfajtához. A XIX. század végétől kezdődően több olyan munka is napvilágot látott, amely egy-egy régió vízneveinek adattárát adja közre. Névtani szempontból jóval több ismeretet közölnek azonban azok a dolgozatok, amelyek egy meghatározott tájegység, esetleg egy vízgyűjtő terület víznévkincsének történeti vagy szinkrón névanyagát valamilyen (etimológiai, tipológiai stb.) szempontból elemzik. Egyes szerzők emellett egy-egy konkrét víznév alapos vizsgálatára is vállalkoztak. Tanulmányok születtek ezenkívül a víznevek és más helynévfajták kapcsolatáról, s a vízrajzi köznevek is több szerző figyelmét felkeltették.

1. Adattárak

Az itt bemutatandó munkákról elöljáróban annyit érdemes megemlíteni, hogy ezek többnyire nem nyelvészeti célzattal jöttek létre, hanem egy-egy régió egykori arculatának feltérképezéséhez használták fel a kutatók a víznévi anyagot. És noha a bennük található víznévkincs miatt névrendszertani feldolgozásuk értékes lehet, ez a legtöbb munka esetében még várat magára.

A víznévi anyag bemutatására koncentráló dolgozatok közül több szempontból is kiemelkedik ORTVAY TIVADAR 1882-ben megjelent „Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig” című kétkötetes munkája, amelynek létrejöttét többek között PESTY FRIGYES, RÓMER FLÓRIS és NAGY IMRE kutatásra felhívó szavai ösztönözték.

ORTVAY műve egyrészt feladatvállalásával tűnik ki: az Árpád-kori Magyarország egész területének a víznévi anyagát kívánta feltárni a történeti forrásokban rögzített nevek segítségével. Az így összeállított hatalmas adatmennyiség a dolgozat egyik legfőbb értéke. A közel 6700 víznévi adatra támaszkodó munkában a jelölt objektumok száma meghaladja a négyezret: a mű mintegy 3050 folyó- és 1050 állóvíz nevét, adatait tartalmazza.

A dolgozat elemző része felépítését tekintve két része bontható. Az első részben a névanyagot területi alapon, azaz vármegyék szerint csoportosítva találjuk meg. A munka másik, központi részét a víznevek betűrendes szótára képezi. Az egyes szócikkek címszavául ORTVAY nem az olvasatot vagy a mai köznyelvi

formát adja meg, hanem a betűhív alakok közül emel ki egyet. Ezt követik a név előfordulásainak adatai: a betűhív alak, az oklevél éve, tárgya, majd a szakirodalmi hivatkozások.

E nagyszabású kétkötetes névtárral szemben STRÖMPL GÁBOR elsősorban a helynevek vízrajzi szókincsének tüzetes magyarázatát, értelmezését hiányolva fogalmaz meg kritikai észrevételeket (1930: 113–9). SZABÓ T. ATTILA, majd később KÁLNÁSI ÁRPÁD is e kritikai megjegyzéseket két szempontból is elutasítja: a hiány okát egyrészt a szerző eltérő céljával, másrészt a részletkutatások kezdetlegességével vagy hiányával magyarázza (SZABÓ T. 1942: 3, KÁLNÁSI 1988: 514).

ORTVAY területi szempontból teljességre törekvő munkája mellett érdemes megemlíteni ZOLTAI LAJOS egy mára elfeledett írását, a „Debrecen vizei"-t (1935). E tanulmány megírását sem kifejezetten névtani szempontok vezérelték, célja ugyanis Debrecen hajdani vízrajzának összeállítása volt. A történeti adatokat szép számmal bemutató munka a természetes vizek nevei mellett árkok, csatornák, gátak és kutak elnevezéseit is felsorolja. A betűrendbe rendezett szócikkek a címszó mellett ismertetik a víz helymeghatározását, az adat forrásául szolgáló művet (középkori adatok esetében a betűhív formát is), emellett közölnek a denotátumra vonatkozó információkat is. Etimológiai fejtegetésekbe azonban ritkán bocsátkozik a szerző, ami egyáltalán nem meglepő, tekintve, hogy a múzeumigazgatóként nyugdíjba vonult ZOLTAI elsősorban a korábbi debreceni tájat, s nem a víznévi rendszert próbálta rekonstruálni. Munkája egyik hasznos vonásának tekinthetjük azonban, hogy az egyes vízrajzi köznevek Debrecen környéki jelentésének megadásával hozzájárulhat a szóföldrajzi vizsgálatokhoz, két térképmelléklete pedig a pontosabb lokalizálásban nyújt segítséget.

PAIS LÁSZLÓ 1942-ben megjelent tanulmánya Zala megye víznévi anyagának a bemutatására vállalkozott: a Zala vízgyűjtőjének a vízszabályozások előtti képét kísérelte meg a történeti forrásokban található víznevek segítségével rekonstruálni. Elsőként a vízszabályozás előtti vízgyűjtőterületet mutatta be főként XVI–XVII. századi iratok alapján, majd középkori oklevelek anyagára támaszkodva röviden vázolta a terület változását a honfoglalástól kezdődően, végül a szótárszerű adattári részben a Zala folyása szerint haladva és az egyes településekhez kapcsolva kronológiai rendben találjuk meg a vízrajzi vonatkozású neveket.

Az értékes adatokat tartalmazó tanulmánnyal kapcsolatban BALÁZS JÁNOS az 1981-ben megrendezett III. Magyar Névtudományi Konferencián elhangzott előadásában utalt arra, hogy PAIS LÁSZLÓ „gazdag levéltári kutatásokra támaszkodó doktori értekezése […] mindmáig sajnálatosan kevés figyelmet keltett" (1981: 107). S valóban, a tetemes mennyiségű adathalmaz tüzetes feldolgozása máig nem történt meg, tudomásom szerint eddig TÓTH VALÉRIA volt az egyetlen kutató, aki munkájában felhasználta. Az ÖRDÖG FERENCnek tisztelgő írásában

ugyanis a névanyag egy részének, a folyóvizek neveinek az elemzését végezte el: PAIS munkájából mintegy 400 folyóvíznevet emelt ki, melyet a Vas és a Zala megyei szinkrón névtárak anyagával kiegészítve dolgozott fel (2003).

2. Etimológiai és névrendszertani kutatások

1. Az etimológiai és tipológiai vizsgálatokat a víznevek történetével foglalkozó szakmunkák leggyakrabban areális alapon elkülönített névanyagon végezték el. Vizsgálták többek között egy-egy megye víznévkincsét. A közigazgatásilag meghatározott területek mellett a víznevek esetében azonban természetesebben adódik, hogy egy folyó vízgyűjtő területén található neveket mutassanak be a kutatók, erre azonban lényegesen ritkábban került sor a magyar víznévkutatásban.

1.1. Több dolgozat foglalkozott az Alföld valamely részén folyó vizek elnevezéseivel. Nagyobb terjedelmű tanulmányában MIKESY SÁNDOR a középkori Szabolcs vármegye víznévkincsét vizsgálta (1940). A betűrendben közölt szócikkek a modern filológia követelményeinek is megfelelve tartalmazzák az adatok előfordulásának évszámát, a betűhív alakot, illetve a forrást.[1] A lokalizáció mellett ez a munka — túlhaladva a korábban bemutatott műveket — etimológiai megjegyzéseket is fűz a szócikkekhez, s szakirodalmi utalásokkal is megkönnyíti a további kutatómunkát. A mű a feldolgozott víznéveket sajnos, nem vetíti térképre, s csupán egyoldalas összefoglalás pótolja az etimológiai elemzésen alapuló rendszerező feldolgozást, ahol elsősorban származásbeli csoportokba sorolva találjuk meg a magyar, szláv, török és ismeretlen eredetű víznéveket.

KNIEZSA ISTVÁN a történelmi Szatmár megyéhez tartozó, a Szamoshát és a Nyírség közötti mélyedésben elhelyezkedő Ecsedi-láp vidékéről dolgoz fel 124 szláv eredetű helynevet, amelyből kevéssel több mint egy tucat elnevezés víznév (1942b). Az etimológiai fejtegetés mellett KNIEZSA a névben kifejezett szemantikai tartalom alapján csoportokba is sorolja a neveket.

KÁLNÁSI ÁRPÁD mint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye jó ismerője több tanulmányt is szentelt a régió víznéveinek. A Tisza–Túr víznéveit feldolgozó írása — az előző dolgozatoktól eltérően — nem közöl adattárat, a neveket azonban természeti és művéltségi csoportokba sorolva részletező tipológiai elemzésnek

[1] Utalnunk kell azonban arra, hogy bizonyos esetekben a szerző nem a betűhív adatnak morfológiailag megfelelő címszóval látja el a szócikket: ezt tapasztalhatjuk a *Gyurud* és *Gywrud* adatokkal álló név esetében, ahol a történeti adatok morfológiai struktúráját jelző *Gyűrűd* helyett a mai *Gyűrűs* forma áll. Az azonos denotátumhoz tartozó, de morfológiai eltérést mutató formákat közös szócikk alá sorolja, ám ezek nyelvi viszonyait nem kommentálja: így történhetett, hogy a *Határér* címszó alatt *Hatarer, Hatarpataka* és *Hatarpatak* betűhív alakok egyaránt előfordulnak (MIKESY 1940: 13).

veti alá (1988). A természeti nevek kategóriáján belül a szerző 13 alcsoportot különít el, kategóriái a következők: tulajdonnevek; köznévi alapréteg (valójában vízrajzi köznevek); a víz helyzete, fekvése; nagysága, mérete; alakja; kora; a víz minősége, színe; a víz bősége, sebessége, hangja; szaga, a folyás iránya; állatvilága; növényzete és egyéb nevek. A műveltségi nevek csoportjában csupán három alkategória van: tulajdonképpeni műveltségi nevek, személynevek és eseménynevek. Az első alkategórián belül külön veszi az alapréteget (vízrajzi köznevek), illetve a meghatározó elemeket, ez utóbbi keretei között újabb alcsoportokat is létrehozva: határrész neve, létesítmény, község, árok, amelyben folyik, folyó neve, méret, irány, növényzet, felhasználás jellege és egyéb motiváció. A személynévvel alakult víznevek kategóriája 9 altípusra bomlik, melyek a puszta személynév, családnév, (becézett) keresztnév, cím és vízrajzi köznév különböző kombinációiból jönnek létre. Minden alkategórián belül külön tárgyalja az egyrészes, illetve a kétrészes neveket. Az eseménynevek csoport a halálesetre, egyéb eseményre, tréfás szemléletre és babonás hiedelemre utaló neveket foglalja magában.

KÁLNÁSI tipológiája jól érzékelteti, hogy a víznévadás igen színes motivációs rendszeren nyugszik, magának a kategorizálási rendszernek azonban néhány pontja vitatható. A természeti nevek első csoportját „Tulajdonnevek" címkével látja el a szerző, az ide sorolt vízneveket megvizsgálva azt mondhatjuk, hogy sokkal szerencsésebb választás lett volna „Jövevénynevek"-nek nevezi őket. Általános tulajdonsága ezen kívül a rendszernek, hogy egyes kategóriái túl sok motivációt egyesítenek (például a víz bősége, sebessége, hangja), mások pedig túl széttöredezettek (az eseményneveken belül önállóan állnak a halálesetre utaló nevek). A többféle (például szemantikai és morfológiai) szempont keveredése jellemzi egyebek mellett a „Műveltségi nevek" csoportjának bemutatását is. Nem világos például, hogy KÁLNÁSI kategorizálási rendszerében miért képviselnek külön csoportot a „családnév + vízrajzi köznév birtokos személyragos és rag nélküli alakjai", hiszen ezt az információt semmiféle következtetés levonására nem használja fel később a szerző. Itt érdemes megemlíteni azt is, hogy valójában személynevek jelennek meg egyes eseménynevekben is.

A szatmári víznevek tipológiai vizsgálatakor hasonlóan jár el KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996). A természeti névi alapelemek között azonban csupán a vízrajzi köznéveket és a vízi állatok neveit tárgyalja, míg a műveltségi névi alapelemek csoportjában a vízrajzi közszókat mutatja be.

1.2. Számos kutató szívesen fordította figyelmét az anyaországtól az 1920-as békediktátummal elszakított területek, így Erdély, különösképpen pedig a Székelyföld felé. E régiók kiválasztásában két tényező játszhatott szerepet: egyrészt ezek az egykori magyar országrészek vizekben gazdagok, másrészt a trianoni békediktátum után a nemzeti érzés is felerősödött, és esetenként a szülőföld iránt érzett szeretet is befolyásolhatta e területek kiválasztását.

Az úgynevezett budapesti iskola meghatározó nyelvésze, a fent már említett KNIEZSA ISTVÁN „Erdély víznevei" című munkájában „Erdély és a vele összefüggő nyugati területek folyóinak és nagyobb patakjainak magyarázatát" igyekszik megadni (1942a: 4–5). A történeti adatokat is magában foglaló kötet szócikkeinek felépítése hasonló a MIKESYnél bemutatotthoz — ám KNIEZSA az anyag jellegéből fakadóan közli a címszóként álló nevek román (néhol német) megfelelőit is —, az elemzések mélysége azonban eltérő. A nevek magyarázata szakszerű hang- és szótörténeti levezetésekre épül. Kiváló szlavista lévén KNIEZSA a szláv eredetű nevek esetében a névnek az elsődleges névadó közösség nyelvében betöltött szerepére, etimológiai és nyelvészeti jellemzőire is utal, illetve az átvétel során végbement változásokat is árnyaltan közelíti meg. A dolgozat másik újításának az tekinthető, hogy — ŠMILAUER tíz évvel korábban megjelent nagyszabású, a Felvidék vízneveit bemutató könyvéhez hasonlóan (1932) — a víznevek szócikkeit nem betűrendben közli, hanem „természetes sorrendben, azaz vízrendszerek szerint", a valóságban elfoglalt helyük szerint haladva (KNIEZSA 1942a: 5). A mű harmadik s minden bizonnyal legfontosabb eredménye az, hogy a víznevek tanúságtételét további következtetések levonására használja fel. Az elemzés önmagán túlmutató hozadékaként segítséget nyújt számunkra annak a feltárásában is, hogy a magyar etnikum Erdély megszállásakor milyen népeket találhatott a területen. KNIEZSA konklúziója szerint a helynevek és különösképpen a víznevek megerősítik azokat a feltételezéseket, melyek szerint „a magyarság itt [Erdélyben] csak jelentéktelen szórványokban élő szláv lakosságot talált", illetve hogy „Erdély megszállása idején (a X. század közepe táján) itt román elemet nem találhatott" (KNIEZSA 1942a: 41). Végezetül pedig azt is ki kell emelnünk, hogy a monográfia végén a térkép mellett névmutató is segíti a kutatók munkáját.

A BENKŐ LORÁND tollából származó „A Nyárádmente földrajzinevei" című munka (1947a) a mikrotoponimák feldolgozásának történetében mindenképpen mérföldkőnek számít, így — noha nem pusztán víznéveket tárgyal — a magyar víznévkutatás módszereit és eredményeit összegző fejezetnek is mindenképpen tárgyalnia kell. A szerző Erdély legsűrűbben lakott területének, a Nyárád folyó völgyének teljes helynévanyagát (azaz a településneveket, víznéveket és határneveket) dolgozta fel, elsősorban a nevek jelentéstani, alaktani és fejlődéstörténeti vizsgálatát állítva a középpontba. A főként helyszíni gyűjtéssel összeállított névanyagra támaszkodó, de részben történeti adatokat is tartalmazó munka a vízrajzi tulajdonneveket — BENKŐ szavaival élve — „legfeltűnőbb vízelnevezési csoport"-okba sorolva mutatja be (14). Megemlíti a határrésznevet, növénynevet, községnevet, személynevet tartalmazó neveket, illetve az olyan elnevezéseket, melyek a víz jellegére (nagyságára, alakjára stb.) utaló közszóból alakultak. Noha ezek a kategóriák a víznevekben megjelenő szemantikai tartalommal is azonosíthatók, a megnevezésekből inkább egyfajta lexikai alapú tipológia rajzolódik ki. Külön fejezetet szentel továbbá a vízrajzi köznevek vizsgálatának.

Erdély mellett a Székelyföld víznévi anyagának a vizsgálata is az onomasztikai kutatások középpontjában állt. 1948-ban a víznevek iránt érdeklődők sajátos, a székelyföldi víznévi anyag elemzéséből kiinduló, de általánosabb névrendszertani kérdéseket érintő vitának lehettek tanúi a „Magyar Nyelv" hasábjain. A sok szempontból termékenynek mondható disputa két kiváló névkutató, KNIEZSA ISTVÁN és BENKŐ LORÁND között zajlott le.

A három cikkből álló sorozat első darabja, a vita kirobbantója KNIEZSA „Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön" című tanulmánya volt (1948a). Ez a munka tulajdonképpen a területen adatolható szláv jövevényvíznevek etimológiai szótárának tekinthető, noha a dolgozat befejezéseként a víznevek vizsgálatán alapuló településtörténeti következtetéseket is levon a szerző: „Abból a tényből azonban, hogy e vidékek jelentősebb vizeinek nevei nem a szlávból származnak (*Nyárád, Homoród, Kormos,* stb.), sőt a szláv nevek csupán csak a legjelentéktelenebb vizeknél találhatók, a szláv lakosságot csak egy-két, az útvonalaktól távoleső jelentéktelen szórvány alakjában tételezhetjük fel" (KNIEZSA 1948a: 11).

A témában szintén jártas BENKŐ kritikai megjegyzésekkel illette KNIEZSA munkáját, s egyszersmind az általa szláv eredetűnek tartott névanyag megrostálását is elvégezte (1948). Minden névtani feldolgozó munka alapját a gondos adatgyűjtés képezi, így nem csodálkozhatunk azon, hogy BENKŐ is górcső alá vette a cikk adatközlési módját, s 19 víznév kapcsán kifogásolta, hogy KNIEZSA nem közölte a forrásul használt irodalmat. Ezen túlmenően e neveknek utána járva ennél nagyobb problémát okozó tévedésekre is rábukkant: „az említett 19 pataknév jó része nem eredeti alakulat, hanem hegység-, illetőleg hegynevek függvénye" (BENKŐ 1948: 97). Ezzel összefüggő, módszertanilag talán a legfontosabb megjegyzését a *Delnei patak*, *Gerebenc pataka* típusú nevek kapcsán teszi: „Nyilvánvaló, hogy e nevek mint víznevek nem a szlávoktól származnak, és igen valószínű, hogy a székelyföldi szlávok akkor már nyelvileg réges-régen felszívódtak a székelységbe, amikor ezek az aránylag fiatal magyar névadáson alapuló víznevek keletkeztek. Az már egészen más kérdés, hogy azok a helységés hegynevek, amelyekről a mellettük elfolyó vizek tiszta magyar névadású elnevezése megtörtént, milyen eredetűek. […] Érthetetlen, hogy csupán a helységnév vélt szláv eredete alapján [KNIEZSA] miért veszi őket szláv eredetű víznéveknek." (1948: 97–8, a kiemeléseket töröltem — Gy. E.).

Itt kell megjegyeznünk, hogy az egyes víznéveket érintő etimológiai hozzászólásai mellett BENKŐ LORÁNDnak ezek a metodológiai megjegyzései általánosabb érvényűek: a magyar helynévkutatás alapjait érintik. Egy név eredetének feltérképezéséhez feltétlenül hozzátartozik annak feltárása is, hogy egy jövevénynév milyen nyelvben nyerte el tulajdonnévi státusát, illetve az átadó nyelvben milyen névadási motivációt kapcsolhatunk a névhez. A magyar helynévrendszerben betöltött értéke szempontjából mindez azonban csupán a név előtörténetéhez tartozik hozzá, a magyar helynévrendszerben ugyanis a jövevénynevek

minden esetben csupán azt fejezik ki a névhasználó számára, hogy az adott víznek az a neve.

KNIEZSA e kritikai hangvételű tanulmányra válaszolva több ponton is megkérdőjelezi BENKŐ állításainak helyességét: többek között az etimológiákat és a településtörténeti következtetéseket illetően (1948b). A módszertani kifogás ellen a forrásokban található birtokos jelzős szerkezetű víznevek következetlen adatolására hivatkozik, illetve így érvel: „én a szláv víznévanyag kielemzésére törekedtem, amelynél a mai magyar víznévtípusokra, mint láttuk, alig támaszkodhattam, és ezért első sorban a név etimológiájából indultam ki" (KNIEZSA 1948b: 103, a kiemeléseket töröltem — Gy. E.). DEME LÁSZLÓ a vitára reagáló kis írásában pedig arra figyelmeztet (1948), hogy noha a térképek jelölése (pl. a *p.* jel *patak* vagy *pataka* feloldása) nem egyértelmű, a kutató nem alakíthatja névanyagát önkényesen a maga szándéka szerint. Márpedig KNIEZSA azáltal, hogy „sokszor egyáltalán nem teszi oda az utótagot, hanem víznévül ilyeneket jelez: *Gelence*", torzítja a névnek a magyar helynévrendszerben betöltött helyét (DEME 1948: 106).

A székelyföldi névanyag a XX. század második felében is többek figyekmét magára vonta. A Nyikó vízgyűjtőjének víznévi anyagát vizsgálta például TIBÁD LEVENTE (1979). A tanulmány területi szempontból jól illeszkedik az előzőekben bemutatott dolgozatokhoz, noha a célja nem egyfajta víznévi topográfia rekonstruálása vagy egy a történeti adatok közreadásával bővített etimológiai szótár létrehozása. Az 561 víznevet számláló korpusz tipológiai rendszerezésére törekszik: az elnevezéseket köznévi és személynévi eredetű csoportokba sorolja. A tipológia elsőre szembetűnő hiányossága azonban az, hogy nem számol olyan csoporttal, amely már létező helyneveket tartalmazó vízneveket foglal magában, noha a vizek köztudottan nem ritkán viselik annak a településnek a nevét, melyen keresztül (vagy mellett) folynak, de emellett hegyekről, határrészekről is gyakran kapják a nevüket. A rendszerezést alaposabban szemügyre véve kiderül ugyan, hogy ezek a nevek TIBÁD rendszerezésében jelen vannak, de más kategóriák nevei között találjuk meg őket. A szerző gondolatmenete szerint a *Sebe tava kúttya* nevű firtosváraljai forrás például a személynévi elemekből álló vagy elemeket tartalmazó nevek között szerepel (vö. TIBÁD 1979: 175). A víznév szempontjából azonban ez csak abban az esetben állja meg a helyét, amennyiben az elsődleges *Sebe tava* tónévről akarunk megállapításokat tenni. A forrásnév viszont kétrészes tónevet tartalmaz, s az, hogy ez az elsődleges elnevezés — a névben lévő *Sebe* családnév miatt — személynévre vezethető vissza, a forrás elnevezésének lexikális felépítését tekintve másodlagos kérdés. Ugyanígy hiányolhatjuk a helynévi előtagot feltételező csoportot a *Kendörös-kert kúttya, Réisz pataka kúttya* stb. nevek kapcsán is.

1.3. A fent bemutatott írásokban alkalmazott tipológiai rendszerek közös jellemzője az, hogy többnyire egy- vagy kevert szempontúak, s a fő hátrányukat

elsősorban abban láthatjuk, hogy alkalmazhatóságuk erősen korlátozott, a kevésbé tipikus helyneveket ugyanis igen nehéz az általuk nyújtott keretben elhelyeznünk. Noha e kategóriarendszerek a szerzők elképzelése szerint tetszőlegesen bővíthetők, ez a lehetőség valójában csak látszólagos, hiszen ennek megvalósulása esetén éppen rendszerszerűségük vész el (vö. BÉNYEI–PETHŐ 1998: 77). A rendszerekben különösen erős hangsúlyt kap továbbá a személynevek névalkotó szerepe. Ez minden bizonnyal azzal függ össze, hogy a magyar helynévkutatás hagyományosan nagy gondot fordít a helynevek és a személynevek kapcsolatának bemutatására. Ellentmondásokhoz vezet továbbá az is, ahogyan a jövevényneveket szerepeltetik a tipológiai leírásban. Ezeket vagy teljesen egy szinten kezelik a belső keletkezésű nevekkel, vagy pedig még abban az esetben is jövevénynévnek tekintik az elnevezést, ha annak magyar vízrajzi köznévi alaptagja van. A tipológiák e hiányosságait látszik megoldani a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési modell (1993).

E többszintű helynév-tipológia újszerűsége elsősorban abban áll, hogy négy elemzési szintet különít el: a nevek leíró szempontú vizsgálatát funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és szintagmatikus elemzési szinteken végzi el, s ezeket kiegészíti egy negyedik, a keletkezéstörténeti szemponttal hangsúlyozva, hogy a modellt az egyes szinteken belül nagyfokú differenciáltság jellemzi. E négy elemzési szint tulajdonképpen ötvözi a helynevek szinkrón és diakrón leírását. Ezt azért tarthatjuk szerencsésnek, mivel ez a két viszonylat „magában hordja egymást, hiszen a szinkrón nyelvi rendszer mintegy saját történetéből nő ki, saját idejét megelőző diakrón nyelvi folyamatoknak egy időben való foglalata és eredménye; a diakrónia pedig a mindenkori nyelvállapotban adott rendszert viszi tovább — változási folyamatok kíséretében — egy adott időben” (BENKŐ 1988: 29). Külön kiemelendő ismérve a modellnek, hogy a szakirodalomban itt tűnik fel először a megnevező szerep, mely a jövevénynevek és az új elnevezések létrehozásában szerepet játszó, már létező helynevek rendszerszerű kezelésében nagy előrelépést jelentett.

Noha ez a modell modern kori mikrotoponimák leírására készült, jól használható történeti nevek, valamint különböző helynévfajták vizsgálatára is, sőt a különböző fajtájú személynevek leírásakor is eredményesen támaszkodhattak a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott rendszerre a kutatók (lásd például FEHÉR 2002, 2003, FODOR 2007, 2008). Legtöbb esetben azonban történeti helynévanyag jellemzésére használták a modellt a névtannal foglalkozó szakemberek: míg azonban e tipológiai keret alkalmazásával több Árpád-kori vármegyét feldolgozó településnév-történeti munka is elkészült (lásd például TÓTH V. 2001a, PÓCZOS 2001, RÁCZ A. 2005), az ómagyar kori víznevek rendszerszerű vizsgálatára nem sokan vállalkoztak.

Az alábbiakban azokat a munkákat veszem sorra, amelyek közös sajátossága, hogy mindegyik a HOFFMANN-féle többszintű helynév-tipológia alapján (1993)

végzi el a történeti víznevek vizsgálatát, és így szemléletüket, elméleti alapvetésüket tekintve azonos módon közelítenek a nevekhez.

TÓTH VALÉRIA doktori disszertációja témájául az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegyék teljes helynévanyagának a névrendszertani elemzését választotta, így a két vármegye településnevei mellett a víznéveket, domborzati neveket, határrészneveket is feldolgozta (2001a). A több szinten is elvégzett elemző munka részletesen bemutatja a két területen adatolható víznevek szemantikai, morfológiai és keletkezéstörténeti kategóriáit. A településnevek számbeli fölénye miatt természetszerű, hogy az elemzés középpontjában is ezek a nevek állnak, a víznévkutató azonban — speciális érdeklődéséből fakadóan — talán joggal hiányolhatja az egyes helynévfajták, így a víznevek sajátosságainak a hangsúlyosabb kiemelését vagy összefoglalását. Az is kétségtelen ugyanakkor, hogy az egyes névfajtáknak az egymáshoz való viszonya talán ebben az elemzési szisztémában (azaz az egyes helynévfajták nem élesen elkülönített tárgyalásakor) jobban megvilágítható.

Szerkezeti és keletkezéstörténeti szempontból elemzi az Ugocsa vármegyei vízneveket KOCÁN BÉLA is (2009). Dolgozatában azonban nemcsak ómagyar kori anyagot vizsgál: a korpusz időbeli határait kiterjeszti a középmagyar kor végéig. A munka külön erénye, hogy figyelemmel van a kronológia szempontjára is, így századokra lebontva láthatjuk az egyes szerkezeti és névalkotási típusok aránybeli eloszlásának az alakulását.

Más munkák kevesebb szempontot érvényesítve mutatják be egy-egy meghatározott régió vízneveit. A PAIS LÁSZLÓ történeti adatokat felsorakoztató munkájára (1942) alapozva TÓTH VALÉRIA a Zala vízgyűjtőjének a névrendszerét kutatja, bemutatva a nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai szerkezettípusait (2003). A dolgozat másik központi kérdésköre emellett annak a névtani univerzálénak a felülvizsgálata, miszerint míg a nagyobb folyók nevei hosszú életűek, addig a kisebb patakok, vizek elnevezései múlékonyabbak. A folyóvíznevek továbbélésének vizsgálata során ekképpen derült fény arra, hogy a PAIS munkájában található több mint kétszáz névnek majd a „fele valamilyen formában a mai helynévrendszernek is tagja” (2003: 90).

Ugyancsak szerkezeti szempontból elemez Bihar megyei víznéveket KOVÁCS ÉVA (2008). Dolgozatában ezen túlmenően azonban az elemzett víznevekre jellemző funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai szerkezettípusok előfordulási gyakoriságát a Sajó vízgyűjtőjének névtípusaival is összeveti, és a két névállomány között az egyezések mellett jelentős különbségekre is felfigyelt.

Jómagam több írásomban nem egy-egy vármegye névkincsére koncentráltam, hanem bővebb névanyagot, az Árpád-kori Magyarország 39 megyéjéből adatolható víznévkorpuszt vizsgáltam, elsősorban a nevek funkcionális-szemantikai szerkezetére tekintettel (GYŐRFFY 2002, 2008, GYŐRFFY–RESZEGI 2003). Egy

szűkebb régió, azaz csupán egy vízgyűjtőterület nevei keltették fel a figyelmemet egy másik tanulmányban. A Sajó vízgyűjtőjének történeti névanyagát bemutató írásom ráadásul az előzőekben említett munkáktól abban a vonatkozásban is eltér, hogy e helyütt a folyóvíznevek jellemzését lexikális-morfológiai szempontból végeztem el (GYŐRFFY 2004). Hasonlóan szerkezeti megközelítést találunk LŐRINCZI ÉVA (1992) és SZEGFŰ MÁRIA (1992) víznevekkel is foglalkozó írásaiban.

1.4. A neveknek a víznévrendszeren belüli jellemzésén túl a más helynévfajták létrehozásában betöltött szerepéről is több kutató szólt.

BENKŐ LORÁND a névtörténeti szakirodalomban számos olyan megjegyzést tett, amely a vízneveknek más névfajtákkal való kapcsolatát világítja meg. Egyebek mellett érdemben szól hozzá a víz- és várnevek viszonyához (BENKŐ 1997b, 1998a: 102–8, 151–6), de tárgyalja azt a kérdést is, hogy milyen keletkezéstörténeti kapcsolatban állnak egymással a személy- és a víznevek (1998b, 2003: 168–80). Gyakran érinti a víznevek és településnevek elsődlegességének a kérdését, azt tudniillik, hogy a víznév–településnév relációban melyik helynévfajta tartható az elsődlegesnek (BENKŐ 1997b, 1998a: 151–6, 1998b; illetve korábbi írásaiban lásd 1947a, 1947b, 1948).

BÍRÓ FERENC Körösladány mai helyneveinek körében vizsgálja a víznevek efféle rendszertani hatását (1999), de foglalkozott emellett a víznevekből metonimikusan keletkezett településnevek kérdésével is (2005). KOCÁN BÉLA a víznevek helynévalkotó szerepét Ugocsa vármegye ómagyar és a középmagyar kori helynévkincsében igyekezett nyomon követni (2008a, 2008b).

2. A víznevekkel foglalkozó szakirodalomban szép számmal találkozunk egy-egy víznév etimológiáját feltáró hosszabb-rövidebb írásokkal is.

A XX. század közepe táján munkálkodó kutatók alapvetően etimológiai beállítottsága okán ebben az időszakban különösen erőteljes stúdiumként jelentkezett a névfejtés. Ebből a korszakból ilyen természetű munkák egész sorát említhetjük meg, a teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa: SZABÓ T. ATTILA a *Székaszó-patak* nevet vizsgálta behatóbban (1939), SZABÓ DÉNES a sokak által vitatott *Koppány* víznévnek szentelt önálló tanulmányt (1944). MOÓR ELEMÉR a *Küküllő*-höz (1947), MIKESY SÁNDOR pedig a *Gyöngyös* elnevezéshez fűzött megjegyzéseket (1947). A későbbi korok kutatásai közül megemlíthetjük továbbá KISS LAJOS névfejtő munkásságát is: többek között a teljes bizonyossággal máig meg nem fejtett *Hortobágy* (1972–1974) és a *Hernád* (1984a) nevek eredetét is önálló tanulmányokban igyekezett felderíteni. Kiemelendő ezeken túl DÉNES GYÖRGY *Ménes-patak*-ot vizsgáló cikke is (1979), mely az elődök véleményét bemutatva kínál új értelmezési, eredeztetési lehetőséget. Ezeknek az írásoknak a részletes bemutatására itt nem vállalkozhatom — a névelemző részek természetesen tartalmazzák a dolgozatok eredményeit a megfelelő helyeken —, azt

azonban fontosnak tartom kiemelni, hogy KISS LAJOS nagyszabású munkájának, a FNESz.-nek az idevágó névcikkeiben bőséggel találunk tájékoztatást ezekről és további dolgozatokról is.

A névmagyarázat módszertanát illetően kiemelkedő fontosságú MELICH JÁNOS kutatói tevékenysége, amiről HOFFMANN ISTVÁN a magyar névkutatás történetét bemutató monográfiájában így ír: „Munkásságával a nemzetközi szintű magyar etimológiai kutatások egyik megalapozójává vált. A helynévfejtésben kialakított módszereinek és alapelveinek jó részét a modern névkutatás is mérvadónak tekinti. MELICH munkáira a rendkívül gondos nyelvtörténeti adatolás jellemző: egy-egy név vizsgálata során az azonos tőre visszavezethető összes nevet igyekezett bevonni a kutatómunkába, ezeket megbízhatóan lokalizálta, és aprólékos helyesírás- és hangtörténeti, valamint alaktörténeti levezetéssel mutatta be a név keletkezés- és fejlődéstörténetét." (2003a: 16). Ragyogóan illusztrálhatja ezt a jellemzést a következő példa is. MELICH az 1957-ben kiadott „Dolgozatok I." című gyűjteményes kötetében foglalkozott először a *Turmas* víznév eredetével. A korábbi szakirodalmi előzmények biztos ismeretében a név bőséges adataival, számos analógiát felvonultatva, valamint térképek segítségével járja körül a *rivulus Turmas* eredetét, annak érdekében, hogy azonosítsa a folyó mai és egykori helyét.

A kései korszakában egy-egy általa már megfejtett név vizsgálatához visszatérő MELICH a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok még pontosabb megvilágítása érdekében újra tárgyal több nevet is. Ennek során készült el az 1113. évi zobori oklevélben fellelhető *Aqua Turna* víznév származtatási lehetőségeit körüljáró tanulmánya is, melyben szintén a magyar–szláv helynévkapcsolatokat elemzi a tőle megszokott alapossággal (1963).

MELICH aprólékos, mikrofilológiai pontosságú kutatási módszerét BENKŐ LORÁND kései munkásságában fedezhetjük fel újra. Az 1990-es évektől megjelenő, nemcsak a névtörténet, de általában a nyelvtörténeti vizsgálódások számára is fontos Anonymus-tanulmányokban „az egyes nyelvtörténeti adatok a maguk bonyolult összefüggésrendszerében tűnnek fel, s ennek megfelelően rendkívül sokoldalú megvilágítást kapnak, amely gyakran a többféle interpretáció többékevésbé lehetséges vagy valószínű változatait is megadja. A nyelvi tényeket BENKŐ LORÁND leginkább a magyarságtudomány különböző diszciplínáinak ismeretanyagával szembesíti úgy, hogy a nyelvészeti elemzés révén a múltról való tudásunk egésze is gazdagodjon." (HOFFMANN 2003a: 190–1).

BENKŐ — a véleménye szerint kiváló földrajzi ismeretekkel rendelkező — Anonymus feljegyzései alapján térképezi fel a Felső-Tisza vidékét, ebben a munkájában más hely- és személynevek mellett a *Laborc* folyónevet is érinti (1998a: 104). A sószállítás helyneveinkben megőrzött emlékeiről szóló írásában a *Sajó* elnevezés kerül szóba (1996). Meglehetősen részletesen mutatja be a *Szamos* és a *Vízszamos* nevek közötti összefüggést „A Kisszamos völgyének

név- és településtörténetéhez *(Vízszamos* és *Szamosfalva)*" című tanulmányában (1998a: 151–6). A *Castrum Borssed Zouolvn* történeti adat értelmezése kapcsán az eredeztetés során egy **Bór-séd* víznevet feltételez (2003: 140–50), aminek a létezését a magyar víznévadási mintákon alapuló anonymusi névteremtő leleménnyel magyarázza, s számos víznévi analógiával támasztja alá.

3. A folyóvíznevek nyelvi és kronológiai rétegei

A víznévkutatók figyelmét KISS LAJOS nemcsak a „Földrajzi nevek etimológiai szótárá"-ban található nagy számú hidronima eredetmagyarázatával vívja ki, hanem azokkal a munkáival is, amelyekben közvetlenül a víznevek tematikáját boncolgatja. A főként az 1990-es évek végén napvilágot látott tanulmányaiban sajátos tárgyalási mód megszületésének lehetünk tanúi (lásd például KISS L. 1994, 1996b, 1997b, 1997c). KISS LAJOS a víznevek (és más írásaiban a település- és a hegynevek: 1996a, 1997a stb.) származásbeli és kronológiai rétegeit mutatja be oly módon, hogy egyszerre különíti el és egyesíti az adatolás és az etimológia tényezőit, ezt a módszert pedig vegyíti azzal, hogy ilyen típusú vizsgálatait elsősorban területi alapon szervezi, azaz egy-egy nagyobb tájegység helynévkincsét dolgozza fel. A kronológiai és származásbeli rétegek között elkülöníti egymástól az ókorból adatolható, ősi indoeurópai vízneveket (pl. *Garam, Kiszuca, Morva*), a középkorból dokumentált víznevek csoportján belül pedig részletes tárgyalást kapnak a preszláv (pl. *Árva, Bódva, Hernád, Nyitra, Tarca, Vág*), a szláv (pl. *Bebre, Kompa, Litva, Miava, Ocsova, Rima, Szalatna, Zsitva*), a magyar (pl. *Balog, Bodrog, Búr-patak, Horhod, Sajó, Szekcső, Ung*), valamint a német eredetű vagy közvetítésű víznevek (pl. *Gölnic, Korpona, Selmec*). Készültek dolgozatai továbbá a középkorból adatolható ismeretlen vagy bizonytalan eredetű nevekről is (pl. *Ipoly, Laborc, Latorca*). Az újabb kori víznevek közé sorolja KISS LAJOS például a *Gidra* és az *Ondava* névformákat.

A dunántúli nevek bemutatásakor ezt a szempontot ötvözi a nevek kontinuitásának kérdésével is. A víznevek ilyen irányú vizsgálata s maga a víznevek kérdése névélettani jellegzetességükből adódóan (azaz amiatt, hogy a víznevek köztudottan hosszú életűek) természetszerűen fonódik össze a helynévi kontinuitás problematikájával. KISS LAJOS vizsgálatait megelőzően más kutatóink is szívesen szóltak hozzá ehhez a témához. MARKÓ IMRE LEHEL a II. Névtudományi Konferencián tartott előadásában a víz- (és más hely)nevek kontinuitását azzal magyarázza, hogy „ezeknek […] történetileg annyira fontos szerepük volt évszázadok, esetleg évezredek folyamán, s oly sok népközösséget érintő események fűződtek hozzájuk, hogy az egyes népek emlékezetében megőrződtek és hagyományozódtak" (1970: 86). A több helységet átszelő nagyobb folyók és tavak nevének folytonosságáról beszél LŐRINCZE LAJOS a „Földrajzineveink

élete" című munkájának a földrajzi nevek változását és elmúlását bemutató fejezetében (1947: 24–5). A víznevek szilárdságát konstatálta írásában többek között BÁRCZI GÉZA (1980: 210) és a történész KRISTÓ GYULA (1985) is.

KÁLNÁSI ÁRPÁD ugyancsak kronológiai és származásbeli csoportokba sorolja a szatmári neveket, azonban nemcsak a nyelvészeti eszközökkel kutatható szempontokat ötvözve állapítja meg a víznevek történeti rétegeit, hanem település-, népesség- és gazdaságtörténeti fogódzókat is felhasznál az egyes periódusok elkülönítésekor (1996). KÁLNÁSI heterogén rendszere így a) a honfoglalás előtti időkből származó víznevek, b) a honfoglalás előtti időkből származó szláv víznevek, c) a feudalizmus korának víznevei és d) a vízszabályozás kezdeteitől (a XIX. század közepétől) napjainkig keletkezett víznevek kategóriáit tartalmazza. A b) csoport alkategóriáit a vízzel kapcsolatos elnevezések, a víz színére, minőségére utaló nevek, a vízfolyás alakjáról elnevezett nevek, valamint a növénynévi és állatnévi eredetű elnevezések alkotják. A feudalizmus korának víznéveinél jellemzi a vízrajzi köznevek állományát, emellett kiemeli a víz- és halgazdálkodással kapcsolatos neveket: ezek valamely halászati módra, halfajtára utalnak.

KISS LAJOS kutatásaihoz hasonló jellegű vizsgálatokat végzett PÓCZOS RITA is: „A Sajó vízrendszerének nyelvi rétegei" (2003), illetve „A Garam és az Ipoly víznévrendszerének nyelvi rétegei" (2004) című tanulmányában arra keresi a választ, hogy „milyen nyelvi (azaz morfológiai és szemantikai) képet mutatnak a Sajó mellékvizeinek ómagyar kori nevei, illetve hogyan rétegződtek egymásra a különböző kultúrák által adott víznevek ezen a vidéken" (2003: 487).

A Sajó víznévrendszerének Árpád-kori adatait elemző tanulmányában PÓCZOS RITA az egyes nyelvi–eredetbeli (a magyar, a német, a szláv és a germán) rétegek neveit mutatja be a HOFFMANN-féle névelemzési modell kategóriáit alkalmazva. Emellett több víznév kapcsán felveti az óeurópai származtatás lehetőségét is, rámutatva arra, hogy „a ma még ismeretlen vagy bizonytalan etimológiájú víznevek gyakran nem állnak egyedül, egyikük-másikuk egy már csak nyomaiban fennmaradt ősi névrendszer tanúja lehet" (PÓCZOS 2003: 495).

A Garam és az Ipoly vízgyűjtőterületének névrétegeit bemutató igen alapos vizsgálat eredményeiből pedig jól körvonalazódik, hogy a két egymáshoz viszonylag közel eső terület víznévkincsében, valamint az egyes vidékek nyelvi rétegei között is számos különbség mutatkozhat meg: így a különböző nyelvi rétegek között akár jelentős motivációbeli, illetve keletkezéstörténeti eltérésekre is ráakadhatunk.

A XXIII. Nemzetközi Névtudományi Konferencia központi tematikája a nevek a többnyelvű és multikulturális világban volt. A kongresszuson elhangzott előadásomban a korai ómagyar kori víznévállományt származásbeli rétegei szerint mutattam be (GYŐRFFY 2008), mellékszempontként utalva a folyóvíznevekben megjelenő névadási motivációkra is: vagyis azokat a modellfajtákat vettem

számba, amelyek a névadás szemléleti alapjául szolgálhattak. A folyóvíznevek nyelvi rétegeinek az áttekintése azt mutatja, hogy a különböző nyelvekből (főleg pedig a magyarból és a szlávból) származó folyóvíznevekben nagyjából ugyanazok a szemantikai tartalmak jelennek meg. A folyóvíznevekben nagy számban előforduló szemantikai típusokra (mint például a növényzetnek, az állatvilágnak vagy a víz lokális viszonyának kifejeződésére) ezért joggal tekinthetünk úgy, mint a víznévrendszerek pánkronisztikus jellemvonásaira.

4. A vízrajzi köznevek vizsgálata

A víznévkutatás speciális vizsgálati területét képezi a vízneveket alkotó földrajzi köznevek problémaköre. A vízrajzi köznevek mint sajátos jelentésű szómezőt alkotó csoport kedvelt területe a kutatásoknak, s ezzel összefüggésben többen szóföldrajzi megállapításokat is tettek. Az is megemlíthető emellett, hogy egy-egy a víz fajtáját megnevező közszót önálló tanulmányban is bemutattak kutatóink.

1. Helyneveink vízrajzi szókincsének a feldolgozásában elsőként STRÖMPL GÁBOR munkáját kell megemlítenünk (1930). Saját ítélete szerint korántsem teljes dolgozatában a szerző tizenkilenc csoportba sorolva tárgyalja az összegyűjtött anyag jelentésköreit. Kategóriái között találkozunk a vizeket általában megnevezőkön kívül többek között a folyóvizek, folyók ágai, állóvizek, szigetek, vízi növényzet, állatvilág stb. elnevezéseit alkotó szavak csoportjával. A rendszerezést azonban joggal tekinthetjük heterogénnek, hiszen a növény- és az állatvilágra utaló szavak önálló csoportot alkotnak, illetve bekerültek a dolgozatba a *kis, mély, öreg, tiszta* stb. típusú nyelvi elemek is. Ezeket azzal magyarázhatjuk, hogy STRÖMPL valójában nem a vízrajzi közneveknek, hanem az egész magyar nyelvterületen található vízneveket alkotó szókincs leggyakoribb elemeinek a magyarázatát tűzte ki célul.

STRÖMPL hibáiból tanulva SZABÓ T. ATTILA „A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse" című munkájában immár hármas célt határoz meg: „nem elég a helynevekből kielemezhető vr.-i köznevek puszta összegyűjtése, hanem 1. bizonyos területhez, sőt meghatározott települési egységekhez kell rögzíteni a kérdéses vr.-nevet; 2. meg kell határozni a vr.-név élő vagy elavult voltát és 3. meg kell határozni a vizsgált terület vagy települési egység nyelvében élő jelentését" (1942: 4).

Kalotaszeg történeti és szinkrón anyagán végzett kutatásai során a vizeket alkotó közneveket történeti szerepük szerint tartja csoportosíthatónak. Így külön kategóriába sorolja azokat a vízrajzi közneveket, amelyek 1) a köznévi jelentésben ma is ilyen értelmben szerepelnek (pl. *árok, patak, tó, víz*), továbbá 2) értett jelentéssel csak helynevekben meglévő (pl. *fő, mocsár, sár*), valamint 3) kihalt

jelentéssel ma is meglévő helynevekben előforduló (pl. *erge, jó, szék*), illetve 4) csak történeti helynevekben megtalálható (pl. *ér, folyó, tő*) vízrajzi szavakat (SZABÓ T. 1942: 5). A dolgozat központi részében betűrendben haladva mutatja be az adott földrajzi köznevek irodalmi alakját, a Kalotaszegen ismert jelentését, a helynevekben jelentkező alakváltozatait, illetve az egyes alakok első előfordulásának évét, majd célkitűzésének megfelelően jelöli, hogy élő vagy kihalt névvel állunk-e szemben. A negyvenkét vízrajzi közszót tartalmazó munka ugyan nem vonultat fel a STRÖMPLnél megtalálható *mély, tiszta* típusú szavakat, de a *nád* és *sás* szavak önálló címszóként való felvétele is megkérdőjelezhető, hiszen ezek ebben a formában nem fordulnak elő a SZABÓ T. által bemutatott példák között, csupán képzett alakban *(Nádas, Sásos)* vagy összetett nevek előtagjaként *(Nádastó)* szerepelnek. Dolgozatának új szempontja, a területiség aspektusának érvényesítése jelentőségében azonban jócskán túlmutat a tanulmány keretein.

BENKŐ LORÁND a korábban más összefüggésben már említett „A Nyárádmente földrajzinevei" című monográfiájában önálló fejezetet szentel a vízrajzi köznevek bemutatásának (1947a). SZABÓ T. ATTILÁhoz hasonlóan a jelentés megadása mellett hangsúlyt fektet arra is, hogy jelezze az adott vízrajzi köznév élő vagy kihalt voltát, illetve a területi szempontot a jelentés meghatározásakor is fontosnak tartja: „Néhány olyan vízrajzi név is előfordul felsorolásomban, mely csak egy földrajzinévben maradt fönn. Ezek jelentésmegállapítása bizonytalan; nem ragaszkodtam a szavak köznévi jelentéséhez, hanem azt a jelentést adtam nekik, melyet az egyetlen előfordulásnál a helyszínen tapasztaltam" (BENKŐ 1947a: 16–8). A vízrajzi köznév fogalmának tisztázatlan voltát mutatja ez a munka is, hiszen BENKŐ dolgozata szintén tartalmaz vitathatóan ide sorolható elemeket. Az *aszúpatak, cigánypatak* nyelvi egységek például sokkal inkább tűnnek jelzői előtaggal ellátott *patak* utótagú kétrészes víznéveknek, mint földrajzi köznéveknek. Ezenkívül a *híd* szó víznevekben való viszonylag gyakori előfordulása ellenére sem tekintendő vízrajzi köznévnek, hiszen a *Fahíd* típusú víznevekben inkább építmény neve → víznév metonimikus változással számolhatunk. A *holt* 'kiszáradt' jelentésű befejezett melléknévi igenév inkább a víz valamely sajátosságát kifejező szók közé tartozik. Igaz ugyan, hogy a *holt* előtagot holtágak megnevezésére használják, vízrajzi köznévnek azonban mégsem tekinthetjük.

Az itt bemutatott három szerző munkájának szemléleti hátterét felhasználva vállalkozott KÁZMÉR MIKLÓS az Alsó-Szigetköz helyneveit alkotó vízrajzi appellatívumok vizsgálatára (1957). A szavak jelentésének és adatainak megadásán túl értékes a tanulmány összegző része is, melyben szó esik egyrészt az egyes földrajzi köznevek megterheltségi fokáról, illetve szemléletes képet fest a szerző a vizsgált terület hidronímiai anyagának fejlődéséről Alsó-Szigetköz változó vízrajzi viszonyainak fényében.

Ugyanebben a sorban kell megemlítenünk BÍRÓ FERENC negyven évvel később megjelent dolgozatát is (1997). A Körösök környékén végzett vizsgálatokat bemutató munka két részből áll. A feldolgozó rész előtt BÍRÓ közzétesz egy szótárt, mely betűrendes formában megadja a vízrajzi köznevek köznyelvi formáját, az előfordulásuk számát elő- és utótagként, a jelentését, illetve azt is, hogy mely településen adatolható a szó.

A jelentéstani és szóföldrajzi szempontokat egyesítő munkák közül talán VÖRÖS OTTÓ monografikus írása jutott a legmesszebbre (1999). A vasi táj víznévi szókincsének elemzését célul tűző munka hosszabb bevezetés után megpróbálja összefoglalni a *vízrajzi köznév* terminus használatát más szerzők művei alapján. Végül közli az általa a gyűjtés során is mérvadónak tekintett definíciót: „*vízrajzi köznevek*-nek azokat a szavakat tekinthetjük, amelyek közszói jelentése […] vízzel, a víz munkájával, az ember, a gazdálkodás és a víz viszonyával, az általa létrehozott felszíni képződményekkel kapcsolatos. A tulajdonnevek névelemeként pedig a szórész legalább etimológiai jelentésében hordozza a fent leírt fogalomkör valamely elemét." (VÖRÖS 1999: 32).

BÍRÓhoz hasonlóan VÖRÖS OTTÓ is közzéteszi a vízrajzi köznevek szótárát, amely azonban tematikus szótárként külön tárgyalja 1) a természetes vízfolyások, 2) a mesterséges vízelvezetők, vízgyűjtők, 3) a természetes folyóvizek szakaszai, 4) az állóvizek, 5) a vizet igénylő emberi (állati) tevékenység helyei, 6) a kutak, források, 7) a vízen, víz mellett emelt építmények, 8) vizenyős helyek, mocsarak és 9) a víz által létrehozott vagy vízzel közvetlenül érintkező száraz helyek, térszínformák megnevezésére szolgáló közneveket. A több mint száz vizsgált elemet két táblázat is kiegészíti. Az egyik azt hivatott mutatni, hogy az egyes lexémák hány névben és a víznevek hány százalékában szerepelnek, továbbá az Ajkai járásban, valamint Göcsejben hány névben fordulnak elő (VÖRÖS 1999: 42–3). A másik táblázat pedig az egyes névfajták (természetes vízfolyás, állóvíz stb.) gyakoriságát tükrözi (1999: 44). A dolgozat külön érdeme, hogy a kutatási eredményeket térképlapokra vetítve szóföldrajzi vizsgálatokra is lehetőséget nyújt.

VÖRÖS OTTÓ munkájával egyazon évben jelent meg CS. NAGY LAJOS hasonló témájú írása is, melyben a Felső-Berettyó mentén gyűjtött, vizeket és mocsaras helyeket jelölő vízrajzi közneveket mutatta be oly módon, hogy az egyes lexémák előfordulási gyakorisága mellett utalt arra is, hogy azok milyen jelentésű előtagok mellett szerepelnek az adott területen (1999). A dolgozat hiányossága ugyanakkor, hogy — a fent említett hasonló jellegű munkáktól eltérően — a vizeket, vízkörnyéki helyeket jelölő szavak jelentését nem adja meg.

2. A névtannal foglalkozó nyelvészek már a modern névtudomány korai szakaszában is érdeklődéssel fordultak egy-egy elhomályosult jelentésű vízrajzi köznév felé.

PAIS DEZSŐ a 'völgy; patak; esős időszakban vizes völgy' jelentésű *aszó* földrajzi köznévvel alakult neveket vizsgálta annak érdekében, hogy kimutassa, milyen hangváltozásokon ment át egy-egy ilyen név, illetve hogy megjegyzéseket fűzzön az *aszó* sokat vitatott etimológiájának kérdéséhez (1912). E szó elemzésének NYÍRI ANTAL két tanulmányt is szentelt (1978, 1979), melyek az említett vízrajzi köznevet hang- és alaktörténeti, illetve tárgy- és jelentéstörténeti aspektusból egyaránt vizsgálják.

Az 1950-es évekből LUKÁCS KÁROLYnak megemlíthető két dolgozata is. Több vízrajzi köznév és folyónév körültekintő, történeti helynévanyagra is támaszkodó elemzését végezte el az 1951-ben megjelent tanulmányában; a *csatorna,* a *fok,* a *sár,* a *sió,* a *zúgó* és a *zsilip* lexémák vizsgálatával azonban társadalom- és gazdaságtörténeti összefüggések felderítését kívánta szolgálni. Egy évvel későbbi írásában pedig Balaton vidéki víz- és földrajzi tájszókat mutatott be (1952).

Gazdag történeti adatokra épülő munkájában REUTER CAMILLO két kevésbé gyakori köznevet: a *kégy*-et és a *kengyel*-t elemezte (1971). Vizsgálatai során nemcsak nyelvészeti, hanem térképek tanúságtételén alapuló természetrajzi szempontokat is érvényesítve a *kégy* esetében a 'félköríves, ívelt folyóág, ívelt folyómeder' jelentést fogadja el. A *kengyel* kapcsán pedig a helynevek által megerősítve látja az elődök eredetmagyarázatait, alátámasztva azt a szláv névadásban ugyancsak meglévő szemléleti egyezéssel.

Ugyanő foglalkozott a *fok* közszói etimológiájának elemzésével a II. Névtudományi Konferencián 1969-ben elhangzott előadásában (REUTER 1970), de itt említhetjük meg a néprajzkutató ANDRÁSFALVY BERTALAN nevét is, aki ugyanezen a fórumon a *fok* jelentésének analizálásán túl az így nevezett vízi objektumoknak a vízgazdálkodásban betöltött szerepére is felhívja a figyelmet (1970). Ezt a vonalat folytatta dolgozatában FEKETE PÉTER, aki a régi Heves megyében vizsgálta a *fok* vízrajzi köznevet és az általa jelölt vizek gazdasági szerepét (1997).

BALÁZS JÁNOS a tulajdonnévként is előforduló *Séd* folyónév kapcsán tárgyalja a vízrajzi köznév etimológiáját (1981), PESTI JÁNOS pedig a *ság ~ ség ~ seg* földrajzi köznevekkel kapcsolja össze a *séd* 'vízfolyás' jelentésű közszót (1987).

Legújabban HOFFMANN ISTVÁN foglalkozott ilyen jellegű fejtegetéssel a Kiss Jenő 60. születésnapjára írott dolgozatában. Ebben a munkájában a *patak* szláv eredetű jövevényszavunkat járja körül, származását, korai közszói és tulajdonnévi előfordulásait, hangalakját, jelentését, helyneveinkben betöltött funkcióját stb. vizsgálva (2003b). A fentebb említett tanulmányoktól eltérően HOFFMANN a szóföldrajzi szempontot is hangsúlyozottan érvényesíti a közszó tárgyalásakor annak érdekében, hogy közelebbről meghatározhassa az átadó szláv nyelvet.

3. A szóföldrajzi vizsgálatok között mindenképpen ki kell emelni KÁLMÁN BÉLA „Helynévkutatás és szóföldrajz" című írását (1967). Ebben a munkájában a szerző a vízneveket alkotó közneveket vetíti térképlapokra, így elemzi az *ág,*

árok, ásás, ásvány, aszó, csermely, ér, folyó, folyás, fok, gát, jó, örém, patak, sár, séd, ügy és *víz* vízrajzi szókat. A Zala megyei adatokat térképen szemléltetve pedig kimutatja, hogy az egyes 'patak' jelentésű szavak „korántsem szeszélyes összevisszaságban, hanem bizonyos rendszer szerint helyezkednek el" (1967: 349).[2]

KÁLMÁN BÉLÁhoz hasonló módon HOFFMANN ISTVÁN is térképlapokra vetítve vizsgálja a korai ómagyar kori Abaúj vármegye helyneveit, illetve a neveket alkotó földrajzi közneveket, köztük a vízrajzi közneveket is (1997).

Árpád-kori helynévanyagon végzett szóföldrajzi szempontú vizsgálatokat TÓTH VALÉRIA kilenc vármegye névkincse alapján (1997). Elemzésében külön tárgyalja a 'patak' jelentésű *aszó, ér, jó, patak, sár* vízrajzi közneveket. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadásában pedig az ómagyar kori Abaúj, Borsod és Gömör vármegyékből adatolható helyneveket alkotó *patak ~ pataka* lexémák térképre vetítésével elvégzett hangtani, alaktani, szótani vizsgálatainak eredményeit mutatta be (2002).

A magyar víznévkutatás történetét áttekintve azt tapasztalhattuk, hogy a szakemberek alapvetően három fő kérdéskört érintően foglalkoztak a víznevekkel. Egyrészt a nevek etimológiai megfejtését tartották feladatuknak, s ezen belül is elsősorban a jövevénynevek és a szemantikai szempontból nem áttetsző belső keletkezésű nevek álltak a szakemberek érdeklődésének homlokterében. A névfejtés mellett kedvelt téma egy-egy régió víznévkincsnek tipológiai szempontú elemzése. Ez történhet a helynévrendszeren belüli helyüket szem előtt tartva, azaz más helynévtípusokkal összehasonlítva; gyakran azonban a hidronimarendszer önmagában áll a kutatás középpontjában. Harmadik nagyobb területként a szakemberek a víznéveknek más helynevek létrehozásában játszott névalkotó szerepéhez igyekeztek adalékokkal hozzájárulni.

Munkámban — amelynek főbb törekvéseit és témaköreit a Bevezetésben már vázoltam — a magyar névkutatásnak itt bemutatott eredményeire nagy biztonsággal támaszkodhattam. A továbbiakban az egyes részletek tárgyalásakor a szükséghez mérten visszatérek a tudománytörténeti előzmények részletesebb taglalására is.

[2] Utóbb TÓTH VALÉRIA fűzött megjegyzést KÁLMÁN BÉLA Zala megyében végzett szóföldrajzi vizsgálataihoz: 2003: 93–4.

II. A víznévkutatás elméleti kérdései

1. A folyóvizek nevei a helynévfajták rendszerében

1. HOFFMANN ISTVÁN a magyar helynév-tipológiai vizsgálatok történetében fordulatot hozó munkájában, a „Helynevek nyelvi elemzése" című monográfiájában az egymásnak megfelelő helynévfajták összevetését tartja a névmodellek areális és kronológiai különbségeit vizsgáló kutatások egyik lehetséges és eredményes módjának. „Ha ugyanis két terület (pl. két falu vagy tájegység) helynévrendszerét globálisan vetjük egybe, akkor a köztük megnyilvánuló eltéréseket nem feltétlenül a névalkotási normában jelentkező nyelvi különbségként értelmezhetjük. Eredményeink ez esetben jórészt attól függnek, hogy milyen az objektumfajták megoszlása a kérdéses helyen." (1993: 35).

Az egyes tulajdonnévfajták, így a helynévfajták elkülönítése a szakirodalmi hagyomány alapján nem nyelvi alapon történik, hanem tárgyi-fogalmi szempontok szerint (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 44). A helynévfajták osztályozásában a víznevek minden esetben önálló kategóriaként szerepelnek, emellett azonban meg kell jegyeznünk azt is, hogy a tulajdonnévi értékű víznevekkel foglalkozó munkák közül kevés érinti a névfajtán belüli alcsoportok elkülönítésének kérdését.

2. A vízrajzi közneveket feldolgozó munkák közül némelyek — ha nem is közvetlen módon — tartalmaznak egyfajta, a víznevek körén belül is alkalmazható csoportosítási rendszert. Ilyen dolgozatnak tekinthetjük STRÖMPL GÁBORét, aki tizenkilenc kategóriát elkülönítve mutatja be a vízneveket alkotó közneveket (1930). Természetesen nem mindegyik csoportja hasznosítható esetünkben: „a víz általában", „folyók", „vízi eredetű talajok", „halászó-helyek", „vízpartok", „szigetek", „vízi növényzet" és „állatvilág" altípusok például a mi szempontunkból nem relevánsak, hiszen ezek vagy túlságosan tágan értelmezett kategóriák, vagy a csoportot nem a víznek vagy a víz környékének elnevezései alkotják; az utolsó két fogalomkör pedig inkább a víznévben kifejezett egyéb funkcionális-szemantikai kategóriákkal azonosítható. Az említetteken túl azonban beszél a szerző „források és kutak"-ról, „ásványvizek"-ről, „folyóvizek"-ről, „folyók ágai"-ról, „folyó részletei"-ről, „állóvizek"-ről, „tavak és mocsarak"-ról, „mocsaras vízállások"-ról, „apró sáros vízállások, vizenyők"-ről, „mélyedések"-ről és „halastavak"-ról, ezek pedig már nyilvánvalóan iránymutatásul szolgálhatnak a víznevek fajtáinak meghatározásakor.

A LŐRINCZE LAJOS által kialakított helynév-tipológia nyomán (1947) INCZEFI GÉZA a Makó környékének földrajzi neveit elemző munkájában elsőd-

legesen természeti és műveltségi nevek csoportjába sorolja a helyneveket. Ebben a besorolási rendszerben a víznéveket a természeti nevek között tárgyalja, s pusztán két kategóriát különít el körükben: az állóvizekét és a folyóvizekét (1970: 77–9).

E tanulmányoktól eltérően HOFFMANN ISTVÁN a „Helynevek nyelvi elemzése" című munkájának a helynévfajtákat tárgyaló fejezetében arra vállalkozott, hogy egy olyan helynévfajta- (illetve helynév-tipológiai) rendszert alkosson, amely bármilyen nagyságú terület helynévkincsén sikeresen alkalmazható, ugyanis „az elemzés osztályainak […] nagy mennyiségű névadat feldolgozására is alkalmasnak kell lennie" (1993: 36).

Művében az eddig bemutatott csoportokhoz hasonló kategóriákkal dolgozik a szerző, az eddigiektől eltérően azonban a vizekkel kapcsolatos helyneveket két fő csoportba sorolja (víznevek és vízparti helyek elnevezései), majd ezeken belül differenciálja tovább a neveket. Az így megalkotott rendszer a következő alcsoportokkal rendelkezik:

1. víznevek:
   1.1. folyóvizek nevei: természetes erek, patakok, folyók és mesterséges árkok, csatornák megnevezései,
   1.2. állóvizek nevei: természetes tavak, időszakosan vízzel telt mélyedések, mesterséges víztározók, halastavak megnevezései,
   1.3. álló- és folyóvizek részeinek nevei: öblök, folyószakaszok, vízfelületek, forgók, örvények, zúgók, vízesések, vizek egymásba ömlésének helyei, víz alatti mélyedések megnevezései,
   1.4. források, kutak nevei: természetes és mesterséges vízvételi helyek, folyók forráshelyének megnevezései,
2. vízparti helyek nevei:
   2.1. vízpartok, partszakaszok, árterületek, gátak, töltések nevei,
   2.2. félszigetek, víztörők, földnyelvek nevei,
   2.3. szigetek, szirtek, zátonyok, homokpadok stb. nevei,
   2.4. mocsarak, lápok, nádasok nevei (HOFFMANN 1993: 36).

BÍRÓ FERENC egyik tanulmányában a vízrajzi köznevek összegzésére tesz kísérletet. Szisztémája szemléletében nagyban hasonlít a HOFFMANN által kidolgozott rendszerhez, munkájához azonban egy meghatározott területnek, a Körösök vidékének névanyagát veszi alapul, így az itt előkerülő közel másfélszáz köznévre alapozva határozta meg kategóriáit:

A) vizeket jelölő nevek:
   1. folyóvizek nevei,
   2. állóvizek nevei,
   3. vízrészek nevei,
   4. vízvételi helyek nevei,
B) vízkörnyéki helyeket jelölő nevek:

1. vizet határoló szárazulatok nevei,
2. vízzel határolt szárazulatok nevei,
3. mocsaras helyek nevei (vö. BÍRÓ 1997).

VÖRÖS OTTÓ — INCZEFI GÉZÁhoz és BÍRÓ FERENChez hasonlóan — szintén nem az egész magyar nyelvterület víznévkincséről kívánt megállapításokat tenni, hanem csupán egy adott régió névanyagát vizsgálta (1999). A vasi tájon gyűjtött vízrajzi köznevei alapján a következő víznévfajta-rendszer rajzolódik ki:

1. természetes vízfolyások nevei,
2. mesterséges vízelvezetők, vízgyűjtők nevei,
3. természetes folyóvíz szakaszának nevei,
4. állóvizek nevei,
5. vizet igénylő emberi (állati) tevékenység nevei (fürdő, úsztató, mosó stb.),
6. ivóvíznyerő helyek: kutak, források nevei,
7. vizenyős helyek, mocsarak nevei (VÖRÖS 1999: 34–40).

3. A fenti csoportosítási rendszerek a kategorizációhoz szükséges tiszta fogalomkörökkel számolnak, a valóságban azonban az egyes víznéveknek az alcsoportokba való besorolása nem végezhető el mindig ilyen egyértelműen. Igen jól szemléltetik ezt azoknak a vizeknek az elnevezései, amelyeknek a vízbőségét egy másik folyó vízállása vagy éppen a csapadékmennyiség szabályozza. E vizek például az esős évszakokban gazdagabb vízhozamúak, elmocsarasodhatnak, aszályos időben azonban medrükben éppen csak csörgedezik valamennyi víz, vagy akár ki is száradhatnak.

Történeti névanyag elemzésekor ugyancsak szembesül a kutató a nevek névfajtákba sorolásának a problémájával. Megkönnyítheti azonban a helyzetünket az, hogy a diplomák szövegeiben a helynevek az esetek nagy többségében latin minősítéssel szerepelnek. Ezek a minősítések megfeleltethetők a mai helynévfajták kategóriáinak. Az azonban természetesen kérdéses, hogy az oklevél írójának vagy a területen lakóknak a földrajzi szemlélete jelenik-e meg a latin meghatározásokban: vélhetően inkább a hivatalos iratok szerzőjének a valóságlátása érvényesülhet itt (lásd ehhez HOFFMANN 2004).

A latin nyelvű anyagokból a következő minősítésekkel ellátott neveket tekintettem folyóvíznévnek: *fluvius* 'folyam, folyó, patak, ér' (1255: desc. ad *fluvium Bornanoupotoka* vocatum, Gy. 1: 98), *flumen* 'folyam, folyó' (1075/+1124/+1217: ad *Curice flumen,* Gy. 1: 900), *rivulus* 'patakocska' (1303/1352//1450: ad *rivulum Kwnapathaka,* Gy. 1: 815), *rivus* 'patak, vízárok' (+1214/1334: ad *rivum,* qui vocatur *Kuthus,* Gy. 1: 643), *torrens* 'hegyi patak' (1228: cuidam *torrenti* nomine *Lvcovcha,* Gy. 1: 433). Az egyes adatok mérlegelése után az *alveus* 'vízmeder; folyó, patak' (1224/1291/1389: radicem *alvei,* qui *Homusher* dicitur, Gy. 1: 715), az *aqua* 'víz; tó, folyó' (1075/+1124/+1217: super *aquam Compa,* Gy. 1: 489) és a *fons* 'forrás, kút; patak, folyó' (1270/1272: desc. ad *fontem Muhuspotok,* Gy. 1: 83) minősítésű nevek is bekerülhettek a víznévi korpuszomba.

Egyes, többször is előforduló nevek kapcsán akár többféle latin minősítés is felbukkanhat a név különböző adatai mellett. A *Dervence ~ Drevenica* név esetében például négy értelmezőt találunk: 1113: de suburb[anis Costelan] est terminus *fluvium Dreuenizza* (Gy. 1: 453), 1229: in *rippa* rivi *Deruenche* (Gy. 1: 475), 1234/1364: ad *flumen Terenche* (Gy. 1: 476), [1272–90]: super qd. *aquam Durenche* vocatam (Gy. 1: 434). Bizonyos esetekben a név mellett nem áll semmiféle fajtajelölő szó. Ilyen helyzetben leggyakrabban nagyobb folyók latin vagy latinizált nevei fordulnak elő: lásd például a *Duna* előfordulását 1108 k.: *in Danubio* (Gy. 3: 199) vagy a *Tiszá*-ét 1261/1271: *ad Ticiam* (Gy. 3: 118) formában. De elmaradhat a latin vízrajzi köznév két víz viszonyának kifejezésekor is: An.: inter *Wag* et *Gron* (Gy. 4: 429), két folyó ismétlésében a másodiknál: An.: a fluvio *zomus* usque ad *crisium* (BENKŐ 1997b: 179), valamint bizonyos igék mellett: +1135/+1262/1566: cadit in *Wybouk potoka* (Gy. 3: 183).

A latin minősítés azonban félrevezető is lehet. Egyes elnevezésekben a nevet alkotó appellativum és a latin szó jelentése nem azonos szómezőbe tartozik. Ezekben az esetekben a kutató úgy érezheti, hogy ki van szolgáltatva az oklevél írójának, kedvezőbb esetben azonban a mai névanyag elemzése hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy tisztá(bba)n lássunk egy-egy név kapcsán. Az [1239]/1239: ad patak *Kekkektowa* (Gy. 2: 323, 421) és 1313: ad fluvium *Soustou* (Gy. 2: 100, 191) elnevezések az oklevél szövegezése (magyarul vagy latinul álló minősítőszavuk) alapján folyóvizek nevei lehetnek, ez azonban a nevek utótagjaként álló vízrajzi köznévvel ellentmondásban áll. Az ennek folytán támadt gyanakvásunkat tovább erősíti, hogy a mai helynevek feldolgozására épülő földrajzi köznévi szótárában NEMES MAGDOLNA sem közöl 'folyóvíz' jelentést a *tó* vízrajzi köznevet bemutató szócikkben (2005: 190).

2. A víznevek jelentéstani kérdései: a homonim nevek, a szakasznevek és a többnevűség

A folyóvíznevek csoportjának körülhatárolása mellett a névrendszertani analízist annak is célszerű megelőznie, hogy az egybeállított nevek egymáshoz való viszonyát a lehető legkörültekintőbb módon tisztázzuk. Az okleveles névanyagban számos olyan nevet találunk, amelyek több egymással semmilyen kapcsolatban nem álló vízi objektumot jelölnek. Három vagy ennél is több (egyes esetekben tíz) olyan folyóvizet találunk például a vizsgálati anyagban, mely az *Almás, Aranyos, Aszú-patak, Béla, Bükk-patak, Egres pataka, Ér, Fekete-patak, Fok, Füzegy, Harsány, Láz pataka, Megye-patak, Mély-patak, Patak, Rákos, Sár, Száraz-patak, Szuha* és *Tapolca* elnevezést viseli. E nevek egymáshoz való viszonyát lényegében a hangalak és a jelentés kapcsolatának a vizsgálata világíthatja meg leginkább.

E módszer segíthet abban is, hogy jobban megértsük egyúttal a többnevűség és a szakasznevek problematikáját is. Ahogyan ugyanis a mai névhasználatot is a többnevűség jellemzi, úgy már a régiségben is több neve is lehetett ugyanazon folyóvíznek. Egyes vizeket akár településenként más-más néven neveztek (ezeket tekintjük szakaszneveknek), a névhasználat során azonban kialakul(hat) egy-egy név dominanciája. Annak felderítéséhez, hogyan viszonyulnak egymáshoz a szakasznevek, s hogyan jön létre az a név, mely a vízfolyás egészén használatban van, a hagyományos jelentéstan fogalomkészletén túl a kognitív nyelvészet és a szociolingvisztika módszereivel juthatunk közelebb.

2.1. Homonímia és poliszémia

1. A hangalak és a jelentés viszonyát a nyelvtudomány elsősorban a köznevek csoportjában vizsgálta. Helyneveink körében e kérdés vélhetően azért nincs a kutatások középpontjában, mert a nevek közötti viszonyok ilyen szempontú mérlegelése valamelyest más nézőpontot igényel.

A továbbiakban azt a felfogást veszem alapul, mely szerint a tulajdonnév (s így a folyóvíznév) jelentését a név és a denotátum közötti viszonynak tekintjük, azaz a jelentést a denotációval, egy a valóságban (vagy elképzelt világban) is létező vagy létezett objektumra való utalás funkciójával azonosíthatjuk (lásd ehhez bővebben J. SOLTÉSZ 1979: 24–33).

2. „Ugyanazt a tulajdonnevet egyidejűleg vagy diakróniában több, sőt igen sok egyed is viselheti: ahány denotátum van, annyi a név jelentéseinek száma” — írja a tulajdonnév funkciójáról és jelentéséről J. SOLTÉSZ KATALIN (1979: 33–4). E jelenségen belül a szerző — mint azt a köznévi elemek vizsgálatakor is tesszük — elkülöníti a poliszém és a homonim alakokat. Noha a témához szorosabban csupán azoknak a víznéveknek a vizsgálata tartozik, amelyek több egymással össze nem függő objektumnak a nevei, érdemes a poliszémia és a homonímia definiálásánál az azonos alakú település- és víznevek problematikáját is érinteni. Az élesebb elkülönítés mellett az is indokolhatja ezt, hogy a magyar helynévanyagban nem ritka a víznév ⇆ településnév metonimikus alakulási mód, így számos olyan elnevezéssel találkozhatunk — főleg a régiségben —, mely egyszerre nevez meg helységet és folyóvizet.

A poliszémia névátvitel útján jön létre: alcsoportjaiként a metafora, metonímia, jelentésbővülés és -szűkülés jelenségeit tartja számon J. SOLTÉSZ. E csoportok meghatározása mellett azonban minden olyan esetet poliszémiának tart, amelynél a tulajdonnév jelentései között „megvan vagy felismerhető a motiváció azonossága vagy a genetikai kapcsolat” (1979: 37), ezzel szemben homonímiáról beszél, ha ez a kapcsolat megszakadt, vagy meg sem volt. Máshol ugyanezt a jelenséget véletlen alaki egyezésnek tekinti.

Folyóvíznevekre vonatkoztatva a poliszémia és a homonímia ily módon meghatározott fogalmát egymással össze nem illő neveket találunk a poliszémia

csoportjában, s bizonyos esetekben nem dönthető el, hogy egy név poliszém vagy homonim. A poliszémia J. SOLTÉSZ által megadott fogalmából adódóan például az összes *Almás* elnevezésű, azonos motivációra visszavezethető víznév egy kategóriába (azaz a poliszémia esetei közé) kerül az *Almás* víznév → *Almás* településnév metonimikus változással létrejött azonos hangalakú, de eltérő motivációjú névvel, mely névpár magán hordozza — a szerző szavaival élve — a genetikai kapcsolat jegyeit.

E csoportosítás ellentmondásai feltételezhetően azzal magyarázhatók, hogy munkájában J. SOLTÉSZ a tulajdonnévi kategóriáról általában ír, s nem tárgyalja az egyes alcsoportok jelenségeit részletesen.

J. SOLTÉSZ munkáját továbbgondolva TÓTH VALÉRIA történeti helynevek körében vizsgálta a hangalak és a jelentés összefüggéseit, és arra az álláspontra jutott, hogy „poliszemantikusnak minősíthetünk minden olyan nevet, ahol az azonos hangalak kialakulását azonos névalkotó mozzanat eredményezte (s e nevekben leíró szempontból azonos funkcionális-szemantikai jegy jelentkezik), s homonímiáról beszélhetünk abban az esetben, ha a névkeletkezés befejező fázisában eltérés mutatkozik (s egyúttal a nevek funkcionális jellege sem azonos)" (1999a: 46–7).[1]

A két fogalom ily módon történő definiálását azzal magyarázza a szerző, hogy míg a témával korábban foglalkozó kutatók névszociológiai szempontból közelítették meg a poliszémia és a homonímia elhatárolásának kérdését (azaz a névhasználók tudatára hivatkozva definiálják a fogalmakat), addig — véleménye szerint — a régi helynévkincs esetében ez lehetetlen: „aligha van ugyanis lehetőségünk arra, hogy több száz év távlatából megítéljük: milyen természetű lehetett a neveket használó közösség tudatában a nevek egymáshoz való viszonya, azaz éreztek-e közöttük genetikai kapcsolatot vagy sem" (TÓTH V. 1999a: 56).

Ezekre az érvekre alapozva jobbnak véli tehát, ha a történeti nevek körében a névadási motiváció (információtartalom) azonosságát teszi meg a poliszémia kritériumának (vö. ugyanakkor TÓTH V. 2005: 149–50). Érveivel egyetérthetünk bizonyos mértékig, hiszen a hajdani beszélők tudatát nem ismerhetjük meg, az oklevelek szövegei azonban talán segítségünkre lehetnek a nevek közötti genetikai kapcsolat rekonstruálásában. Véleményem szerint az általa felvetett problémának nem megfelelő megoldása az, hogy a történeti nevek közötti viszony fel nem tárhatóságát azzal próbáljuk megoldani, hogy két fogalom definícióját felcseréljük, hiszen a poliszémia kapcsán így pontosan az a genetikus kapcsolat

[1] TÓTH VALÉRIÁval hasonló módon, bár elméleti indoklás nélkül BENKŐ LORÁND is a homonímia (s nem a poliszémia) példájának tekinti írásában a *Szamos* névnek a víznévként, illetve a folyó partján fekvő település elnevezéseként való használatát (1998a: 154).

tűnik el, melyet nyelvészeink a poliszémia kritériumának tartanak.[2] Másrészt azt sem tartom célszerűnek, hogy a történeti helynevekre jelentéstani szempontból egy másfajta fogalomrendszert dolgozzunk ki, hiszen így az egész rendszer összevethetetlenné válik, illetve egyéb gyakorlati problémák is felmerülhetnek (például milyen helynevek számítanak réginek, mettől meddig használható az egyik rendszer, s mikor a másik stb.).

Ezt a kritikai észrevételt az is alátámaszthatja, hogy magát a nyelvet, a nyelvi rendszert (beleértve a helyneveket is) nem tekinthetjük statikusnak, hanem állandóan változó, dinamikus entitásként kell felfognunk. Ezt belátva természetesnek kell tartanunk azt is, hogy — amellett, hogy a helynevekhez köthető denotatív jelentés is változhat — az egyes azonos alakú nevek megítélése is változhat.

A fentebb elmondottak alapján én csupán azokat a neveket sorolom a poliszémia kategóriájába, melyek között megvan vagy felismerhető valamiféle genetikai kapcsolat. Azaz poliszémek azok a nevek, melyek azonos hangalakkal rendelkeznek, de denotátumuk különbözik, ám denotátumaik között valamilyen érintkezés mutatható ki. Az azonos motivációra visszavezethető azonos alakú neveket pedig homonim neveknek tekintem, vagyis azokat, melyek közös hangalakjához különböző jelentések, természeti objektumok kapcsolhatók, s e helyek között semmiféle keletkezéstörténeti kapcsolat nem áll fenn, illetve már nem mutatható ki.[3]

2.1. A tulajdonnévnek, így a folyóvíznévnek is minden esetben az egyedítés a szerepe. A poliszém nevek esetében az azonos hangalakhoz természetes módon más denotátum kapcsolódik. Ezek a nevek mindig ugyanannak a névhasználó közösségnek a névkincséhez tartoznak, de — az azonosíthatóság érdekében — az ugyanolyan nevet viselő objektumok különböző természeti formákat neveznek meg. Amennyiben azonos típusú helyek, így esetünkben folyóvíznevek viselik ugyanazt a nevet, a név általában kiegészül valamiféle specifikáló elemmel. A Körös különböző ágai mind azonos nevet viselnek, a különböző ágak, szakaszok elkülönítésének érdekében azonban *fehér, fekete, sebes* stb. előtagokat kapva különböztetik meg őket egymástól (lásd *Fehér-Körös, Fekete-Körös, Sebes-Körös, Kettős-Körös, Hármas-Körös*).

---

[2] SZENDE TAMÁS ezt a kapcsolatot oksági kapcsolatnak nevezi (1996: 66), KÁROLY SÁNDOR a poliszemantikus szó elsődleges, másodlagos stb. jelentései közül a nem elsődlegest származtatott jelentésnek mondja (1970: 368–9). KIEFER FERENC a poliszémia kapcsán kiinduló jelentésről beszél, melyből levezethető a második jelentés (é. n. 134). Tehát — mint a fent említett munkák mutatják — az egyik névnek származnia kell a másik névből, az azonos motivációjú nevek esetében azonban erről nem beszélhetünk.

[3] HOFFMANN ISTVÁN Tapolcafő nevei körében végzett vizsgálatai során hasonlóan értelmezi a két jelentést, ő azonban a kérdést egy zárt helynévrendszer szempontjából vizsgálja (1980).

A poliszemantikus nevek létrejöhetnek névátvitel útján, jelentésbővülés és -szűkülés útján (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 33–6, HOFFMANN 1980: 15–6).

HOFFMANN ISTVÁN tanulmányában jelölésátvitelnek nevezi e fogalmat, melyen J. SOLTÉSZhoz hasonlóan azt a jelenséget érti, mely során más fogalmi kategóriába tartozó egyedre visszük át a nevet. A név- vagy jelentésátvitel egyik alkategóriájának a metonímiát, azaz az érintkezésen alapuló névátvitelt tekintjük, a másik, ritkán — folyóvíznevek körében szinte soha nem — jelentkező alkategória pedig a metafora, mely valamilyen hasonlóságon alapul.

Helyneveket vizsgálva a metonímia körébe azok a nevek sorolhatók, melyek esetében a névátvitel alapja a térbeli érintkezés volt: azaz „a névhasználók az adott objektumokat valamilyen szempontból egynek tekintik, vagy olyan szoros logikai kapcsolatot éreznek közöttük, hogy azonos névvel megjelölhetőnek tartják őket" (HOFFMANN 1980: 16).

A metonimikus kapcsolatnak a folyóvíznevek körében leggyakoribb esete a víznév–településnév relációjában nyilvánul meg. A változási irány megítélésének tekintetében igen problematikus viszonyrendszert most pusztán a hangalak és a jelentés szempontjából megközelítve azt mondhatjuk, hogy a nevek között fennálló azonos hangalakúságot — és általa az esetleges nyelvi–kommunikációs zavart — elkerülendő két lehetőség adódik. Egyrészt a név kaphat állandó földrajzi köznévi utótagot, másrészt ennek alkalmi hozzátoldása is gyakran előfordulhat — a két eset közötti határvonal gyakran nehezen is húzható meg.[4] A poliszemantikus nevek keletkezésében szerepe lehet a jelentésbővülésnek és a jelentésszűkülésnek is.

2.2. A homonim neveket az különbözteti meg a poliszemantikusaktól, hogy — bár ezeknek is azonos a hangalakjuk — a hozzájuk kapcsolódó jelentések között semmiféle kapcsolat nem fedezhető fel.

HAJDÚ MIHÁLY e kategórián belül megkülönbözteti a homogén és a heterogén homonímiát (1999). A homogén csoportba tartozó nevek a tulajdonnevek azonos kategóriáján belül jönnek létre, ezzel szemben a heterogén elnevezés arra utal, hogy a nevek más alkategórián belül keletkeznek. Homogén homonímiáról beszélhetünk tehát például a *Sárd* elnevezés kapcsán, mely a Borsova bal oldali mellékvizét és a bihari Gyarak határában említett vízfolyást is megnevezi. E neveknek mindegyike folyóvíznév, tehát ugyanazon kategória egyedei. Azonos továbbá a hangalakjuk és a motivációjuk, de a jelentésük különböző, s ezek térben nem érintkeznek egymással. Ugyanaz mondható el a heterogén homonim

[4] Jól szemlélteti ezt a jelenséget az *Ózd* településnév és víznév példája. A víz elnevezései között ugyanis az *Ózd pataka* vízrajzi köznévvel kiegészült alak is megtalálható: 1339/1344/1448: *Ozt,* fl. ~ 1339/1344/1448: *Ozd pataka,* fl. (Gy. 2: 99). A víznévvel azonos alakú településnév is kaphatott a hely fajtáját megjelölő utótagot: itt említhetjük meg talán az egykor *Patak* nevet viselő ma *Patakfalva* néven említett romániai helységet (vö. FNESz. *Patakfalva*).

nevekről is, mint a homogénekről, de míg az előbbiek azonos helynévfajtába tartoznak, addig az utóbbiak a nevek különböző típusaiba sorolódnak. Heterogén homonímia jellemzi így a Heves megyei *Gyöngyös* településnév és a Rábába ömlő *Gyöngyös* pataknév viszonyát (FNESz. *Gyöngyös*[1], *Gyöngyös*[2]).

2.3. A poliszémia és a homonímia szempontjából sajátosnak tekinthető a névköltöztetés útján keletkezett nevek helyzete: ezek a nevek ugyanis átmeneti csoportot alkotnak a két kategória között. Ezt a típust J. SOLTÉSZ KATALIN is differenciáltan kezeli írásában: „A helységnevek egymás közötti poliszémiájában és homonimiájában két típust különböztethetünk meg: az egymástól függetlenül keletkezett azonos neveket (spontán poliszémia, ill. homonimia) és a tudatos emlékeztető szándékú névátvitelt" (1979: 87).

Névköltöztetéssel akkor jönnek létre nevek, amikor egy népcsoport elvándorol lakóhelyéről, s az új terület egyes helyeinek megnevezésekor nem alkot új neveket, hanem az általa korábban használt helynevek valamelyikét használja fel a névalkotáskor. Átmeneti kategóriának azért tekintem őket, mert egyrészt ugyanazzal a hangalakkal bíró egyazon természeti objektumtípust megnevező nevekről van szó, melyeknek más a denotátuma, másrészt viszont a nevek között érezhetünk valamiféle kapcsolatot is (s ez a tulajdonság teheti poliszemantikussá e neveket), noha e kapcsolat nem lokális viszonyként — mint a fentebb említett poliszemantikus névpárok esetében —, hanem inkább valamiféle mentális relációként határozható meg.

Ilyen kapcsolatot tapasztalhatunk például a Hernád, az Ér és a Kis-Küküllő vízrendszerébe tartozó, székely közvetítéssel elterjedt *Küsmőd* víznevek esetében, mely nevek tehát valószínűleg monogenezissel jöttek létre: e vizek környékén ugyanis mindenhol laktak vagy laknak székelyek (FNESz. *Küsmöd*).

2.2. Szinonímia és polinímia

1. Ahogy korábban már említettem, egy-egy vízfolyásnak több neve is lehet a magyar helynévrendszeren belül: a Hernád jobb oldali mellékvizét például *Garadna ~ Garadna-patak ~ Garadna pataka* neveken említik az oklevelek, valamint egy baranyai víz a *Bleza* mellett a *Sztrusica* nevet is viseli (vö. KMHsz. 1.).

A többnevűség jelenségét a hagyományos jelentéstan a szinonimitás fogalmával köti össze. J. SOLTÉSZ KATALIN a többnevűség azon aspektusát tartja szinonímiának, amelyben a különböző alakú nevek ugyanazt az egyedet jelölik, mégpedig úgy, hogy egy szövegen belüli felcserélésük nem változtatja meg a szöveg értelmét. A szerző a tulajdonnévi szinonímiát a többnevűség egyik fajtájaként értelmezi, azonban a többnevűség esetei csak akkor felelnek meg a szinonímia kritériumának, ha egyszerre élnek együtt egy névrendszeren belül (vö. 1979: 38–40). Így például sem a magyar *Balti-tenger* és a svéd *Östersjön* 'Keleti-tenger', sem a magyar *Temze* és az angol *Thames* elnevezések nem tekinthetők szinonimáknak.

HOFFMANN ISTVÁN a mikrotoponimák körében végzett vizsgálatai során elfogadja J. SOLTÉSZ definícióját, s így azt is, hogy a szinonímia — a poliszémiával és a homonímiával együtt — szinkrón jelenség, azonban felhívja figyelmünket arra, hogy többnevűség nagyon gyakran az idő egymásutániságában jelenik meg (lásd például *Dunapentele ~ Sztálinváros ~ Dunaújváros*). Bár megemlíti, hogy ezek a nevek egymás mellett élhetnek a névváltás időszakában, azt azonban nem mondja ki, hogy ezeket szinonim neveknek tekinti-e az adott időszakban (vö. HOFFMANN 1980: 17).

E téma tárgyalásakor HOFFMANN beszél virtuális és alkalmi szinonímiáról. A virtuális szinonimitás lehetőségét a népi és a hivatalos nevek kapcsán említi: hiszen „a hivatalos iratok nagy tekintélye miatt — idővel a beszélők is átveszik az utóbbi formát" (1980: 17). Ezzel szemben a történeti nevekkel összefüggő alkalmi szinonimák létrejöttét nem a névhasználóknak, hanem az oklevelek szövegezőinek köszönhetjük, akik a pontosabb lokalizálás miatt használhattak a névhasználó közösség által ismert névtől eltérő formákat. Emiatt véleménye szerint „kénytelenek vagyunk lemondani a szinonima-vizsgálatok történeti nevekre való kiterjesztéséről" (HOFFMANN 1980: 17).

Szinkrón anyagon végzett vizsgálatai során a nevek közötti szinonim viszony kategorizálását a helynév és a benne esetlegesen kifejezett köznévi jelentés párhuzamba állításával végezte el HOFFMANN. Szinonim névpárnak tekinti egyrészt azokat a neveket, melyeket a nyelvi jelentésük „kényszerít" a szinonima szerepre, másrészt azokat, melyek különböző névadási szemléletet tükröznek, de a helyfajtát jelölő elem ugyanaz, míg a harmadik csoportot azok a nevek alkotják, melyekben semmiféle elem nem utal a szinonimitásra. Az első kategóriába sorolja 1) az egymástól pusztán nyelvi megformáltságukban eltérő neveket: *Delelő-kút ~ Delelői-kút;* 2) az *Új utca ~ Új sor* és a *Mesterföld ~ Tanítóföld* típusú neveket, illetve 3) itt beszél rövid–hosszú változatokról is (lásd például *Csárda ~ Hagymási-csárda*), ahol a hosszabb névalaknak a hely sajátosságát megjelölő eleme nem a pontosítást szolgálja, hanem — mint írja — „talán csak a helynevekben jelentkező ösztönös logikai-fogalmi kéttagúságra törekvés megnyilvánulása" (1980: 19). A második csoport elemei között *Bika-rét ~ Falu-rét* típusú névpárokkal találkozhatunk, míg az utolsó csoportot a *Földvétel ~ Zrínyi utca* típusú nevek alkotják, melyek esetében a névhasználót nem segíti a lexikai jelentés annak eldöntésében, hogy ezek a nevek szinonim kapcsolatban állnak-e egymással, hanem a névhasználóknak tudnia kell erről a tényről (HOFFMANN 1980: 18–20).

TÓTH VALÉRIA történeti neveket elemző munkájában a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott rendszerezés szerint tárgyalja a szinonimitás kérdését, egy ponton azonban eltér ettől: az egymástól pusztán nyelvi megformálásukban különböző neveket (lásd például *Horvát ~ Horváti*) külön kategóriában, az alakváltozatok, azaz a polinímia esetei között tárgyalja (1999a: 58–61). J. SOLTÉSZ

munkájában a polinímia elemzése kapcsán sajnos, nem találunk pontos meghatározást arra, hogy a helynevek esetében hogyan értelmezi ezt a jelenséget: csupán a névrövidítést említi e helyen (például *Hódmezővásárhely ~ Vásárhely*), melynek okaként a hivatalos név hosszúságát jelöli meg (1979: 42). Jómagam a tulajdonnévi szinonímiát a J. SOLTÉSZ által felhozott felcserélhetőség kritériumához kötöm: tehát azokat a folyóvízneveket tekintem szinonimnak, melyek ugyanazt a denotátumot jelölik, de más hangalakkal, kiegészítve azzal, hogy ezeket a kommunikációban ténylegesen használják. E kategóriának egy sajátos altípusát alkotják azok az elnevezések, melyek pusztán nyelvi megformáltságukban különböznek egymástól, de ugyanazt vagy nagyon hasonló szemantikai tartalmat közvetítenek. Ez utóbbi kategória megfeleltethető a TÓTH VALÉRIA által polinímiának nevezett csoportnak. Ennek fényében alakváltozatnak tekinthető a már említett *Garadna ~ Garadna-patak ~ Garadna pataka* mellett például a *Füzes ~ Füzesd* névpár vagy az *Alma ~ Almás ~ Almádi* névhármas. De itt említhetjük meg a borsodi *Sós-patak ~ Sós pataka* nevek egymáshoz való viszonyát is.

A szinonimitás jelenségére Árpád-kori anyagomban is találhatunk példákat. A Bács vármegyei szondi uradalom határában említett vizet *Sár* és *Csamuly* néven is említik, Baranya vármegyében a Duna egyik oldalága, holtága is példát szolgáltat számunkra: ezt a vizet *Danóc*-nak és *Örém*-nek is nevezik. A *Bükk-sevnice* az *Apát pataka* és a *Nagy-patak* elnevezésekkel alkot sajátos névhármast: 1348: rivulum inferiorem *Byksceniche,* qui *Maior Rivulus* vel *Rivulus Abbatis* nuncupatur (KMHsz. 1.). A pusztán latinul adatolható nevek azonban mindig felvetik annak a kérdését, hogy meghúzódik-e mögöttük tényleges névhasználat. Ebből a szempontból a víznévrendszer egészét nézve azt mondhatjuk, hogy a *Nagy-patak* jól beilleszkedik szerkezetével a magyar víznévállományba, így valós névhasználat esetén a *Bükk-sevnice* szinonimájának tekinthető (ha máskor nem, akkor a névcsere időszakában). A másik név kapcsán felmerülhet annak a lehetősége, hogy pusztán egyházi körökben használt névváltozattal van dolgunk.

A szinonimitás példái kapcsán meg kell említenünk BENKŐ LORÁND egyik megjegyzését is, mely szerint egy folyónak egy nyelvrendszeren belül nemigen lehetett két neve (1984: 400), hiszen ezt általában sem a kommunikációs információcsere, sem politikai–ideológiai–lélektani okok nem indokolták. Így BENKŐt követve azt mondhatjuk, hogy a Vas megyei folyónak a német *Strém* és a magyar *Ösztörmény* nevei nem állnak egymással szinonim viszonyban a magyar helynévrendszer tekintetében. Kétnyelvű névhasználók esetében ezt a jelenséget természetesen máshogyan kell értelmeznünk (ehhez lásd PÓCZOS 2010).

Érdekes problémát vet fel az Okor, Szilvás és Bő vizek kapcsolata is. A Baranya vármegyei Okornak a Szilvással bővült alsó szakaszát *Bő* néven is említik, az *Okor* és a *Bő* esetében azonban szintén nem szinonim névpárral van dolgunk, hiszen a *Szilvás* nevű vízzel kiegészült vízfolyás nem ugyanaz a denotátum, a kommunikációban tehát nem cserélhető fel a két elnevezés.

2. Mivel a folyók, patakok stb. szakaszneveinek megítélése, illetve a többnevűség kérdése még alaposabban körüljárható, ha a névadó és névhasználó nézőpontját is bevezetjük a vizsgálatokba, ezért a továbbiakban a szociolingvisztika és kognitív nyelvészet ismereteit felhasználva kívánok további megjegyzéseket fűzni a témához.

2.1. A magyar helynévkutatásban a társadalmi beágyazottság vizsgálata mint elemzési szempont — különösen történeti vonatkozásban — csak a legutóbbi időkben vetődött fel, s a fontosságát legátfogóbban HOFFMANN ISTVÁN mutatta be akadémiai doktori értekezésében (2007b). Munkájában körüljárja a történeti névszociológia alapkérdéseit (az oklevélírók névalakító szerepét, az oklevelekben megjelenő nyelvi presztízsviszonyokat, valamint a névrekonstrukció helynév-szociológiai vonatkozásait), illetve vizsgálja a helynévadás névszociológiai hátterét és a helynevek névszociológiai értékét.

Névszociológiai szempontból HOFFMANN különbséget tesz a természeti és a műveltségi nevek között, s kiemeli, hogy a természeti nevek körében jóval nagyobb a jövevénynevek aránya. Ezt azzal magyarázza, hogy a természeti nevek körében a tudatos névadásnak lényegesen kisebb szerepe van, mint a másik névcsoportban, itt ugyanis „a névhasználó közösség a kommunikációs szükségleteit egyszerű használatbavétel útján is ki tudja elégíteni" (HOFFMANN 2005: 121).

Vizsgálatai során a szerző további kategóriákat is érdemesnek tart bevezetni, így például a mikro- és a makrotoponimák eltérő névszociológiai helyzetéről is beszél. Míg az előzőek egy-egy település etnikai, népességi viszonyainak jellemzésére alkalmasak, az utóbbiak ilyen szempontú felhasználhatósága igen csekély.

2.2. A folyóvíznevek vizsgálatakor indokoltnak tartom, hogy különbséget tegyünk a különböző méretű folyóvizek elnevezései között. Az osztályozás két szempont érvényesítésével történhet meg a legeredményesebben: egyrészt nem tekinthetünk el a vizek földrajzi jellegétől,[5] emellett azonban szocioonomasztikai megfontolásokat is figyelembe kell vennünk. Így a nagyvizek elnevezései terminust használhatjuk a több száz kilométer hosszan folyó, számos névközösség[6] s gyakran több nyelv helynévrendszerébe tartozó folyóvíznevek esetében (pl. *Duna, Tisza, Dráva, Száva* stb.); a *Garam, Hernád, Ipoly, Sajó*

[5] A természetföldrajz a folyóvizek osztályozásánál két fő típust különít el: az állandó vízfolyások (permanens vízfolyások) kategóriájával az időszakos folyóvizekét állítja szembe. Ez utóbbinál külön alcsoportot képviselnek a több-kevesebb rendszerességgel (periodikus vízfolyás), illetve ritkán, alkalomszerűen (epizodikus vízfolyás) megjelenő folyóvizek (vö. TermFöldr. 161). További típusokat a vízállás, vízhozam, vízjárás alapján szokás meghatározni.

[6] A *névközösség* fogalmán olyan virtuális csoportot értek, amelynek tagjai többé-kevésbé ugyanazzal a helynévkinccsel rendelkeznek, s ezekhez a helynevekhez hasonló mentális leképeződések, valamint névhasználati szabályok kapcsolódnak.

nevek olyan k ö z é p v i z e k e t jelölnek, melyek csupán néhány száz kilométeresek, azonban így is több tucat településen (s ebből adódóan névközösség területén) folynak keresztül. A kisebb vizek nevei körében érdemes különbséget tenni a rövidebb, két-három (k i s v i z e k) , illetve a csupán egyetlen helységen (át)folyó vizek (m i k r o v i z e k) megnevezései között (pl. *Damak pataka*). Meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy akár mikrovizek elnevezései is tartozhatnak több nyelvhez, s így több névközösséghez.

2.2.1. A nagy- és középvizeket általában az egynevűség jellemzi, s legtöbbjükkel kapcsolatban máig felderítetlen az évezredekkel ezelőtti névadási szituáció. Rekonstruálhatatlan ugyanis, hogy e vizek mely szakaszára vonatkozóan nevezték el elsődlegesen a folyót. Ráadásul a legősibb, indoeurópai eredetű nevek a víz legáltalánosabb megnevezéseiből váltak tulajdonnévvé: pl. *Duna* < ie. **danu-* 'folyó', *Maros* < ie. **mori* 'állóvíz, tenger, tó', *Száva* < ie. **soṷos* 'az, ami nedves; folyadék'; s így alapvetően nem látják el a denotátumot olyan „megkülönböztető" névvel, mely esetlegesen a névadás helyének azonosításában segíthetne (vö. FNESz.). HOFFMANN ISTVÁN megjegyzi továbbá azt is, hogy a nyelvünkbe többnyire szláv közvetítéssel bekerült nevek átvételének lokális körülményeiről ugyancsak vajmi keveset tud(hat)unk.

Noha e nagy folyókat napjainkban az egynevűség jellemzi, érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy például a Duna esetében az ókorban csupán a folyó felső szakaszát nevezték így (gör. *Δανούβιος* ~ lat. *Danuvius*), alsó folyásán az **Ιστρος* ~ *Hister* néven említették (vö. FNESz.), majd később vált az egész folyás elnevezésévé a *Danuvius.* Ezt mérlegelve azt feltételezhetjük, hogy kezdetben a nagy folyóknak is lehettek szakasznevei.

2.2.2. A néhány vagy csupán egyetlen település határát érintő kis- és mikrovizek nevei teljesen más problémákat hoznak elő. Az egyik ilyen kérdés a puszta földrajzi köznévi alakú elnevezéseké.

HOFFMANN ISTVÁN a névadói tudatosság gyengébb megnyilvánulását látja a természeti nevek körében nagy számban megjelenő jelentéshasadással keletkezett nevekben (2007b: 102). KÁLMÁN BÉLA pedig azt emeli ki a fajtajelölő nevek kapcsán, hogy „A folyó vagy patak mellett lakóknak ez az egyetlen folyóvizük, és így nem érzik szükségét annak, hogy közelebbről megnevezzék, körülírják" (1973: 129). Ez a megállapítás alapvetően elfogadhatónak tűnik, a mai névrendszer ismerete azonban árnyalhatja a helyzetet.

Egy a Baranya megyei Bakonyán folyó kisvíz például csupán *Gát, Árok* és *Patak* neveken szerepel az adattárban, azaz ezek ugyanannak a folyónak a szinonim nevei (BMFN. I. 650). Ez azonban nem az egyetlen víz a településen. Valójában egy nagyobb víz, a Petrőci-árok mellékvize, a Petrőci-árkot azonban az adatközlők szerint soha nem említik pusztán vízrajzi köznévből származó névvel. Ez a példa rávilágíthat arra, hogy a puszta földrajzi köznévi alakú névvel bíró víz jelentéktelen, illetve esetleg időszakosan kiszárad, és el is tűnik. Fenn-

tartásokkal talán azt is mondhatjuk, hogy a *gát, árok, patak* lexémák nem is tulajdonnévi státuszban szerepelnek. A köznévi és a tulajdonnévi említés határa számos esetben elmosódik, így megvonása nagyon nehéz. (Meg kell továbbá említenünk azt is, hogy a puszta földrajzi köznévvel azonos alakú nevek esetében — még erre vonatkozó kétrészes helynévi adatok hiányában is — számolnunk kell az ellipszis lehetőségével.)

2.2.3. A több településen átfolyó vizek elnevezéseit vizsgálva szembesülhetünk azzal a jelenséggel, hogy egy denotátumnak helységenként akár más-más neve is lehet(ett). A korai ómagyar korban a Szikszó patakot alsó folyásán *Bába eré*-nek (1327, 1346: *Babaere,* Gy. 3: 39, 68, 101), a közepén *Szalók*-nak (1323/1446: *Zalouk [ɔ: Zalowk],* Gy. 3: 39, 133), míg a felső szakaszán *Bátor pataka* (1295: *Bathurpataka,* Gy. 3: 39, 70) néven említették. Példaként hozhatjuk továbbá a régiségből az *Agyagos* (1272: *Agagus,* Gy. 2: 565, 615) víznevet, melyet *Csiliz*-nek (1332/1378: *Cheliz,* Gy. 3: 385, 412) is neveznek, a gömöri Kesző település határában folyó vizet a településnévvel azonos módon *Kesző*-ként említik (1232>1347: *Kezew,* Gy. 2: 515), felső részén azonban *Herepány* elnevezéssel (1323: *Harypan,* Gy. 2: 509) szerepel az oklevelekben. Az Abaúj vármegyei Szina település határában említett vízfolyást a felső szakaszán *Küsmőd* (1267/1272: *Cusmeud,* Gy. 1: 39, 78) formában nevezik meg, míg alsó szakaszán *Bölzse-patak* (1317: *Belsepatak,* Gy. 1: 39, 72, 148) a neve. A Duna egyik mellékvizének alsó szakaszát *Mosztongá*-nak (1256: in *Mastangam,* Gy. 1: 201, 216), felső szakaszát *Úz*-nak (1192/1374/1425: *Vz,* Gy. 1: 201, 238, 243) nevezik a XV. századig. A történeti névanyagból itt említhetjük még meg a *Csík* és *Ösztörmény* névpárt is: a feltételezések szerint ugyanis a *Csík* csupán a folyó alsó szakaszának lehetett az elnevezése (BENKŐ 1993: 135–6).

2.3. Azt, hogy miért kaphat egy vízfolyás több nevet, és hogy ezek hogyan élhetnek egymás mellett, csak akkor érthetjük meg, ha a névadás és a névhasználat felől közelítünk a jelenséghez. A névadás mögött mindig ott áll maga a névadó, azaz az egyén (vagy a közösség), tehát olyan megközelítési módot kell alkalmaznunk, melynek a középpontjában az ember áll.

2.3.1. A múlt század hetvenes éveiben létrejött irányzatnak, a kognitív nyelvészetnek a kiindulási pontja az, hogy magát az embert is látja a nyelvben, s nem pusztán a nyelv használójának tekinti őt. Ebből fakadóan a nyelv tanulmányozása nem más, mint az emberi megismerés folyamatainak a megértése, modellálása: a nyelv ugyanis tulajdonképpen külső világunk képe, s egyúttal kontextusa is maga a világ.

Az ember megismerési folyamatában kulcsfontosságú szerepet kap a prototípus fogalmán alapuló kategorizáció-elmélet. Míg a klasszikus értelemben vett kategóriaelmélet az objektív valóság rendszerezését szolgálja, addig a kognitív nyelvészek által használt prototipikus kategóriák a világról szóló mindennapi

tudásunk kategóriái, melyek a fogalomképzés folyamatának az eredményeként jönnek létre.

A kognitivisták által szubjektívnek ítélt kategorizációs folyamat a percepciós folyamattal veszi kezdetét, azaz az érzéki észleléssel, mely univerzálisnak tekinthető. Ehhez járulnak hozzá az egyénhez kötött, tehát szubjektív kulturális, pszichológiai és szociológiai beállítódások. Ebben a keretben jön létre az objektív valóság szubjektív interpretációja. A percepciós folyamatok által szolgáltatott adatok elemzése után létrejön a tudati reprezentáció, melynek feldolgozásában nagy szerep jut a prototípusnak. „A prototípus olyan megismerési struktúra, amely az objektív valóság valamelyik szegmentumához rendelhető hozzá és korrelációba hozható vele. A prototípus funkcióját az a legjellegzetesebb példány töltheti be, amely egy adott kategóriát képvisel, de ezt a funkciót a séma is betöltheti, azaz bizonyos jelállomány, amely jól jellemzi a kategória tipikusnak tartott elemeit. […] a kategóriák közötti határok gyakran elmosódnak, egybefolynak, átfedik egymást és nem világosak" (BAŃCZEROWSKI 2000: 37). A tudati reprezentációt a prototípuselmélet értelmében prototipikus és nem-prototipikus jegyekre bontjuk, majd ezek alapján a megfelelő kategóriába soroljuk, így elérve a mentális birtokbavételt. A folyamat következő szakaszában a nyelvre való átültetés történik meg. POLGÁR JUDIT a helynévalkotást kognitív szempontból bemutató dolgozatában e két utolsó megismerési fázis kapcsán megjegyzi, hogy különbséget kell tennünk megnevezés és elnevezés között. A megnevezés során nem egy denotátumnak a nemfogalommal való ellátása, azaz a prototipikus és periférikus jegyek alapján valamely helyfajtába sorolása történik. Az elnevezés folyamán ugyanis a meghatározott gondolati kategóriába besorolt denotátumot egy (tulajdonnévi értékű) nyelvi elemsor hozzákapcsolásával kívánjuk egyedivé tenni (2007). (A kategorizáció kognitív megközelítéséhez lásd bővebben BAŃCZEROWSKI 1999, 2000.)

A többnevűség és a szakasznevek jelenségét a kognitív pszichológia *mentális* vagy *kognitív térkép* fogalmával világíthatjuk meg, ami az ember térbeli, földrajzi és környezeti tudását fejezi ki. A *kognitív térkép (cognitive map)* terminus azonban akár félrevezető is lehet, hiszen azt sugallja, hogy a térrel kapcsolatos tudásunk teljes mértékben térképszerű, ezért például a *mentális térbeli reprezentáció (mental spatial representation)* kifejezést is javasolták helyette, mégis az EDWARD TOLMAN által létrehozott terminussal vált ismertté a kognitív pszichológiában. (A témához lásd UNGAR 2005.)

Az egyéni mentális térkép feltételezését érdemes összekapcsolni a névközösség fogalmával. Az egyéni mentális térképhez kötődő helynevek a kommunikáció során rögzülnek, s így összevethetővé válnak másokéval. Ez az összevetés pedig egyfajta „közösségi" mentális térképet eredményez. Ezen nem valamiféle virtuálisan, az egyedek fölött létező hálózatot kell értenünk, hanem csupán azt, hogy egy névközösségen belül az egyéni mentális térképeket közel hasonló min-

tázatúnak kell elképzelnünk. A névközösségeken belül egyesek mentális térképei jobban, másokéi kevésbé hasonlítanak egymáshoz.

Az itt bemutatott mentális térkép fogalmát használva azt mondhatjuk, hogy a névadás pillanatában a névadó — legyen az egyén vagy közösség — egy új földrajzi objektum percepciós és konceptualizációs folyamatai után a verbális elnevezési aktus során igyekszik olyan nevet találni, amely teljes mértékben szolgálja az elkülönítést, tehát olyan nevet ad, amely nem szerepel még a mentális térképén.[7] Így a névadás pillanatában a névadó szemszögéből homonim nevekről értelemszerűen nem beszélhetünk, hiszen nincs olyan fix pont a mentális térképen, amelyhez ugyanaz a verbális elem kapcsolódna. Ugyanezt a jelenséget a névhasználat oldaláról nézve azt gondolhatjuk, hogy homonim nevek esetében a mentális térképen az azonos nevet viselő denotátumok közül mindegyik kijelölődik, a kommunikációs helyzet pedig egyértelművé teszi, hogy közülük melyik denotátum az aktuális.

A más helyfajták megnevezéseivel (például település- vagy hegynevekkel) azonos alakú víznevek közötti viszony az előzőektől eltérően értelmezhető. Azokban az esetekben, amikor a vizet valamely más helyről nevezik el, illetve ha a vízről kap egy földrajzi entitás nevet — s ezt külön nyelvi elem (földrajzi köznév) nem fejezi ki, azaz metonimikus megnevezésről van szó —, akkor a megnevezendő objektum prototipikus jegyei között kiemelt szerepű kell, hogy legyen a másik hellyel való lokális kapcsolata, s ez indukálja a róla történő elnevezést. Eltérő helyfajták lévén azonban ez nem okozhat anomáliát a mentális térképen, a kommunikációs szituációból ugyanis jól kikövetkeztethető, hogy az azonos nevet viselő, de különböző fajtájú denotátumok közül az elnevezés melyikre utal.

A mentális térkép működése révén a szakasznevek problematikája is magyarázatot kaphat. Mára szinte közhellyé vált az a tétel, hogy a régiségben lezajlott nyelvi változások hasonlóan mentek végbe, mint ahogy ma történnek. Ugyanezt a névalkotásra is igaznak tarthatjuk azzal a megszorítással, hogy például a korai ómagyar kori névadást vizsgálva számításba kell vennünk a korabeli emberek földrajzi ismereteinek a mainál jóval szűkebb hatókörét, ebből fakadóan a mentális térkép kicsiny voltát, emellett pedig a kiterjedt írásbeliség hiányát. E két tényező későbbi megváltozása ugyanis — véleményem szerint — erősen módosította a víznevek körében érvényesülő névadást és névhasználatot.

A régiségben a folyók, hosszabb patakok ún. szakasznevei (a névhasználó közösség számára legtöbbször azonban a folyók „egészének” a nevei) tulajdon-

[7] Ezért fordulhat elő, hogy vannak puszta vízrajzi köznévi eredetű folyóvízneveink is (például *Ér, Patak, Sár*). Ebben az esetben a mentális térkép nem tartalmaz más ugyanilyen nevű vizet, így a nemfogalommal való megnevezés elégséges a kommunikációs igények kielégítéséhez, s nem szükséges a vizet egyedi alakú, felépítésű elnevezéssel illetni.

képpen egy-egy zárt közösség mentális térképéhez tartoztak, azaz e nevek nem álltak egymással semmiféle kapcsolatban, hiszen vélhetően a névhasználók nem is voltak tudatában annak, hogy máshol ugyanazt a denotátumot másként nevezik. Ez azonban érthető is, hiszen a népesség helyrajzi és ezzel összefüggésben helynévi ismeretei alig mentek túl a saját településük határain. E nevek tehát valójában ugyanannak a denotátumnak a más-más helynévi rendszerben, más-más névadói-névhasználói körtől származó elnevezései, így önálló, egymással nem szinonim viszonyban álló megjelölések. Ebből pedig az következik, hogy a víznévrendszer vizsgálata során más-más objektumnak kell őket tekintenünk.

2.3.2. Ennél bonyolultabb azonban az a kérdés, hogy a szakasznevek közül hogyan válhat végső soron az egyik név az egész vízfolyás elnevezésévé.

Amikor a korábban nem érintkező névközösségek kapcsolatba kerülnek egymással, a névhasználat egyértelműségére való törekvés kiérlelheti azt, hogy csupán az egyik névváriáns maradjon meg. Ezt a folyamatot számtalan tényező együttesen befolyásolhatja, ezen a helyen ezek közül csupán a legjellemzőbbeket veszem számba.

A névhasználati viszonyok jellemzésében — HOFFMANN ISTVÁNHOZ hasonlóan (2007b) — érdemes bevezetni a szociolingvisztikában használt *presztízs* fogalmát, a nevek közül ugyanis vélhetően a nagyobb presztízzsel rendelkező nyelvközösség elnevezése válik az egész vízfolyás nevévé. Ez történhetett például a *Duna* név esetében is. KISS LAJOS véleménye szerint egy kelta expanzió során vonódott át a *Duna* név a folyó alsó szakaszára is (vö. FNESz. *Duna*). Kétnyelvű közösségek esetében a nagyobb presztízsű nyelven adott név lehet az, amely az elnevezések harcában felülkerekedik. A Borsod vármegyei Hejő vízfolyás esetében így nyomhatta el a víz felső szakaszán használatos szláv eredetű *Tapolca* nevet az eredetileg csupán az alsó szakaszt megnevező magyar *Hejő* névforma.

Számolnunk kell továbbá az írásbeli kultúra elterjedésének hatásával is, illetve azzal, hogy a hivatalos szervek által használt név az, amely a nevek harcában felülkerekedik. A „hivatalos” név terminus a folyóvíznevek esetében természetesen tágabban értelmezendő, hiszen a hivatalos névadás sokáig nem hatolt be a folyóvíznévrendszer alakításába, a térképnevek hatását azonban nyilvánvalóan ide kell sorolnunk. Ezt a jelenséget ugyancsak a presztízzsel magyarázhatjuk.[8]

Általánosságban azt láthatjuk továbbá, hogy a településszerkezet kiépülése is előidézhette az egyik szakasznév győzelmét a többi felett. Az ősi, természethez közeli létformákban a vizek elnevezései vagy egyszerű vízrajzi köznevekből

[8] A hivatalos szervek szabályozó magatartása jól megfigyelhető a mai térképészeti kiadványokban is; ezt olvashatjuk például az Fnt. bevezetőjében: „[a] csak egy szakaszra érvényes névváltozatok (szakasznevek) használatát nem javasoljuk, feltüntetésük csak a jobb tájékoztatást és az összevetési lehetőséget szolgálja” (5).

alakultak, vagy a víznek magának, esetleg környezetének valamely érzékszerveinkkel felfogható tulajdonsága szolgált a víznév motivációjául. A megváltozott életmód és a megszilárdult településrendszer hatással volt a víznévadásra is, a vizek elnevezésekor ugyanis immár igen gyakran a települések szolgáltak a biztos azonosítás pontjainak, azaz az újabban keletkezett folyóvíznevek leggyakrabban külső lokális viszonyt kifejező előtag és vízrajzi köznévi utótag kapcsolatából alakulnak.

BENKŐ LORÁND a Nyárádmente helyneveit bemutató írásában a szakasznevek bonyolult rendszerét így jellemzi: „A patak eredeténél legtöbbször annak a határrésznek a nevét viseli, ahol ered. Több más ilyen kisebb vízzel egyesülve a név már megváltozik, növénynév, személynév stb. ragad rá. A patak alsó folyásánál, torkolatánál az elnevezés újra változik. Itt már arról a községről kapja nevét, amely felől folyik." (1947a: 14). (A mai nevek körében igen gyakran ez utóbbi név választódik ki a többi közül.)

Érdemes végigkövetni az egykor *Füzegy*-nek, ma hivatalos néven *Koppány*-nak nevezett folyó településenként változó elnevezéseit. Kisbárapáti településen például *Nagy-árok*-nak és *Sërëkai-árok*-nak nevezik, míg Fiadon *Nagy-árok ~ Borsi-patak,* Bonnyán *Nagy-kanális ~ Malomi-nagy-árok,* Szorosadon *Kanális,* Törökkoppányban *Malomárok ~ Öreg-árok,* Somogydöröcskén pedig *Koppány-patak* és *Milgróve* neveken említik (SMFN. 241, 245, 248, 254, 256, 258). A víz Tolna megyei folyásán Tamásiban és Értényben *Kanális*-nak mondják, Koppányszántón *Német-árok ~ Koppány,* Nagykónyiban *Kanális ~ Koppány,* Páriban *Koppány* ~ n. *Kánàl,* Regölyben *Kis-kalányis ~ Majsai-kalányis ~ Koppány* névváltozatok élnek (TMFN. 104, 111, 117, 122, 127, 131). A *Koppány* elnevezés hivatalossá válását minden bizonnyal az segítette, hogy a víz melletti legnagyobb települést *Törökkoppány*-nak nevezik[9] (bár érdemes megjegyezni, hogy ezen a helyen nem adatolták a *Koppány* folyóvíznév használatát). Ez az elnevezés (ti. *Koppány*) — mint láthattuk — nem vált a folyó kizárólagos nevévé, a folyó mellett fekvő településeken ugyanis használatban vannak más névváltozatok is.[10] E nevek láttán elmondhatjuk, hogy azokon a helyeken, ahol a hivatalos *Koppány* név és egy (esetleg több) másik „népi" név is létezik egyazon közösség helynévrendszerében, az egyes névváltozatokat különböző kommunikációs szituációkban használják.

---

[9] A település korábban a *Koppány* nevet viselte (1138/1329: *Cuppan,* vö. FNESz.), s nem hivatalosan ma is így nevezik (vö. SMFN. 256).

[10] HOFFMANN ISTVÁN utal arra, hogy a fővariáns mellett akár egy településen belül is használatban lehetnek szakasznevek: „nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy a beszélők mentális térképe nem mutatja azonosnak ezt a kis patakot, s emiatt változik a neve, hanem az adott közösségen belül a szakasznevek azonosító szerepe jóval erősebb, mint az egységes névnek volna, s ez akadályozza meg a kiegyenlítődés folyamatát" (2009: 213).

A szociolingvisztika *diglosszia* fogalmát[11] használva talán árnyalni tudjuk a névváltozatok kérdését. A diglosszia egyik legfontosabb jellemzője ugyanis az, hogy a nyelvváltozatok funkcionálisan különülnek el egymástól. A gondolatot tovább szőve pedig azt mondhatjuk, hogy az egyes nyelvváltozatokban ugyanahhoz a denotátumhoz más-más név kapcsolódhat, tehát a névváltozatok funkcionális tekintetben különböznek.

Egy nyelvváltozat választását többféle tényező befolyásolja: a beszélgetés résztvevői, a szituáció, a beszélgetés tartalma, a beszélgetés szociális funkciója (GROSJEANt idézi V. BORBÉLY 1993: 73). Az adatgyűjtés során létrejövő beszédhelyzet a „hivatalos személy" jelenléte miatt egy másik (esetleg „tanult") nyelvváltozatot hívhat elő, s csak hosszas beszélgetés során kerülhetnek felszínre a mindennapi nyelvhasználat során alkalmazott elnevezések.[12]

Feltételezhetjük tehát, hogy az adatközlő a „megfelelő" választ, azaz azt a nevet akarja megadni a gyűjtőnek, amelyet ő a hivatalos nyelvhasználathoz köt, s így nem minden esetben sikerül lejegyezni a gyakrabban használt névformákat. Ha a különböző nyelvváltozatokban használt neveket le is jegyezték a gyűjtők, nem rögzítették a hozzájuk tartozó névhasználati szokásokat. Ez a nagyobb adattáraktól azonban nem is várható el, hiszen az azonos denotátumhoz tartozó nevek egymáshoz való viszonya és a valós nyelvhasználatban betöltött szerepe csak hosszas és rendszeres megfigyeléssel tárható fel. Azt azonban ettől függetlenül is megállapíthatjuk, hogy a hivatalos szervek egységesítő törekvései ellenére[13] a szakasznevek és a névváltozatok használata nem látszik csökkenni.

Érdemes azonban megjegyeznünk azt is, hogy a nyelvi kódváltáshoz kapcsolt névhasználati eltéréseket, azaz az ún. hivatalos és népi nevek használatát nem biztos, hogy külön kell választanunk egy-egy helynévtípus elemzése kapcsán, hiszen a hivatalos névadáshoz a népi névadási modellek szolgálnak alapul, sőt általában az egyik szakasznevet (tehát népi nevet) emelik az egész folyó nevévé. Ennél fogva inkább az egyes névtípusok arányában lehetnek eltérések, mintsem azok jellegében. A régiségből adatolható folyóvíznevekre vonatkozóan pedig amúgy is szinte lehetetlen lenne megvalósítani egy ilyen elhatárolást.

---

[11] „*Diglossziá*ról akkor beszélünk, ha egy társadalomban két különböző, funkcionálisan jól elkülöníthető kódot használnak: az egyik kódot a helyzetek egyik osztályában, a másikat a helyzeteknek egy egészen más osztályában" (WARDHAUGH 2002: 79).

[12] W. LABOV a megfigyelő paradoxona fogalommal írja le ezt a helyzetet: azaz azt a jelenséget, hogy a megfigyelés során azt akarjuk feltárni, hogyan beszélnek az emberek, ha nem figyelik őket (1979: 384).

[13] Ennek megnyilvánulását láthatjuk az Fnt.-ben is: „Az azonosítás alapelve, hogy egy név csak egy tárgynak feleljen meg, sajnos nem mindig valósul meg a gyakorlatban. Ugyanazon tárgyat különféle névvel illethetnek kisebb-nagyobb közösségek, illetve egy-egy név több tárgyra is vonatkozhat. Az egyértelmű azonosítás érdekében már régi törekvés a földrajzi nevek egységesítése és névtárba foglalása a későbbi, egyértelmű használat érdekében." (3).

III. A folyóvíznevek névrendszertani vizsgálata

Munkám központi részében a folyóvízneveket a HOFFMANN ISTVÁN által meghatározott elméleti keretnek mind a négy szintjén elemezni kívánom, az egyes szempontokat azonban nem külön-külön érvényesítve, hanem kombinálva, egybevonva őket. A szerkezeti analízist a funkcionális-szemantikai aspektus mentén végzem el, és ebbe csak mint kiegészítő szempontot vonom be a lexikális-morfológiai elemzést. Ez utóbbi önálló alfejezetben történő tárgyalásától azért tekintek el, mert meglátásom szerint e két elemzési szint szorosan kötődik egymáshoz, s összefüggéseik vélhetően világosabban körvonalazódnak akkor, ha vizsgálatukat nem választjuk ketté. Külön egységet szánok ugyanakkor a korai ómagyar kori elnevezéseket alkotó vízrajzi köznevek bemutatásának. A keletkezéstörténeti szintű vizsgálat eredményeinek a bemutatását a harmadik fejezetben végzem el. A nevek szintagmatikus elemzésének azonban nem szentelek külön tárgyalást, egyrészt mert a szerkezeti analízis során is érvényesítem ezt a szempontot az egy- és kétrészes nevek megkülönbözetésénél, másrészt pedig a keletkezéstörténeti vizsgálat keretein belül: a szintagmatikus szerkesztéssel alakult helynevek kategóriájához kapcsolódóan végzem el az ilyen irányú elemzést.

A magyar víznévkutatás történeti áttekintésekor világosan kirajzolódott a víznévkutatók alapvetően etimológiai irányultsága. Ezt a hagyományt továbbvive a keletkezéstörténeti módok részletezésekor a névátvétellel keletkezett neveket bemutató fejezetben a jövevényneveket származásbeli rétegekbe sorolom, s megpróbálom az átadó nyelvben megjelenő szemantikai tartalmat is felderíteni. Noha az így kapott információk a magyar helynévrendszer jellemzésében valójában nem jutnak szerephez, a más nyelvek víznévrendszerével való összehasonlításnak mindenképpen alapjául szolgálhatnak.

Az ómagyar kori folyóvíznévanyag áttekintése után fontosnak tartom azt is megvizsgálni, hogy a nevekre jellemző szerkezeti és keletkezéstörténeti típusok az idő múlásával, illetve területi alapon mutatnak-e eltéréseket. Ennek elemzéséhez két járás mai névkincsének adatait használtam fel. Hasonlóképpen nemcsak ómagyar kori névanyag bevonásával mutatom be a víznéveknek a más földrajzi objektumok megnevezésében betöltött szerepét. A dolgozat utolsó részében a tó- és folyóvíznevek összehasonlító vizsgálatát végzem el. Ezzel az összevetéssel azt kívánom alátámasztani, hogy a víznevek csoportján belül célszerű az egyes altípusokat elkülönítve tárgyalni, ezek a csoportok ugyanis szembetűnő névrendszertani eltéréseket mutatnak.

1. Szerkezeti elemzés

A szerkezeti elemzés egyrészt azoknak a modellfajtáknak a számbavételét jelenti, amelyek a névadás szemléleti alapjául szolgálhatnak, és az egyes nevekben megjelennek; másrészt pedig magában foglalja annak a bemutatását is, hogy a névadásban felhasznált funkcionális-szemantikai osztályokat milyen lexikális, morfológiai, grammatikai eszközök fejezik ki.

A funkcionális-szemantikai elemzés alapjául az a feltételezés szolgál, hogy motiválatlan név nincs, minden névadás szemantikailag tudatos, azaz a névben a névadás alapjául szolgáló motívum közvetlen vagy közvetett módon megjelenik. Ennek az elemzési szintnek az alapfogalma a n é v r é s z , ami a névnek olyan szegmentuma, amely a név jelöltjére vonatkozóan valamilyen szemantikai tartalmat fejez ki (vö. HOFFMANN 1993: 43). A lexikális-morfológiai elemzés során az egyes helyneveket a bennük felhasznált nyelvi kifejezőeszközök szempontjából vizsgáljuk, ami valójában a funkcionális névrészek nyelvi felépítésének bemutatását jelenti. Míg a funkcionális-szemantikai vizsgálat alapfogalma a névrész, addig a lexikális-morfológiai analízisé a n é v e l e m : ez a helynevekben előforduló lexémákat és a névalkotásban szerepet játszó toldalékformákat foglalja magában (vö. HOFFMANN 1993: 55–6).

E két elemzési szint bemutatásakor látnunk kell azonban azt is, hogy formálisan azonos nyelvi elemsor különböző nevekben különböző értékű névtartozékként funkcionálhat. A *Mély-patak* víznév a *mély* melléknév és a *patak* földrajzi köznév összekapcsolásával jött létre, a névadáshoz a patak mélysége adhatta az alapot, a név jelentése tehát: 'mély vizű patak'. Ezzel szemben a *Mély-patak-fő* név a *Mély-patak* és a *fő* névrészekre bontható. Ebben a névben a *Mély-patak* névrész funkciója az, hogy megjelölje, melyik pataknak a forrása a név által azonosított hely. A név szemantikai szerkezete tehát: 'a Mély-patak forrása' formában írható le. A *Mély-patak* víznév így két névrészt és két névelemet tartalmaz *(mély/patak),* a *Mély-patak-fő* víznévben ugyanakkor két névrészt, de három névelemet különíthetünk el *(mély+patak/fő).*

A korai ómagyar kori folyóvíznevek funkcionális-szemantikai elemzése során — mint már jeleztem — a lexikális-morfológiai szempontot is igyekeztem szem előtt tartani, hiszen a helynevekben kifejezett szemantikai tartalom leírása elengedhetetlenül összekapcsolódik a nevek nyelvi jellemzésével. A nevek bemutatásakor három fő szemantikai kategória mentén kell haladnunk: külön tárgyalom a hely fajtáját jelölő (F funkciójú), a víz valamely sajátosságát kifejező (S funkciójú), valamint a vizet megnevező (M funkciójú) névrészeket. Az egyrészes nevek primer módon S (pl. *Mélyes*) és F (pl. *Ér*) tartalmúak lehetnek, mivel azonban nem névtelen területen történik a névadás, számolnunk kell az átvett nevekkel is, melyek M struktúrával jellemezhetők (pl. *Iza*). A kétrészes víznevek elsődleges keletkezésű csoportja S+F (pl. *Sós-patak*) szerkezettel írható le, emel-

lett beszélhetünk S+M (pl. *Aszú-Szartos*) és M+F (pl. *Béla pataka*) struktúrájú másodlagosan alakult nevekről is.

1.1. A hely fajtáját megjelölő névrészek

A víz fajtájának a megnevezése minden esetben vízrajzi köznévvel történik. Az ómagyar kori korpusz közel fele (44,5%-a) tartalmaz vízrajzi köznevet. Az ilyen nevek szerkezetüket tekintve lehetnek egyrészes, azaz F funkciójú, illetve S+F vagy M+F szerkezetű kétrészes nevek.

Egyrészes, azaz puszta földrajzi köznévi alakú víznévvel a régi magyar helynevek között alig-alig találkozunk, de például az *Ér* (1249/1291: *Er,* Gy. 1: 313), *Fok* (1337: *Fok,* Gy. 1: 863), *Maláka* (1341: *Malaka,* Gy. 1: 317), *Patak* (1311: *Pothak,* Gy. 3: 216) és *Sár* (+1093/1367>1393: *Saar,* Gy. 1: 729) névformák minden bizonnyal ilyen névstruktúrát mutatnak.

A víznevek között a leggyakoribb szerkezeti típusnak az számít, amelyben a vízrajzi köznévi utótag a víz valamely sajátosságát kifejező előtaggal kapcsolódik össze: *Agyag-patak* (1249/1321/XVII.: *Agagpatok,* Gy. 3: 152, 233), *Hidegséd* (1341/1347: *Hydeghsed,* Gy. 2: 459, 485), *Fekete-sár* (1291: *Feketesaar,* Gy. 2: 458, 501), *Nagy-patak* (1243/1335: *Nagypatak,* Gy. 2: 458, 533), *Romlott-patak* (1266: *Rumluthpatak,* Gy. 4: 210, 282), *Sós-patak* (1290>1413: *Sospathak,* Gy. 3: 535, 558).

Az M+F struktúrájú kétrészes víznevek mindegyike az 'az a vízfolyás, amelyet az előtagban szereplő néven neveznek' szemantikai tartalommal írható le. Az *Orbó-patak* (1299/1338: *Orbowpatak,* Gy. 2: 100, 136) tehát funkcionálisan annyit jelent, hogy 'az a patak, melyet Orbónak hívnak'. Az ilyen nevek minden esetben az előtagként álló névből (itt az *Orbó* formából) jöttek létre másodlagos kiegészüléssel.

1.2. A víz valamely sajátosságát kifejező névrészek

E névrészfunkciók szemantikai és lexikális szempontból is igen változatosak lehetnek. A helynevekre általában vonatkoztatva HOFFMANN ISTVÁN a három nagyobb sajátosságkategórián belül (amikor is a névrész kifejezi 1. a víz valamely tulajdonságát, 2. a víz viszonyát valamely külső dologhoz, körülményhez, valamint 3. a víz valamely más helyhez való viszonyát) huszonnyolc további alcsoportot különböztet meg (1993: 45–6). A sajátosságra utaló funkciót az egyrészes S, valamint a kétrészes S+F és S+M szerkezetű nevekben találhatjuk meg.

1.2.1. A névrész kifejezi a víz valamely tulajdonságát

1. A névadás motivációját sok esetben a víz érzékszervekkel felfogható tulajdonsága szolgáltatta.

A víz méretére történik utalás az egyrészes képzetlen melléknévből származó *Keskeny* (1075/+1124/+1217: *Kesekun,* Gy. 1: 896, 899) és az *-s* képzős *Mélyes* (1320: *Melies,* Gy. 2: 43, 58, 74, 94) nevekben, bár a *Keskeny* víz

mellett vele azonos nevű település is adatolható, szemantikai alapon mégis inkább a víznév elsődlegességét feltételezhetjük.

A kétrészes víznevek között szép számmal találunk a vízfolyás méretére utaló első névrésszel állókat. A *Hosszú-aszó* (1265: *Huzzyozov,* Gy. 3: 41, 139), *Keskeny-ér* (1331: *Kesekuner,* Gy. 3: 153, 258), *Kis-patak* (1298: *Kyspotok,* Gy. 3: 154, 272), *Mély-ér* ([1077–95]>+1158//1403/PR.: *Mecler [ɔ: Meeler],* Gy. 1: 248, 371), *Mély-patak* (1298: *Melpatak,* Gy. 4: 41, 53, 96), *Nagy-patak* (1243/1335: *Nagypatak,* Gy. 2: 458, 533), *Nagy-ér* (+1252/[1270]: *Noger,* Gy. 2: 565, 607), *Nagy-sár* (1255: *Nogsar,* Gy. 1: 413, 472) és *Széles-víz* (1326: *Sceles uiz,* Gy. 4: 586, 659) nevekben a sajátosságot kifejező képzetlen melléknévi előtaghoz a hely fajtáját jelölő vízrajzi köznév kapcsolódott S+F struktúrát eredményezve.

Jóval nagyobb azoknak a vízneveknek a száma, amelyek az S+M szerkezeti képlettel írhatók le, s ezek többnyire az utótagban említett víz valamely ágát nevezik meg. Leggyakrabban a nagyobb vízbőségű és erősebb sodrású, főág jellegű, illetve a kevésbé bővizű, csendesebb folyású, mellékág jellegű vizek elnevezései ezek, s igen gyakran korrelációs párba is állíthatók egymással (vö. BENKŐ 1998a: 151). A főág elnevezése lehet a *Nagy-Balog* (1297/1358//1776: *Nagy Bologh,* Gy. 2: 459, 483, 511), *Nagy-Ilosva* (1341/1342//XVIII.: *Nagy Ilosva,* Gy. 1: 519, 541), *Nagy-Kubin* (1325: *Nogkulbyn,* Gy. 1: 196–7), *Nagy-Szelnice* (1331: *Nog Scelnice,* Gy. 4: 41, 94) víznév, míg a kisebb ág elnevezései a *Kis-Balog* (1297/1358//1776: *Kis Bologh,* Gy. 2: 459), *Kis-Büked* (1341: *Kysbikud,* KMHsz. 1.), *Kis-Enyed* (1299/XIV.: *Kysenegd,* Gy. 2: 100, 141, 177), *Kis-Ilosva* (1341/1342//XVIII.: *Kis Ilosva,* Gy. 1: 519, 541), *Kis-Ond* (1341: *Kysond,* KMHsz. 1.), *Kis-Szamos* (1280/1717: *Kiss (?) Szamos,* Gy. 3: 372), *Kis-Vicsoma* (1324: *Kyswychma,* Gy. 4: 326, 480), *Kis-Zsitva* (1318: *Kywsytua,* Gy. 1: 479). Véleményem szerint a *nagy* jelző mellett a *hosszú, mély* melléknevek is hasonló jelentést hordozhatnak: pl. *Hosszú-Gózd* (1278: *Husciouth Goosd [: Soosd],* Gy. 4: 41, 67), *Mély-Kürtös* (1337: *Meelkyrtus,* Gy. 3: 151), bár az elemzett korpuszban a *rövid, sekély, keskeny* típusú lexémák nem jelennek meg megnevező funkciójú névrész előtagjaként. E nevek esetében az alapnévvel szemben csupán a differenciált név áll, s így nem két differenciált név kerül egymással korrelációba.

A vízmeder kanyargós a l a k j á r a történik utalás az egyrészes *Kengyeles* (1304: *Kengelus,* Gy. 3: 153, 179), *Tekerő* ([1200 k.]/896 u.-ra: *Tekereu,* Gy. 1: 493, 570) víznevekben, míg a kétrészes helynevek közül a *Homorú-patak* (1208/1359: *Humurou potoc,* Gy. 4: 133, 152), *Kengyel-ér* (1284/1454: *Kengeler,* Gy. 1: 793), *Kengyeles-patak* (1333: *Kengeluspatak,* Gy. 4: 210), *Tekeres-ér* (1323: *Tekeruser,* Gy. 2: 323, 439) vízrajzi köznévi utótagú víznevekben jelenik meg ez a szemantikai tartalom.

Az említett nevek közül egy esetben a *homoró ~ homorú* melléknév és a *patak* vízrajzi köznév kapcsolatából született víznév. Két név esetében a *teker*

'csavar' ige származékait láthatjuk. Egyikben az ige melléknévi igenévképzős alakja (*tekerő* 'tekergő, kanyargós') vált víznévvé, a másik névben pedig a m. R., N. *tekeres* 'görbe, kanyargós' melléknevet fedezhetjük fel (vö. FNESz. *Tekeres, Tekerő,* lásd még ehhez OklSz.). Érdemes megjegyezni azt is, hogy a tájszótár a lexémának 'kis patak, melyet át is lehet lépni' jelentését közli (MTsz.).

Külön figyelmet érdemelnek a *kengyel* szóval alakult víznevek. REUTER CAMILLO — HAAN LAJOS és MIKESY SÁNDOR nyomán — ezt a lexémát vízrajzi köznévnek mondja, a pontos jelentését azonban nem adja meg (1971). Jómagam KISS LAJOSsal egyetértve a *Kengyel*-féle nevekben inkább arra történő utalást vélek felfedezni, hogy a folyómeder a kengyelhez hasonlóan kanyaroghatott (FNESz. *Kengyel*).[1] Az *-s* képzővel ellátott alakok pedig talán a víznevek körében gyakran előforduló *-s* képzős morfológiai struktúra analógiájára jöhettek létre.

Árokszerű mélyedésben folyhat az *Árkos* (1310: *Arkus,* Gy. 2: 100) nevű vízfolyás, de arra is utalhat a név, hogy ásással mélyítették, szabályozták a medret. A Doboka vármegyei *Erős-patak* (1306: *Ereus patac,* Gy. 2: 84) víznév előtagjában a tájnyelvi 'meredek' jelentésű szavunkat fedezhetjük fel, mely vagy a vízpart meredek jellegére, vagy az egész vízfolyás meredeken aláeső voltára utalhat (vö. SzT.). Ez utóbbi értelmezést támaszthatja alá az is, hogy STRÖMPL GÁBOR 'sebes vizű' jelentést kapcsol e jelzőhöz (1930: 119).

A víz s z í n é r e utaló névrész *(fehér ~ fejér, fekete, kék)* az ómagyar kori korpuszban csupán kétrészes, részben S+F (*Fehér-patak* 1325: *Feyerpotok,* Gy. 1: 197; *Fekete-patak* 1332: *Feketepotak,* Gy. 4: 326, 449; *Fekete-sár* 1291: *Feketesaar,* Gy. 2: 458, 501; *Fekete-ügy* 1247/1250 PR.: *Feketig,* Gy. 1: 821), másrészt S+M szerkezetű *Fehér-Béla* (1265: *Feyer Bela,* Gy. 4: 40, 65), *Fehér-Körös* (1299: *Feyerkeres,* KMHsz. 1.), *Kék-Kálló* (1311/1323: *Kekallo,* Gy. 1: 570, 618, 669) nevekben jelenik meg.

A *fehér* színnévvel alkotott nevek sellőző, habzó vízfolyásra utalnak, a *feketé*-vel pedig kifejezhetik azt, hogy 1) a vízben jelentős mennyiségű szerves anyag vagy vasvegyület bomlási terméke található; 2) a patak gyakran kiszárad, s így fekete a medre; emellett 3) a víz szennyezett, piszkos voltára is utalhatunk ezzel a lexémával (vö. FNESz.). PAVEL ŠTĚPÁN a 23. Nemzetközi Névtudományi Konferencián elhangzott előadásában arra hívja fel a figyelmet, hogy egyes azonos alaptagú, *fekete* és *fehér* jelzős névpárok kapcsán esetleg nem a valós színhatás fejeződik ki a nevekben, hanem a víz valamely más tulajdonsága: pél-

[1] Meg kell jegyeznünk azonban azt is, hogy létezik a *kengyel* szóval alkotott összetett földrajzi köznév: a *határkengyel,* melynek jelentése 'településhatárként is szolgáló kanyargós ér' (NEMES 2005: 89).

dául a jobb, illetve bal oldali mellékágat különböztetik meg ezekkel a bővítménnyi részekkel (2008, a helyneveket alkotó színnevekhez lásd még 2004).

Érdekes jelenségre hívhatjuk fel a figyelmet a *Fehér-Béla* név kapcsán. A kétrészes magyar víznév előtagja ugyanazt a szemantikai tartalmat közvetíti, mint amit a szláv utótag eredetileg jelölt (ti. a *Béla* szl. eredetű víznévben a **běla* 'fehér' szót ismerhetjük fel). A denotátum *Fehér-patak* és *Béla* néven többször is előfordul az okleveles anyagban, ez a különös forma azonban csupán egyszer, ami alapján esetleg azt is gyaníthatjuk, hogy az oklevél írójának alkalmi „találmánya" lehet.

A víz í z e szolgálhatott a névadás motivációjául a *Sós-patak* (1290>1413: *Sospathak,* Gy. 3: 535, 558), *Sós pataka* (1281/1341: *Souspotaka,* Gy. 1: 800), *Sós-séd* (1177/1202–3/1337: *Sossed,* Gy. 2: 131), *Sós-tó* (1313: *Soustou,* Gy. 2: 100, 191) nevekben. A víz kellemetlen s z a g á r a csupán egyetlen név utal: a Heves vármegyei *Bűzös* (1320: *Byzus ~ Bisus,* Gy. 3: 41, 93) elnevezés. Mindegyik név előtagjaként *-s* képzővel alakult melléknév áll.

A víz h ő m é r s é k l e t i jellemzője nyújtotta a névadási motivációt a *Hévíz* (1309>XV.: *Hewiz,* Gy. 4: 497, 537), *Hideg-ér* (1342: *Hydegher,* KMHsz. 1.), *Hideg-patak* (1343: *Hydeghpatak,* KMHsz. 1.), *Hideg-séd* (1341/1347: *Hydeghsed,* Gy. 2: 459, 485), *Hideg-víz* (1296/1413: *Hydegvyz,* Gy. 2: 100) és *Hideg-Tepla* (1319: *Hideg Topla,* Gy. 4: 41, 104) víznevekhez. Az utóbbi esetben a *Tepla* egyik ágának vagy talán szakaszának a nevével van dolgunk. A név két része — a magyar előtag és a szláv eredetű utótag — sajátos ellentmondásban áll egymással: az utótagnak ugyanis 'meleg' jelentése van az átadó nyelvben. Ez az ellentmondás azonban feloldhatónak látszik, BENKŐ LORÁND ugyanis a *Hideg-Szamos* és *Meleg-Szamos* nevek kapcsán jegyzi meg, hogy „a Hidegszamos beljebb ered és folyik a Gyulai-havasokban" (1998a: 151). Esetünkben a Tepla folyónak a hegyekben magasabban fekvő, s így hidegebb vizű szakaszát nevezhették el *Hideg-Teplá*-nak. Hőmérsékleti viszonyokra csak kétrészes nevekben történik utalás, anyagomban ilyen tartalmú egyrészes név nem található.

A denotátum h a n g j á r a utaló névrésszel találkozunk az egyrészes *Bocsogó* (1342: *Bochogo,* KMHsz. 1.), *Csenge* (1295: *Chenge,* KMHsz. 1.), *Csergőd* (1320/1550: *Chergeud,* Gy. 2: 100, 191), *Hangony* ([1200 k.]/896-ra: *Hongvn,* Gy. 1: 735) és *Hangos* (1286: *Hangos,* Gy. 1: 792), illetve a kétrészes *Csorgó-ér* (1284/1410: *Chorgue er,* Gy. 1: 608), *Súgó-patak* (1338/1339: *Sugopatak,* Gy. 1: 533) és *Zúgó-fok?* (1296/1346/1408: *Zugousuk [ɔ: Zugoufuk ?],* Gy. 1: 303) nevekben. A *Hangos, Hangony* nevek kivételével az említett elnevezések onomatopoetikus víznevek, melyek kiválóan alkalmasak a víz csobogását, csengését, csörgését, csurgását, zúgását megjeleníteni (lásd ehhez JUHÁSZ 1989), hiszen az említett nevek hangutánzó igék folyamatos melléknévi igenévi származékai.

Talán a víz érzékszervekkel felfogható tulajdonságaira utaló nevek körében említhetjük meg a tulajdonképpen összefoglaló megnevezéseket is. Az általam felhasznált korai ómagyar kori forrásokban pusztán latin formában fennmaradt *Hármas-Körös* (1261/1271: iuxta *Crisium triplicem,* Gy. 1: 881, 896) elnevezés a három *Körös* folyóágból egyesült szakasz megnevezésére szolgál.

2. Bizonyos esetekben a víz valamely b e l s ő j e g y e szolgáltatta a névadási motívumot a névadó közösség számára.

A víz á l l a p o t á r a utaló névrész kapcsolódik össze földrajzi köznévvel az *Aszú-patak* ([1252]/1252: *Ozowpotok ~ Oscewpotok,* Gy. 3: 153, 225), *Mocsolyás pataka* (1295: *Machalaspataka*, Gy. 3: 40, 70), *Ó-patak* (1291: *Opotok,* Gy. 2: 460, 543), *Romlott-patak* (1266: *Rumluthpatak,* Gy. 4: 210, 282), *Száraz-aszó* (1265: *Zarazozov,* Gy. 3: 41, 139), *Száraz-ér* (1323: *Zarrazer,* Gy. 1: 770), *Száraz-patak* (1332: *Zarazpatak,* Gy. 3: 326, 381) S+F struktúrájú víznevekben. Az *Aszú-Szartos* (1317: *Azyuzartus,* Gy. 1: 39, 148), *Holt-Duna* ([1322 u.]: *Hold duna,* Gy. 1: 710), *Holt-Ida* (1317: *Holt Ida,* Gy. 1: 41, 148), *Holt-Kompa* (1339: *Hothkompa,* KMHsz. 1.), *Holt-Latorca* (+?1248>1393: *Holthlatarcha,* Gy. 1: 537), *Holt-Mic* (1299: *Holuth Mych,* Gy. 1: 545), *Holt-Nyárágy* (1323: *Holthnarag,* Gy. 1: 794), *Holt-Tugár* (1299: *Holuthtugar,* Gy. 4: 210, 306), *Holt-Vág* (+1138 [1210–30 k.]: *Holut Vag,* Gy. 4: 325, 353, 389, 419, 420), *Holt-Zagyva* (1264/1426: *Hoult Zagwa,* Gy. 4: 296), *Meddő-Sőnce* ([1266]/1266/1274: *Meddeu Seunche,* Gy. 3: 152, 244, 254), *Ó-Ida* (1327: *O-Ida,* Gy. 1: 41, 69) nevek pedig S+M formában írhatók le szerkezetileg.

Az *aszú* 'száraz, kiszáradó' (TESz., EWUng.) és a *száraz* melléknevek egymás szinonimáinak tekinthetők: mindkettővel olyan vízfolyást jelölnek, amelynek vize száraz időben elapad. A *holt* befejezett melléknévi igenév, a *meddő* folyamatos melléknévi igenév, illetve az *ó* melléknév holtágakat, holt medreket neveznek meg. A *Mocsolyás pataka* névben a víz állapotára való utalás a m. N. *mocsolya* 'mocsár, pocsolya' *-s* képzős származékával történik, míg a *Romlott pataka* befejezett melléknévi igenévi előtagja erjedt, rohadt vizű patakra utal.[2]

Ritkán egyrészes nevekben is megjelenik ez a szemantikai tartalom. A Baranya vármegyei *Ebes* (1349: *Ebes,* KMHsz. 1.) a m. R., N. *ebes* 'mocsaras, zsombékos' szóból alakult víznévvé. A *Medest* (1236: *Medust,* Gy. 1: 570, 628) és *Medves* (+1228/1383/1407: *Medues,* Gy. 1: 274, 333) víznevekben pedig a **med* 'száraz vagy időnként kiszáradó' melléknévre bukkanhatunk (vö. FNESz. *Medesér, Nemesmedves*).

---

[2] A *Sztára-Duna* (1247: *Schtarduna,* Gy. 1: 319), *Szuha-Szelnice* (1331: *Zuha Scelniche,* Gy. 4: 41, 66, 94, 96) és *Sztára-Sztudnyica* (1283/1353: *Ztaraztudnicha,* Gy. 2: 459, 558) elnevezések hasonlóságot mutatnak e nevekkel; minden bizonnyal szláv eredetű előtagjukban ugyanilyen jelentést fedezhetünk fel: a *szuha* lexéma jelentése 'száraz', míg a *sztára* 'régi, ó' szemantikai tartalommal bír.

A víz mozgására utal a *Sebes* (1341: *Sebes,* Gy. 2: 100) és a *-d* képzővel álló *Forród* (1284/1454: *Forrod,* Gy. 1: 793) víznév. Ugyanilyen szemantikai tartalmat kifejező névrész kapcsolódott össze földrajzi köznévvel a kétrészes *Lassú-ág* (1338: *Lasseu ag,* Gy. 2: 565, 580), *Omsó-ér* (1200 k.]/896 u.-ra: *Umusouer ~ Humusouer,* Gy. 1: 570, 601), *Sebes-maláka* (1244/1295/1384: *Sebesnilaka [ɔ: Sebesmlaka],* Gy. 1: 401), *Sebes-patak* (1291: *Sebuspotok,* Gy. 2: 457, 541, 547) nevekben. A *Lassú-Duna* (1192/1374/1425: *Losiuduna,* Gy. 1: 201, 236–7) és a *Sebes-Vajas* (1326/1353: *Sebeswoyas* Gy. 1: 731) utótagjaként pedig már létező víznevet találunk. Ezekben a nevekben leggyakrabban a *sebes* melléknév szerepel, melynek ellentéte, a *lassú* ugyancsak fellelhető. A *forró* és *omsó* folyamatos melléknévi igenevek a *forr* és az *omos* igék származékai, jelentésük pedig: 'forrásként előbuzgó', 'ömlő, áradó' (vö. TESz.). Érdemes megjegyezni azonban, hogy az *omos* igét pusztán a helynevekből következeti ki a TESz.

A vízben található vagy a víz környezetében lévő anyagra utalnak az *Agyagos* (1272: *Agagus,* Gy. 2: 565, 615), *Fenkő* (1270: *Fenkw,* Gy. 3: 241), *Köved* (1249: *Kved,* Gy. 2: 208, 303), *Kövesd* (1303: *Kuesd,* Gy. 1: 489), *Székás* ([1342 e.]>1358: *Zekas,* Gy. 3: 495), *Székes* ([1290–95]: *Scekes,* Gy. 2: 185) egyrészes víznevek, illetve megkülönböztető szerepű anyagnévi első névrész kapcsolódott össze vízrajzi köznévi utótaggal az S+F szerkezetű *Agyag-patak* (1249/1321/XVII.: *Agagpatok,* Gy. 3: 152, 233), *Köves-ér* (1291: *Kuuesheer,* Gy. 2: 458, 501), *Köves-patak* (+1252: *Kuespotok,* Gy. 4: 41, 102), *Köves pataka* (1331/1373: *Keuespathaka,* Gy. 3: 40), *Sáros-patak* (1270/1272: *Saruspotok,* Gy. 1: 40, 82) elnevezésekben. Az *agyag* és a *fenkő* lexémáktól eltekintve minden esetben képzett (*-d, -s, -sd* képzős) anyagnévi származékot találunk a nevek előtagjaként. A *Fenkő* víznévvel olyan vizet nevezhettek meg, melyből fenőkőnek való kövek szedhetők (vö. FNESz., valamint KISS L. 1984b). Külön említést érdemelnek még a *Székás* és a *Székes* nevek is, melyek tulajdonképpeni értelme minden bizonnyal 'szikes' (vö. FNESz. *Székás*).

Néhány elnevezésben a víz minőségére történik utalás. A *Vajas* ([+1018–38]/[1173–96]>1409: *Vayas,* KMHsz. 1.), *Vajasd* (1299/1369/1570: *Vayosd,* Gy. 2: 100, 190), *Viaszos* (1335: *Wewzws,* KMHsz. 1.) elnevezések képzővel ellátott *vaj* és *viasz* alapszava arra utalhat, hogy a folyók vizének felszíne irizált lehetett, zsiradék úszott rajta. A *Szartos* (1255: *Scortas,* Gy. 1: 39, 75) név talán a *szarat (< szarik)* ige folyamatos melléknévi igenévi származékából alakult *-s* képzővel *(szaratós > szartos).* Érdemes azonban megjegyezni, hogy hangtörténeti szempontból — ti. a magánhangzó megrövidülése miatt — nem egészen egyértelmű a név magyarázata. Amennyiben ezt a magyarázatot elfogadjuk, a név azt fejezheti ki, hogy a víz gyakori hasmenést okozott az állatoknak. Lefolyástalan vízre utalhat a *Foktalan pataka* (1339/1342>1378: *Foktalanpataka,* Gy. 3: 469, 497) elnevezés fosztóképzős előtagja. A *Hamus-ér*

(1224/1291/1389: *Homusher,* Gy. 1: 696, 715) név pedig talán egy nádas egykori égésével hozható kapcsolatba (vö. FNESz. *Hamvas*).

1.2.2. A névrész kifejezi a víz viszonyát valamilyen külső dologhoz

1. A korai ómagyar kor vízneveiben szép számmal találkozunk olyan névrészfunkcióval is, mely a víz viszonyát valamilyen t á r g y h o z vagy é l ő l é n y h e z fejezi ki.

A n ö v é n y v i l á g jelenik meg a helynek nevet adó motívumként az egyrészes képzőtlen *Alma* (+1183/1326/1363: ad *Almam,* Gy. 1: 270, 385), *Bor* 'búr' (1276: *Bor,* Gy. 3: 152, 218, 249), *Eger* 'éger' ([1067 k.]/1267: *Egur,* KMHsz. 1.), *Gyűrű* 'Cornus sanguinea' (1192/1374/1425: *Gyreu,* Gy. 1: 248, 288), *Kőrös* (1262/1413: *Kewrus,* Gy. 1: 248, 275, 331); a *-d* formánssal ellátott *Bord* (1270/1330: *Bord,* Gy. 3: 470, 494), *Csombord* 'borsfű' (1338: *Chumburd,* Gy. 2: 580), *Harangod* (1211: *Harrangud,* Gy. 1: 835, 858, 864), *Nyárád* (1347: *Nyarad,* Gy. 3. 469, 480); a *-gy* képzős *Egregy* ([+1235]/1350/1404: *Egregh,* KMHsz. 1.), *Füzegy* (1329/1358: *Fyuzeg,* Gy. 1: 570, 644), *Diógy* (1303/1400: *Gyog,* Gy. 2: 100, 163, 188), *Kórógy* ([1200 k.]/896 u.-ra: *Couroug,* Gy. 1: 881), *Nádágy* (1208/1395: *Nadagy,* Gy. 1: 696, 714), *Nyárágy* ([1200 k.]/896-ra: *Naragy,* Gy. 1: 736, 751, 793, 798); az *-ny* formánssal létrehozott *Harsány* (1307: *Harsan,* Gy. 2: 71); az *-s* képzős *Almás* (1009/+1205–35//1404: *Almas,* Gy. 1: 247, 270), *Egres* (1259/1390/1466: *Egres,* Gy. 3: 501, 520), *Füves* (1331: *Fyves,* Gy. 1: 163, 176), *Füzes* (1232: *Phizes,* Gy. 1: 248, 304, 306), *Gyepes* (+1214/1334: *Jepus,* KMHsz. 1.), *Gyümölcsényes* (1257: *Gumulchenus,* Gy. 1: 375), *Halyagos* 'hólyagfa' (1254/1346/1399: *Hologus,* Gy. 2: 458, 528), *Kenderes* (1320: *Quenderes,* Gy. 1: 622), *Komlós* (1270/1272: *Kumlovs,* Gy. 1: 83, 114), *Körtvélyes* (1337: *Kurtueles,* KMHsz. 1.), *Nádas* ([1235–43]/1288: *Nadas,* Gy. 2: 458, 490), *Ostoros* 'ostornyélnek való cserje' ([1200 k.]: *Ystoros,* Gy. 3: 126), *Tormás* (1270: *Turmas,* Gy. 4: 327, 419, 428, 477), *Zabos* (1212/1397/1405: *Zabus,* Gy. 1: 328) víznevekben. Egy-egy esetben *-i* és *-di* képzőket kapcsoltak a nevekhez a névadás során: *Bori* (1291: *Bury,* Gy. 3: 152, 182) és *Almádi* (1093/+1190//1404: *Almady,* Gy. 1: 247, 270).

A kétrészes víznevek között is gyakran bukkanunk a növényzetet jelölő első névrészre. Puszta növénynév áll előtagként a *Bükk-patak* (1278: *Byk potok,* Gy. 4: 66), *Bükk pataka* (1282/1285: *Bikpotoka,* Gy. 2: 100, 177), *Bükk-sevnice* (1345: *Bykschewnycze,* Gy. 1: 413, 482), *Éger-patak* ([1205–9]>223: *Egwerpotac,* Gy. 2: 447, 451), *Éger pataka* (1341: *Egerpataka ~ Egurpataka,* Gy. 2: 460, 493), *Fenyő-sevnice* (1075/+1124/+1217: *Feniosaunicza,* Gy. 1: 413, 443, 482), *Gesztenye pataka* (1291: *Gestunepotoka,* Gy. 2: 457, 543), *Hárspatak* (1317/XVIII.: *Haaspatak,* Gy. 3: 152, 190), *Kender ága* (1338: *Kenduraga,* Gy. 2: 565, 580), *Köles-ér* (1329: *Kuleseer,* Gy. 1: 570, 604), *Kőrös-patak* (1267>1424: *Keuruspathak,* Gy. 3: 40), *Körtvély-ér* (1295/1423: *Kerthweler,* Gy. 1: 510), *Mogyoró-patak* (1337: *Monyerowpatak,* KMHsz. 1.), *Nyár-ér*

(+1214/1334: *Narher,* Gy. 1: 571, 646), *Szőlő pataka* (1281/XVIII.: *Zelven pataka,* KMHsz. 1.), *Tölgy pataka* (1282/1285: *Tulpathaka,* Gy. 2: 100) folyóvíznevekben, míg a növénynév *-s* képzős származéka alkot víznevet az *Almás pataka* (1295: *Almaspotaka,* Gy. 4: 211, 261), *Cseresznyés-patak* (1332: *Cheresnespatak,* Gy. 3: 326), *Egres-patak* (1324/1326: *Egrespothok*, Gy. 3: 152, 236), *Gálnás-patak* < *gálna* 'bodzafélékhez tartozó fás növény; berkenye, rekettye, zsombor' (1343: *Galnaspatak,* KMHsz. 1.), *Gyékényes ága* (1338: *Gekenusaga,* Gy. 2: 565, 580), *Gyertyános pataka* (1291: *Gyartyanos pataka,* Gy. 2: 459), *Kökényes pataka* (1291: *Kukenespataka,* Gy. 2: 459, 501), *Körtvélyes-patak* (1243/1335: *Keortvelespatak,* Gy. 2: 458, 533), *Mogyorós-patak* (1275/1835: *Monurospotok,* Gy. 3: 152), *Mogyorós pataka* (1329: *Munurospataka,* Gy. 2: 44, 63, 82), *Mohos-patak* (1270/1272: *Muhuspotok,* Gy. 1: 83), *Nádas-patak* (1333/1334: *Nadaspatak,* Gy. 2: 459, 512), *Rekettyés-maláka* (1341: *Reketyesmalaka,* Gy. 1: 317), *Somos-patak* (1299: *Sumus Pothok,* Gy. 1: 545), *Szőlős pataka* (1281/XVIII.: *Zőlőspataka,* KMHsz. 1.), *Száldobos-patak* (1349: *Zaldubuspotak,* Gy. 2: 197), *Tölgyes foka* (+1055/[1416 k.]: *Tulgu's' foka,* KMHsz. 1.) elnevezések esetében. A *Nagy-fűz pataka* (1291: *Nogyfyzpataka,* Gy. 2: 458) név bővítményi része pedig minőségjelzős szószerkezet.

A vizekre jellemző névadásban gyakran jelenik meg motivációként a v í z v i s z o n y a v a l a m i l y e n á l l a t h o z . A képzetlen *Compó* 'egy fajta hal' TESz. (1228/1491: *Compw,* Gy. 2: 564, 606), az *-s* képzős *Hodos* (+1015/+1158//1403/PR.: *Hudus,* Gy. 1: 249, 318, 368), *Ludas* (1329: *Ludas,* Gy. 3: 326, 345), *Ölyvös* (1329: *Wlues,* Gy. 1: 570, 604), *Piskáros* < szl. eredetű m. R. *piskár* 'csíkhal' (1293/1323: *Pyscarus,* Gy. 1: 753), *Rákos* (1299/XIV.: *Rakws,* Gy. 2: 100, 141), a *-d* képzős *Disznód* (1251/1263/1398: *Gecznoud,* Gy. 2: 564, 574, 639), *Tinód* (1251/1263/1398: *Tynovd,* Gy. 2: 563, 604) és az *-sd* képzőbokorral ellátott *Hodosd* (1245–64/1274/1356: *Hodosd,* Gy. 4: 327, 398, 408) egyrészes helynevek funkcionális-szemantikai szempontból arra utalnak, hogy milyen állatvilág található a vízben vagy annak környékén.

Kétrészes helynevek előtagjának funkcionális tartalmaként még gyakoribb az állatvilágra utalás. Formáns alkalmazása nélkül vált a kétrészes víznév előtagjává az állatnév a *Malac pataka* (1333/1334: *Malachpataka,* Gy. 2: 459, 512), *Rák-patak* (1216 [ɔ: 1217]/1230: *Rocpotoc,* Gy. 3: 40, 113), *Szarka pataka* (1312>1341: *Zarkapataka,* Gy. 3: 216), *Varjú pataka* (1329: *Woryupataka,* Gy. 2: 71) nevekben, míg a *Férges-ér* (1228/1491: *Fergesher,* Gy. 2: 564, 606), *Hattyas pataka* (1326: *Hatyaspathaka,* Gy. 3: 326, 380), *Hodos-ér* (1264: *Hudusher,* Gy. 4: 327, 419), *Karvalyos pataka* (1341: *Karuluspotaka,* KMHsz. 1.), *Ölyvös-patak* (1270/1272: *Vluespotok,* Gy. 1: 83), *Pisztrángos-patak* (1261: *Pistrungus potoc,* Gy. 1: 40, 105), *Rákos-patak* (1243/1335: *Bakuspatak [ɔ: Rakus-],* Gy. 2: 458, 523), *Solymos ere* (1344: *Solmusere,* KMHsz. 1.), *Solymos*

pataka (1265: *Solumus potoka,* Gy. 3: 41, 139) elnevezésekben az állatnév *-s* képzős származékát találjuk meg. Ez utóbbi kategóriához tartozhat a *Menyes ~ Ménes pataka* (1341: *Menuspataka,* KMHsz. 1.) elnevezés is. A név olvasata bizonytalan, azonban mindkét esetben a vízben vagy környékén élő állatvilágra történik benne utalás: amennyiben *menyes*-nek olvassuk a *menus* alakot, akkor a név azt fejezheti ki, hogy a vízben sok menyhal él; ha pedig *ménes* olvasatot adunk neki, akkor a névben az a motiváció tükröződik, hogy a patak mentén lovakat tartanak (vö. *ménes* 'kanca, ló', lásd ehhez még DÉNES 1979). KISS LAJOS a *ménes* lexémát tartalmazó neveket a fentiektől eltérően a m. R. *Ménes* személynévből származtatja (vö. FNESz. *Ménes, Ménes-kút*).

A víz mellett, a közelében lévő építményre utalás ritkábban jelenik meg a folyóvíznevekben.[3] Egyrészes víznevekben egyrészt *-s* képzős származék fejezi ki ezt a szemantikai tartalmat: *Hidas* (+1214/1334: *Hydes,* Gy. 1: 624), *Kapus* ([1200 k.]: *Copus,* Gy. 3: 325, 349, 351), szószerkezet is szerepelhet a névben: *Aphida* (1338: *Ophyda,* Gy. 2: 565, 580) és *Sóshíd* (1332: *Soushyd,* Gy. 3: 326, 380). Az S+F szerkezetű víznevek körében is találunk olyan jelölt és jelöletlen előtagú neveket: *Hidas-patak* (1300>1379: *Hidaspathak,* KMHsz. 1.), *Kutas?-patak* (1243/1335: *Katuspatak,* Gy. 2: 458, 522), *Malom vize* (1336/1456: *Malumvize,* Gy. 4: 122), *Szín pataka* (1313: *Zynpotoka,* Gy. 2: 100, 161, 191), *Vár pataka* (1266: *Warpathaka,* Gy. 4: 210, 282), *Várad ere*[4] ([1262]/1262: *Warodhere,* Gy. 1: 759), melyek első névrésze a víz közelében lévő építményre vagy épületre utal. Egyetlen S+M struktúrájú kétrészes víznévben szintén szerepel ilyen szerepű névrész: a *Kőhíd-Kőrös* (1329: *Kuhidkerus,* Gy. 1: 304) név 'a Kőrös nevű folyónak az a szakasza vagy ága, melyen kőhíd van' szemantikai tartalommal írható le.

Vélhetően az a tárgy jelenik meg a Baranya vármegyei *Kas* (1312: *Kas,* Gy. 1: 333) és a Hont vármegyei *Csolnok-patak* ([1270]/1270: *Cholnukpotok,* Gy. 3: 151, 252) nevekben, amelyet a vízben használnak. A *kas* 'varsaszerű halászóeszköz' (TESz.) utalhat arra, hogy ezzel halásztak, a *csolnak ~ csónak* szó pedig minden bizonnyal a vízen való közlekedés eszközét jelölheti.

2. Folyóvízneveink nem ritkán utalnak a vízzel valamilyen módon kapcsolatba hozható személyre vagy csoportra is. Ennek a szemantikai

[3] A HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott modellben két funkcionális-szemantikai kategória is összefügg az épületekkel, építményekkel: egyrészt 'a hely viszonya valamely külső dologhoz, körülményhez' csoportban 'az ott lévő építmény vagy annak része' szemantikai tartalom kapcsolható hozzá, emellett az ilyen névrészt tartalmazó név a hely pontos elhelyezkedésére is utalhat: azaz arra, hogy a hely építmény mellett vagy közelében van (vö. 1993: 45–6). Jómagam e két funkciót a víznevek esetében célszerűbbnek látom együtt tárgyalni.

[4] Elképzelhető ugyan, hogy a *Várad* előtag településnévi előzményre utal, minthogy azonban a korszakban nem találunk Borsod vármegyében ilyen nevet, nem tekintem annak.

tartalomnak a kifejezésére személynevek mellett népnevek és foglalkozásnevek is szolgálhatnak. A legnépesebb alkategóriát e típuson belül a személynévi eredetű víznevek csoportja képezi.

KISS LAJOS véleménye szerint folyót igen ritkán neveznek el személyről (1969, 2000), BENKŐ LORÁND a *Borzsova* neveket elemző tanulmányában pedig így fogalmaz: „A víznevek szemantikai tipológiája ugyan többféle névadási indukciót is megenged, de e körből — főként a nagyobb vizekre nézve — a személynévi eredet igen nagy valószínűséggel kizárható" (1998b: 136, ehhez lásd még KNIEZSA 1942: 8). A Nyárádmente vízneveit bemutató jóval korábbi munkájában ugyanakkor BENKŐ mégis a „feltűnőbb vízelnevezési csoportok" között említi a személynévből alakult nevekét (1947a: 14), máshol pedig a néhány települést összekötő helyi, kis vizek esetében tartja számításba vehetőnek ezt a névadási motivációt (2003: 175). Persze a nagyobb vízfolyások esetében (amelyekre az idézett helyen is főképpen utalt) továbbra is fenntartható a korábbiakban hangoztatott állásfoglalása.

KÁLNÁSI ÁRPÁD a víznevek körében történő közösségi és hivatalos névadást a műveltségi nevek körében tárgyalja. Véleménye szerint a nevek általában azt a tulajdonost nevezik meg, akinek a földjén található a vízrajzi denotátum.[5] Emellett hivatkozik az ún. eseménynevekre is e helyen: a víz egy olyan személyről is kaphatta a nevét, akivel történt a vízben vagy a környékén valami: folyóvizek kapcsán az elnevezés oka lehetett például az, hogy az említett személy belefulladt a vízbe (vö. KÁLNÁSI 1984–1985: 99, utóbbi motivációhoz lásd még például STÅHL 1976: 116). HOFFMANN ISTVÁN kategóriarendszerében az ilyen, az adott hellyel kapcsolatos események — még ha azok személyre vonatkoztathatóak is — külön alcsoportot alkotnak.

A régi magyar folyóvíznevek korpuszában hatvannégy, nagy valószínűséggel személyre utaló névformát találunk, a hozzájuk kapcsolható szemantikai funkció meghatározása azonban közel sem egyszerű feladat. Munkámban a személynevet vagy személyre/csoportra utaló szót tartalmazó eseményneveket és 'a víz viszonya a megnevezett személyhez/csoporthoz' szemantikai tartalmat kifejező neveket együtt tárgyalom, a pontos névadási motiváció ismeretének a hiányában ugyanis ezek a kategóriák a régi névkincs elemzésekor valójában szétválaszthatatlanok.

A korai ómagyar kori korpuszt vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy egyrészes víznevek esetében ritkábban szolgált a névadás alapjául ez a motiváció. Bizo-

[5] MARY R. MILLER arra hívja fel a figyelmünket, hogy az indián névadási szokások szerint a birtok tulajdonlását erősítette, ha a birtok határaként szolgáló víz a birtokos nevét viselte (1990: 192). Természetesen nem biztos, hogy ez a megállapítás a magyar viszonyokra is érvényes, illetve lehetséges, hogy ezekben az esetekben a birtokos nevével alakilag megegyező birtoknév vonódott át a vízre, ám az analóg példát megemlítésre mindenképpen érdemesnek tartom.

nyára személynevet találunk a *Gény* (1247/1252/1376/1592: *Gen,* Gy. 3: 387, 418, vö. 1245: *Guen* szn., ÁSz. 352), *Hasznos* (1265: *Hoznus,* Gy. 3: 40, 139, vö. 1274/1426: *Haznus ~ Hoznus* szn., ÁSz. 369), *Kápás* (1326: *Capas,* Gy. 1: 794, vö. 1138/1329: *Capas* szn., ÁSz. 169), *Kara* (1258/1334: *Kara,* Gy. 2: 540, vö. 1266: *Kera* szn., ÁSz. 458), *Legenye* (1338: *Legene,* Gy. 3: 306, 314, vö. 1152: *Leguine* szn., FNESz. *Legenye*), *Mic* (+1255/XIV.: *Mych,* KMHsz. 1. , vö. 1207: *Mic* szn., ÁSz. 537), *Milos* (1228/1378: *Milos,* Gy. 3: 326, 373, vö. 1221/1550: *Milos* szn., ÁSz. 552), *Mirhó*[6] (1319: *Meruh,* Gy. 3: 41, 141, vö. 1237–40: *Myroch* szn., FNESz. *Mirhó*), *Pacsa* (1291: *Pacha,* Gy. 2: 457, 541, 543, vö. 1274: *Pacha* szn., ÁSz. 610), *Sülye* (1269//XVIII: *Sula,* Gy. 4: 210, 298, vö. 1221/1550: *Sula* szn., ÁSz. 734), *Úz* (1192/1374/1425: *Vz,* Gy. 1: 201, 238, 243, vö. 1192/1374/1425: *Vz* szn., ÁSz. 787) víznevekben.

KISS LAJOS a *Cseterőc* (1262: *Chetruz ~ Chetruch,* Gy. 4: 328, 461) víznevet szláv személynévből magyar névadással létrejött formaként magyarázza[7] (szl. R. **Četvьruchъ* szn., FNESz. *Cseterőc*), a *Karán* (1313: *Karan,* Gy. 1: 247, 385) folyóvíznévben pedig szláv eredetű magyar személynevet mutat ki (blg. *Карáн,* szb.-hv. *Karan* szn., FNESz. *Karánsebes*). Utóbbi esetében nem zárhatjuk ki a török eredeztetés lehetőségét sem.

A kétrészes folyóvíznevek bemutatása előtt szólnunk kell TIBÁD LEVENTE egy észrevételéről, amely szerint a puszta személynévi víznevek másodlagos alakulásúak: jelöletlen birtokos jelzős szerkezetekből rövidültek egyrészessé, azaz a *Gada* név egy egykori, nem adatolható **Gada pataka* névből származik (1979: 175). Nem zárhatjuk ki továbbá azt a lehetőséget sem, hogy a puszta személynévi folyóvíznevek valójában — az okleveles forrásokban nem említett — településnévi áttételen keresztül váltak víznévvé, s ebben az esetben személynév → településnév → víznév többszörös metonímiával van dolgunk.

TIBÁD LEVENTE a Nyikó mente vízneveit elemző munkájában úgy találja, hogy a köznévi alapelemű, személynévi bővítménnyel álló nevek állománya gazdagabb a puszta személynéviek csoportjánál. Az ómagyar korban végzett kutatásaim ezt a megjegyzést kétségkívül igazolják, 41 személynév + vízrajzi köznév struktúrájú névformát találtam a víznevek körében: *Bökény pataka* (1321: *Bukenpothoka,* Gy. 1: 539 < [—]/KrónKomp: *Buken* szn., ÁSz. 160), *Csákány pataka* (1328: *Chakanpataka,* Gy. 1: 68, vö. 1225: *Chakan* szn., ÁSz. 176), *Csikló-patak* ([1279]/1279/XVIII.: *Chikloupotok,* Gy. 3: 152, 260, vö. 1229/1550: *Chicolou* szn., ÁSz. 196), *Détmár pataka* (1312/1358>1364:

---

[6] Érdemes megjegyeznünk azt, hogy később a *mirhó* lexéma 'a szántóföldről a csatornába ömlő vadvíz' jelentésben fordul elő egyes nyelvjárásokban (lásd ehhez NEMES 2005: 143).

[7] KNIEZSA ISTVÁN az *Iza* név kapcsán jegyzi meg, hogy „a szlávban a puszta személynév sem helynévül, még kevésbé víznévül nem szokott szolgálni" (1942: 8, lásd ehhez BENKŐ 2003: 175).

Dethmarpataka, Gy. 3: 216, vö. 1211: *Detmar* szn., ÁSz. 247), *Encs ere* (1228/1305/1361: *Ensere,* Gy. 3: 387, 456, vö. +1275 [XIV]: *Ench* szn., ÁSz. 282), *Fancsal ere* (1228: *Fontscolere,* Gy. 2: 208, 302, vö. [1067]/1267: *Fonsol* szn., ÁSz. 298), *Gyán pataka* (1299/XVI.: *Gianpataka,* Gy. 2: 181, vö. 1271/1275/1279: *Gahan* szn., ÁSz. 324), *Kocs? pataka* (1246/1321/XVII.: *Chuch pataka,* Gy. 3: 152, 233, vö. 1199: *Cuch* szn., ÁSz. 205), *Kalenda-víz* (+1214/1334: *Kalenda wyz,* Gy. 1: 643, vö. 1199/XVIII: *Kalenda* szn., ÁSz. 443), *Korlát pataka* (1349: *Corlathpotaka,* Gy. 2: 101, 202, vö. 1211: *Corrad* szn., ÁSz. 221), *Tiba pataka* (1270: *Tyba potoka,* Gy. 1: 537, vö. 1204: *Tyba* szn., ÁSz. 752).

Némiképp problematikus a *Szalma pataka* (1243/1335: *Zalmapataka*, Gy. 2: 519) névnek az esete, FEHÉRTÓI személynévszótára ugyanis csupán az általam is vizsgált víznévi példát adja meg a *Szalma* személynév adataként (vö. ÁSz. 838). A *Szalma pataka* víznév előtagjának személynévi származtatása mellett ezért nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a név a *szalma* 'gabonafélék és más szálas növények szára, levelei főként száraz állapotban' közszóból eredeztethető (vö. TESz.), s olyan patakot jelölt, melyet szalma borított, s így át lehetett rajta kelni.

E helyen érdemes szólni a személynévi eredet igazolásának problémáiról. FEHÉRTÓI KATALIN több személynév esetében csupán olyan történeti példát szerepeltet szótárában, amely víznév vagy más helynévfajta elnevezéseként, azaz nem személy megjelöléseként áll az okleveles anyagban. Az ÁSz. személynévként adja meg például a *Gyormó-ér* víznév előtagját is (1270: *Gurmouer,* Gy. 4: 327, 428, 477 < 1214: *Gurmou* szn., ÁSz. 362), a megadott alak előtt azonban a latin *locus* minősítés szerepel. Hasonlóképpen itt említhetjük meg, hogy a *Jen pataka* (1266/1374: *Jenpotoka,* Gy. 3: 152) és *Jendin pataka* (1266/1374: *Jendinpotoka,* Gy. 3: 152) víznevek előtagját illetően sincs bizonyosan személynévi szerepben azonosítható adat, FEHÉRTÓI KATALIN csupán a víznévi előfordulásokból következteti ki őket (vö. ÁSz. 409). Így azonban az előtagok személynévi származtatása — tényleges személynévi előfordulások híján — legalábbis megkérdőjelezhető.

Személyre foglalkozást jelentő szóval is történhet utalás. Egyházi személyről kaphatta a nevét a *Prépost pataka* (1332: *Praepostpataka,* Gy. 2: 459, 507) vízfolyás. A víz használójára utal minden bizonnyal a *Jobbágy ága* (1338: *Yobbag aga,* Gy. 2: 565, 580) elnevezés. A *Csősz-patak* (1341: *Cheuspatak,* KMHsz. 1.) és *Kovács pataka* (1324: *Konachpotoka [ɔ: Kouach-],* Gy. 1: 528) nevek esetében nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy foglalkozásnevekből személynévi áttétellel alakultak a helynevek. Kettős értelmezést adhatunk a *Cseh-patak* (+1294/1471: *Csehpatak,* riv. (Gy. 2: 507) és *Cseh pataka* (1341/1347: *Chehpataka,* Gy. 3: 40, 125) vízneveknek is: e vízfolyások a népcsoportról vagy egyetlen személyről egyaránt vehették nevüket.

1.2.3. A névrész kifejezi a víz valamely más helyhez való viszonyát

A sajátosságot kifejező névrészekben igen gyakran a 'víz valamely más helyhez való viszonya' szemantikai tartalom fejeződik ki. Helynév-tipológiai modelljében HOFFMANN ISTVÁN e csoporton belül további alkategóriákat különít el: 1) a hely valaminek a része, 2) a hely pontos elhelyezkedése: a) víz mellett vagy közelében, b) térszíni forma mellett, közelében vagy rajta, c) tájrész mellett, közelében vagy rajta, d) lakott terület mellett, közelében vagy rajta, e) építmény mellett vagy közelében, 3) irány megjelölése és 4) a hely viszonyított helyzete (1993: 46). A folyóvíznevek vizsgálata az alapmodell minimális megváltoztatását igényli: a második és a harmadik motivációt ugyanis folyóvizeink elnevezéseiben igen nehéz differenciáltan kezelni. A névben megnevezett tájrészek, térszínformák vagy települések ugyanis többféle kapcsolatban állhatnak az általuk megnevezett vízzel. A víz folyhat a viszonyítás alapjául szolgáló denotátum felől vagy felé, de utalhat arra is, hogy a víz az adott helyen folyik keresztül. E motivációk azonban nem választhatók külön ennyire élesen, hiszen csupán nézőpont kérdése, hogyan ítéljük meg a kifejezett viszonyt. Mai példát említve: a *Pécsi-víz* nevű vízfolyás Pécsett a településen folyik keresztül, míg Cserkút, Gerde, Keszü, Téseny helységeken áthaladva a név motivációja megváltozik, s jelentéstartalmát 'Pécs felől jövő víz' formában írhatjuk le. HEGEDŰS ATTILA éppen ezért hívja fel a figyelmet arra, hogy a csoportba tartozó folyóvízneveknek a megítélésekor mindig szem előtt kell tartanunk azt, hogy hol nevezik adott néven a vizet (1993).

1. A víz valaminek a r é s z e névrészfunkció megjelenése a névben kifejezett viszony következtében mindig kétrészes nevet eredményez. A *Csombó ága* (1338: *Chumbouaga,* Gy. 2: 565, 580), *Karasó ága* (1330: *Karasoaga,* Gy. 1: 249, 333, 339) elnevezések arra utalnak, hogy az első névrészben megnevezett víznek *(Csombord, Karasó)* valamelyik ágáról van szó. A *Bodza foka ~ Bodzás foka* ([1192]/1394: *Bozyafuka* ~ 1192/1374/1425: *Buziasfoka,* Gy. 1: 202, 236) nevű víz pedig minden bizonnyal a Bodzás-tóból kifolyó patak lehetett. Az említett nevekben a víznévi előtaghoz birtokos személyjellel ellátott vízrajzi köznévi utótag kapcsolódik, mely rész–egész viszonyt fejez ki. E szerkezettől részben eltér a *Víz-ág,* melynek előtagja vízrajzi köznevet tartalmaz.

2. A *Kereked* (1330: *Kerekud,* Gy. 3: 298 < *kerek* 'erdő', TESz.), *Láz pataka* (1303: *Lazpataka,* Gy. 3: 151, 209), *Megye-patak* (1332: *Megepotak,* Gy. 4: 326, 449), *Megye pataka* ([1266]/1266/1274: *Megepotoka,* Gy. 3: 152, 254), *Megyéspatak* (1271/1271: *Megespatak,* Gy. 4: 326, 372) és a *Telek pataka* (1318: *Thelek pothoka,* Gy. 1: 139) nevek a víz viszonyát fejezik ki a közelükben lévő t á j r é s z h e z . Ezekben az elnevezésekben a viszonyítás alapjául szolgáló tájrész nincs egyedi névvel megnevezve, hanem pusztán egyszerű köznév(i származék) utal arra, hogy a víz erdő, tisztás mellett vagy éppen két település határát elválasztva folyik. Az utótag e nevekben minden esetben vízrajzi köznév. Az ugyan-

ilyen típusú bővítményi résszel rendelkező *Határ-Szomoga* (+?1248>1393: *Hatar Zamaga,* Gy. 1: 537), *Mező-Rába* (1287: *Mezeuraba,* Gy. 2: 564, 582) víznevek esetében az alaptag már létező víznév. Ugyancsak tulajdonnevet láthatunk a *Jánk magyala ága* (1338: *Yaingmagalaaga,* Gy. 2: 565, 580), *Makó bükke pataka* (1299/1300: *Makobykepataka,* Gy. 3: 326, 344, 362) elnevezések előtagjában is, ezek a folyóvíz mellett, a közelben fekvő erdőről kaphatták a nevüket. Az egyrészes *Lanka* (1338: *Lanko ~ Lonko,* Gy. 3: 306, 314 < *lanka* 'víz melletti rét, szántó', FNESz. *Lánka-patak*), *Pagony* (1255/XV.: *Pogon,* Gy. 1: 776 < m. *pagony* 'fiatal, ritkás erdő', ÚMTsz.) nevek közszói előzményre vezethetők visszsza. Amennyiben elfogadjuk víznévi státuszukat, a szintén egyrészesnek tekintett *Berekvölgy* ([1245–64]/1274/1356: *Berukwelg,* fl. Gy. 4: 407), *Halyagrét* (1291: *Holugreth,* fl. Gy. 2: 458, 501), *Sárréte* (1335>1342/1434: *Sarrethe,* fl. Gy. 3: 41), *Szélesberek* (1258/1334: *Zylusberek ~ Scelusberuk,* rip. Gy. 2: 460, 540), *Zabaláza* (1266: *Zabalaza,* fl. Gy. 4: 210, 282) nevek ugyancsak a közelükben, mellettük fekvő tájrészekre utalnak. A *Szarvastó*-nak (1326: *Zorwostou,* Gy. 2: 43, 64, 89, 90) nevezett folyóvíz eredeténél három tóágból áll össze, elnevezését az egyik tó után kaphatta (vö. Gy. 2: 44).

A víznévben a víznek valamely t é r s z í n f o r m á h o z való viszonya is kifejeződhet. A *Bikagyűr* (1259/1390/1466: *Bykadywr,* Gy. 3: 501, 520) vízfolyás a mellette fekvő domb nevét vette át, míg a *Bérc-patak* (+1274/1413: *Berczpatak,* Gy. 4: 65), *Gályahorka pataka* (1281/1341: *Galahurkapotaka,* Gy. 1: 786) és *Kuna pataka* (1303/352//450: *Kwnapathaka,* Gy. 1: 815) nevek esetében a *patak ~ pataka* vízrajzi köznév járult az első esetben vélhetően inkább közszóhoz, két alkalommal pedig hegynévhez. Esetleg ide tartozhat a *Ürög* (1252: *Yrug,* Gy. 1: 400) víznév is, mely az *üreg ~ ürög* 'gödör, R. barlang' jelentésű szóval hozható kapcsolatba (vö. FNESz. *Magyarürög*). Itt említhetjük meg talán a *Nagyszád* (1350: *Nogzad,* Gy. 3: 277) víznevet is, a térszínforma pontos típusa azonban az eredeti helynév adatoltságának hiányában nem határozható meg, a *szád* köznév ugyanis 'hegyszorosnak, völgynek stb. kezdete, bejárata' jelentésben volt a régi magyar nyelvben használatos (vö. TESz.).

A honfoglalást követően a településrendszer kialakulásával és megszilárdulásával a víznévadás alapjául szolgáló motivációk között igen gyakran (majd az idő előrehaladtával a lokális természetű viszonyt kifejező nevek többségében) a víz környékén fekvő t e l e p ü l é s r e történő utalás jelenik meg.

Az azonos alakú egyrészes víz- és településnevek keletkezési irányának megítélése azonban nem könnyű, sőt sokszor megoldhatatlan feladat. Ezt látva korai írásaiban BENKŐ LORÁND igyekszik néhány kapaszkodót adni a névkutató kezébe a problematikus nevek névadási irányának a meghatározásához: „azoknak a patakneveknek az esetében, amelyek újabban keletkeztek helységnevekből vagy hegynevekből, gyanakodhatunk egy régebbi víznév → helységnév (hegynév) fejlődésre is akkor, ha a víznév eredetibb voltát jelentésbeli érvek támogatják, ha

a vizet a névadó helységen (hegyen) felül is a helységről (hegyről) vett névvel illetik, ha a helységnévben (hegynévben) a *patak, víz, ér* vagy a *fő, tő* szók megmaradtak, végül ha bőséges víznév-analógiát tudunk felmutatni" (1948: 98, vö. még 1947).

A személynévből vagy személyre utaló közszóból származó azonos alakú település- és folyóvíznevek közül (pl. *Bába, Bene, Szerencs*) minden bizonnyal a település neve az elsődleges. A név alapjául szolgáló közszó jelentése is segítségünkre lehet az alakulási irány eldöntésében: a *Telekes* névben földterületet, települést jelentő köznév szerepel, míg a *Pestes* (< *pest* 'mészégető kemence', vö. FNESz. *Alpestes*) névben olyan lexéma vált névvé, mely a víznevek körében nemigen jellemző szemantikai tartalmat hordoz.

Az okleveles helynévanyag vizsgálatakor meg kell jegyeznünk továbbá azt is, hogy a latin szövegezésű oklevélben fellelhető, településnévből származtatható egyrészesnek tűnő nevek mögött bizonyos esetekben körülírások húzódhatnak meg. Így például a *Tarján* víznév esetében az 1327-es datálású „ad rivulum *Taryan*" (Gy. 4: 227) szerkezet mögött esetleg a 'Tarján település patakja' körülírást gyaníthatunk.

A nevek végső soron személynévi eredete miatt gondolhatunk településnév → víznév alakulásra a *Barót* (1224: *Boralt,* Gy. 2: 101, vö. FNESz.), *Bást* (1341/1347: *Basth,* Gy. 2: 459, 485, vö. FNESz. *Egyházasbást*), *Bokor* (1075/+1124/+1217: *Bocur,* Gy. 4: 211, 242, vö. FNESz.), *Bótrágy* (1270/1272//1580: *Boltrag,* Gy. 1: 544, vö. FNESz.), *Cétény* ([1247]/1248/XVIII: *Cheten,* Gy. 4: 327, 356, 362, 415, vö. FNESz.), *Csáklya* (1337: *Chaklya,* Gy. 2: 100, 133, 137, vö. FNESz.), *Csákó* (1299/1369//1787: *Chakou*, Gy. 2: 100, 174, vö. FNESz.), *Cseterőc* (1262: *Chetruz ~ Chetruch,* Gy. 4: 328, 461, vö. FNESz.), *Csór* (1330: *Choor,* Gy. 2: 357, vö. FNESz.), *Enyed* (1299/XIV.: *Enyd,* Gy. 2: 141, vö. FNESz. *Nagyenyed*), *Gáld* (1299/1369/1570: *Gald,* Gy. 2: 100, 160, 190, vö. FNESz. *Alsógáld*), *Gambuc* (1296: *Gumbuch,* Gy. 2: 161, vö. FNESz. *Gombostelke*), *Gyula* (1307: *Gyula,* Gy. 2: 71, vö. FNESz.), *Hecse* (1234/1364: *Hecha,* Gy. 1: 447, 476, vö. FNESz.), *Ladoméra* (1075/+1124/+1217: *Radmera,* Gy. 1: 425, 456, vö. 1211: *Lodomir* szn., ÁSz.), *Lébény* (1208/1359: *Lybin,* Gy. 4: 134, 155, vö. FNESz.), *Lubella* (?+1285/1286: *Lubele,* Gy. 4: 40, 84, 86, 87, vö. FNESz.), *Malatin* (1263: *Malathyn,* Gy. 4: 41, 70, vö. FNESz. *Hárommalatin*), *Matucsina* (+1228/1383/1407: *Matuchyna,* Gy. 1: 274, vö. FNESz. *Tunyogmatolcs*), *Nekcse* (+1228/1383/1407: *Nekche,* Gy. 1: 273–4, vö. FNESz. *Našice*), *Nyésta* (1256: *Neste,* Gy. 1: 125, vö. FNESz.), *Ózd* (1339/1344/1448: *Ozt,* Gy. 2: 99, vö. FNESz.), *Plostin* (1269/1281: *Poloschin,* Gy. 4: 40, 60, 89, vö. FNESz.), *Pocsaj* (1256: *Pochey,* Gy. 1: 132, vö. FNESz.), *Senye* (1323: *Sene,* Gy. 1: 312, 377, vö. FNESz. *Sajósenye*), *Szalók* (1323/1446: *Zalouk,* Gy. 3: 39, 133, vö. FNESz.), *Szanási* (1327: *Zanasy,* Gy. 4: 211, 227, vö. FNESz. *Szaná-csi-erdő*), *Visk* (1308/XIV:: *Vusic,* Gy. 4: 112, 128, vö. FNESz.), és *Zsúny* (1327: *Sun,* Gy. 4: 226, 251, vö. FNESz.) víznevek esetében.

A törzsnévi eredetű *Kesző* (1232>1347: *Kezu,* Gy. 2: 458, 515, 516, 518, vö. FNESz. *Egyházaskesző*), *Tarján* (1327: *Taryan,* Gy. 4: 211, 227, vö. FNESz.) és a nemzetségnévből származó *Hanva* (1293: *Honua,* Gy. 2: 459, 506, vö. FNESz.) víznevek esetében szintén a településnév lehet az elsődleges. Ugyanezt mondhatjuk el azokról az elnevezesekről is, amelyek méltóságnévre: *Kanizsa* ([1093–95]: *Cnesa* KMHsz. 1., tkp. 'fejedelemé, kenézé', vö. FNESz. *Magyarkanizsa*), foglalkozásnévre: *Bocsár* (1299/1369/1571: *Buchar,* Gy. 2: 100, 159 < m. R. 'kádár, pohárnok', vö. FNESz.), *Csatár* (1295: *Chatar,* Gy. 4: 211, 261 < 'pajzsgyártók', vö. EtSz.) vagy egyéb személyt jelölő közszóra: *Jobbágy* ([1265]/1265: *Jobag,* Gy. 3: 139) vezethetők vissza.

Szintén a név alapjául szolgáló lexéma jelentése alapján tekinthetjük másodlagosnak a víznevet a *Dengeleg* (1246/1383: *Denselegh [ɔ: Dengelech],* Gy. 4: 211, 235–6, vö. m. N. *döngöleg* 'kis domb, halom', vö. FNESz.), a *Zellő* (1300: *Zeleu,* Gy. 4: 210, 321 < m. *szőlő* ~ N. *szellő* növénynév, FNESz.) és a *Monaj* (1256: *Monay,* Gy. 1: 120, 125, 132 < *molna* ~ *móna* ~ *mona,* vö. TÓTH V. 2001b) nevek esetében.

A szláv eredetű helynevek kapcsán ugyanilyen módon célszerű eljárnunk. Így minden bizonnyal településnévből keletkezett folyóvíznevekkel kell számolnunk a *Garadna* (1234/1243: *Grathna,* Gy. 1: 41, 84, 150 < szl. *gradъ* 'vár', vö. FNESz.), *Isztebne* (1316: *Iztebna,* Gy. 1: 196, vö. szlk. N. *istebna* 'kamrácska', vö. FNESz.), *Okolicsna* (1295: *Okolisna,* Gy. 4: 41, 82, 83, vö. le. N. *okolica* 'akol, nemesi falu', FNESz. *Okolicsnó*), *Palatka* (1320/1324: *Palaka [ɔ: Palatka],* Gy. 3: 326, 366, vö. m. *palota* szóval, FNESz. *Magyarpalatka*), *Rudnok* (+1263/+1264: *Rodnuk,* Gy. 1: 40, 118, 136 < ősszl. **rudъ* 'vörös', szl. **ruda* 'érc', vö. TÓTH V. 2001b), *Szelec* (+1252: *Scelech,* Gy. 4: 41, 101) és *Szölc(s)* (1331/1394: *Scelch*, Gy. 3: 152, 229, tkp. 'kis falu', vö. FNESz. *Szőce*), *Sztregova* (1327: *Ztrigua,* Gy. 4: 210, 267, 298 < ősszl. ** stergti* 'őriz', vö. FNESz. *Felsősztregova*), *Záhorh* (1262: *Zahorch,* Gy. 4: 328, 461, 488, tkp. 'hegymeg', vö. FNESz. *Zágra*), *Zsarnó* (1324/1326: *Zorna,* Gy. 3: 152, 236 < ősszl. **žьrny* ~ **žьrnovъ* 'kézi malom; malomkő', vö. FNESz.) nevek esetében. Ez az alakulási mód azonban csupán az átadó nyelvben végbement folyamatra vonatkoztatható le egyértelműen, a magyar helynévrendszerbe az azonos alakú település- és víznév ugyanis érkezhetett egyszerre, de elvileg nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy a víznév került elsődlegesen át a magyar nyelvbe, s erről nevezték el a települést.

Ritkábban a településre utaló névrész formáns nélküli vízrajzi köznévvel összekapcsolódva válik folyóvíznévvé: *Kamut-ér* (1295/1423: *Kamawlther,* Gy. 1: 508, 510), *Kötelen-patak* (1332: *Kedelenpatak,* Gy. 3: 326, 361, 380), *Levaspatak* (1327/1327: *Lewaspatak,* Gy. 4: 211, 261), *Szakál-ér* (1284/1410: *Zakal er,* Gy. 1: 608, 663), *Tolvé-ér* (1338: *Tolneher [ɔ: Tolueher],* Gy. 2: 411), *Ug-ér* ~ *Huku-ér* (1075/+1124/+1217: *Huger,* Gy. 1: 899, 906), *Újnyerges-patak*

(1327/1327: *Vynergespotok,* Gy. 4: 239, 281), *Varsány-patak* (1327/1327: *Wossyanpatak,* Gy. 4: 210, 317–8). A *Baski-patak* (1330: *Boskypotok,* Gy. 1: 67, 85) és a *Zselizi-sár* (1274: *Selyzy sar,* Gy. 1: 413, 488) elnevezések esetében a településnév *-i* melléknévképzős származéka szerepel a vízrajzi köznév előtagjaként a lokális viszony kifejezésére.

Településnév és birtokos személyjellel ellátott földrajzi köznév összetételéből igen gyakran jöttek létre víznevek. Ebbe a csoportba tartoznak a *Balajt pataka* (1332: *Boluhthpataka,* Gy. 1: 755, 762–3), *Bályok pataka* (1327: *Balukpathaka,* Gy. 1: 671), *Bátor pataka* (1295: *Bathurpataka,* Gy. 3: 39, 70), *Bocsárd pataka* (1327: *Bolchardpataka,* Gy. 1: 39, 69), *Bogács pataka* (1318: *Bagathpataka,* Gy. 2: 44, 61), *Cécke pataka* (1341: *Cechkepotoka,* KMHsz. 1.), *Csákány pataka* (1283/1353: *Chakanpataka,* Gy. 2: 459, 489, 558), *Damak pataka* (1279/1312: *Domokpotoka ~ Domokpotaka,* Gy. 1: 768–9), *Deregn(y)ő pataka* (1321: *Deregneupothoka,* Gy. 1: 539), *Dombó pataka* (1278: *Dumbó potaka,* Gy. 3: 551, 561), *Esküllő pataka* (1341: *Wskuleupataka,* KMHsz. 1.), *Harangláb pataka* (1301/1560/XVIII.: *Haranglábpotoka*[tw], Gy. 3: 535, 551, 553), *Hartyán pataka* (1335/1336: *Harkyanpataka,* Gy. 4: 248), *Hatvan pataka* (1250: *Hotuon potoka,* Gy. 4: 211, 258), *Hilyó pataka* (1318: *Hyleupothoka,* Gy. 1: 91, 139), *Hrussó pataka* (1279: *Huruso potoka,* Gy. 3: 152, 227), *Inaktelke pataka* (1299/1300: *Inaktelkpataka,* Gy. 3: 344, 350), *Jám pataka* (1335: *Jampataka,* Gy. 3: 485), *Kalyán pataka* (1326: *Kalyanpathaka,* Gy. 3: 326, 351, 380), *Kecső vize* (1295/1315: *Kechewyzy,* Gy. 2: 459, 514, 530), *Kercsén(y) pataka* (1268: *Kerchen potoka,* Gy. 4: 210, 271), *Keszi pataka* (1277: *Kezupataka,* Gy. 3: 151, 208), *Kesző pataka* (1232>1347: *Kezupataka,* Gy. 2: 458, 515), *Lüle pataka* (1299/1324: *Luepataka,* Gy. 1: 414, 468), *Málé pataka* (1255/1358: *Malee pathaka,* Gy. 2: 458, 525), *Mile pataka* (1283/1464: *Milepothoka,* Gy. 1: 788), *Mitár sédje* (+1015/+1158//1403/PR.: *Mitar sede,* Gy. 1: 248, 342, 349), *Orogvány pataka* (1336: *Vrhuuanpataka,* Gy. 2: 458, 532), *Pann ere* (1285: *Ponkeere,* Gy. 4: 443), *Petlend pataka* (1257 [ɔ: 1259]/1390/1454: *Pethlend pochka ~ pothoka,* Gy. 3: 501, 518, 520), *Ragály pataka* (1335: *Ragalp(at)aka,* Gy. 2: 459, 537), *Rás pataka* (1334: *Raaspataka,* Gy. 2: 459, 538), *Regéc pataka* (1336: *Regechpataka*[fey], Gy. 2: 458, 532), *Szelce pataka* (1240: *Scelcepothoka,* Gy. 2: 459, 492, 550), *Szelény pataka* (1303/1362//1437: *Zelenpataka,* Gy. 3: 151, 209, 252), *Szentkirály pataka* (1300/1370/1386: *Zenthkiralpataka,* Gy. 2: 458, 551), *Tardona pataka* ([1240]: *Turduna potoka,* Gy. 1: 735, 811), *Told pataka* (1265: *Told potoka,* Gy. 4: 211, 263), *Vaja pataka* (1339/1342>1378: *Woyapataka,* Gy. 3: 469, 497), *Varjad pataka* (1326: *Woryadpathaka,* Gy. 3: 326, 379), *Vezekény pataka* (1341/1347: *Wezekynpataka,* Gy. 3: 40, 124), *Vidonya pataka* (1257 [ɔ: 1259]/1390/1466: *Wydama pathaka,* Gy. 3: 501, 520, 522), *Vinc pataka* (1299/1369/1571: *Vinczpataka*[feye], Gy. 2: 100, 159, 192), *Zahora pataka* (1277: *Zohora potoka,* Gy. 4: 320).

Néhány esetben azt tapasztaljuk, hogy a településnévi előtagú kétrészes víznévnek két alakváltozata is van: az egyik birtokos személyjeles formában tartalmazza a földrajzi köznevet, míg a másik utótagja puszta vízrajzi köznév. Ide sorolhatjuk a *Fűzi-patak* (1317/1409: *Fizyepatak,* Gy. 1: 148) ~ *Fűzi pataka* (1317: *Fyzypataka,* Gy. 1: 148), *Nyerges-patak* (1268: *Nerges potok,* Gy. 4: 281) ~ *Nyerges pataka* (1268: *Nergues potoka,* Gy. 4: 210, 271), *Várad-patak* (1333: *Waradpatak,* Gy. 4: 210, 316) ~ *Várad pataka* (1333: *Waradpataka,* Gy. 4: 210, 316) elnevezéseket. E helyen érdemes megjegyezni azt is, hogy a *Fűzi-patak* ~ *Fűzi pataka* névpár előtagjának morfológiai struktúrája bizonytalan, az eleve *-i* helynévképzővel álló *Fűzi* településnév *-i* melléknévképzős származéka ugyanis egybeesik az alapalakkal.

Szintén településről kapta a nevét az S+M struktúrájú *Örvénd-Körös* (1282: *Vluendkeres,* Gy. 1: 570, 649), *Váradi-Körös* (1274: *Crisium Varadiensem,* Gy. 1: 569, 616) és *Ragály Szuhája* (1283/1353: *Ragalzuhaya,* Gy. 2: 459, 537, 558). Mindhárom név feltehetően a második névrészben megnevezett víz valamely szakaszára, ágára utal, a *Váradi-Körös* elnevezés jelentése tehát: 'a Körös Váradon folyó fő ága'. Lexikális-morfológiai szempontból érdemes kiemelnünk a *Ragály Szuhája* nevet is. Míg például a *Váradi-Körös* név minőségjelzős szerkezetként írható le, addig ez az elnevezés jelölt birtokos jelzős szerkezetként jött létre. Az *Örvénd-Körös* név pedig mindenféle formáns hozzáadása nélkül fejezi ki ugyanazt a szemantikai tartalmat, mint e másik két, valamilyen formában jelölt név.

3. A víz viszonyított (relatív) helyzete csakis kétrészes nevekben fejeződik ki. Szerkezetét tekintve S+M struktúrájú a *Közép-Hanva* (1293: *Kuzephonua,* Gy. 2: 506), *Elő-Sár* (1192/1374/1425: *primum Sar,* Gy. 2: 322, 353), *Közép-Sár* (1192/1374/1425: *Cuzepsar,* Gy. 2: 322, 358), *Mög-Sár* (1276: *Mugsar,* Gy. 2: 322, 358), valamint a *Közép-Körös* (1249: *medium Crysium,* KMHsz. 1.)[8] víznév. E nevek — ahogy már láttuk más S+M szerkezetű víznevek esetében is — az utótagban álló tulajdonnévvel megjelölt víz valamely szakaszát vagy ágát azonosítják. Ugyanez a szemantikai tartalom fejeződik ki az *Elő-patak* (1270>1270: *Eleupotok,* Gy. 3: 501, 513), *Közép-ér*

[8] Latin formában fordul elő a Körös különböző ágainak a megnevezése: 1261/1271: iuxta *Crisium Album* (de 1299: *Feyerkeres,* KMHsz. 1.), 1316/1382: *Nigrum Crisium* (KMHsz. 1.), 1274: *Crisium Varadiensem* (KMHsz. 1.), 1261/1271: iuxta *Crisium triplicem* (KMHsz. 1.). A mai használat e nevek magyar alakját egyértelműen meghatározza. Kicsit problematikusabb az idézett *medium Crysium* adat feloldása. Ezt jól tükrözi a KMHsz. összeállítóinak óvatossága is, melyet a címszó írásmódja szemléltet: *Közép(ső)-Körös*. A más folyóvíznevek analógiája alapján azt mondhatjuk azonban — ha teljes bizonyossággal nem is jelenthetjük ki —, hogy a *Közép-Körös* forma lehet a valószínűbb, az ómagyar kori adatállományban ugyanis több ilyen — s a lexémát csakis ilyen alakban tartalmazó — nevet találunk: *Közép-ér* (2), *Közép-Hanva, Közép-patak, Közép-Sár,* a *középső* jelző nem fordul elő a korpusz neveiben.

(1327: *Kuzeper,* Gy. 4: 210, 269), *Közép-patak* (1338/1339: *Kuzeppatak,* Gy. 1: 533), *Vég-ág* (1268/1508: *Vegag,* Gy. 3: 387, 434) és a *Vég-ér* (+1278/1278: *Veger,* Gy. 3: 386, 419) S+F szerkezetű nevek előtagjában is.

1.3. Megnevező szerepű névrészek

1. HOFFMANN ISTVÁN helynévtipológiai modelljének harmadik funkcionális-szemantikai kategóriája a megnevező funkció. Ebben a szerepben mindig valódi helynév áll, szerepe beépülve egy új névbe megegyezik azzal, ami eredeti helynévi jelentése is: a denotátumra utalással. Ennek a névrészfunkciónak a bevezetésével lehetőségünk nyílik arra, hogy a meglévő helynevek átalakulási folyamatait bemutassuk, a mindenkori helynévrendszernek ugyanis nagy szerepe van az új nevek létrejöttében (vö. HOFFMANN 1993: 47–8, a meglévő helynevek újbóli felhasználásához lásd TÓTH V. 1999b).

A megnevező funkciójú névrészt tartalmazó folyóvíznevek szerkezeti szempontból többfélék lehetnek. A vizsgált nevek közül ebbe a csoportba egyrészes és kétrészes nevek tartoznak, ez utóbbiak földrajzi köznévi utótaggal összekapcsolódott M+F és sajátosságot kifejező előtaggal ellátott S+M szerkezetűek lehetnek.

2. Egyrészes, pusztán megnevező névrészt tartalmazó név szép számmal fordul elő a víznevek körében. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a csoportba tartozó kevés számú belső keletkezésű víznév mellett az átvett víznevek is ebben a szemantikai szerepben állnak nyelvünkben. A jövevénynevek magas arányát a hidronimarendszerben a folyóvíznevek sajátos névszociológiai helyzetével magyarázhatjuk. Úgy tűnik ugyanis, hogy e névtípusban a névadás során a tudatosság kevésbé játszik fontos szerepet, s a névhasználó közösség egyszerű névátvétellel hoz létre új nevet (vö. HOFFMANN 2005: 121).

Az *Árva, Béla, Cód, Csarnavoda, Dudvág, Hernád, Jósva, Körös, Proszek, Rakovic, Szikince, Tapolca*, *Terepcse, Túr, Verőce, Zalatna, Zsitva* stb. víznevek tehát a magyar helynévrendszer elemeiként csupán a denotátumra utalás funkcióját töltik be: nem utalnak a víznek semmilyen tulajdonságára, nem nevezik meg annak fajtáját. E nevek eredeti (az átadó nyelvben többnyire leírható) szemantikai tartalma a magyar helynév szempontjából irreleváns, noha a víznév előtörténetéhez, tehát a név etimológiai vizsgálatához ezek a motívumok is nyilvánvalóan hozzátartoznak. A *Béla* 'fehér (ti. víz)' jelentésű név az átadó szláv nyelvben az eredeti nyelvhasználók számára a víz színére utal, a magyar névhasználóknak azonban csupán azt jelenti, hogy a víznek ez a neve.

Fontos kiemelni, hogy a jövevénynevek nyelvünkbe átkerülve mindig egyrészes névként szerepelnek, még abban az esetben is, ha az átadó nyelvben kétrészesek voltak. A szláv eredetű *Csarnavoda* víznév *(< *Čьrna voda)* az átadó nyelvben eredetileg kétrészes névnek minősül, tulajdonképpeni jelentése 'fekete víz', a név tehát olyan vízre utal, melynek a színe feltűnően sötét lehetett. A

magyar helynévrendszer elemeként azonban ez a kétrészesség már nem jelenik meg: a *Csarnavoda* név egyetlen funkcionális jeggyel rendelkezik, a megnevező szereppel.

3. Egyrészes megnevező funkciójú nevek eredetileg kétrészes, belső keletkezésű helynevekből is létrejöhetnek. A *Berek-jó ~ Berettyó* (1213/1550: *Beruchyon [ɔ: Beruchyou],* Gy. 1: 569, 668), *Hév-jó ~ Hájó* (1288/1326: *Heuyo,* Gy. 1: 570, 672), *Hév-jó ~ Hejő* ([1200 k.]/896-ra: *Heuyou,* Gy. 1: 736, 772), *Millér* (1226: *Myler,* Gy. 3: 387, 412, 416, 420, 444, 450, 453, 458) és *Szikszó* (1248/1402/1483: *Zekzov,* Gy. 3: 39, 108, 133) víznevek kétrészes nevek voltak elsődlegesen, és éppen az ómagyar kor első felében zajlik az elhomályosulásuk, aminek folytán már többnyire nem bonthatók szét összetételi tagjaikra, s ezáltal funkcionálisan a megnevező névrészszerep alatt tárgyalandók.

A *Berettyó* víznév a *berek* főnév és a *jó* földrajzi köznév összetételéből alakult. A 'meleg folyó' jelentésű *Hejő* és *Hájó* víznevek etimológiailag a *hév* és a *jó* összetételére vezethetőek vissza. A *szék ~ szik* 'esőtlen nyarakon kiszáradó tó, időszakos vízállás' és az *aszó* 'időszakos vízfolyás, szárazpatak' összekapcsolásával jött létre a *Szikszó* víznév. A *Millér* pedig a *mély* melléknév és az *ér* földrajzi köznév összetételéből alakult elsődlegesen. Az ómagyar kori deszemantizáció okaként elsősorban a helynévben szereplő valamelyik lexéma (pl. *jó, aszó*) elavulását s a közszókincsből való kiesését gyaníthatjuk.

KISS LAJOS kevésbé valószínű álláspontja szerint a *Kegyek* (1236: *Kuegeg,* Gy. 1: 570, 628) víznévben az eredeti előtag a *kő* szó lehetett, melyhez az *ügy* 'folyó, patak' jelentésű vízrajzi köznév kicsinyítő képzős származéka kapcsolódhatott (vö. KNIEZSA 1942: 19, FNESz.). Meg kell említenünk azonban azt is, hogy esetleg a 'félköríves, ívelt folyóág, ívelt folyómeder' jelentésű REUTER CAMILLO által vízrajzi köznévnek tekintett *kégy* a név alapszava, s ehhez járult a névképző formáns (1971). Ez az elgondolás azonban további vizsgálatokat igényel.

4. A korai ómagyar kori víznévrendszerben számos olyan névvel találkozunk, mely már létező víznévi előtagból és vízrajzi köznévi utótagból áll. Ezek az M → M+F szerkezeti változással, kiegészüléssel keletkezett nevek minden esetben ugyanazt a denotátumot nevezik meg, mint az előtagjukként álló helynév.

A csoportba tartozó kétrészes, M+F felépítésű víznevek az előtagjuk eredete szerint két csoportba sorolhatók. Az egyik csoportot azok a nevek alkotják, melyekben a megnevező funkciójú névrész jövevénynév.[9] A *patak* vízrajzi köznév-

[9] Az egyes adatok értékelésekor azokat a jövevénynévi előtaggal bíró neveket is ebbe a kategóriába soroltam, amelyeknek elsődleges víznévi előtagja nem adatolható, ugyanis „a szláv nyelvekben hímnemű *potok* a hiányzó nembeli egyeztetés miatt csak a magyar névrendszerben, jövevényszóként válhatott a név részévé" (PÓCZOS 2004: 112, HOFFMANN 2003: 670). Ezek a más nyelvű beszélőktől átvett nevek tehát a magyar helynévrendszer elemeként egészültek ki a hely

vel kapcsolódott össze az átvett víznév a következő példákban: *Béla-patak* (1138/1329: *Bela patak,* Gy. 3: 153, 189, 199), *Bukóca-patak* (1327: *Bukochapotok,* Gy. 4: 210, 303), *Debrece-patak* (1331: *Debrechepathak,* Gy. 1: 427), *Holboki-patak* (1283/1283: *Holboqui potok,* Gy. 4: 41, 95), *Ilsuk-patak* (1282: *Ilsank* [ɔ: *Ilsouk*] *potok,* Gy. 3: 152, 228), *Lubus-patak* (1222: *Lubus pothok,* Gy. 3: 250), *Luzsna-patak* (1222: *Lvzna pothok,* Gy. 3: 152, 250), *Orbó-patak* (1299/1338: *Orbowpatak,* Gy. 2: 100, 136), *Szesztric-patak* (1296: *Sestercce potok,* Gy. 4: 41, 90), *Szuha-patak* (1291: *Zuhapotog ~ Zuhapotok,* Gy. 3: 152, 222), *Tura-patak* (1278: *Turapotok,* Gy. 4: 41, 104). Jóval gyakoribb azonban, hogy a birtokos személyjellel ellátott *pataka* és *vize* vízrajzi köznevekkel egészült ki a jövevénynév: *Beberc pataka* (1281/1416: *Beberchpataka,* Gy. 3: 153, 188), *Beredinca pataka* (1245/1588: *Beredinca pathaka,* Gy. 2: 459, 484, 511), *Bernece pataka* (1281/1416: *Bernechepataka,* Gy. 3: 153, 188), *Bor pataka* (1312: *Burpathaka,* Gy. 3: 180), *Bornanó pataka* (1255: *Bornanou-potoka,* Gy. 1: 98), *Bukova pataka* (1341/1347: *Bukuapataka,* Gy. 3: 154, 267), *Cseremna pataka* ([+1262]>+1306: *Chermene potoky,* Gy. 4: 61), *Dárony pataka* (1334: *Darunpathaka,* Gy. 2: 459, 517), *Dobó pataka* (1332: *Dobopataka,* Gy. 4: 326, 449), *Dobrocsna pataka* (1321: *Dodrochnapathaka,* Gy. 4: 326, 427), *Dubróka pataka* (1332: *Dubrokapathaka,* Gy. 1: 84), *Garadna pataka* (1326/1375: *Garadnapataka,* Gy. 1: 41, 150), *Gerbece pataka* (1324/1377: *Gurbuchepotaka,* Gy. 1: 87, 152), *Gorbó pataka* (1297: *Gorbopathaka,* Gy. 3: 325, 355), *Harabó pataka* (1332: *Harabopotaka,* Gy. 4: 449), *Herepány pataka* (1323: *Harypanpothoka,* Gy. 2: 458, 510), *Hlinik pataka* (1329: *Hlynnykpotoca,* Gy. 4: 84), *Holboka pataka* (1298: *Hulubukapathaka,* Gy. 3: 154, 272), *Jamna pataka* (1341/1347: *Jamnopataka,* Gy. 3: 154, 267), *Kamunuska pataka* ([1240]: *Kamunuska potoka,* Gy. 1: 810), *Kemence pataka* (+1264/1324: *Kemenchepathaka,* Gy. 1: 40, 71), *Klokocs pataka* (1324: *Klukuch pataka,* Gy. 4: 480), *Kobolya pataka* (1341/1347: *Kobolyapataka,* Gy. 3: 154, 267), *Lászó pataka* (1324: *Lazopotoka,* KMHsz. 1.), *Lesnece pataka* (1298: *Leznechepothaka,* Gy. 3: 154, 272), *Lipó pataka* (1243/1335: *Lipoupataka,* Gy. 2: 519), *Lipóc pataka* ([1240]: *Lypouch potoka,* Gy. 1: 810), *Lippa pataka* (1332: *Lippapotaka,* Gy. 4: 326, 375), *Lipva pataka* (1308: *Lipua pataka,* Gy. 3: 229), *Liszkó pataka* ([1240]: *Liscopotoca,* Gy. 1: 810), *Lubna pataka* (1281/1341: *Lubunapotaka,* Gy. 1: 786), *Lupóc pataka* (1282: *Lupouch potoka,* Gy. 3: 152, 228), *Luzsa pataka* (1290/1303/1479: *Luzyapathaka,* Gy. 2: 459, 485), *Malicska pataka* (1297/1358//1776: *Malitska pataka,* Gy. 2: 459, 510, 511), *Palugya pataka* (1287/1340/XV: *Palwgya potoka,* Gy. 4: 54), *Radik*

fajtáját megjelölő közszóval. HOFFMANN ISTVÁN felhívja a figyelmet arra is, hogy ezeknek a kiegészült neveknek a nyelvi státusza nem egyértelmű: a mindennapi nyelvhasználatban is meglévők mellett jó néhányat ugyanis az oklevelek szerzőinek tulajdoníthatunk (2003: 667–8).

pataka (1299/1406: *Radykpataka,* Gy. 1: 778), *Rakaca pataka* (1249: *Rokocha potoka,* Gy. 1: 735, 802, 804), *Recske pataka* (1323: *Rechkepothoka,* Gy. 2: 458, 516, 538), *Rednek pataka* (1332/1549: *Rednek pathaka,* Gy. 2: 458, 525), *Rednik pataka* ([1240]: *Rednichpotoca,* Gy. 1: 810–1), *(S)zalatna pataka* (1291: *Zalathnapataka,* Gy. 2: 458, 501), *Szécsén pataka* (1339/1342>1378: *Zechenpataka,* Gy. 3: 469, 497), *Szelicsne pataka* (1332: *Selychnepotaka,* Gy. 4: 326, 449), *Szinva pataka* (1303/1352//1450: *Zynopathaka,* Gy. 1: 815), *Szitnyice pataka* (1332/1549: *Zenechtepataka [ɔ: Zetnechepataka],* Gy. 2: 458, 525), *Tapolca pataka* (1324: *Tapolchapataka,* Gy. 4: 480), *Tarna pataka* (1341/1347: *Turnapataka,* Gy. 3: 40, 125), *Varbó pataka* (1303/1352//1450: *Warbopathaka,* Gy. 1: 735, 815), *Varbók pataka* (1135/+1262>1405: *Warbokpathaka,* Gy. 3: 151, 183, 262), *Veperec pataka* (1301: *Veprechpataka,* Gy. 3: 152, 198), valamint *Gadna vize* (1320: *Ganna wize,* Gy. 1: 83), *Gölnic vize* (1243/1335: *Gulnuchuize,* Gy. 2: 460, 532, 533), *Hernád vize* (1333: *Hornaduyze,* KMHsz. 1.), *Ida vize* (1332: *Idawyse,* Gy. 1: 91), *Ipoly vize* (1262: *Ipulwyze,* Gy. 3: 151, 200), *Tarac vize* (1336/1456: *Tarazwyze,* Gy. 4: 412, 122), *Tarca vize* (1284: *Tarchauyze,* KMHsz. 1.), *Zalatna vize* (1331/1332/XVIII.: *Zalathnavicze [ɔ: -vize],* Gy. 3: 154, 273, 274).

Ezekben a nevekben tehát jövevénynév egészült ki másodlagosan földrajzi köznévvel, vagyis a *Sztinva-víz* (1331: *Zthinaua wiz,* Gy. 2: 457, 482) név esetében a már átvett s a magyar névhasználók számára csak megnevező funkcióval bíró *Sztinva* kapott a hely fajtáját megjelölő *víz* utótagot, így a név funkcionális szerkezete 'az a víz, melynek Sztinva a neve' értelművé vált.

A másik csoportot azok a névstruktúrák alkotják, amelyekben az előtag belső keletkezésű egy- vagy kétrészes víznév, ami utóbb ugyancsak földrajzi köznévvel egészült ki. A *Racka-patak* (1271/1379: *Rochkapotok,* Gy. 4: 210, 266–7) esetében ez a változás a következő folyamattal írható le: a *Racka* településnévből metonimikusan alakult a *Racka* víznév, majd ez utóbbiból kiegészülés eredményeként jött létre a *Racka-patak* alakulat. Az e csoportba tartozó nevek jelentése és lexikális felépítése megegyezik a fenti csoportéval, azaz az új kétrészes helynévben az elsődleges egyrészes helynév már módosult funkcióban szerepel: a *Racka-patak* víznév jelentése tehát 'az a patak, amelynek Racka a neve'.

A nevek e kategóriába sorolását nehezíti az, hogy gyakran ugyanabban az oklevélben bukkan föl az egy- és a kétrészes névváltozat. Ezekben az esetekben nem dönthető el pontosan, hogy melyik alakulat az elsődleges. Tovább nehezítheti a név megítélését az is, ha az egyrészes névvel azonos alakú településnév is ismeretes. Az ilyen elnevezéseknél — mint például a fent említett *Racka ~ Racka-patak* 'víznév' és *Racka* 'településnév' kapcsán — azzal is számolnunk kell, hogy az egyrészes (jelen esetben az oklevélben pusztán egy alkalommal említett) adat mögött (1271/1379: in … fl-o *Rochka,* Gy. 4: 266) valójában 'Racka település patakja' névszerkezet áll, ekkor azonban a nevet S+F szerkezetű, a víz lokális

viszonyait kifejező elnevezésnek kell tekintenünk. Lehetséges emellett az is, hogy bizonyos M+F struktúrájú nevek létüket pusztán az oklevélírónak köszönhetik.

Egyrészes belső keletkezésű víznév kaphatott vízrajzi köznévi utótagot az *Aranyos pataka* (+1326/[1400 k.]: *Aranyaspataka,* Gy. 1: 40, 142), *Balog vize* (1334: *Bolugwyze,* Gy. 2: 459, 517), *Eger vize* (1317: *Eguruize,* Gy. 1: 736, 812), *Ér-víz* (1338/396: *Erwyz,* KMHsz. 1.) ~ *Ér vize* (1338/1396: *Erwyze,* KMHsz. 1.), *Gyula pataka* (1307: *Gyulapothaka,* Gy. 2: 44, 71), *Hecse-patak* (1275: *Hetche potok,* Gy. 1: 447), *Iszkornya pataka* (1260: *Scornapotaca,* Gy. 3: 151, 205), *Kőrös vize* (1330: *Keurusuizy,* Gy. 1: 248, 306), *Kürtös pataka* (1256 [ɔ: 266]/1297//1520: *Kwrthus pathaka,* Gy. 3: 152, 239), *Mélyes pataka* (1334/XV.: *Melyespataka,* Gy. 2: 43, 63, 82), *Ménes-patak* (1274: *Menuspatak,* Gy. 4: 210, 238–9), *Okolicsna pataka* ([1347]: *Kalichnapataka,* Gy. 4: 82), *Sár vize* (+1093/1367>1411: *Saruize,* Gy. 1: 729), *Szerencs-patak* (+1326/[1400 k.]: *Zerenchpatak,* Gy. 1: 40, 142), *Tecső vize* (1336/1456: *Thechewvyze,* Gy. 4: 412, 122), *Vilicske-patak* (1271/1379: *Vilicchapotach,* Gy. 4: 266, 320) ~ *Vilicske pataka* (1271/1379: *Wilicchapotaka,* Gy. 4: 266, 320), *Zellő pataka* (1300: *Zeleu potoka,* Gy. 4: 321) víznevek esetében. A kategóriába sorolható néhány további névben kétrészes előtag bukkan fel: *Aszó-jó-séd* (1228/1378: *Osoio syd,* Gy. 3: 373), *Berek-jó vize* (1334: *Berekyovize,* KMHsz. 1.), *Bükk-sevnic pataka* (1346: *Byksebnichpataka,* KMHsz. 1.), *Fenyő-sevnic-patak* (1346: *Fenysewnichpatak,* KMHsz. 1.), *Fenyő-sevnic pataka* (1346: *Feynosebnich-pataka,* KMHsz. 1.), *Fűz-ér-patak* (1327/1378: *Fywzerpatak,* Gy. 1: 146), *Hideg-víz pataka* (1341/1347: *Hydegwyzpataka,* Gy. 3: 40, 12), *Keserű pataka vize* (1336/1456: *Keserewpathakawyze,* Gy. 4: 122), *Méh-séd pataka* (1256/1284//1572: *Mehsed-pothoka,* Gy. 1: 570, 600), *Sebes-ér pataka* (1343: *Sebeserpataka,* KMHsz. 1.). A *Hejő vize* (1261/1271: *Heuiouize,* Gy. 1: 736, 775, 799), *Sajó vize* (1248/1326: *Sayouvyze,* Gy. 1: 735, 771) elnevezések ugyancsak kétrészes belső keletkezésű vízneveket tartalmaztak egykor, ám mint láthattuk, ezek szemantikai elhomályosulása éppen a korai ómagyar korban játszódott le, s eredményezte a névszerkezet átértékelődését is.

5. A víznévrendszer tagjaihoz jelzői előtag is kapcsolódhatott, azaz egy már létező víznévhez olyan megkülönböztető szerepű előtag járult, mely minden esetben a víz valamely sajátosságára utal. Ezekben az összetett víznevekben tehát az utótagként álló elsődleges víznév megnevező funkcióban szerepel — függetlenül attól, hogy eredetileg milyen szemantikai tartalmat hordozott. A *Szartos* víznév — ha a magyarázata helyes — eredetileg arra utalhatott, hogy vize hasmenést okozott a jószágnak, az *Aszú-Szartos* (1317: *Azyuzartus,* Gy. 1: 39, 148) névben azonban már e nélkül a szemantikai tartalom nélkül, pusztán megnevező funkcióban áll, és az *aszú* 'kiszáradó' előtaggal együtt az összetétel jelentése 'a Szartos nevű víz kiszáradó ága'. Az S+M struktúrájú víznevek több-

nyire a megnevező névrész által jelölt víz mellékágának, szakaszának vagy holtágának a megnevezései.

Az S+M struktúrájú vízneveket szintén két csoportba oszthatjuk aszerint, hogy a megnevező funkcióban álló névrészük jövevény- vagy belső keletkezésű helynév-e.[10] Kiterjedt névbokrot alkotnak a *Duna* ([1322 u.]: *Hold duna,* Gy. 1: 710; +1202: *Minorem Danubium,* Gy. 2: 208, 285; 1192/1374/1425: *Losiuduna,* Gy. 1: 201, 236–7; +1202/[1221 u.]: *Magni Danu-bii,* Gy. 2: 256), a *Körös* (1299: *Feyerkeres,* KMHsz. 1.; 1316/1382: *Nigrum Crisium,* Gy. 1: 569, 598, 630, 677; 1261/271: iuxta *Crisium triplicem,* Gy. 1: 881, 896; 1249: *medium Crysium,* Gy. 1: 569, 622; 1282: *maior Keres,* Gy. 1: 649; 1282: *Vluendkeres,* Gy. 1: 570, 649; 1274: *Crisium Varadiensem,* Gy. 1: 569, 616) és a *Sőnce* (1331: *Nog Scelnice,* Gy. 4: 41, 94, 1283/1283: *Siccum Sul-nucha,* Gy. 4: 41, 66, 94, 96, 1338/1430: *Dereksevnyche,* Gy: 3: 152, 261, [1266]/1266/1274: *Meddeu Seunche,* Gy. 3: 152, 244, 254, [1266]/1266/1274: *Magne Seunche,* Gy. 3: 152, 244, 254) utótagú nevek, de ezek mellett további névpárokkal, névhármasokkal is találkozhatunk. Itt említhetjük meg az *Ida* (1317: *Holt Ida,* Gy. 1: 41, 148, 1327: *O-Ida,* Gy. 1: 41, 69), az *Ilosva* (1341/1342//XVIII.: *Kis Ilosva,* Gy. 1: 519, 541, 1341/1342//XVIII.: *Nagy Ilosva,* Gy. 1: 519, 541), a *Kükülő* (1278: *Minorem Kuquellev,* Gy. 3: 535, 556, 561, [1308]: de *maiori Kukullu,* Gy. 2: 153), a *Szamos* (1280/1717: *Kiss (?) Szamos,* Gy. 3: 372, 1320: *Zomus maiorem,* Gy. 2: 43, 83, 94), és a *Vág* (+1138/[1210–30 k.]: *Holut Vag,* Gy. 4: 325, 353, 389, 419, 420, 1329/XV: *Magni Wag* Gy. 4: 39, 108) folyók, patakok különböző ágainak, szakaszainak az elnevezéseit.

Az *Alsó-Varbók* (+1262/1504: *Inferiori Werbouk,* Gy. 3: 151), *Ezra-Paróca* (1271/1379: *Ezrap[roch]a,* Gy. 4: 267), *Fejér-Béla* (1265: *Feyer Bela,* Gy. 4: 40, 65), *Határ-Szomoga* (+?1248>1393: *Hatar Zamaga,* Gy. 1: 537), *Hideg-Tepla* (1319: *Hideg Topla,* Gy. 4: 41, 104), *Holt-Kompa* (1339: *Hothkompa,* KMHsz. 1.), *Holt-Latorca* (+?1248>1393: *Holthlatarcha,* Gy. 1: 537), *Holt-Mic* (1299: *Holuth Mych,* Gy. 1: 545), *Holt-Zagyva* (1264/1426: *Hoult Zagwa,* Gy. 4: 296), *Hosszú-Gózd* (1278: *Huscіouth Goosd [ɔ: Soosd],* Gy. 4: 41, 67), *Kék-Kálló* (1311/1323: *Kekallo,* Gy. 1: 570, 618, 669), *Kis-Nyitra* (+1252: *iuxta Minorem Nytriam,* Gy. 4: 326, 372), *Kis-Palugya* (1269/1281: *Minus Palugya,* Gy. 4: 40, 85), *Kis-Polosin* (1263/1281: *Minus Poloschin,* Gy. 4: 89), *Kis-Vicsoma* (1324: *Kyswychma,* Gy. 4: 326, 480), *Kis-Zsitva* (1318: *Kywsytua,* Gy. 1: 479), *Mező-Rába* (1287: *Mezeuraba,* Gy. 2: 564, 582), *Nagy-Gózd* (1263/1281: *Gozd Magnum,* Gy. 4: 89), *Nagy-Kubin* (1325: *Nogkulbyn,* Gy. 1: 196–7), *Nagy-Lubella* (1323/1324: *Magni Lubele,* Gy. 4: 62), *Nagy-Okor* (1257:

[10] A sajátosságot kifejező első névrészek tárgyalását lásd a 1.2. „A víz valamely sajátosságát kifejező névrészek” című alfejezetben.

Magnum Okur, Gy. 1: 375), *Nagy-Paróca* (1271/1379: *Magna Procha,* Gy. 4: 267), *Ragály Szuhája* (1283/1353: *Ragalzuhaya,* Gy. 2: 459, 537, 558), *Száraz-Horhod* (1281: *siccum hurhud,* Gy. 3: 151, 228), *Száraz-Proszek* (1296: *Siccum Prozek,* Gy. 4: 41, 66, 95), *Száraz-Szesztric* (1294 [?]: *Siccam Sez[terche],* Gy. 4: 40, 66) és *Túlsó-Borsova* (1341/1342//XVIII.: *Tulso Borsva,* Gy. 1: 541) víznevek utótagjaként szintén átvett nevek szerepelnek.

Sajátos szerkezetűek a *Sztára-Sztudnyica* (1283/1353: *Ztaraztudnicha,* Gy. 2: 459, 558) és a *Szuha-Szelnice* (1331: *Zuha Scelniche,* Gy. 4: 41, 66, 94, 96) víznevek, ugyanis mind az előtag, mind az utótag idegen nyelvből származik: a szláv eredetű jövevény víznevekhez a szláv *sztára* 'régi, ó' és a *szuha* 'száraz' jelzők kapcsolódnak. Érdemes megjegyezni azonban, hogy kétnyelvű vidékeken a *sztára* és a *szuha* a magyar szókincs részévé is válhattak. A *Sztára-Duna* (1247: *Schtarduna,* Gy. 1: 319) az előző nevekhez hasonló szerkezetet mutat ugyan, utótagja azonban bizonyosan magyar névhasználatot tükröz, így nagy valószínűséggel magyar helynévnek tartandó.

A nem jövevénynévi utótagú S+M szerkezetű folyóvíznevek köréből csupán a *Sár* (1192/1374/1425: *primum Sar,* Gy. 2: 322, 353; 1192/1374/1425: *Cuzepsar,* Gy. 2: 322, 358, 1276: *Mugsar,* Gy. 2: 322, 358; 1192/1374/1425: *Magnum Sar,* Gy. 2: 322, 353) és a *Balog* (1297/1358//1776: *Kis Bologh,* Gy. 2: 459; 1297/1358//1776: *Nagy Bologh,* Gy. 2: 459, 483, 511) vizek egyes szakaszainak, ágainak a nevei alkotnak névbokrokat. Az *Aszú-Szartos* (1317: *Azyuzartus,* Gy. 1: 39, 148), *Holt-Nyárágy* (1323: *Holthnarag,* Gy. 1: 794), *Kis-Büked* (1341: *Kysbikud,* KMHsz. 1.), *Kis-Enyed* (1299/XIV.: *Kysenegd,* Gy. 2: 100, 141, 177), *Kis-Ond* (1341: *Kysond,* KMHsz. 1.), *Kis-Varbócpataka* (1327: *Kysurbochptaka,* Gy. 4: 317), *Kis-Varbóc-patak* (1326/1327: *Kysurbochpatak,* Gy. 4: 317), *Kőhíd-Kőrös* (1329: *Kuhidkerus,* Gy. 1: 304), *Közép-Hanva* (1293: *Kuzephonua,* Gy. 2: 506), *Mély-Kürtös* (1337: *Meelkyrtus,* Gy. 3: 151), *Sebes-Vajas* (1326/1353: *Sebeswoyas,* Gy. 1: 731) és *Széles-Pókere* (1261/1271: *Zeluspokere,* Gy. 3: 39, 125) víznevek előtagja szintén sajátosságot kifejező névrész, utótagja — a fenti csoporttól eltérően — belső keletkezésű víznév.

A már korábban említett F+M szerkezetű *Ág-Duna* (1210: *Agduna,* Gy. 2: 563, 611) és *Víz-Szamos* (+1263/1324/1580: *Wyszamus,* Gy. 3: 325) nevek a fent bemutatott nevektől eltérnek. Jómagam úgy vélem, hogy noha tulajdonnévvé elviekben bármilyen — tehát akár F+M struktúrájú — nyelvi alakulat válhat, e névszerkezetek kapcsán, a víznévrendszertől való nagyfokú eltérésük miatt nagyobb valószínűséggel tehetjük fel azt, hogy ezek inkább csupán az oklevél írójának teremtményei lehettek. Az is elképzelhető továbbá, hogy az *Ag-* és a *Wys-* lejegyzésű előtagok olvasata más lehetőséget is megenged, s jelzői (S) funkcióban állnak a *Duna, Szamos* megkülönböztető névrészeiként.

1.4. Bizonytalan szemantikai tartalmú névrészek

Régi folyóvízneveink vizsgálatakor olyan elnevezésekkel is találkozunk, amelyek mögött többféle névadási indítékot is gyaníthatunk. Ez egyrészt fakadhat abból, hogy a korabeli helyesírás bizonytalansága, ingadozása miatt nem kapcsolhatunk egyértelmű olvasatot a betűhív formához, számos esetben azonban a szükséges történeti ismeretek híján vagyunk kénytelenek lemondani az egyértelmű kategorizációról.

A bizonytalan szemantikai tartalmú nevek egyik csoportját azok a folyóvíznevek alkotják, amelyek többféleképpen olvashatók. A *Boz ~ Bűz foka* (1326/327/380: *Buzfoka,* Gy. 1: 509) víznév előtagjában az első olvasat alapján vagy személyre (1211: *Buz,* ÁSz. 150), vagy növényre (R. m. *buz ~ boz* 'bodza', vö. OklSz., FNESz. *Buzd*) utaló névrészt találunk, a második értelmezés alapján viszont a vízfolyás a büdös szagáról kaphatta a nevét. A *Lápos ~ Lapos-rekettye* (1342: *Lapusreketya,* KMHsz. 1.) elnevezés elő- és utótagja is kétféleképpen értelmezhető. A *rekettye* szó egyrészt 'fűz, különösen kosárkötő fűz, hamvas fűz' (FNESz. *Reketyefalva*), másrészt 'bokros, vizenyős rét, legelő' (NEMES 2005: 165) jelentésben is szerepel nyelvjárásainkban. Az előtag vélhetően a talaj mocsaras jellegére vagy a terület sík voltára utal. A *Meggyes ~ Megyés-patak* ([1219]/1219: *Meges potach,* Gy. 3: 152, 250) folyóvíznévben a környező növényvilág fejeződhet ki, emellett azonban — mint a második olvasat mutatja — a víz lokális természetű viszonya a tájrészhez (valamiféle mezsgyén folyó patak) szemantikai tartalom is felvetődik a lehetséges értelmezések között. A vízben található anyag vagy a víz jellegzetesen édes íze, esetleg mézszerű sűrűsége szolgáltathatta a névadási indítékot a *Meszes ~ Mézes-patak* (1317: *Mezespatak,* Gy. 1: 40) névadói számára. KISS LAJOS szláv eredetűnek tartja a *Vasonca* (1271: *Voson oso,* Gy. 1: 41, 68) nevet (FNESz.), ha azonban a KMHsz. készítőinek — a *Voson-oso* típusú adatokból adódó — *Vázsony-aszó* olvasatát fogadjuk el, akkor az előtagban a *Vázsony* nemzetségnévvel lehet dolgunk. Ebben az esetben azonban vélhetően településnévi vagy személynévi áttételen keresztül válhatott a szó a név részévé. TÓTH VALÉRIA a *Vasonca, Vaszó pataka, Voson-aszó* nevekben ugyanannak a lexémának a különböző fejlődési fázisait véli felfedezni. Az elsődleges *Voson-aszó* névből az *aszó* utótag elhomályosulásával kialakulhatott a *Vasonca* forma, míg a *Vaszó* az eredeti név szóbelseji összerántódásával jöhetett létre, mely alak utóbb aztán vízrajzi köznévvel egészült ki (vö. TÓTH V. 2001b *Vasonca*).

Külön tárgyalást érdemelnek azok a folyónevek, amelyek jövevénynévnek és belső keletkezésű névnek is tekinthetők: *Csermelye* (1261: *Chermele,* Gy. 1: 40, 105–6), *Klaszita* (1245: *Kalasta,* Gy. 3: 152), *Sevnice* (1332: *Scebniche,* Gy. 4: 326, 350). GREGOR FERENC a *Sevnice* nevek kapcsán megjegyzi, hogy ezek magyar és szlovák nevek egyaránt lehetnek (1989: 143–4), magyar közszóval

összekapcsolódva TÓTH VALÉRIA — GREGORral egyetemben — azonban már teljes bizonyossággal magyarnak tartja (2001b *Bükk-sevnice*).[11] PÓCZOS RITA hasonló eseteket vizsgálva szintén arra a megállapításra jut, hogy az egyrészes nevek esetében nem dönthető el, hogy jövevénynévvel vagy jövevényszóra visszavezethető belső keletkezésű, a hely fajtáját jelölő névvel van-e dolgunk (2007).

Az *Apoka pataka* (1324/1377: *Apokapotoka,* Gy. 1: 152) előtagja szláv eredetű víznévnek (szl. **opoka ~ opuka* 'szikla, krétás mészkő, márgapala' > *Apoka ~ Apaka*) is tekinthető, mely utóbb a *pataka* vízrajzi köznévvel egészült ki; nem zárhatjuk ki azonban emellett azt a lehetőséget sem, hogy a m. *apoka* 'homokkő, lyukacsos vulkáni kőzet, agyagkő' rejlik a névben (TÓTH V. 2001b).

TÓTH VALÉRIA a *Belec(s) pataka* (1283: *Belechpataka,* Gy. 1: 460) név kapcsán is több lehetőséget tart elfogadhatónak: egyrészt a [belecs] olvasat esetében a *bölcs* melléknévből származó személynevet gyaníthatunk a név előtagjaként, az is elképzelhető azonban, hogy szláv eredetű névvel van dolgunk, ebben az esetben a nevet [belec]-nek kell olvasnunk (TÓTH V. 2001b). A *Basa ~ Básza* (+1255/XIV.: *Basa,* Gy. 1: 550) név elemzésekor szintén felvetődhet a személynévi metonímia lehetősége (1138/1329: *Basa,* ÁSz. 95), más olvasat szerint azonban talán az ie. **baz-* 'folyik' tő található benne (KISS L. 2000: 12).

A *Bózsva* (+1264/1324: *Borsoa,* Gy. 1: 40, 71) víz mellett ugyanilyen nevű település is fekszik. A metonímia irányának a megítélését az nehezíti meg, hogy a név eredete nincs kielégítően tisztázva. Talán a m. *Bors* személynév ([1071]/KrónKomp: *Bors* szn., ÁSz.) szláv származéka rejlik benne. Ebben az esetben minden bizonnyal a település neve lehetett az elsődleges. Érdemes azonban megjegyezni azt is, hogy a víz méretét figyelembe véve a folyóvíznév elsődlegességét is joggal feltételezhetjük (lásd ehhez a 2.2. pont megfelelő helyét). Hasonló problémával szembesülünk a *Gadna* (1320: *Ganna,* Gy. 1: 83) folyóvíz- és településnévpár kapcsán. KISS LAJOS a településnevet az ősszláv **gadъ* 'féreg, kígyó stb.' jelentésű szóból származtatja, hozzátéve, hogy személynévi előzményre is gyanakodhatunk (FNESz.). Jómagam TÓTH VALÉRIÁval egyetértve azt gondolom, nem dönthető el kellő bizonyossággal, hogy szláv jövevénynévnek vagy pedig településnévből metonimikus úton keletkezett folyóvíznévnek kell-e tekintenünk a *Gadna* nevet (2001a).

Többféle szemantikai tartalom kapcsolható egyes belső keletkezésű folyóvíznevekhez is. Az *Aranyos* (1255: *Aranas,* Gy. 1: 40, 98) nevekben talán az *arany* 'nemesfém' anyagnevet láthatjuk (KISS L. 1997c: 155), de elképzelhető az is,

[11] Véleményem szerint azonban kétféle értelmezéssel is számolhatunk. Az első esetben S+F szerkezet kapcsolható a víznévhez — a TÓTH VALÉRIA által alkalmazott írásmód ezt az értelmezést sugallja; a második esetben azonban S+M struktúrával jellemezhető a név, azaz a jövevénynév *(Sevnice)* egészült ki sajátosságot kifejező előtaggal.

hogy az *aranyos* 'hideg, kristálytiszta vizű' melléknevet kell a név mögött sejtenünk (STRÖMPL 1930: 117, FNESz. *Aranyos-kút*).

A *Fenes* (1292: *Fenes,* Gy. 3: 277, 292) nevekben a m. R. *fen* 'fenőkő, kaszakő' szót ismerhetjük fel, s a *Fenkő* víznévvel együtt olyan vizeket neveznek meg, melyből fenőkőnek való kövek szedhetők (vö. FNESz., valamint KISS L. 1984/1999). A *Fenes* víznév tövében PAIS szerint a *fene* 'fenyő' jelentésű szó található (1912: 400), KISS LAJOS azonban ezt az értelmezést elutasítja. Számolnunk kell továbbá a *fene* 'vadállat' szóból való származtatás lehetőségével is (TESz.): ez esetben az *-s* képzős víznév funkcionálisan a víz környékének jellemző állatvilágára utalhat.

KÁLMÁN BÉLA szerint a *Gyöngyös* (1312: *Gyungys,* Gy. 1: 249, 308) víznevekben a fa*gyöngy* növénynév rejlik (1973: 135). KISS LAJOS a növénynévi származtatás mellett azt is elképzelhetőnek véli, hogy a névadás indítéka az édesvízi gyöngykagylók gyöngyhozamával áll kapcsolatban (vö. FNESz.). Az elnevezés utalhat továbbá a víz felszínének gyöngyöző voltára is.

Több kutató érdeklődését is felkeltette a *Küsmőd* (1267/1272: *Cusmeud,* Gy. 1: 39, 78) víznév problematikája. KISS LAJOS a *kis,* pontosabban annak nyelvjárási változatát, a *küs* melléknevet és a **med* 'száraz vagy időnként kiszáradó (meder)' jelentésű alapszót feltételezi a víznévben (1979). BENKŐ LORÁND a bihari *Kösmő*-vel hozza összefüggésbe a nevet, a névvégi *-d* formánst pedig képzőként értelmezi. A nyelvterületen található több ilyen nevű víz meglétét a névköltöztetéssel magyarázza (1993: 136–7). Legutóbb KISS MAGDALÉNA tollából olvashattunk összefoglalót a *Küsmöd* név etimológiai vizsgálatáról (2010).

A *kürt* hangszernév *-s* képzős származéka a *Kürtös* (1245: *Curtus,* Gy. 3: 151, 231) folyóvíznév, az elnevezés a folyómeder alakjára vagy a parton található, hüvelyszerűen összenőtt növényzetre (pl. sóska, lapulevelű keserűfű, nád stb.) egyaránt utalhat (KISS L. 1994/1999: 85).

Szekcső (*1332–5/PR.: *Zeuchew [ɔ: Zekchew],* Gy. 1: 368, 383) víznevünk értelmezésekor KISS LAJOS valószínűnek tartja, hogy a középkorban létezett egy **szekcső* 'sebesen, fodrozva haladó víz, sellő, zuhatag; gázló' jelentésű szó, mely a *szökik* ige gyakorító képzős *szökös* származékának folyamatos melléknévi igenévi alakjára vezethető vissza (FNESz. *Dunaszekcső*). ŠMILAUER ezzel szemben a *szék* kicsinyítő képzős formájának tartja (1932: 408, 470).

A Kolozs vármegyei *Ölyvös-patak* (1329: *Wlwespatak ~ Vlwespatak,* Gy. 3: 366) esetében számításba jöhet egyrészt az, hogy a környezet jellegzetes állata szolgáltatta a motivációt a névadáshoz. A víz mellett ugyanakkor vele azonos nevű település is fekszik, így nem zárhatjuk ki azt az elemzési lehetőséget sem, hogy a víznév településnévi eredetű, s maga a település kapta nevét az állatról, esetleg ilyen nevű személyről, vagy talán arról, hogy a helység királyi solymászok települése volt.

1.5. Összegzés

Az előzőekben arra tettem kísérletet, hogy a korai ómagyar kori folyóvíznevek funkcionális-szemantikai szerkezettípusait bemutassam. Ezt csupán 39 vármegye névanyagát bevonva tettem meg, mégis úgy gondolom, hogy ez a mintavétel alkalmas lehet általános következtetések levonására is. Ebben a fejezetben a régi folyóvíznevekre jellemző szerkezeteket tekintem át összefoglalóan.

A víznevek szerkezeti változatai, valamint szemantikai jellegzetességei az általános vélekedés szerint nagyfokú állandóságot mutatnak, mégis érdemesnek tartom, hogy a vizsgált korszakot szinkrón metszetekre bontva is megvizsgáljam, így megerősítve vagy cáfolva a közvélekedést. A korai ómagyar kort annak ellenére, hogy négy századot ölel fel, öt korszakra bontom, mivel a korai (XI., XII.) századokból csupán 56 adat maradt fenn, itt értelmetlennek tartom a félszáz évekre tagolást. Az 1200-as évekből azonban majd tízszeres mennyiségű névanyag maradt ránk, így itt további differenciálást tartottam indokoltnak, a XIII. századot ezért két alkorszakra bontottam. A következő századból ugyancsak ötven év tartozik a korai ómagyar korba. Az elemzés során csupán az első adatokkal foglalkoztam, ezáltal ugyanis arra kaphattam választ, hogy az egyes korszakokban — az adatfennmaradás véletlenszerűségét is szem előtt tartva — nagy valószínűséggel milyen folyóvíznevek keletkeztek. A többféleképpen értelmezhető és bizonytalanul elemezhető elnevezéseket ebben a fejezetben kizártam az elemzendő korpuszból, s értelemszerűen így jártam el a kategorizálhatatlan nevekkel is. A névanyag nem tartalmazza továbbá a hamis oklevélből származó vízneveket sem, ezek ugyanis sem a hamisítás korára, sem a hamisított korszakra nem lehetnek mérvadók (vö. KNIEZSA 1928: 190).

1. A korai ómagyar kori folyóvízneveket szerkezeti szempontból vizsgálva igen sokszínű anyaggal találkozunk. Az egy- és kétrészes víznevek megoszlása közel azonos: 51:49%. Meg kell említenünk azonban, hogy az egyrészes nevek egy ötödének kétrészes, azaz vízrajzi köznévvel kiegészült alakváltozata is létezik. Érdemes továbbá az egy- és kétrészes nevek kronológiai megoszlását is nyomon követni, egyes korokban ugyanis egyik vagy másik névtípus dominánsabbá is válhatott.

Az 1000–1249-ig tartó időszakban az egyrészes nevek a névállomány több mint kétharmadát adják. A XIII. század második felében a két névszerkezet aránya kiegyenlítődik, majd ezt követően a korai ómagyar kor utolsó félszáz évében az arányok a kezdetekhez képest lényegében megfordulnak, és csupán körülbelül minden harmadik név áll egy névrészből. TÓTH VALÉRIA (2001a: 217–8), KOVÁCS ÉVA (2008) és KOCÁN BÉLA (2009: 109–10) a történeti víznevek vizsgálata során ugyancsak arra az eredményre jutott, hogy a kétrészes nevek száma fokozatosan emelkedik. Előbbi a jelenséget a jövevénynevek kiegészüléses változásával magyarázza. Az Abaúj és Bars vármegyei anyagban megjelenő új

szerkezettípus létrejötte minden bizonnyal a magyar víznévrendszerben már meglévő kétrészesség hatására indulhatott meg.

Az elemzés alapján azt mondhatjuk, hogy a legrégebbi víznevek egyrészesek voltak, majd vélhetően a helynévrendszer más névtípusaiban is megjelenő kettős tagoltság analógiás hatására, valamint a helynevekben jelentkező ösztönös logikai-fogalmi kéttagúságra törekvés eredményeképpen a víznevek körében is a kétrészes nevek váltak általánossá.

korszak	**egyrészes**		**kétrészes**	
1000–1099	26	79%	7	21%
1100–1199	14	61%	9	39%
1200–1249	117	69%	53	31%
1250–1299	187	49%	195	51%
1300–1350	138	38%	221	62%

1. táblázat. *Az egy- és kétrészes folyóvíznevek kronológiai megoszlása*

2. Az egyrészes folyóvíznevek a funkcionális-szemantikai szempontú vizsgálat alapján a következő módon jellemezhetők. Legkisebb számban a fajtajelölő földrajzi köznévből álló F szerkezetű folyóvíznevek szerepelnek a névanyagban (7%). A megnevező és a víz sajátosságát kifejező egyrészes nevek közel azonos arányban képviseltetik magukat a korpuszban: a nevek 41%-a M, 38%-a pedig S funkciójú. Bizonytalanul azonosítható a nevek 3%-a, s valamivel több mint egy tizedük (11%) kategorizálhatatlan.

A hely sajátosságát kifejező névrészek belső megoszlását is érdemes áttekintenünk. A nevek 14%-ában a névrész a víz valamely tulajdonságát fejezi ki. Az egyrészes nevekben a víz valamely külső dologhoz, körülményhez való viszonyát kifejező névrész szerepel a legnagyobb számban (44%), míg ennél csupán hajszálnyival ritkábban nyújtott névadási indítékot a víz valamely más helyhez való viszonya (42%).

3. A kétrészes folyóvíznevek bemutatásakor a megnevező szerepű és a fajtajelölő utótagú alakulatokat célszerűnek látom külön bemutatni. A kétrészes nevek körében a vízrajzi köznévi alaptaggal rendelkező nevek vannak túlsúlyban (84,5%). E nevek három ötöde (59,5%) sajátosságot kifejező előtagból és vízrajzi köznévi utótagból áll. E típuson belül közel azonos mértékben fordulnak elő olyan előtagok, melyek a víz viszonyát fejezik ki vagy valamely külső dologhoz, körülményhez (37%), vagy valamely más helyhez (35%). A víz valamely tulajdonságát kifejező névrészek 28%-ban képviseltetik magukat a névanyagban. Az S+F szerkezetű nevek mellett szép számmal találkozunk a vizet magát megnevező névrész és fajtajelölő vízrajzi köznév (M+F) kapcsolatából származó névvel (30%). A nevek előtagjának közel egy tizede — az egyrészes nevekhez hasonlóan — kategorizálhatatlan (9%), s mintegy 1,5%-uk többféleképpen értelmezhető.

A már létező víznevet utótagként tartalmazó kétrészes folyóvíznevek aránya 15,5%. A nevek szinte kivétel nélkül S+M szerkezettel írhatók le, ebből 94,5%

tartalmaz azonosítható előtagot. E csoport kicsivel több mint három negyede (77%) a víz valamely tulajdonságát kifejező előtaggal bír, míg a nevek egy ötödében a más helyhez fűződő viszony szolgáltatta a motivációt a névadáskor (20,5%). Csupán 2,5%-ban fordul elő egy külső dologhoz, körülményhez való viszony kifejezése. A nevek 5,5%-ában bizonytalan szemantikai tartalmú előtag áll első névrészként.

Az S+F és az S+M szerkezettel leírható elnevezések sajátosságot kifejező előtagjának az összehasonlításakor markáns különbségekre figyelhetünk fel. A földrajzi köznévi utótagú nevek csoportjában közel arányosan oszlik meg a három fő sajátosságot kifejező részkategória, míg a többnyire folyók, patakok ágait, szakaszait megnevező S+M struktúrájú folyóvíznevek körében elsősorban a víz valamely tulajdonsága jelenik meg megkülönböztető előtagként, s csupán majd minden ötödik név tartalmaz a víz lokális viszonyára utaló névrészt. A külső dologhoz való viszony pedig alig jelenik meg.

névrészfunkció	**S+F**	**S+M**
tulajdonságjelölő	28%	77,0%
külső dologhoz viszonyító	37%	2,5%
más helyhez viszonyító	35%	20,5%

2. táblázat. *Az S+F és az S+M szerkezetű nevek előtagjának funkcionális-szemantikai szempontú összehasonlítása*

4. Az egyes funkcionális-szemantikai szerkezettípusok időbeli megoszlásának nyomon követése árnyalhatja a névstruktúrabeli elmozdulásokat is. Mind az öt alkorszakban a puszta fajtajelölő folyóvíznevek jelennek meg legkisebb számban, ez a szerkezettípus tehát a folyóvíznévrendszer perifériáján helyezkedik el. Az S+M struktúrával jellemezhető nevek ugyancsak a kevésbé jellemző szerkezettípusok közé tartoznak. A sajátosságot kifejező névrészből álló egyrészes nevek igen kiegyensúlyozottan vannak jelen a névanyagban: korszakonként többnyire a nevek egy ötöde, egy negyede tartozik e kategóriába. Az átvett nevek arányát ezzel szemben folyamatos csökkenés jellemzi, ezzel párhuzamosan pedig azt láthatjuk, hogy a már meglévő folyóvíznevek (többnyire éppen a jövevénynevek) vízrajzi köznévi utótagot kapnak. Növekedést csupán a sajátosságot kifejező előtagú és vízrajzi köznévi utótagú víznevek körében tapasztalhatunk: a korai ómagyar kor végén minden harmadik név ilyen szerkezetű.

típus	**1000–1099**		**1100–1199**		**1200–1249**		**1250–1299**		**1300–1350**	
F	2	6%	2	8,5%	10	6,0%	13	3,5%	14	4,0%
S	8	24%	3	13,0%	44	26,0%	83	22,0%	79	22,0%
M	16	49%	9	39,5%	63	37,0%	91	24,0%	45	12,5%
S+F	5	15%	2	8,5%	35	20,5%	108	28,0%	126	35,0%
M+F	–	–	2	8,5%	14	8,0%	47	12,0%	69	19,0%
S+M	2	6%	5	22,0%	4	2,5%	40	10,5%	26	7,0%

3. táblázat. *A funkcionális-szemantikai szerkezettípusok kronológiai megoszlása*

5. Végezetül — keresztező irányú szempontként — az S funkciójú névrészt tartalmazó víznevekben megjelenő sajátosságfunkciók számbeli megoszlását mutatom be. A névkorpuszban szereplő neveknek több mint a fele (55%) tartalmaz a víz valamely sajátosságát kifejező névrészt, s valamennyi ide vonatkozó névszerkezetet figyelembe véve közöttük az alábbi arányokat látjuk.

A víznek valamely más helyhez való viszonya adta leggyakrabban, a nevek 32%-ánál a névadás indítékául szolgáló motívumot. Ezt részcsoportokra osztva azt láthatjuk, hogy a víznek valamely településhez viszonyított lokális viszonya szolgált motivációul a korpusz minden negyedik nevében (25%), s ennél sokkal kisebb számban szerepelnek olyan nevek, amelyek a víz melletti térszíni formáról (4%) vagy tájrészről (3%) kapták a nevüket.

Szép számmal fordulnak elő a vízben vagy a környékén élő állatvilágra utaló névszerkezetek (12%). A nevek kicsivel több mint egy tizedét személyről vagy csoportról nevezték el (11%). Valamivel kevesebb esetben, de még mindig nagyobb számban a vízi vagy víz környéki növényzet nyújtotta a névadási indítékot (8,5%). Különösen a kétrészes nevek között találunk számos névben utalást a víz méretére (9%), illetve az állapotára (6%).

A fennmaradó több mint 20%-nyi névben (21,5%) a 2.2. pont alatt felsorolt további 10–12 szemantikai jegy valamelyike fejeződik ki, így ezek — noha vannak közöttük jellegzetesen víznévi funkciók is — a ritkábbak közé tartoznak.

S funkciójú névrész	**%**
lokális viszony	32,0
állatvilág	12,0
személy/csoport	11,0
méret	9,0
növényzet	8,5
állapot	6,0
egyéb	21,5

4. táblázat. *Az S funkciójú névrészek megoszlása*

Az S funkció összes részkategóriáját érdemes részletezni úgy is, hogy a három fő szerkezettípusra (S, S+F, S+M) vetítjük le azokat. Ebből kitűnik, hogy az egyrészes S funkciójú nevek esetében a településhez viszonyított helyzetet kifejező (36%) és a növényzetre utaló (25%) névrészfunkciók a legmegterheltebbek, emellett csupán a személy(ek)re (9%), illetve a vízi, illetve víz környéki állatvilágra (6%) történik utalás jelentősebb mértékben. Az S funkciójú nevek fennmaradó 24%-a igen színes csoportot alkot: az összes felsorolt funkcionális-szemantikai tartalom közül csupán a szín, a szag, a hőmérséklet, a hely valaminek a része és a relatív helyviszony kifejezésére nem szolgáltat példát a vizsgálati korpusz.

Ennél összetettebb képet mutatnak az S+F szerkezettel jellemezhető nevek: húsz alkategória képviselteti magát e szerkezeti típusban. Az S szerkezetű ne-

vekhez hasonlóan itt is szép számmal találunk növényvilágra (17%), állatvilágra (4%), személy(ek)re (12%) és a településhez viszonyított helyzetre (22%) utaló előtagokat, azonban arányukat tekintve kisebb számban. Emellett a víz méretét (5%), színét (3%), állapotát (5%), illetve a víznek valamely térszíni formához (5%) vagy tájrészhez (4,5%) viszonyított helyzetét kifejező névrészek nagyobb számban vannak képviselve.

Abban az esetben ha az alaptag megnevező névrész, akkor az előtag jellegzetesen a víz méretét (46%), állapotát (23%) vagy relatív helyzetét (13%) fejezi ki, lényegesen ritkábban jelenik meg motivációként a víz színe (5%), hőmérséklete (1%), mozgása (2%), valamint a víz melletti építmény (1%), a vízzel kapcsolatba hozható személy(ek) (1%) vagy a víz lokális helyzete (összesen 7%). Nincsenek viszont olyan S+M szerkezetű elnevezések, amelynek megkülönböztető előtagja a víz ízére, szagára, hanghatására, anyagára, a vízi, vízparti növényzetre vagy állatvilágra, tárgyra utalnak, s a víz valaminek a része szemantikai tartalmat kifejező névrészre sem akad példa a korpuszban.

névrészfunkció	**S**	**S+F**	**S+M**
méret	1,0%	5,0%	46.0%
alak	1,5%	1,5%	–
szín	–	3,0%	5.0%
íz	–	2,0%	–
szag	0,5%	–	–
hőmérséklet	–	2,5%	1,0%
hanghatás	2,0%	0,5%	–
állapot	1,5%	5,0%	23,0%
mozgás	1,5%	3,0%	2,0%
anyag	3,5%	2,5%	–
növény	25%	17,0%	–
állatvilág	6,0%	4,0%	–
épület, építmény	3,0%	2,5%	1,0%
a víz egyéb belső jegye	3,0%	2,5%	1,0%
tárgy	1,0%	0,5%	–
személy(ek)	9,0%	12,5%	1,0%
hely valaminek a része	–	1,5%	–
térszíni forma mellett	3,0%	5,0%	–
tájrész mellett	2,5%	4,5%	3,5%
település mellett	36,0%	22,0%	3,5%
relatív helyzet	–	3,0%	13,0%

5. táblázat. *A víznevek sajátosság funkciójú névrészének funkcionális-szemantikai típusai*

6. A folyóvíznevekben leggyakrabban megjelenő hat sajátosság időbeli feltérképezése során ugyancsak változásokat tapasztalhatunk. A korai időkből fennmaradt kevés névben a víz mérete, növényzete, valamely más helyhez, illet-

ve személyhez való viszonya (valamint a víz íze és sebessége) szolgáltatta a névadás motivációját. A későbbi korszakok azonban jóval színesebb képet mutatnak. Minden korszakban a víz lokális viszonyaira utaló szemantikai jegyek jelennek meg leggyakrabban, ráadásul ennek a többi sajátossághoz viszonyított aránya fokozatos növekedést is mutat. A többnyire településnévből származó nevek dominanciáját vélhetően a településrendszer megszilárdulásával, illetve a településeknek a tájékozódásban és helymeghatározásban betöltött egyre jelentősebb szerepével magyarázhatjuk. A viszonylag állandó növényzet, növényföldrajzi környezet az egyik legszilárdabb támpontja lehet a lokalizálásnak, ennek köszönhetően a régiségben gyakran szolgál a folyóvíznévadás alapjául is: minden elemzett korszakban ez a második legjellemzőbb kategória. A víz méretére és a valamely személlyel való kapcsolatára utalás folyamatosan jelen van a víznévrendszerben. Az előbbi eloszlása viszonylag egyenetlen képet mutat: hol erőteljesebben, hol gyengébben vesz részt a névalkotásban, a másik kategória esetében kismértékű visszaszorulást tapasztalhatunk a korai ómagyar kor végére. A vízben élő vagy vízkörnyéki állatvilágnak és a víz állapotának kifejezése csupán a XIII. századtól adatolható. Az e század elején jelentkező 7%-os megjelenéstől később csupán másfél-két százalékos eltérést láthatunk. A víz állapota mint névadási indíték az 1200 és 1249 közötti 2,5%-ról közel négyszeresére növekszik a következő alkorszakban, majd újra jelentősen lecsökken.

funkció	**1000–1099**		**1100–1199**		**1200–1249**		**1250–1299**		**1300–1350**	
növényzet	5	33,0%	1	10%	18	21,5%	35	15,0%	33	14,0%
lokalitás	5	33,0%	5	50%	27	33,0%	83	36,0%	91	39,5%
méret	4	26,5%	1	10%	3	3,5%	24	10,5%	16	7,0%
személy	1	6,5%	1	10%	12	14,5%	19	8,0%	19	8,5%
állatvilág	–	–	–	–	6	7,0%	11	5,0%	13	5,5%
állapot	–	–	–	–	2	2,5%	24	10,5%	8	3,5%
egyéb	–	–	2	20%	15	18,0%	35	15,0%	51	22,0%

6. táblázat. *A legjellegzetesebb névrészfunkciók kronológiai megoszlása*

2. A korai ómagyar kori folyóvízneveket alkotó vízrajzi köznevek elemzése

1. HOFFMANN ISTVÁN a földrajzi köznevek kapcsán megjegyzi, hogy „az *er*-ek és a *folyó*-k, a *domb*-ok és a *hegy*-ek neveit nemcsak közös nagyobb osztályba ('folyóvizek', ill. 'a földfelszín kiemelkedései') tartozásuk okán tekinthetjük azonos névfajtáknak, hanem sokkal inkább amiatt, hogy a névadóknak a földrajzi környezete által meghatározott szemléletétől függ, mit tekintenek *domb*-nak, mit *hegy*-nek" (1993: 38). HOFFMANN-nak ezt az észrevételét az egy-egy helyfajtát megnevező földrajzi köznevek csoportjára is alkalmazhatjuk, hiszen az azonos jelentésmezőbe tartozó földrajzi köznevek olyan speciális jelentéssel is bírnak, amelyet nagyban befolyásol a nyelvhasználók földrajzi szemlélete.

A dolgozatom alapjául szolgáló korpuszban 15 vízrajzi köznév fordul elő, melyek közül egyesek (pl. a *patak*) általánosabbak, másokhoz (mint pl. az *ér, sár, séd* lexémákhoz) szűkebb jelentés kapcsolható. Az egyes vízrajzi köznevek pontosabb szemantikai tartalmának feltárásához alaposabb vizsgálatot látok szükségesnek, amit az alábbiakban a lexémák gyakorisági sorrendjében végzek el.

vízrajzi köznév	egyrészes név	kétrészes név	összesen
patak	7	382	389
ér	10	51	61
víz	–	35	35
sár	13	10	23
ág	–	12	12
fok	3	8	11
maláka	3	4	7
sevnice	2	5	7
aszó	1	5	6
jó	–	6	6
séd	2	4	6
ügy	–	2	2
összesen	41	524	565

7. táblázat. *A vízrajzi köznevek előfordulási gyakorisága a korai ómagyar korban*

Az ómagyar kori folyóvíznevekben megjelenő vízrajzi közneveket áttekintve azt tapasztaljuk, hogy folyóvízneveink legnagyobb arányban a *patak* lexémával alakultak. Noha ez a jövevényszó kezdetben speciális 'hegy- vagy dombvidéken folyó kisebb folyóvíz' jelentéssel bírhatott, az idők folyamán általános 'folyóvíz' jelentéssel ruházódott fel. Ez a változás tette lehetővé, hogy a hely fajtáját megjelölő elemként bekerüljön a nevek többségébe. Ugyanez mondható el a *víz ~ vize* lexémáról is. Jelentősebb számban még az *ér* és a *sár* vízrajzi köznevek fordulnak elő a korpuszban; ezek az előbbieknél speciálisabb jelentéstartalom-

mal rendelkező közszavak. A korai ómagyar kori, vízrajzi köznevet tartalmazó folyóvíznevek 90%-ában e négy vízrajzi köznév valamelyike jelenik meg, a többi köznévvel a korai ómagyar kori folyóvíznevekben csupán elenyésző számban (10%) találkozunk. Más szemszögből nézve azt mondhatjuk, hogy a vízrajzi közneveknek csupán egynegyede vesz részt jelentősebb arányban a folyóvíznevek létrehozásában.

2.1. Az ómagyar kori folyóvíznevekben leggyakrabban megjelenő vízrajzi köznév a *p a t a k :* a névállomány majd minden harmadik nevében ez a szó szerepel, a kétrészes neveknek pedig a kétharmada *patak ~ pataka* utótagú. Annak ellenére, hogy régi folyóvízneveinkben ilyen nagy számban megjelenő elemmel van dolgunk, csupán HOFFMANN ISTVÁN foglalkozott behatóbban e lexéma vizsgálatával (2003b). Elemzésének alaposssága miatt dolgozatomban a *patak* szóval összefüggésben nem tartok szükségesnek további analízist, e helyett csupán HOFFMANN kutatási eredményeinek rövid összefoglalására szorítkozom.

A szerző a Kiss Jenő 60. születésnapjára írt dolgozatában megállapítja, hogy e szláv eredetű jövevényszavunk legkorábbi közszói adata 1061-ből való, míg tulajdonnévként egy 1138/1329-es datálású birtokösszeírásban bukkan fel első ízben. Az ómagyar korban minden bizonnyal *potok* hangalakú vízrajzi köznévnek a magyar nyelvben kezdetben 'hegy- vagy dombvidéken folyó kisebb folyóvíz' jelentése lehetett, majd elterjedésével párhuzamosan általánosabb, 'folyónál kisebb folyóvíz' jelentéstartalmat kaphatott. A szerző — a lexéma minél pontosabb szemantikai feltérképezése céljából — számba veszi mindazokat a jelzőket is, amelyekkel a *patak* földrajzi köznévként víznevekben összekapcsolódik, pusztán erre a vízrajzi köznévre jellemző disztinktív jegyeket azonban nem talál.

Az átadó szláv nyelv közelebbi meghatározása érdekében jelenik meg HOFFMANN ISTVÁN dolgozatában a szóföldrajzi aspektus. A GYÖRFFY-féle történeti földrajz négy kötetében fellelhető 39 Árpád-kori vármegye adatait áttekintő elemzése eredményeképpen a szerző azt valószínűsíti, hogy „a *patak* a Kárpát-medence északi részein, talán a Hont, Nógrád, Gömör, Borsod vármegye területén és környezetében élő szláv népességtől került át a magyarság nyelvébe. A párhuzamos átvétel sem zárható ki teljesen: a szó erdélyi megjelenésének megkésettsége azonban talán nemcsak az adatolás sajátosságaiból következik." (HOFFMANN 2003b: 671).

2.2. A *patak* után a legnagyobb számban használt vízrajzi köznév az *é r :* az általam egybeállított Árpád-kori korpuszban 12 egy- és 48 kétrészes folyóvíznév alkotórészeként tűnik fel.

A TESz. — s vele együtt az EWUng. is — a szó származását illetően nem tud határozottan állást foglalni, így vitatott eredetűnek mondja. Lehetségesnek tartja, hogy ősi örökség, s egyrészt a finnugor **šerɜ v*agy **šärɜ* 'patak; Bach' szóból magyarázza, másrészt az ugyancsak finnugor előzményre visszavezethető **šärɜ* 'véredény; Ader' jelentésű lexémával hozza kapcsolatba. LAKÓ GYÖRGY

ezzel szemben a 'Bach' és az 'Ader' jelentésű lexémákról azt mondja, hogy valószínűleg két különböző eredetű szóval lehet dolgunk (MSzFgrE.). Az UEW. ugyancsak ezt a megoldást fogadja el: az *ér* 'Ader' szót a finnugor *särз* szóból származtatja, míg 'Bach' jelentését a *šerз/šärз* alakból vezeti le.

Az *ér* víznevekben betöltött (modern kori) jelentését vizsgálva NEMES MAGDOLNA munkájára támaszkodhatunk leginkább (2005: 54–5), mely a szakirodalomban, illetve az adattárakban található jelentéseket összefoglalóan közli. A 'kis folyóvíz' általános jelentésmeghatározás mellett a szónak a nyelvterület különböző részein előforduló jelentésárnyalatait is közreadja. Így találkozunk 1. 'a csermelynél is kisebb folyóvíz'; 2. 'keskeny, esetleg csak időszakos vízfolyás'; 3. 'vékonyan csörgedező, a forrástól elinduló víz'; 4. 'széles medrű időszaki patak, amelyet árvíz v. talajvíz táplál, ill. a mellette elterülő vizenyős, mocsaras terület' jelentésekkel. (NEMES 5. jelentésként a 'nádasban vágott, kb. másfél méter széles vízi út' definíciót adja meg, 6.-ként pedig a 'rétek nedves időkben süppedékes része' szemantikai tartalmat kapcsolja hozzá. E két jelentés azonban nem sorolható közvetlenül a 'folyóvíz' jelentésmezőhöz, noha távolabbról kétségtelenül összefügg vele.) Szótáraink közül csupán NEMES MAGDOLNA munkája utal azonban arra, hogy más objektumfajták megnevezéseiben is találkozhatunk ezzel a földrajzi köznévvel: egyrészt 'szántóföldben levő szikes sáv', másrészt 'hasadék a sziklában' jelentésben (2005: 55). Az *ér* többféle jelentésben való használata már az Árpád-kori anyagban is jelentkezik: mocsaras helyet nevez meg például a bihari *Gálna-ér* (1295: per qd. paludem *Galnaer* vocatam, Gy. 1: 690), halastavat a Csongrád vármegyei *Hosszú-ér* (1075/+1124/+1217: quasdam piscinas, […] *Hosiouer,* KMHsz. 1.) nevek részeként.

A FNESz.-ben egy, az előbbieknél speciálisaabb jelentést olvashatunk, utalást találunk ugyanis a vízmeder anyagára is: 'lusta folyású, iszapos medrű folyóvíz' (FNESz. *Ér*). KÁLMÁN BÉLA szerint pedig az *ér*-rel alapvetően lassú folyású, alsószakasz jellegű kisebb folyóvizeket neveztek meg (1967: 346).

Az ÉrtSz. és az ÚMTsz. a NEMES által megadott negyedik jelentést ('széles medrű időszaki patak, amelyet árvíz v. talajvíz táplál, ill. a mellette elterülő vizenyős, mocsaras terület') csupán az Alföldre korlátozza. Ennek a területnek a kiemelését az *ér* jelentésének meghatározásakor minden bizonnyal a TESz.-nek a szó földrajzi elterjedtségére utaló megjegyzése indokolhatja: „nyelvjárási szinten csak a Tisza vidékén él".

Az Árpád-korra vonatkozóan végzett vizsgálataim azt mutatják, hogy az ország más területein is előfordult: így Arad (1), Baranya (2), Békés (3), Bereg (2), Bihar (8), Borsod (6), Csongrád (2), Esztergom (2), Fejér (3), Gömör (3), Győr (4), Heves (7), Hont (2), Komárom (7), Moson (1), Nógrád (1), Nyitra (5) vármegyékben. A mai megyei, járási és más egykorú helynévtárakban pedig kivétel nélkül találunk olyan víznéveket, melyekben ez a köznév szerepel.

A területi bontásban közzétett adattárak azért is fontosak lehetnek az *ér* lexéma elterjedtségének vizsgálatában, mert azokban a megyékben is kimutatha-

tó így az elemzett köznév, amelyeknek az Árpád-kori névanyagát ma még nem ismerjük összefoglalóan: így például Somogy, Szolnok, Tolna, Vas, Veszprém, Zala megyék területén. Ha mindebből arra nem is következtethetünk, hogy ezek a nevek a korai ómagyar korra nyúlnak vissza, a TESz. területi megkötését (azt tehát, hogy a szó a Tisza vidékén él) ezek az adatok egyértelműen cáfolják.

Az Árpád-kori vármegyéket szemlélve azt tapasztalhatjuk, hogy elsősorban a két legnagyobb folyónk melletti területeken fordulnak elő *ér* vízrajzi köznévvel alakult víznevek: egyrészt a Tisza mentén Bereg–Heves–Borsod–Békés–Csongrád, illetve a Duna mellékén Moson–Győr–Komárom–Esztergom–Hont–Nógrád–Fejér–Baranya vármegyék területén. A fennmaradó négy vármegyében ugyancsak találunk azonban valamilyen nagyobb folyót: Aradban a Marost, Biharban a Berettyót és a Köröst, Gömörben a Sajót, Nyitra vármegyében pedig a Nyitrát. Ezt azért tartom kiemelendőnek, mert a vizek többsége valamely nagy folyó mellékvize, így a fentebb idézett jelentések közül az Árpád-korban is minden bizonnyal meglévőnek tekinthetjük azt, mely arra utal, hogy nagyobb folyó (ár)vize táplálja ezeket a kisebb vízfolyásokat. (A *ér* vízrajzi köznevet tartalmazó korai ómagyar kori víznevek területi megoszlását a térképmelléklet szemlélteti. A térképen fehér színnel jelöltem azt a 39 vármegyét, melyet bevontam a vizsgálatokba.)

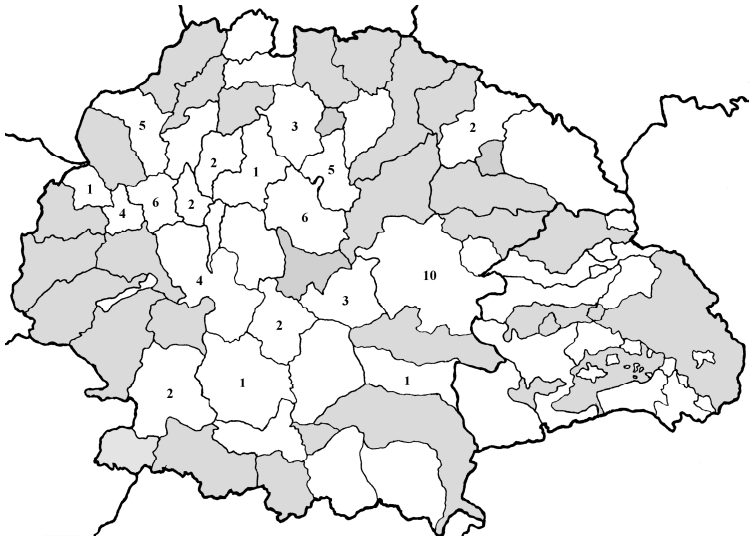

1. térkép. *Az* ér *folyóvíznevekbeli előfordulása a korai ómagyar korban*

Összefoglalásképpen azt kell kiemelnünk, hogy noha az *ér* által jelölt vizek mérete különböző lehet (csermelynél is kisebb víztől akár a nagyobb vízfolyásig), megkülönböztető tulajdonságuknak tarthatjuk, hogy vízmennyiségét a közelében lévő más, nagy(obb) vízfolyás szabályozza. Ennek nem mond ellent a nagy távolságot bejáró *Száraz-ér* nevű folyó sem, KISS LAJOS ugyanis a név elemzése kapcsán utal arra, hogy a Marosból kiszakadó *Száraz-ér* vize a Maros

alacsony vízállásakor elapad (vö. FNESz.). A lexéma területi eloszlásából emellett arra is következtethetünk, hogy a régiségben nem csupán az Alföldön folyó vizeket jelölték e vízrajzi köznévvel, hanem általában az alföldi jellegű síkvidékeket átszelő folyóvizeket is.

Borsod vármegye adatai között is találunk *Száraz-ér* elnevezésű vizet (1323: *Zarrazer,* Gy. 1: 770), a víz kiszáradó voltára való utalás azonban nem tartozik az *ér* utótaggal alakult nevek tipikus előtagfunkciói közé. A kétrészes nevek csoportja igen gazdag a bővítményi rész által kifejezett szemantikai tartalom tekintetében, így a jelentés meghatározásakor nemigen támaszkodhatunk erre a szempontra. Találkozunk olyan névvel, melynek előtagja a víz méretére (*Mély-ér* [+1077–95]/+1158//XV.: *Meeler,* Gy. 1: 248, 371), hőmérsékletére (*Hideg-ér* 1342: *Hydegher,* KMHsz. 1.) vagy mozgására (*Csorgó-ér* 1284/1410: *Chorgue er,* Gy. 1: 608; *Sebes-ér pataka* 1343: *Sebeserpataka,* KMHsz. 1.) utal. A folyómeder alakjára találunk utalást a *Tekeres-ér* (1323: *Tekeruser,* Gy. 2: 323, 439) névben; a vízparti növényzet jelenik meg a *Körtvély-ér* (1295/1423: *Kerthweler,* Gy. 1: 510) esetében, míg a vízben élő állatvilág szolgáltatta a motivációt a *Férges-ér* (1228/1491: *Fergesher,* Gy. 2: 564, 606) elnevezéshez. Gyakran a 'víz lokális viszonya valamely más helyhez' szemantikai tartalom fejeződik ki az *ér* utótagú nevekben: *Várad ere* ([1262]/1262: *Warodhere,* Gy. 1: 759) és *Közép-ér* (1326: *Kuzeper,* KMHsz. 1.).

2.3. Az Árpád-kori korpuszban a harmadik leggyakrabban megjelenő vízrajzi köznév a *v í z ,* amely harminc névben szerepel elő- vagy utótagként.

Uráli ősiségű (**βete,* TESz., lásd még EWUng., UEW.) szavunk jelentéseit kutatva víznévi értelemben leggyakrabban a legáltalánosabb meghatározással találkozunk: 'folyó' (Ball., RMGl.), 'vízfolyás, állóvíz' (FNESz., ÉrtSz.). NEMES MAGDOLNA ezzel szemben négy jelentést sorol fel doktori disszertációjának földrajzi köznévi szótárában: 1. 'folyó vagy állóvíz', 2. 'vízfolyás, patak', 3. 'árok', 4. 'vízállás, tó' (2005: 195).

Víz köznevünknek az Árpád-kori folyóvíznevekben való használatáról a névanyag tüzetes vizsgálata adhat mélyebb ismereteket. A harminc elemet számláló korpusz 23,3%-ának, azaz hét névnek az esetében a *víz* utótaghoz a folyó valamely sajátosságát kifejező előtag kapcsolódik, emellett a nevek jelentős többségében (70%, azaz 21 névben) a hely fajtáját jelölő vízrajzi köznév már létező víznévvel alkot kétrészes nevet. Két név (6,7%) pedig sajátos szerkezettel rendelkezik, ezekről alább bővebben szólok.

Az S+F szerkezettel jellemezhető *Eresztvény-víz* ([1265]/1265: *Ereztewenwys,* Gy. 3: 139), *Kecső vize* (1295/1315: *Kechewyzy,* Gy. 2: 459, 514, 530), *Malom vize* (1336/1456: *Malumvize,* Gy. 4: 122), *Széles-víz* (1326: *Sceles uiz,* Gy. 4: 586, 659), *Hideg-víz* (1296/1413: *Hydegvyz,* Gy. 2: 100) elnevezések a víz folyási irányára, a folyómeder méretére vagy a víz hőmérsékletére utaló bővítményi rész és a vízrajzi köznévi alaptag összetételéből szintagmatikus úton

létrejött folyóvíznevek. Ezekben az elnevezésekben a *víz* névrész feladata pusztán a hely fajtájának megnevezése. Ilyen típusú nevekkel a mai helynévtárakban is szép számmal találkozhatunk.

A második csoportba azok a nevek tartoznak, amelyek esetében egy már létező (legtöbbször egyrészes) víznév egészült ki a *víz* köznévvel. Az ide sorolható elnevezések elsődleges alakjai között találunk jövevényneveket (*Hernád vize* [1333: *Hornaduyze,* KMHsz. 1.], *Ida vize* [1332: *Idawyse,* Gy. 1: 91], *Tarca vize* [1284: *Tarchauyze,* KMHsz. 1.]), illetve egy- (*Eger vize* [1317: *Eguruize,* Gy. 1: 736, 812], *Ér vize* [1338/1396: *Erwyze,* KMHsz. 1.], *Kőrös vize* [1330: *Keurusuizy,* Gy. 1: 248, 306], *Sár vize* [+1093/1367>1411: *Saruize,* Gy. 1: 729]) és kétrészes (*Berek-jó vize* [1334: *Berekyovize,* KMHsz.], *Hév-jó vize* [1261/1271: *Heuiouize,* Gy. 1: 736, 775, 799]) belső keletkezésű névalakokat. Az utótag e nevekhez birtokos személyjeles formában kapcsolódik, noha a birtokos személyjelnek bennük pusztán helynévi formáns értéke van.

A *víz ~ vize* utótag értelmezéséhez BENKŐ LORÁND két ízben is fűzött megjegyzéseket. Egyrészt egy **Szamosvíz* típusú nyelvi adat mögött a 'Szamos nevű folyónak a vize mint anyag' jelentést feltételezi (vö. 1998a: 154). A *Gagy* víznevet feltáró munkájában ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy az elnevezés mellett a *vize* utótag csak akkor szerepel, „ha a mellette lévő helységtől akarják megkülönböztetni" (1993: 138). Hasonló megállapításra jutott KÁLNÁSI ÁRPÁD is a Szatmár megyei történeti víznévkincs elemzésekor: „Az adatok egy részében a *víz* nem tartozik szervesen a névhez, csupán minősítés" (1996: 154).

Az Árpád-kori anyag BENKŐ és KÁLNÁSI megfigyeléseit igazolja, hiszen az M+F szerkezetű kétrészes *vize* utótagú nevek igen gyakran egyrészes M struktúrájú nevekkel váltakoznak: *Ida* (1247/1331: *Yda,* Gy. 1: 92–3, 133, 138–9) ~ *Ida vize* (1332: *Idawyse,* Gy. 1: 91). Az utótag használatát több módon is magyarázhatjuk. Egyrészt az elsődleges nevek — legyenek azok jövevény- vagy belső keletkezésű nevek — többnyire nem utalnak arra, hogy vizeket jelölnének,[12] az oklevél írója ezért az érthetőség kedvéért szabályos fajtajelölőként használja mellettük a *vize* utótagot. Emellett az S+F szerkezetű nevek egy része homonim viszonyban áll a közelükben fekvő település megnevezésével, esetünkben a településnév–víznév elkülönítést szolgálhatta a helyfajtajelölő alaptag használata: *Gadna vize* (1320: *Ganna wize,* Gy. 1: 83), *Tecső vize* (1336/1456: *Thechewvyze,* Gy. 4: 412, 122). Nem zárható ki azonban az sem, hogy az efféle alternánsok használata mögött a beszélt és az írott nyelv kettőssége húzódik meg.

TÓTH VALÉRIA Zala megye régi folyóvízneveit bemutató írásában bizonyos esetekben ugyancsak kérdésesnek tartja a *víz ~ vize* köznévnek a névhez való

[12] A kétrészes *jó* fajtajelölőt tartalmazó nevekben az utótag jelentése már a korai ómagyar korban elhomályosulhatott, így ezeket a névhasználók egyrészes neveknek érezhették. Ezt támaszthatja alá a nevek hangalakjának a megváltozása, deetimologizációja is (lásd például *Berek-jó* > *Berettyó, Hév-jó* > *Hejő ~ Hájó*).

tartozását. Korpuszának *Sár-víz-patak, Széles-víz-patak* tagjai pedig arra a következtetésre juttatják a szerzőt, hogy „ha része is volt ez a lexéma [ti. *víz*] a víznévnek, utóbb elveszítette földrajzi köznévi szerepét, s ez magyarázhatja a víznév kiegészülését egy általánosabb 'vízfolyás' jelentésű szóval" (2003: 94). Az Árpád-kori névanyagban csupán egy név reprezentálja ezt a jelenséget: *Hideg-víz pataka* (1341/1347: *Hydegwyzpataka,* Gy. 3: 40, 125).

Két név sajátos szerkezeténél fogva érdemel említést. Ha *Víz-ág* ([+1235]/1350/1404: *Wysag,* Gy. 1: 285) elnevezést – amennyiben a kifejezés nem közszói értékű alakulat — a HOFFMANN-modellben szeretnénk értelmezni, azt mondhatjuk, hogy az előtagja vélhetően önmagában is víznévi szerepű, és a vizsgált köznévből jelentéshasadás útján keletkezett, majd az *ág* utótaggal összekapcsolódva kétrészes víznevet hozott létre. Nem vethető el azonban az a feltételezés sem, mely szerint a név alkalmi szerzemény, azaz az oklevél írója által létrehozott névforma lehetett. A másik név, a *Víz-Szamos* (+1263/+1324/1580: *Wyszamus,*[13] Gy. 2: 149) a *Szamos* víz- és településnév zavaró egybeesésének a megszüntetésse végett születhetett meg. BENKŐ LORÁND szerint ez sajátos módon ment végbe, hiszen az azonos alakúság szokásos egyoldalú feloldása — azaz csupán az egyik *Szamos* névforma megváltoztatása — helyett a változás mindkét alakot érintette. Így jött létre a *Szamosfalva* településnév mellett a víz megnevezésére a várható **Szamosvíz* vagy **Szamos vize*[14] helyett a *Vízszamos* elnevezés. Ez a víznévi forma azonban sajátos szerkezetével különbözik a magyar víznévrendszer alaptípusaitól, így nem véletlen, hogy nem bizonyult életképesnek, és a víz megnevezésére utóbb az eredeti *Szamos*-t használták tovább. (Vö. mindehhez BENKŐ 1998a: 154–5.) E név kapcsán is kérdéses azonban az, hogy az oklevélbeli előfordulás tükrözött-e egyáltalán valós névhasználatot.

Az elmondottak alapján úgy vélem, hogy a csekély számú valós tulajdonnévi összetétel mellett a nevek többségében a *víz ~ vize* elem csupán a helyfajtába sorolás eszköze[15] — akárcsak más esetekben a *patak ~ pataka* lexéma: *Torna*

---

[13] GYÖRFFY GYÖRGY a név előtagjában a R. m. *visz* 'vissza[folyó]' szót véli felfedezni (Gy. 2: 43), a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból" című munka közzétevői ehhez a denotátumhoz a *Víz ~ Vissz ? -Szamos* olvasatot kapcsolják (HA. 2: 26).

[14] BENKŐ a név elemzése során azt a tényt, hogy nem a **Szamosvíz* forma jött létre, azzal magyarázza, hogy ez egybeesett volna a köznévi, a 'Szamosban folyó víz mint anyag' összetétellel, a **Szamos vize* szerkezet elutasítását pedig arra vezeti vissza, hogy az a homonim szószerkezettel mutatott volna egyezést: ebben az esetben pedig csak laza szerkezetnek tekinthető, s nem valódi tulajdonnévnek (1998b: 154). A homonímiának mint egyetemes magyarázó elvnek a használatával meglátásom szerint óvatosan kell bánnunk, hiszen a nyelv nem törekszik mindig az azonos alakok megszüntetésére (lásd pl. *Köles-ér* [1329: *Kuleseer,* Gy. 1: 570, 604] víznév – *Kölesér* [1138/1329: *Kuleser,* Gy. 1: 636] településnév Bihar vármegyében). Másrészt a víznevek gyakran éppen a BENKŐ által „lazá"-nak tekintett szerkezetekből alakulnak ki.

[15] BALÁZS JÁNOS értelmezőnek mondja ezeket az utótagokat (1963), J. SOLTÉSZ KATALIN azonban elutasítja ezt a terminust, mivel az más értelemben használatos a grammatikában (1979). KISS

(1255: in *Thoruuam [ɔ: Thornuam],* Gy. 3: 40, 111) ~ *Torna pataka* (1341/1347: *Turnapataka,* Gy. 3: 40, 125). Elsősorban az oklevelek nyelvi arculatához tartozhat a nevek ily módon történő kiegészülése, az írott forma mögött azonban alkalmi, esetleg állandó jelleggel valós névhasználatot is feltételezhetünk. A mai névanyagban ugyancsak előfordulnak ehhez hasonló névpárok és névcsoportok, melyek közvetve a valós használatot igazolhatják (lásd ehhez pl. *Réka ~ Réka-árok ~ Réka-víz ~ Réka-patak,* BMFN. I, 593/115, *Hódos ~ Hódos-árok,* BMFN. I, 680/110).

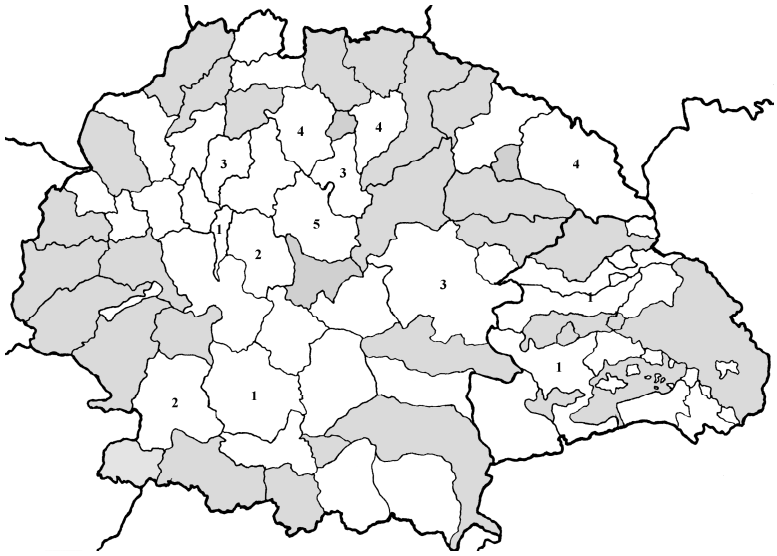

2. térkép. *A* víz *folyóvíznevekbeli előfordulása a korai ómagyar korban*

A vizsgált vízrajzi köznév szóföldrajzi megoszlását tekintve elmondhatjuk, hogy egy viszonylag jól körülhatárolható közép-észak-magyarországi területen jelentkezik gyakrabban a *víz* lexéma: Abaúj (4), Borsod (3), Gömör (3), Heves (5), Hont (3), Pest (1), Pilis (1) megyék területén. Ezt vélhetően a jövevénynevek e vidéken jellemző magas számával magyarázhatjuk. A fentiek mellett találunk továbbá ilyen struktúrájú vízneveket Máramaros (4), Bihar (2), Baranya (1), Bodrog (1), Doboka–Kolozs vármegyéknek (1) és az erdélyi Fehér megye felső részének (1) a névanyagában is.

2.4. A csuvasos jellegű török **šar* vagy **šār* szóból alakult *s á r* lexéma 'sáros folyóvíz' és 'mocsár, vizenyős terület' jelentésben szerepel ómagyar kori helyneveinkben (vö. TESz.), a két szemantikai tartalom szétválasztása azonban nem minden esetben tehető meg. A TESz. emellett elképzelhetőnek tartja azt is, hogy a *Sár, Sár-víz, Sár-patak* típusú nevekben a *sárga* színnév szerepel, és „a

---

LAJOS genus proximumnak nevezi (1991), DEME LÁSZLÓ után pedig a névtartozék terminust használhatjuk e jelenség megnevezésére (1989).

sáros víz sárgás színe alapján a két szó keveredésére is gondolhatunk". A régi magyar víznévrendszer vizsgálata alapján azonban ezt az értelmezést fenntartásokkal kell kezelnünk.

Az Árpád-kori korpusz folyóvízneveiben a színt jelölő elemek közül egyetlen kivételtől eltekintve a *fehér* (*Fehér-Körös* 1299: *Feyerkeres,* KMHsz. 1.) és a *fekete* (*Fekete-ügy* 1247/1250 PR.: *Feketig,* Gy. 1: 821) melléknevek szerepelnek.[16] Egy esetben pedig a *kék* színnevet találjuk meg víznév előtagjaként: *Kék-Kálló* (1311/1323: *Kekallo,* Gy. 1: 570, 618, 669). Fontos megjegyeznünk azt is, hogy színnév önmagában, tehát a hely fajtáját jelölő köznévi vagy a vizet magát megnevező tulajdonnévi utótag nélkül soha nem vált folyóvíznévvé, így a *Sár* típusú nevek kapcsán a víz színére való utalást — rendszertani okok miatt — nagy valószínűséggel kizárhatjuk.[17]

Véleményem szerint az Árpád-kori folyóvíznevekben a *sár* pusztán a fentebb bemutatott földrajzi köznévi értelemben szerepel. Ha használata valaha keveredett is a *sárga* színnévvel, e nevekben erről nemigen lehet szó. Ezt támaszthatja alá a *Fekete-sár* névstruktúra is (1291: *Feketesaar,* Gy. 2: 458, 501), névrendszertanilag ugyanis elképzelhetetlennek tartom, hogy két színnév kapcsolódjon össze kétrészes víznevet alkotva.[18]

A *sár* vizsgálata során arra a sajátos jelenségre figyelhetünk fel, hogy az elnevezések nagy részében a vízrajzi köznév önmagában vált tulajdonnévi értékű nyelvi elemmé. Az Árpád-kori névanyagban található 22 név közül tíz alakulhatott jelentéshasadással, a csoportba tartozó nevek majd fele tehát az F funkciójú *Sár* víznév.[19] Három névben a köznévhez a *-d* helynévképző járult (lásd pl. 1338/1339: *Sard,* Gy. 1: 519, 533). A további négy név esetében pedig a *sár* utótag olyan előtaghoz kapcsolódik, mely a víz méretére (*Nagy-sár* 1255: *Nogsar,* Gy. 1: 413, 472), színére (*Fekete-sár* 1291: *Feketesaar,* Gy. 2: 458, 501) vagy lokális helyzetére (*Zselizi-sár* 1274: *Selyzy sar,* Gy. 1: 413, 488) utal.

---

[16] A FNESz. névanyagát átvizsgálva ugyanezt tapasztalhatjuk.

[17] Természetesen nem lehetetlen, hogy már a korai ómagyar korban is léteztek olyan kétrészes folyóvíznevek, melyekben a *sárga* színnév szerepel, ahogy a kínai *Huangho* is tulajdonképpen 'Sárga-folyó' (vö. KÁLMÁN 1973: 133). A mai gyakorlatban a sáros vizű folyókat azonban a *szőke* az 'iszaptól kissé szennyezett, sárgás ⟨víz⟩' jelzővel nevezzük meg, így például a Tiszát gyakran *szőke Tisza* néven említjük, a FNESz.-ben pedig találkozhatunk *Szőke-forrás* víznévvel is. Meg kell ugyanakkor jegyeznünk azt is, hogy a mai helynévtárakban találunk a *sárga* lexémát tartalmazó folyóvízneveket: a Szabolcs-Szatmár megyei Fehérgyarmati járás anyagában 1864-ből adatolható egy *Sárga-patak* név (FJFN. 23), a Heves megyei *Sárga-folyás* elnevezést pedig kataszteri térképen találjuk meg (HMFN. IV, 6/219).

[18] A *sár* 'sárga' → *Sár* 'víznév' → *Fekete-Sár* típusú névalakulás lehetőségét már korábban kizártam, az adatok ugyanis azt mutatják, hogy színnév önmagában nem vált egyrészes, a víz valamely tulajdonságát kifejező folyóvíznévvé.

[19] A közszói előfordulást ugyanakkor e nevek kapcsán éppúgy lehetségesnek kell tartanunk, akárcsak az *ér* esetében.

Egy elnevezés, a *Sár vize* (+1093/1367>1411: *Saruize,* Gy. 1: 729) az M+F struktúrával jellemezhető, azaz a már létező, de nem adatolható *Sár* víznév a *vize* köznévvel egészült ki. Sajátos helyzetűek a Fejér vármegyei *Sár* (1192/1374/1425: *Sar,* Gy. 2: 322, 350, 353) nevű mocsaras víz ágainak a megnevezései: az *Elő-Sár* (1276: *Eleusar,* Gy. 2: 322, 358), a *Közép-Sár* (1192/1374/1425: *Cuzepsar,* Gy. 2: 322, 358), a *Mög-Sár* (1276: *Mugsar,* Gy. 2: 322, 358) és a *Nagy-Sár* (1192/1374/1425: *Magnum Sar,* Gy. 2: 322, 358) nevek ugyanis S+M szerkezettel írhatók le.

A *sár* földrajzi köznév területi előfordulását térképre vetítve azt láthatjuk, hogy tizennégy vármegyéből vannak e lexémát tartalmazó víznévadataink. Ezek közül Moson, Komárom, Győr, Esztergom, Bars és Fejér megyék valamelyest összefüggő régiót alkotnak, mellettük azonban az ország különböző pontjain is felbukkan neveinkben a *sár:* Bács (1), Bereg (1), Bihar (1), Bodrog (1), Borsod (1), erdélyi Fehér megye alsó része (1), Gömör (3), valamint Heves (1) megyék területén találunk még ilyen neveket.

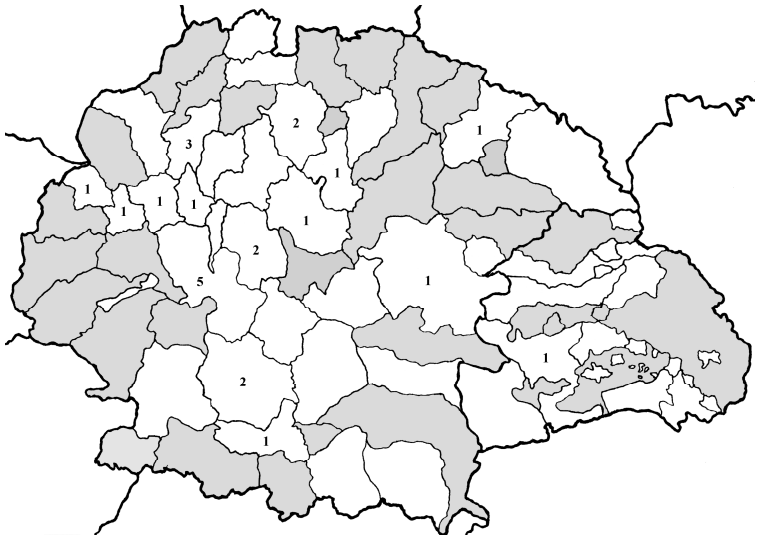

3. térkép. *A* sár *folyóvíznevekbeli előfordulása a korai ómagyar korban*

2.5. A korpuszban tizenkét folyóvíznévben szerepel az ugor *(*≤aŋз)* vagy finnugor ősiségű *(*šanka) á g* vízrajzi köznév (vö. TESz., EWUng., UEW. 496, 843). A szó jelentését KISS LAJOS pusztán 'patak, vízfolyás' formában adja meg (vö. FNESz.). A TESz. és az UEW. ezzel szemben 'folyó ága' szemantikai tartalmat rendel hozzá, és így gondolkodik a szóról BÍRÓ FERENC is, amikor 'folyóvíz kiágazása, mellékmeder'-ként határozza meg a jelentését (1997: 96). A vizsgált korpusz mindkét jelentésre szolgáltat adatot, így e két szemantikai tartalmat az Árpád-kor időszakában is érvényesnek kell tartanunk. A *Karasó ága* (1330: *Karasoaga,* Gy. 1: 249, 333, 339) folyóvíznév a Dráván inneni Karasó

mellékágát jelöli, ebben a névben tehát a 'folyó ága' jelentése fedezhető fel. A folyóvíznévrendszer megszokott szerkezeteitől eltér az S+M struktúrával leírható *Ág-Duna* (1210: *Agduna,* Gy. 2: 563, 611) név, hiszen a vízrajzi köznév ebben aligha tölthet be más szerepet, mint a főtagban megjelölt denotátum valamely sajátosságának a kifejezését. Így a név leginkább 'a Duna valamely mellékága' jelentésszerkezettel írható le. A fennmaradó nevekben az *ág* utótag feltételezhetően pusztán a hely fajtáját nevezi meg, azaz 'patak' jelentésben fordul elő: *Csombó ága* (1338: *Chumbouaga,* Gy. 2: 565, 580), *Gyékényes ága* (1338: *Gekenusaga,* Gy. 2: 565, 580), *Jánk magyala ága* (1338: *Yaingmagalaaga,* Gy. 2: 565, 580), *Jobbágy ága* (1338: *Yobbag aga,* Gy. 2: 565, 580), *Kender ága* (1338: *Kenduraga,* Gy. 2: 565, 580), *Lassú-ág* (1338: *Lasseu ag,* Gy. 2: 565, 580), *Megye-ág* (1268/1347: *Megeag,* Gy. 3: 387, 412, 416), *Pap ága* (1310: *Popaga,* Gy. 1: 616), *Vég-ág* (1268/1508: *Vegag,* Gy. 3: 387, 434), *Víz?-ág* ([+1235]/1350/1404: *Wysag,* Gy. 1: 285).

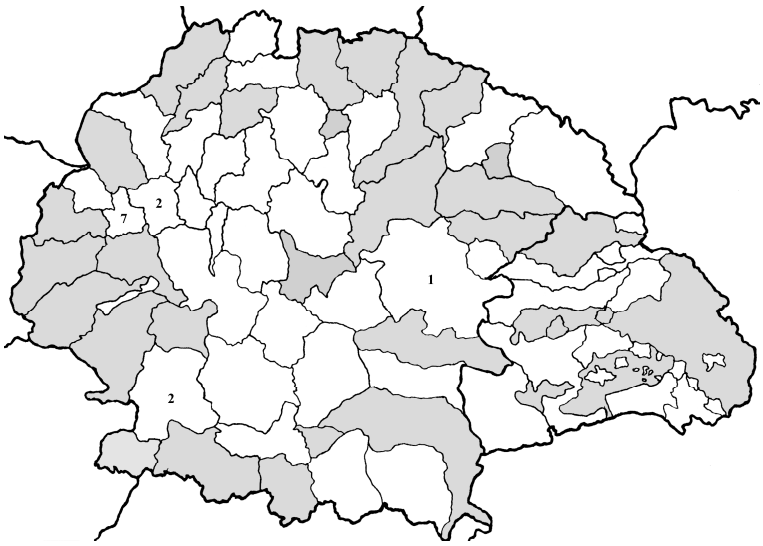

4. térkép. *Az* ág *folyóvíznevekbeli előfordulása a korai ómagyar korban*

A nevek területi elterjedtségét szemlélve azt tapasztaljuk, hogy három régióban fordulnak elő *ág* utótagú folyóvíznevek. Egyrészt a Duna mentén Győr és Komárom vármegyékben, emellett a Dráva mentén Baranya vármegyében, illetve Biharban.

2.6. Néhány név képviseli a korpuszban a TESz. által ugor kori örökségnek tartott *f o k* köznevet. A szótár az ugor korra visszavezethető 'kard, kés tompább fele, oldala' jelentésből származtatja a szó vízrajzi köznévi jelentéstartalmát; REUTER CAMILLO (1970), majd az EWUng. azonban a *fakad* igével is összekapcsolja a *fok*-ot. Víznevekben kifejeződő jelentését 'nagyobb vizekből kifolyó ér vagy csatorna' és 'vízlevezető természetes vagy mesterséges csatorna'

formában határozzák meg (TESz., EWUng., FNESz.). ANDRÁSFALVI BERTALAN kutatásai arra derítettek fényt, hogy a nagyobb folyók árterületén azokat a keskeny, rövid csatornákat nevezték *fok*-nak, amelyek a megáradt folyók vizét vezették le az árterületre, valamint vissza a folyóba (1970). Ez a jelentéstartalom megerősítheti talán a *fakad* igével való kapcsolat lehetőségét.

A *fok* Árpád-kori történetének a vizsgálatát jelentősen megnehezíti az a körülmény, hogy a köznévvel alakult nevek nagy részénél semmiféle latin minősítés nem szerepel az oklevelekben (1338/1439: *Gumurfok,* Gy. 1: 720), igen gyakran pedig a tág tartalmú *locus*-t találjuk mellettük (+1264/[XIV.]: loc. *Drauchfok,* Gy. 1: 297), a lexéma ugyanis más, a folyóvíznevektől eltérő helynévfajta megnevezésében is részt vett (pl. hegynevekben). A korai ómagyar kor vízneveit egybegyűjtő korpuszba így csupán azt a tíz *fok* lexémát tartalmazó nevet vettem fel, melyet az oklevelek írója egyértelmű vízrajzi meghatározó latin taggal látott el.

Három esetben a *fok* köznév mindenféle formáns hozzáadása nélkül vált víznévvé. Baranya vármegyében a Dráva mellékén található a megnevezett víz, Biharban a Fekete-Körös mellett, míg Csanád megye területén a Marost köti össze a Száraz-érrel. Ezekben az esetekben minden bizonnyal a 'nagyobb vizekből kifolyó ér vagy csatorna' jelentéssel kell számolnunk.

Ugyanilyen szemantikai tartalommal bír a vízrajzi köznév a *Tölgyes foka* (+1055/[1416 k.]: *Tulgu's' foka,* KMHsz. 1.) név esetében is, mely a Duna Bodrog megyei szakaszán helyezkedik el, illetőleg erre gyanakodhatunk a *Szartos foka* elnevezéssel összefüggésben is. A *Szartos* nevet ma a Tisza egyik holtága viseli, melyet keskeny csatorna köt össze egy morotvával.

Sajátos jelenséget képvisel a *Fok-ér* név (1270: *Fukher,* Gy. 4: 327, 419), mely minden bizonnyal egy vízelvezető ér elnevezése lehetett.[20]

A *Bodzás foka* (1192/1374/1425: *Buziasfoka,* Gy. 1: 202, 236), *Keli foka* (1192/1374/1425: *Kelyfuka,* Gy. 1: 236) és *Zúgó-fok?* (1296/1346/1408: *Zugousuk [ɔ: Zugoufuk ?],* Gy. 1: 303) nevekben az előtag adatokkal alátámaszthatóan tavak neve, így itt talán a tavak vizét levezető csatornákkal lehet dolgunk.

A szóföldrajzi vizsgálatok az elmondottaknak megfelelően a nagyobb vizek melletti területeken mutatják a *fok* előfordulási helyeit. A Duna alsó szakaszán és a Dráva mellett tehát Baranya (2), Bács (3) és Bodrog (1) vármegyékben, a Tisza mellett Hevesben (1), Csanád megyében a Maros mellékén (1), Nyitra megyében (1), a Fekete-Körös környékén Biharban (1) és Békés vármegyében (1) találkozunk *fok*-ot tartalmazó elnevezésekkel. HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítóvelélbeli *Fuk* szórvány vizsgálatakor kitér a köznév mai szóföldrajzi el-

[20] Ezt alapul véve a *Foktalan pataka* (1339/1342>1378: *Foktalanpataka,* Gy. 3: 469, 497) minden bizonnyal lefolyástalan vizet jelölhetett.

oszlására: a Dunántúlon Baranya és Tolna megyéken kívül csupán a Balaton körüli megyékben adatolható (2007a: 20).

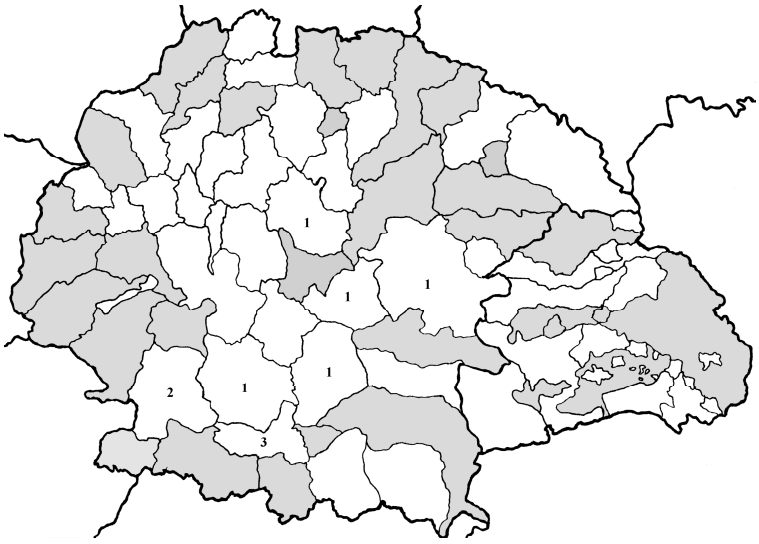

5. térkép. *A* fok *folyóvíznevekbeli előfordulása a korai ómagyar korban*

2.7. Hét folyóvíznév alkotásában vett részt a *s e v n i c e* vízrajzi köznév. A *Bükk-sevnice* (1345: *Bykschewnycze,* Gy. 1: 413, 482), *Fenyő-sevnice* (1075/+1124/+217: *Feniosaunicza,* Gy. 1: 413, 443, 482) és *Sevnice* (1332: *Scebniche,* Gy. 4: 326, 350; +1243/+1276: *Chevniche,* Gy. 4: 107) nevek elsődleges alakulatok, míg a *Bükk-sevnic pataka* (1346: *Byksebnichpataka,* KMHsz. 1.), *Fenyő-sevnic-patak* (1346: *Fenysewnichpatak,* KMHsz. 1.), *Fenyő-sevnic pataka* (1346: *Feynosebnich-pataka,* KMHsz. 1.) elnevezések másodlagosan, kiegészüléssel jöttek létre.

Etimológusaink a szlovák eredetűnek mondott (N. *ščavica* >) *csevice* lexémával kapcsolják össze a vizsgált szót, melynek jelentése 'savanyúvíz, savanyúvizes forrás' (vö. TESz., KNIEZSA 1955). A nevek által jelölt denotátumok területi elhelyezkedése is a szlovák átvételt sugallja: az észak-magyarországi Bars, Liptó és Nyitra vármegyék folyóvíznevei között találunk ugyanis példát a *sevnice* előfordulására.

A szlovák nyelvnek a magyarra tett hatását boncolgató írásában GREGOR FERENC azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy a korai helyesírási szokás alapján a *Sevnice* alakú nevekről nem lehet eldönteni, hogy az átadó szlovák nyelvhez tartoznak-e, vagy már a magyarban meghonosodott elemként fordulnak elő az oklevelekben. Abban az esetben azonban, amikor magyar szóval alkotott összetételben, szintagmában vagy ilyen szövegkörnyezetben szerepelnek, már egyértelműen magyar kifejezésnek minősülnek (1989: 143–4). A fenti példák — egy kivétellel — magyar jelzői részt tartalmaznak, így kétségtelenül magyar elnevezések.

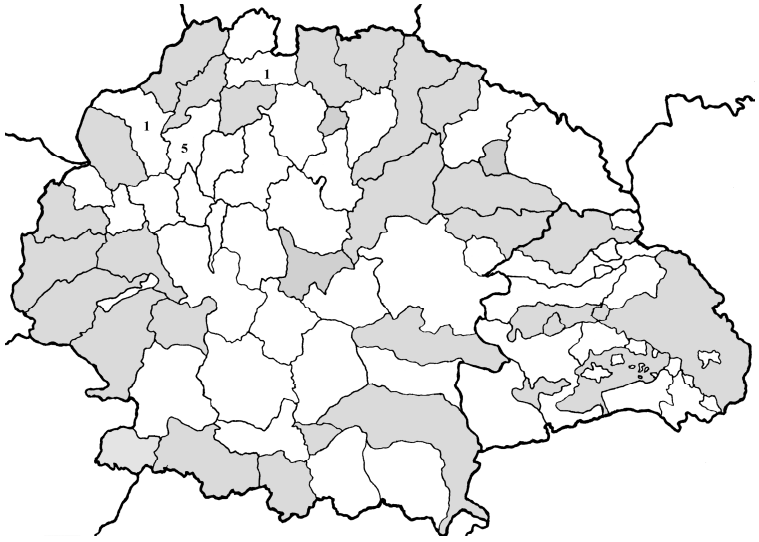

6. térkép. *A* sevnice *folyóvíznevekbeli előfordulása a korai ómagyar korban*

2.8. Hasonló problémával szembesülünk a *m a l á k a* vízrajzi köznévvel kapcsolatban is. E lexémával az ómagyar kori korpuszban — egy Nyitra vármegyei név kivételével — baranyai vizek vannak megnevezve. KNIEZSA ISTVÁN az ősszl. **molka* szóból eredezteti a köznevet, jelentését pedig 'zsombékos, kákás mocsár' formában adja meg (KNIEZSA 1955). A TESz. s vele együtt az EWUng. is 'vizenyős, mocsaras hely' szemantikai tartalmat kapcsol hozzá. KNEIZSA majd minden szláv nyelvben feltételezi a lexéma meglétét. A másik két szótár közelebbről is meghatározza az átadó szláv nyelvet: szerb-horvát és szlovén eredetűnek mondja. Megállapításukat arra alapozzák, hogy a mára kihalt földrajzi köznév pusztán a Dunántúl déli részéről származó helynevekben fordul elő. E származtatást támogatja, hogy a *maláka* lexéma erről a területről fordul elő nagyobb számban a korai ómagyar korban is: a hét névből — *Maláka* (1296: *Malaka,* KMHsz. 1., 1341: *Malaka,* Gy. 1: 317, 1263/1264: *Malaka,* Gy. 4: 444), *Begya?-maláka* (1296/1346/1408: *Begyamalaka,* Gy. 1: 303), *Rekettyés-maláka* (1341: *Reketyesmalaka,* Gy. 1: 317), *Sebes-maláka* (1244/1295/1384: *Sebesnilaka [ɔ: Sebesmlaka],* Gy. 1: 401), *Szegény?-maláka* (1244/1295/1384: *Scegenmalaka,* Gy. 1: 401) — hat Baranya vármegye területéről adatolható, figyelemre méltó azonban, hogy egy adat Nyitra vármegyei folyóvíz elnevezéseként szerepel.

A szó jelentésének láttán azonban felmerülhet a kérdés, hogy ezek a nevek valóban folyóvízneveket takarnak-e. Mivel ebben az esetben időbeli korlátok útjában állnak a tapasztalati ismeretszerzésnek, csupán az oklevelek latin minősítéseire hagyatkozhatunk. A hét név közül pusztán kettő mellett áll az általános jelentésű *aqua* vízrajzi köznév *(Maláka, Begya?-maláka),* a többi névhez a folyóvizet jelölő *fluvius* és *rivulus* szavak kapcsolódnak. Ezt talán azzal magyaráz-

hatjuk, hogy e vizek prototipikus jegye a víz mocsaras, sáros jellege lehetett, amit a *maláka* közszóval adtak vissza a névhasználók.

Az említett egyrészes nevekkel kapcsolatban — ahogyan azt az előző pontban is tettük — ugyancsak fel kell vetnünk azok jövevénynévi voltát is.

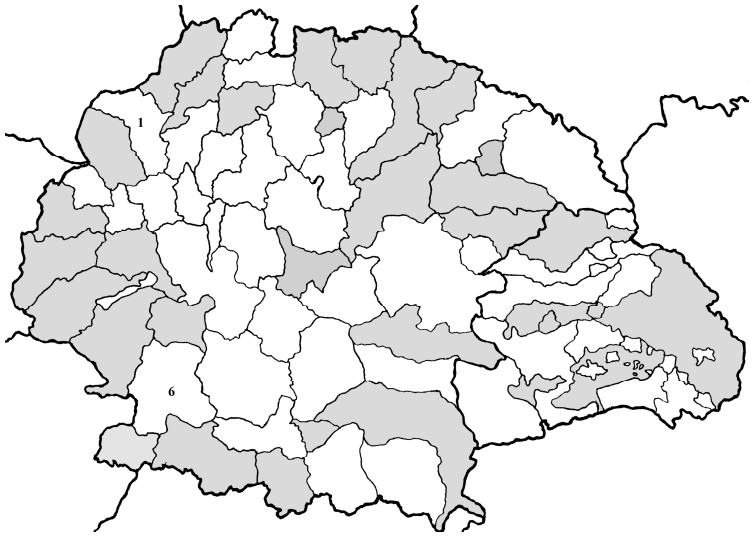

7. térkép. *A* maláka *folyóvíznevekbeli előfordulása a korai ómagyar korban*

2.9. Az Árpád-kori víznevek elemeként az *a s z ó* földrajzi köznévvel nem túl gyakran találkozhatunk. Helynévképzővel ellátott formában jelenik meg az *Aszód* (+1278/1278: *Ozod,* Gy. 3: 386, 419) névben, általánosabb azonban kétrészes nevek utótagjaként, mint ezt a *Hosszú-aszó* (1265: *Huzzyozov,* Gy. 3: 41, 139), *Séd-tő-aszó?* (1303: *Seenkuezou [ɔ: Seedtuozou],* Gy. 2: 208, 308, 309), *Száraz-aszó* (1265: *Zarazozov,* Gy. 3: 41, 139), *Vázsony-aszó?* (1271: *Voson oso,* Gy. 1: 41, 68) nevekben láthatjuk. Az elhomályosult *Berekszó* (1323/1332: *Berukzo,* Gy. 1: 163, 176) névformában eredetileg ugyancsak ez a lexéma szerepelt.

Az *aszó* köznév a korai ómagyar korban két jelentésben volt használatos helyneveinkben: leggyakrabban 'völgy' jelentésben találkozhatunk vele (*Kietlen-aszó* 1259/1327//1402: *Kyethlenazow,* Gy. 1: 41, 144), víznevek részeként pedig 'időszakos vízfolyás, szárazpatak' értelemben jelenik meg (vö. FNESz. *Aszó*).[21] A TESz. az *aszó* származtatása kapcsán két etimológiát említ meg: 1. az ősi finnugor örökségnek tartott **asz (< *aća)* 'rét, pataktól átszelt rét' szó *-ó* kicsinyítő képzős alakjának tekinti, 2. az *aszik* ige folyamatos melléknévi származékának mondja. Az UEW. ezzel szemben az ugor *ϑasз* 'trocken, dorren' lexéma kapcsán megemlíti a m. *aszik* igét is, s idézi az *aszó* szót is, melyhez a

[21] Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy latin minősítő elemek nélkül sok esetben nem dönthetjük el, hogy milyen helyfajtával állunk szemben, így könnyen lehetséges, hogy a folyóvíznevek körében is nagyobb előfordulási aránnyal kell számolnunk.

'völgy, lapály; olyan völgy, amelyben esős időszakban kis patak folyik, ez máskor azonban kiszárad' jelentéseket kapcsolja (844). Az *aszó* ide vonását azonban bizonytalannak véli. NYÍRI ANTAL két tanulmányt is szentelt a köznév vizsgálatának (1978, 1979), kutatásai alapján azt mondhatjuk, hogy a TESz. által megadott első jelentés minden bizonnyal a második jelentésből alakulhatott ki. Az EWUng. már NYÍRI eredményeit is figyelembe véve a rokon nyelvi eredeztetést elveti.

Területi megoszlását tekintve csupán öt vármegye területén találkozunk az *aszó*-val: Heves vármegyében kettő, Abaúj, Arad, Esztergom és Komárom megyék névkincsében pedig egy-egy e lexémával alakult névre bukkanhatunk.

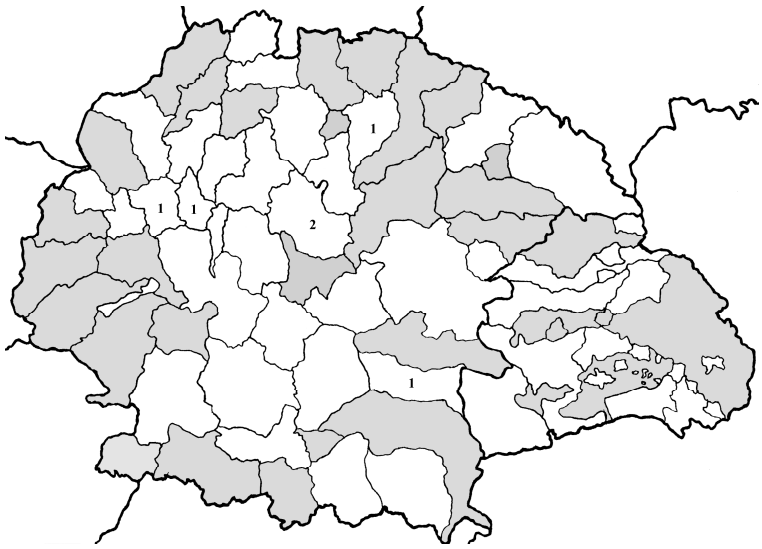

8. térkép. *Az* aszó *folyóvíznevekbeli előfordulása a korai ómagyar korban*

2.10. Pusztán hat Árpád-kori folyóvíznévben szerepel a mára csupán helyneveinkben megőrzött R. m. *j ó* vízrajzi köznevünk: *Aszó-jó-séd* (1228/1378: *Osoio syd,* Gy. 3: 373), *Berek-jó ~ Berettyó* (1213/1550: *Beruchyon [ɔ: Beruchyou],* Gy. 1: 569, 668), *Hév-jó ~ Hájó* (1288/1326: *Heuyo,* Gy. 1: 570, 672), *Hév-jó ~ Hejő* ([1200 k.]/896-ra: *Heuyou,* Gy. 1: 736, 772), *Só-jó ~ Sajó* ([1176–96]>1230: *Syov,* KMHsz. 1., [1200 k.]/896-ra: *Souyou,* Gy. 1: 735).

Az uráli korból származó lexémának **joke* lehetett az alapalakja, jelentése pedig — ahogy azt a rokon nyelvi megfelelők mutatják — 'folyó' (vö. TESz., EWUng., UEW. I, 99). A magyar nyelv önálló életében sem alakulhatott ki a lexémának semmiféle specifikus szemantikai tartalma, a többi vízrajzi köznévtől az ómagyar korban inkább területi elterjedtségében térhetett el. A TESz. a szó földrajzi jellegéről így nyilatkozik: „csak egyes nyelvjárásokban — az ország északi, északkeleti és keleti részein — ismerték; a Dunántúlról nem mutatható ki". A 39 vármegye víznevein alapuló vizsgálatok megerősítik, illetve pontosít-

ják is ezt a megállapítást. Eredményeim inkább BENKŐ LORÁND észrevételét (1957: 83) igazolják, mely szerint a *jó* köznevet az északkeleti-keleti nyelvjárásterületeken használták, s a nyelvterület déli és nyugati részein nem ismerték. Egy szigetet találunk ugyanis Erdélyben Bihar–Kraszna–Kolozs vármegyékben, illetve erről a területről Besztercéből is származik adat; emellett Abaúj–Borsod megyékben találkozunk még *jó*-val alakult víznévvel. KISS LAJOS etimológiai szótárából — az említett nevek mellett — csupán Erdélyben folyó vizeket említhetünk még a lexéma bemutatásakor: *Disznajó, Jód, Meregyó, Székelyjó.*[22]

A *jó* vízrajzi köznév tárgyalásakor érdemes megemlítenünk a *Jószás* ([1200 k.]/896 u.-ra: *Jouzas,* Gy. 1: 570, 643) nevet is, mely a Berettyóval egyesülő mai Kis-Körös vízfolyás ómagyar kori elnevezése volt. Egyes vélemények szerint ebben a névben nem a *jó* 'folyó' jelentésű főnevet ismerhetjük fel, hanem az igei párjának, a **jó-* 'folyik' jelentésű szónak az *-sz* gyakorító képzős származékából főnévképzővel alakult lexémával van dolgunk, melynek értelme így 'folyás' (vö. FNESz.). Nehéz azonban elképzelni, hogy ha az ómagyar korban a *jó* igető is élt, akkor a *jó* főnév kiveszett volna, ez utóbbi inkább elszigetelődése miatt eshetett ki a szóállományból.

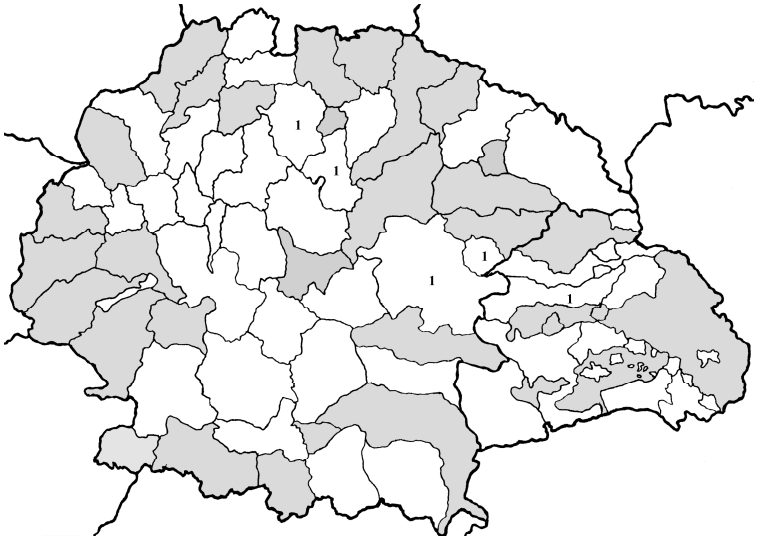

9. térkép. *A* jó *folyóvíznevekbeli előfordulása a korai ómagyar korban*

[22] A FNESz.-ben az egyetlen adat, amely nem az említett északi-északkeleti-keleti régióban található, a *Rikájó.* A település Baranya megyében fekszik, a településnév első adata azonban 1857-ből való, így a korai ómagyar kori vizsgálatunkat nem érinti. A FNESz. az elsődleges folyóvíznevet két különböző nyelvből származó, de azonos jelentésű szó összekapcsolásaként értelmezi: az elnevezés a szl. **rěka* 'folyó' és a m. R. *jó* 'folyó' jelentésű szavak tautologikus összetételéből keletkezett. KISS LAJOS szerint a *jó* utótag a *Sajó* mintájára kerülhetett a név szerkezetébe. KISS LAJOS értelmezését azonban mindenképpen gyengíti az, hogy Baranya vármegyében nem adatolható a *jó* földrajzi köznév, ami az analógiát közvetlenül szolgáltathatta volna e névhez.

2.11. Mára kihalt a köznyelvből az ismeretlen eredetű *s é d* köznevünk is. BALÁZS JÁNOS a lexémának szentelt rövid tanulmányában szemantikailag a *Torna* szláv eredetű víznévhez kapcsolja a szót (1981). Meglátásai szerint ugyanis a *séd* lexémát tartalmazó nevek olyan vizekre utalnak, amelyeket kökénybokrokból alakult sövény szegélyezett.

PESTI JÁNOS nem tartja elfogadhatónak BALÁZS vélekedését, hiszen a kökény szárazságot és meleget szerető növény; emellett módszertani hibaként kiemeli azt is, hogy BALÁZS adatai szigetek, kikötők, helységek elnevezései, s nem víznevek. PESTI ezzel szemben a *ság, ség, seg (~ segg)* szavak sorába illeszti a *séd*-et, s ezekkel együtt vizsgálja (1987). A mai megyei helynévtárak anyagára építő elemzése elénk tárja, hogy az említett köznév azokon a területeken maradt fenn, ahol a *ság, ség (segg)* is kimutatható. A szerző ebből arra következtet, hogy a lexémák között etimológiai kapcsolat van; s ezt megerősítve látja azzal is, hogy a *ság, seg* 'domb' közneveket tartalmazó helynevek egy része víznévre vezethető vissza. Ezt alátámaszthatja az a Fejér vármegyei, Daj település határában említett patakvölgy, melynek *Ség* a neve. A lexéma eredetének kutatásakor felveti továbbá annak a lehetőségét is, hogy a szót a *Sild, Söld, Süld* típusú nevek fényében kell vizsgálnunk.

Tanulmányában PESTI az etimológiai boncolgatás mellett a *séd* jelentését is igyekszik meghatározni. Észak-Zala megye neveiben a 'kisebb vízfolyás, nagyobb folyók mellékága' szemantikai tartalmat kapcsolja a vízrajzi köznévhez, a Baranya megyei és a Tapolcai járásbeli adatokból *(Séd Kút, Sid-fórás; Király kuti séd, Orbán-kuti-séd)* azonban arra következtet, hogy a szó jelentése 'forrás' vagy talán az általánosabb 'víz' lehetett.

A TESz. ugyancsak e két jelentéstartalmat kapcsolja a *séd* szóhoz: 'forrás, patak' (lásd ehhez HOLLER 2009 is), a RMGl. azonban csupán a 'forrás' szemantikai tartalmat említi. KISS LAJOS ezzel szemben a víz méretére utaló jeggyel is felruházza a szót, s a 'patakocska, csermelyecske' jelentést társítja hozzá (FNESz., lásd ehhez még Balassa). Az ÚMTsz. ugyanezt közli: 'kis patak, ér'.

A BALLAGI-féle szótár ez utóbbi jelentést még tovább specializálja, s 'hegyi kis patak, csermely'-ként határozza meg a *séd* lexémát. A CzF. szótár jelentésmeghatározását Veszprém és Zala megyék területére korlátozza: olyan hegyi kis patakot jelöl itt a *séd,* melynek különösen záporesők után van vize. Az ÉrtSz. és NEMES MAGDOLNA (2005: 167) egyaránt főleg ehhez igazodik, amikor a 'kis patak, csermely, rendszerint olyan, amelynek csak záporesők után van vize' jelentésben adatolja a legújabb kori magyar nyelvben a főnevet.

A jelentés pontosabb meghatározásához a *séd*-del jelölt vizeknek a domborzati környezetét is célszerű megvizsgálnunk. Az Árpád-kori anyag nem bővelkedik azonban ilyen nevekben, csupán nyolc név képviseli ezt a struktúrát. A nevek által jelölt vizek nem egymással összefüggő területen helyezkednek el: két adatot találunk Baranya vármegyében; egy-egy névre pedig Bihar, Bodrog, erdé-

lyi Fehér megye alsó része–Küküllő, Esztergom, Gömör és Kolozs vármegyék anyagában bukkanunk rá.

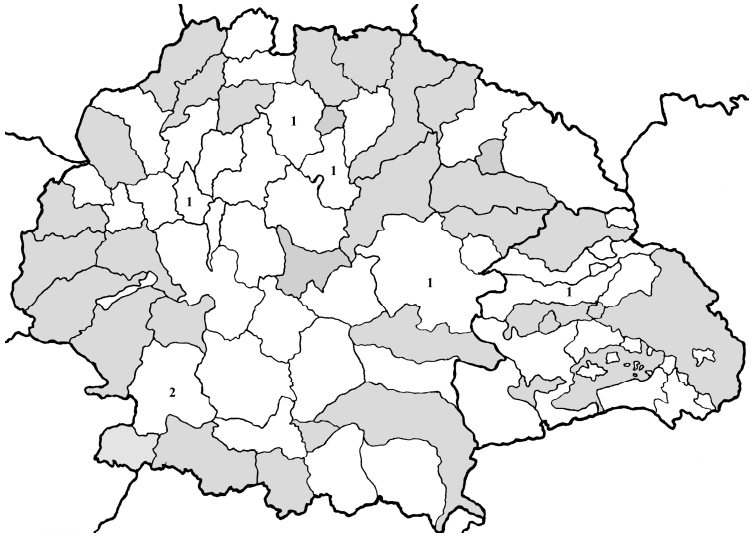

10. térkép. *A séd folyóvíznevekbeli előfordulása a korai ómagyar korban*

A pontos lokalizálás után azt mondhatjuk, hogy az elemzett nevek által megnevezett patakok 300–600 méter magas környezetben fekszenek. Mivel Magyarország domborzati viszonyainak megfelelően nyelvünk *hegy* szavát akár ilyen méretű kiemelkedésekre is használhatjuk (a Tokaj-hegy például 515 m magas), így bizonyára nem sokat tévedünk, ha a 'kis hegyi, dombvidéki patak' jelentést kapcsolhatjuk a víznevekben megjelenő *séd* vízrajzi köznévhez. Ezt pedig PESTI JÁNOS feltételezését, mely szerint a *séd* lexéma a *ség, ság* 'domb' jelentésű szavakkal hozható etimológiai kapcsolatba, még tovább erősítheti.

2.12. A Pilis vármegyei *Apor-ügy* (1009//[+1295 k.]: *Apurig,* Gy. 4: 586, 696) és a Brassó vidéki *Fekete-ügy* (1247/1250 PR.: *Feketig,* Gy. 1: 821) nevekben az *ü g y* vízrajzi köznév szerepel. A lexéma etimológiája vitatott. Az UEW. a finnugor kori *siδ'ɜ* 'nedvesség; nedves, mocsaras hely' szóból származtatás lehetőségét veti fel, a TESz. és az EWUng. ugyancsak számol ezzel a megoldással, a teóriát azonban gyengíti az a tény, hogy csupán egy rokon nyelvből, a zürjénből mutathatók ki megfelelések. A két szótár valószínűbbnek tartja, hogy a *víz* korai ősmagyar kori vagy esetleg ugor kori változatából szóhasadás útján jött létre az *ügy*. A finnugor kori szókezdő **β*-nek nyelvünkben kétféle alakulási módja létezett. Egyrészt *v*-vé alakulhatott, ez történt a *víz* esetében, emellett azonban el is tűnhetett, ez a jelenség eredményezte az *igy ~ ügy* forma létrejöttét. A hasadás ugor kori lefolyását valószínűsítheti, hogy a szókezdő **β* a vogulban és az osztjákban is hasonló módon alakult (vö. BENKŐ 1957: 62, 64). MÉSZÖLY GEDEON szerint a *víz* és az *ügy* alaki különbsége jelentésbeli differenciálódással

is együtt járt, ezt a gondolatot azonban részletesebben nem fejti ki (1955: 94). A TESz. a leginkább helynevekből adatolható vízrajzi köznév jelentését 'folyó, patak; tó, halastó' formában határozza meg.

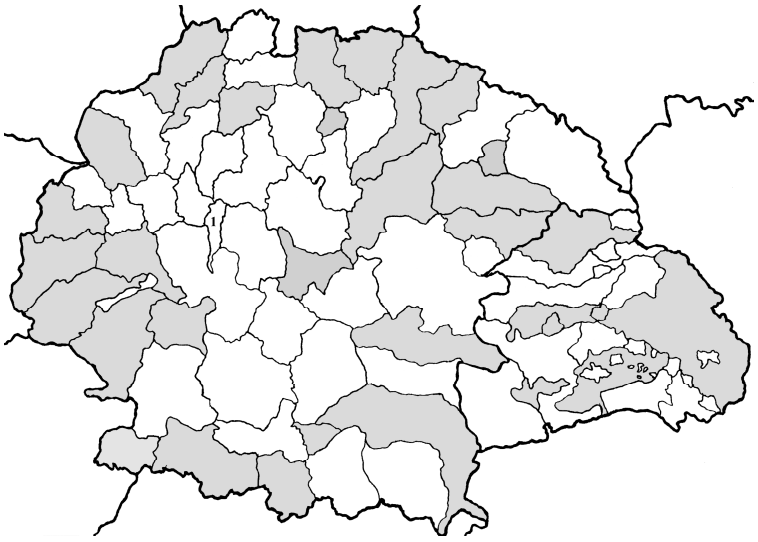

11. térkép. *Az* ügy *folyóvíznevekbeli előfordulása a korai ómagyar korban*

3. A későbbi korok korpuszait vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy egyes itt említett vízrajzi köznevek teljesen eltűntek *(jó, ügy),* mások pedig visszaszorultak *(aszó, fok, sár, séd).* Ez azonban korántsem jelenti a vízrajzi köznévi állomány elszegényedését: NEMES MAGDOLNA mai névanyagon, illetve köznévi anyagon alapuló gyűjtése során mintegy 120 olyan tőszót, összetételt vagy morfológiai változatot jegyzett fel, mellyel folyóvizeket jelölnek meg (2005).

3. Keletkezéstörténeti elemzés

„A történeti helynévelemzés során azt vizsgáljuk, hogy milyen nyelvi szabályok szerint jönnek létre az új helynevek, miféle hatóerők irányítják a nyelvi elemeknek a nevekbe való beépülését" (HOFFMANN 1993: 67). Az elemzés emellett kiterjed a már meglévő nevekre is, hiszen e nevek lexikális-morfológiai arculatának változása a nevek nyelvi szerkezetének átalakulását is érinti.

A nevek történeti vizsgálatakor mindig az utolsó névalakító mozzanatot veszszük figyelembe, azaz a név szerkezetének előtörténete irreleváns az általunk végzett elemzés során. A szláv eredetű *Rakóc* víznév esetében például a magyar helynévrendszer tagjaként csak az átvétel tényének van jelentősége, annak, hogy a szlávban milyen nyelvi előzménye van a névnek (azaz hogy a víznév a szláv **rakъ* 'rák' jelentésű szóból alakult az **-ov-ьc-* képzőbokor hozzákapcsolásával), nincs.

HOFFMANN ISTVÁN az általa kidolgozott tipológiában a keletkezéstörténeti elemzés kategóriáiként ugyanazokat a szóalkotási formákat veszi alapul, amelyekkel a közszavak vizsgálatakor is számolnunk kell. Ennek megfelelően a belső és a külső névalkotással alakult nevek csoportjain belül elkülöníti 1) a szintagmatikus szerkesztéssel, 2) a morfematikus szerkesztéssel alkotott neveket, valamint 3) a jelentésbeli névalkotással életre hívott, 4) a szerkezeti változással alakult neveket, illetve egyedüli külső névalkotási folyamatként a 5) névátvétel jelenségét tárgyalja (vö. 1993: 67–143).

3.1. Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott folyóvíznevek

A szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett nevek vizsgálatával több szerző is foglalkozott. ZELLIGER ERZSÉBET a két lexémából álló korai ómagyar kori helynevek vizsgálatakor külön tárgyalja a mellé- és az alárendelő viszonyt tartalmazó helyneveket (1991). Az alárendelő szerkezetű neveket tovább differenciálja a névben kifejezett szintaktikai viszony alapján: így beszél alanyos, tárgyas, határozós, minőség-, mennyiség- és birtokos jelzős helynevekről. Különösen a minőségjelzős nevek esetében fordít nagy figyelmet arra, hogy az alaptag és a bővítményi tag szófaját is meghatározza, ezenkívül csoportosítja a neveket a jelző által kifejezett szemantikai tartalom szerint is. A birtokos jelzős szerkezetek elemzésekor a jelöltség szempontját vezeti be. A jelöltséget az ősmagyar korra visszavezethető nevekhez kapcsolja, a jelöletlenség általánosabbá válását pedig a XII–XIII. századra teszi. ZELLIGER ERZSÉBET felhívja a figyelmet arra is, hogy a jelölt és a jelöletlen formák egymás mellett párhuzamosan is létezhettek. A szerző a nevek változásának tendenciájára a jelöletlenné válást tartja jellemzőbbnek, amit azzal magyaráz, hogy így az alap- és a bővítményi tag szorosabb kapcsolatban van egymással. Külön érdemes kiemelni, hogy a birtokos jelzős víznevek között a valós birtoklás mellett egyes nevekben a rész–egész viszony kifejezését látja megvalósulni.

A kései ómagyar kori helynevek vizsgálatakor LŐRINCZI RÉKA sok szempontot megtart a TNyt. első kötetében alkalmazott rendszerezésből, azonban több helyen tovább is lép ennél (1992). Az alárendelő viszonyt tartalmazó neveken belül megkülönbözteti a tulajdonnévi és a közszói alaptagú elnevezéseket. A jelzős szerkezetű helynevek elemzésekor igen érzékenyen vázolja a jelzőkhöz kapcsolható szemantikai tartalmakat. Érdemes kiemelni a birtokos jelzős alakulatok alapjául szolgáló motivációkat: külön típusként jelenik meg a tulajdonviszony, a rész–egész viszony, a térbeli összetartozás, a dolgok valahol levése, az időbeli összefüggés, az ellátottság, a valamiben való bővelkedés, az alkalmasság birtokviszonya, illetve a genitivus subjektivus viszony.

HOFFMANN ISTVÁN e neveket szintagmatikus szerkesztéssel alkotott helyneveknek tartja. A kategóriába azokat az elnevezéseket sorolja, „amelyek keletkezésükkor szintagmatikus szerkezetként jöttek létre. E szerkezetek mindkét tagja valamiféle információt ad a helynév denotátumáról, tehát funkcionális jegyet kifejező névrésznek tekintendő” (HOFFMANN 1993: 70). A TNyt. felfogásától eltérően a szerző tehát csak a névrészek közötti szintaktikai viszonyt veszi figyelembe, a névelemek között mutatkozót nem.

A jelenség definíciója értelmében a szintagmatikus szerkesztéssel alakult nevek szerkezetileg kizárólag kétrészesek lehetnek. Érdemes azonban felhívni a figyelmet arra, hogy nem minden kétrészes folyóvíznév tartozik ebbe a kategóriába, az elő- és utótagból álló nevek ugyanis szerkezeti változás (kiegészülés) útján is létrejöhetnek. HOFFMANN e keletkezéstörténeti módon belül további alcsoportokat is elkülönít: szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek létrejöhettek alárendelő (jelzős, határozós), illetve mellérendelő szerkezetekből. A szerző — INCZEFIre is támaszkodva — ugyancsak felhívja a figyelmet arra, hogy a birtokos jelzős szerkezetű helynevekben a birtoklás kifejezése mellett a helyviszony és a részmeghatározás szerep is megjelenhet, illetve a birtokos személyjel pusztán formális használatáról is szól (1993: 62–3).

A HOFFMANN által kidolgozott többszintű helynév-tipológiát először BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY alkalmazta történeti anyag vizsgálatára (1998). Az alárendelő szerkezetű nevek körében külön tárgyalták a minőség-, a mennyiség- és a birtokos jelzős helyneveket. A minőségjelzős szerkezetekből alakult településneveket a szerzőpáros a hagyományos nyelvtani kategóriák mentén próbálja meg rendszerezni, így az előtag szerepe szerint kiemelő és kijelölő jelzői, valamint megkülönböztető jelzős összetételekből létrejött helynevekről beszélnek. A kiemelő jelzői összetételből származó víznevek előtagja minden esetben a folyóvíz valamely tulajdonságát jelöli, utótagja pedig vízrajzi köznév. A kijelölő és a megkülönböztető jelzős szerkezetek elkülönítését BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY azzal indokolja, hogy míg az első típusba tartozó nevek előtagjában melléknév áll, addig az utóbbiban egyéb névszó, többnyire tulajdonnév szerepel, így véleményük szerint a kijelölő jelzős nevekre jobban illik a minőségjelzős

szerkezet elnevezés. A kijelölő jelzői szerkezetű víznevek előtagjának az a funkciója, hogy az azonos nevet viselő objektumok közül kijelölje valamelyiket, a megkülönböztető jelzős szerkezetek pedig az 'az a víz (utótag), amely X településen/település alatt (előtag) átfolyik' jelentésszerkezettel írhatók le. A szerzőpáros azonban megjegyzi azt is, hogy az egyes típusok elkülönítése igen bizonytalan (1998: 87–9).

TÓTH VALÉRIA szintén a HOFFMANN által kidolgozott modellt alkalmazta az Abaúj és Bars vármegyék helyneveit elemező munkájában (2001a). A birtokos jelzős szerkezetű neveket először a jelöletlenség és jelöltség kettőssége alapján csoportosítja. A jelölt birtokos jelzős összetételekből alakult helynevek vizsgálatát igen differenciáltan végzi el: számol ugyanis a helyviszonyt, osztály–egyed viszonyt, rész–egész viszonyt kifejező nevek, valamint ténylegesen minőségjelzős szerepű nevek és egyéb e csoportokba nem sorolható nevek kategóriáival (2001a: 171–7).

Dolgozatomban a szakirodalom elemzési modelljeinek a tanulmányozása után a HOFFMANN-féle meghatározás követését tartom célszerűnek, más rendszerek egyes kategorizációs szempontjait azonban ugyancsak beépítem saját tipológiámba. A szintagmatikus szerkesztéssel alkotott folyóvíznevek igen gazdag csoportját (32%) így először formális alapon csoportosítom, azaz külön mutatom be a jelölt és a jelöletlen szerkezeteket, és ezeken belül a nevekben kifejezett szemantikai tartalom alapján alcsoportokat alakítok ki: itt a valós birtoklás, a helyviszony, a víz valamely más sajátossága és rész–egész viszony kategóriákkal dolgozom. A szakirodalomtól eltérően az osztály–egyed viszonyt kifejező neveket a szerkezeti változással (pontosabban a kiegészüléssel) keletkezett nevek között elemzem. Ez a tárgyalási mód véleményem szerint eredményesebbnek bizonyulhat, a folyóvíznevekben ugyanis ugyanazok a szemantikai tartalmak jelölt és jelöletlen alakváltozatokban egyaránt megjelenhetnek.

3.1.1. Jelöletlen szerkezetek

1. A víz valamely s a j á t o s s á g á r a utaló jelöletlen kiemelő jelzői összetételből származó vízneveket az előtag szófaja szerint is differenciálhatjuk. Az esetek többségében jelzői szerepben melléknév áll, amely lehet képzett, mint a *Cseresznyés-patak* (1332: *Cheresnespatak,* Gy. 3: 326), *Diós-patak* (1262: *Gyospotok*[teu], Gy. 3: 153), *Dobos-patak* (1300/1370/1386: *Dobuspatak,* Gy. 2: 458, 551), *Egres-patak* (1324/1326: *Egrespothok,* Gy. 3: 152, 236), *Férges-ér* (1228/1491: *Fergesher,* Gy. 2: 564, 606), *Gálnás-patak* (1343: *Galnaspatak,* KMHsz. 1.), *Hidas-patak* (1300>379: *Hidaspathak,* KMHsz. 1.), *Hodos-ér* (1264: *Hudusher,* Gy. 4: 327, 419), *Kálnás-ér* (1331: *Kalnaser,* Gy. 3: 153, 258), *Kengyeles-patak* (1333: *Kengeluspatak,* Gy. 4: 210), *Körtvélyes-patak* (1243/1335: *Keortvelespatak,* Gy. 2: 458, 533), *Köves-ér* (1291: *Kuuesheer,* Gy. 2: 458, 501), *Köves-patak* (+1252: *Kuespotok,* Gy. 4: 41, 102), *Mogyorós-patak*

(1275/1835: *Monurospotok,* Gy. 3: 152), *Mohos-patak* (1270/1272: *Muhuspotok,* Gy. 1: 83), *Nádas-patak* (1333/1334: *Nadaspatak,* Gy. 2: 459, 512), *Ölyvös-patak* (1270/1272: *Vluespotok,* Gy. 1: 83), *Pisztrángos-patak* (1261: *Pistrungus potoc,* Gy. 1: 40, 105), *Rákos-patak* (1243/1335: *Bakuspatak [ɔ: Rakus-],* Gy. 2: 458, 523), *Rekettyés-maláka* (1341: *Reketyesmalaka,* Gy. 1: 317), *Sáros-patak* (1270/1272: *Saruspotok,* Gy. 1: 40, 82), *Somos-patak* (1299: *Sumus Pothok,* Gy. 1: 545), *Sós-patak* (1290>1413: *Sospathak,* Gy. 3: 535, 558), *Sós-séd* (1177/1202–3/1337: *Sossed,* Gy. 2: 131), *Száldobos-patak* (1349: *Zaldubus-potak,* Gy. 2: 197), *Tekeres-ér* (1323: *Tekeruser,* Gy. 2: 323, 439), és a névalkotás szempontjából képzetlen: *Erős-patak* (1306: *Ereus patac,* Gy. 2: 84), *Fehér-patak* (1325: *Feyerpotok,* Gy. 1: 197), *Fekete-patak* (1332: *Feketepotak,* Gy. 4: 326, 449), *Fekete-sár* (1291: *Feketesaar,* Gy. 2: 458, 501), *Fekete-ügy* (1247/1250 PR.: *Feketig,* Gy. 1: 821), *Hideg-ér* (1342: *Hydegher,* KMHsz. 1.), *Hideg-patak* (1343: *Hydeghpatak,* KMHsz. 1.), *Hideg-séd* (1341/1347: *Hydeghsed,* Gy. 2: 459, 485), *Hideg-víz* (1296/1413: *Hydegvyz,* Gy. 2: 100), *Homorú-patak* (1208/1359: *Humurou potoc,* Gy. 4: 133, 152), *Hosszú-aszó* (1265: *Huzzyozov,* Gy. 3: 41, 139), *Keskeny-ér* (1331: *Kesekuner,* Gy. 3: 153, 258), *Kis-patak* (1298: *Kyspotok,* Gy. 3: 154, 272), *Lassú-ág* (1338: *Lasseu ag,* Gy. 2: 565, 580), *Mély-patak* (1298: *Melpatak,* Gy. 4: 41, 53, 96), *Mély-ér* ([1077–95]>+1158//1403/PR.: *Mecler [ɔ: Meeler],* Gy. 1: 248, 371), *Nagy-ér* (+1252/[1270]: *Noger,* Gy. 2: 565, 607), *Nagy-patak* (1243/1335: *Nagypatak,* Gy. 2: 458, 533), *Nagy-sár* (1255: *Nogsar,* Gy. 1: 413, 472), *Ó-patak* (1291: *Opotok,* Gy. 2: 460, 543), *Sebes-maláka* (1244/1295/1384: *Sebesnilaka [ɔ: Sebesmlaka],* Gy. 1: 401), *Sebes-patak* (1291: *Sebuspotok,* Gy. 2: 457, 541, 547), *Száraz-aszó* (1265: *Zarazozov,* Gy. 3: 41, 139), *Száraz-ér* (1323: *Zarrazer,* Gy. 1: 770), *Száraz-patak* (1332: *Zarazpatak,* Gy. 3: 326, 381), *Széles-víz* (1326: *Sceles uiz,* Gy. 4: 586, 659). Találhatunk továbbá jelzőként folyamatos és befejezett melléknévi igenevet: *Aszú-patak* ([1252]/1252: *Ozowpotok ~ Oscewpotok,* Gy. 3: 153, 225), *Csorgó-ér* (1284/1410: *Chorgue er,* Gy. 1: 608), *Forró-patak* (1338/1396: *Furrowpatak*[few], KMHsz. 1.), *Omsó-ér* (1200 k.]/896 u.-ra: *Umusouer ~ Humusouer,* Gy. 1: 570, 601), *Súgó-patak* (1338/1339: *Sugopatak,* Gy. 1: 533), *Zúgó-fok?* (1296/1346/1408: *Zugousuk [ɔ: Zugoufuk ?],* Gy. 1: 303), valamint *Romlott-patak* (1266: *Rumluthpatak,* Gy. 4: 210, 282). Településnévhez járulva az *-i* melléknévképzővel is alakultak nevek: *Baski-patak* (1330: *Boskypotok,* Gy. 1: 67, 85), *Zselizi-sár* (1274: *Selyzy sar,* Gy. 1: 413, 488).

Előfordulnak továbbá főnévi (általában növény- vagy állatnévi) jelzős szerkezetek is: *Agyag-patak* (1249/1321/XVII.: *Agagpatok*, Gy. 3: 152, 233), *Bükk-patak* (1278: *Byk potok,* Gy. 4: 66), *Csolnok-patak* ([1270]/1270: *Cholnukpotok,* Gy. 3: 151, 252), *Éger-patak* ([1205–9]>1223: *Egwerpotac,* Gy. 2: 447, 451), *Fenyő-sevnice* (1075/+1124/+1217: *Feniosaunicza,* Gy. 1: 413, 443, 482), *Hárs-*

patak (1317/XVIII.: *Haaspatak,* Gy. 3: 152, 190), *Hévíz* (1309>XV.: *Hewiz,* Gy. 4: 497, 537), *Kengyel-ér* (1284/1454: *Kengeler,* Gy. 1: 793), *Köles-ér* (1329: *Kuleseer,* Gy. 1: 570, 604), *Kőrös-patak* (1267>1424: *Keuruspathak,* Gy. 3: 40), *Körtvély-ér* (1295/1423: *Kerthweler,* Gy. 1: 510), *Mogyoró-patak* (1337: *Monyerowpatak,* KMHsz. 1.), *Nyár-ér* (+1214/1334: *Narher,* Gy. 1: 571, 646), *Rák-patak* (1216 [ɔ: 1217]/1230: *Rocpotoc,* Gy. 3: 40, 113).

A jelöletlen kijelölő jelzői szerkezetű víznevek között csak olyan elnevezéseket találunk, amelyek az alaptagban megnevezett folyóvíz valamely ágát, szakaszát nevezik meg. Az ág- és szakasznevek kevés kivételtől eltekintve ebbe a csoportba tartoznak. Ide sorolhatóak az *Aszú-Szartos* (1317: *Azyuzartus,* Gy. 1: 39, 148), *Derék-Sevnice* (1338/1430: *Dereksevnyche,* Gy: 3: 152, 261), *Fehér-Körös* (1299: *Feyerkeres,* KMHsz. 1.), *Fehér-Béla* (1265: *Feyer Bela,* Gy. 4: 40, 65), *Hideg-Tepla* (1319: *Hideg Topla,* Gy. 4: 41, 104), *Holt-Duna* ([1322 u.]: *Hold duna,* Gy. 1: 710), *Holt-Ida* (1317: *Holt Ida,* Gy. 1: 41, 148), *Holt-Kompa* (1339: *Hothkompa,* KMHsz. 1.), *Holt-Latorca* (+?1248>1393: *Holthlatarcha,* Gy. 1: 537), *Holt-Mic* (1299: *Holuth Mych,* Gy. 1: 545), *Holt-Nyárágy* (1323: *Holthnarag,* Gy. 1: 794), *Holt-Tugár* (1299: *Holuthtugar,* Gy. 4: 210, 306), *Holt-Vág* (+1138 [1210–30 k.]: *Holut Vag,* Gy. 4: 325, 353, 389, 419, 420), *Holt-Zagyva* (1264/1426: *Hoult Zagwa,* Gy. 4: 296), *Hosszú-Gózd* (1278: *Husciouth Goosd [ɔ: Soosd],* Gy. 4: 41, 67), *Kék-Kálló* (1311/1323: *Kekallo,* Gy. 1: 570, 618, 669), *Kis-Balog* (1297/1358//1776: *Kis Bologh,* Gy. 2: 459), *Kis-Büked* (1341: *Kysbikud,* KMHsz. 1.), *Kis-Enyed* (1299/XIV.: *Kysenegd,* Gy. 2: 100, 141, 177), *Kis-Ilosva* (1341/1342//XVIII.: *Kis Ilosva,* Gy. 1: 519, 541), *Kis-Ond* (1341: *Kysond,* KMHsz. 1.), *Kis-Palugya* (1269/1281: *Minus Palugya,* Gy. 4: 40, 85), *Kis-Szamos* (1280/1717: *Kiss (?) Szamos,* Gy. 3: 372), *Kis-Vicsoma* (1324: *Kyswychma,* Gy. 4: 326, 480), *Kis-Zsitva* (1318: *Kywsytua,* Gy. 1: 479), *Kőhíd-Kőrös* (1329: *Kuhidkerus,* Gy. 1: 304), *Közép-Hanva* (1293: *Kuzephonua*, Gy. 2: 506), *Közép-Sár* (1192/1374/1425: *Cuzepsar,* Gy. 2: 322, 358), *Lassú-Duna* (1192/1374/1425: *Losiuduna,* Gy. 1: 201, 236–7), *Meddő-Sőnce* ([1266]/1266/1274: *Meddeu Seunche,* Gy. 3: 152, 244, 254), *Mély-Kürtös* (1337: *Meelkyrtus,* Gy. 3: 151), *Mög-Sár* (1276: *Mugsar,* Gy. 2: 322, 358), *Nagy-Balog* (1297/1358//1776: *Nagy Bologh,* Gy. 2: 459, 483, 511), *Nagy-Ilosva* (1341/1342//XVIII.: *Nagy Ilosva,* Gy. 1: 519, 541), *Nagy-Kubin* (1325: *Nogkulbyn,* Gy. 1: 196–7), *Ó-Ida* (1327: *O-Ida,* Gy. 1: 41, 69), *Sebes-Vajas* (1326/1353: *Sebeswoyas ,* Gy. 1: 731), *Túlsó-Borsova* (1341/1342//XVIII.: *Tulso Borsva,* Gy. 1: 541) víznevek, amelyekben a jelző tehát csak valamihez (a többi azonos nevű vízfolyáshoz) viszonyítva értelmezhető.

E nevekkel hozható kapcsolatba a mennyiségjelzős szerkezetekkel rokonítható *Hármas-Körös* (1261/1271: iuxta *Crisium triplicem,* Gy. 1: 881, 896) víznév

is, mely a *Körös* azon részét nevezi meg, ahol a folyó három (*Körös* nevű) ága egybefolyik.

Az adatállományban ezenkívül találkozhatunk olyan viszonyító összetételekkel is, amelyekben a névadás alapjául szintén valamilyen más objektumhoz történő viszonyítás szolgálhatott: *Elő-patak* (1270>1270: *Eleupotok,* Gy. 3: 501, 513), *Közép-ér* (1327: *Kuzeper,* Gy. 4: 210, 269), *Közép-patak* (1338/1339: *Kuzeppatak,* Gy. 1: 533), *Vég-ág* (1268/1508: *Vegag,* Gy. 3: 387, 434), *Vég-ér* (+1278/1278: *Veger,* Gy. 3: 386, 419).

A megkülönböztető jelzős szerkezetből keletkezett *Határ-Szomoga* (+?1248>1393: *Hatar Zamaga,* Gy. 1: 537), *Mező-Rába* (1287: *Mezeuraba,* Gy. 2: 564, 582), *Örvénd-Körös* (1282: *Vluendkeres,* Gy. 1: 570, 649), *Somogyi-Bódva* (1255: *Sumugy Buldua*[feu], Gy. 1: 98, 140) víznevek az előtagban megnevezett település alatt vagy annak a területén folynak át.

2. A jelöletlen birtokviszonyt tartalmazó helynevek csoportjában előfordulnak a személyre utaló előtaggal bíró, valós birtoklást kifejező nevek is. Ezt a körülményt a víznevekben azonban több szempontból is sajátosan kell értelmeznünk: utalhat a birtokviszony egyrészt arra, hogy a víz az előtagban megnevezett személy földjén folyik keresztül, illetve másrészt arra is, hogy a víz elnevezése a halászójog birtokosáról történt — ez utóbbi különösen tavak esetében gyakori. Személynév szerepel az *Apor-ügy* (1009//[+cca. 1295]: *Apurig,* Gy. 4: 586, 696), *Csikló-patak* ([1279]/1279/XVIII.: *Chikloupotok,* Gy. 3: 152, 260), *Gyormó-ér* (1270: *Gurmouer,* Gy. 4: 327, 428, 477), *Kalenda-víz* (+1214/1334: *Kalenda wyz,* Gy. 1: 643), *Utas-patak* (1246/383: *Vtospatak,* Gy. 2: 459, 550) nevekben, emellett népnévi (*Cseh-patak* +1294/1471: *Csehpatak*, Gy. 2: 507, *Cseh pataka* 1341/1347: *Chehpataka,* Gy. 3: 40, 125) és foglalkozásnévi (*Csősz-patak* 1341: *Cheuspatak,* KMHsz. 1.) bővítményi részt is találunk az ilyen névszerkezetekben. (Ez utóbbi két név előtagja ugyanakkor lehet személynév is.)

3. Külön kell szólnunk azokról a víznevekről, amelyekben az első névrész lokális viszonyra, leginkább arra a településre utal, amelyen a víz átfolyik: *Fűzi-patak* (1317/1409: *Fizyepatak,* Gy. 1: 148), *Kamut-ér* (1295/1423: *Kamawlther,* Gy. 1: 508, 510), *Kötelen-patak* (1332: *Kedelenpatak,* Gy. 3: 326, 361, 380), *Levas-patak* (1327: *Lewaspatak,* Gy. 4: 211, 261), *Nyerges-patak* (1268: *Nerges potok,* Gy. 4: 281), *Szakál-ér* (1284/1410: *Zakal er,* Gy. 1: 608, 663), *Tolvé-ér* (1338: *Tolneher [ɔ: Tolueher],* Gy. 2: 411), *Ug-ér ~ Huku-ér* (1075/+1124/+1217: *Huger,* Gy. 1: 899, 906), *Újnyerges-patak* (1327: *Vynergespotok,* Gy. 4: 239, 281), *Várad-patak* (1333: *Waradpatak,* Gy. 4: 210, 316), *Varsány-patak* (1327/1327: *Wossyanpatak,* Gy. 4: 210, 317–8). E kategóriával mutatnak hasonlóságot a *Bérc-patak* (+1274/1413: *Berczpatak,* Gy. 4: 65), *Eresztvény-víz* ([1265]/1265: *Ereztewenwys,* Gy. 3: 139), *Határ-patak* (1342: *Hatarpotak,* KMHsz. 1.), *Megye-patak* (1332: *Megepotak,* Gy. 4: 326, 449),

Megye-ág (1268/1347: *Megeag,* Gy. 3: 387, 412, 416) nevek is, mivel ezekben is lokális viszony fejeződik ki.

3.1.2. Jelölt szerkezetek

1. A jelölt vízrajzi köznévi utótagú folyóvíznevek között szép számmal találunk olyanokat, amelyek a víz valamely s a j á t o s s á g á t jelölő előtagot kaptak. A vízfolyás kapcsolatát valamely személyhez vagy csoporthoz, illetve a folyóvíz lokális viszonyát kifejező névrészt tartalmazó nevek csoportját gazdag elemszámuk miatt célszerűnek látom külön bemutatni. A hagyományos szemléletben ezek a nevek a minőségjelzős nevekhez sorolandók, bennük a birtokos személyjel használata pusztán formális.

A kiemelő jelzői összetételből származnak a képzett melléknévi előtagú *Almás pataka* (1295: *Almaspotaka,* Gy. 4: 211, 261), *Foktalan pataka* (1339/1342>1378: *Foktalanpataka,* Gy. 3: 469, 497), *Gyékényes ága* (1338: *Gekenusaga,* Gy. 2: 565, 580), *Gyertyános pataka* (1291: *Gyartyanos pataka,* Gy. 2: 459), *Hattyas pataka* (1326: *Hatyaspathaka,* Gy. 3: 326, 380), *Karvalyos pataka* (1341: *Karuluspotaka,* KMHsz. 1.), *Kökényes pataka* (1291: *Kukenespataka,* Gy. 2: 459, 501), *Köves pataka* (1331/1373: *Keuespathaka,* Gy. 3:40), *Menyes ~ Ménes pataka* (1341: *Menuspataka,* KMHsz. 1.), *Mocsolyás pataka* (1295: *Machalaspataka,* Gy. 3: 40, 70), *Mogyorós pataka* (1329: *Munurospataka,* Gy. 2: 44, 63, 82), *Solymos ere* (1344: *Solmusere,* KMHsz. 1.), *Solymos pataka* (1265: *Solumus potoka,* Gy. 3: 41, 139), *Sós pataka* (1281/1341: *Souspotaka,* Gy. 1: 800), *Tölgyes foka* (+1055/[1416 k.]: *Tulgu's' foka,* KMHsz. 1.), *Ürmös pataka* (1249: *Yrmeg potoka [ɔ: Yrmes],* KMHsz. 1.) nevek.

Ahogy a jelöletlen szerkezeteknél láttuk, e csoportban is előfordulnak főnévi (általában növény- vagy állatnévi) jelzős szerkezetek is: *Berkenye pataka* (1286: *Brekene potoka,* Gy. 4: 210, 271), *Bükk pataka* (1282/1285: *Bikpotoka,* Gy. 2: 100, 177), *Éger pataka* (1341: *Egerpataka,* Gy. 2: 460, 493), *Gesztenye pataka* (1291: *Gestunepotoka,* Gy. 2: 457, 543), *Kender ága* (1338: *Kenduraga,* Gy. 2: 565, 580), *Malac pataka* (1333/1334: *Malachpataka,* Gy. 2: 459, 512), *Malom vize* (1336/1456: *Malumvize,* Gy. 4: 122), *Nagy-fűz pataka* (1291: *Nogyfyzpataka,* Gy. 2: 458), *Szarka pataka* (1312>1341: *Zarkapataka*, Gy. 3: 216), *Szín pataka* (1313: *Zynpotoka,* Gy. 2: 100, 161, 191), *Tölgy pataka* (1282/1285: *Tulpathaka,* Gy. 2: 100), *Vár pataka* (1266: *Warpathaka,* Gy. 4: 210, 282), *Varjú pataka* (1329: *Woryupataka,* Gy. 2: 71).

Az egyetlen megkülönböztető jelzős szerkezet a *Ragály Szuhája* (1283/1353: *Ragalzuhaya,* Gy. 2: 459, 537, 558) víznév.

2. A jelölt birtokviszonyt kifejező nevek előtagjai között is találkozhatunk népnévvel (1341/1347: *Chehpataka,* Gy. 3: 40, 125), személynévvel (1335/1336: *Benapataka,* Gy. 4: 209; 1321: *Bukenpothoka,* Gy. 1: 539; 1328: *Chakanpataka,* Gy. 1: 68; 1312/1358>1364: *Dethmarpataka,* Gy. 3: 216;

1228/1305/1361: *Ensere,* Gy. 3: 387, 456; 1228: *Fontscolere,* Gy. 2: 208, 302; 1299/XVI.: *Gianpataka,* Gy. 2: 181; 1266/1374: *Jenpotoka,* Gy. 3: 152; 1266/1374: *Jendinpotoka,* Gy. 3: 152; +1214/1334: *Kalenda wyze,* Gy. 1: 643; 1283: *Karulpotoca,* Gy. 3: 205; 1270: *Tyba potoka,* Gy. 1: 537; 1315/1339: *Zacharispothoka ~ Zachariaspothoka,* Gy. 1: 767), valamint foglalkozásnévvel is (1338: *Yobbag aga*, Gy. 2: 565, 580; 1324: *Konachpotoka [ɔ: Kouach-],* Gy. 1: 528; 1310: *Popaga,* Gy. 1: 616; [1335]/1335: *Popewreme,* Gy. 3: 153, 196). E nevek esetében bizonyára valós birtoklásról beszélhetünk.

3. A birtokos személyjeles földrajzi köznévi utótagot tartalmazó víznevek között legnagyobb számban a helyviszonyt kifejező (elsősorban településnévi előtagú) szerkezetek fordulnak elő: *Balajt pataka* (1332: *Boluhthpataka,* Gy. 1: 755, 762–3), *Bályok pataka* (1327: *Balukpathaka,* Gy. 1: 671), *Bátor pataka* (1295: *Bathurpataka,* Gy. 3: 39, 70), *Bocsárd pataka* (1327: *Bolchard-pataka,* Gy. 1: 39, 69), *Bogács pataka* (1318: *Bagathpataka,* Gy. 2: 44, 61), *Cécke pataka* (1341: *Cechkepotoka,* KMHsz. 1.), *Csákány pataka* (1283/1353: *Chakanpataka*, Gy. 2: 459, 489, 558), *Damak pataka* (1279/1312: *Domokpotoka ~ Domokpotaka,* Gy. 1: 768–9), *Deregn(y)ő pataka* (1321: *Deregneupothoka,* Gy. 1: 539), *Dombó pataka* (1278: *Dumbó potaka,* Gy. 3: 551, 561), *Esküllő pataka,* (1341: *Wskuleupataka,* KMHsz. 1.), *Harangláb pataka* (1301/1560/XVIII.: *Haranglábpotoka*[tw], Gy. 3: 535, 551, 553), *Hartyán pataka* (1335/1336: *Harkyanpataka,* Gy. 4: 248), *Hatvan pataka* (1250: *Hotuon potoka,* Gy. 4: 211, 258), *Hilyó pataka* (1318: *Hyleupothoka,* Gy. 1: 91, 139), *Hrussó pataka* (1279: *Huruso potoka,* Gy. 3: 152, 227), *Inaktelke pataka* (1299/1300: *Inaktelkpataka,* riv. (Gy. 3: 344, 350), *Jám pataka* (1335: *Jampataka,* Gy. 3: 485), *Kalyán pataka* (1326: *Kalyanpathaka,* Gy. 3: 326, 351, 380), *Kecső vize* (1295/1315: *Kechewyzy,* Gy. 2: 459, 514, 530), *Kercsén(y) pataka* (1268: *Kerchen potoka,* Gy. 4: 210, 271), *Keszi pataka* (1277: *Kezupataka,* Gy. 3: 151, 208), *Kesző pataka* (1232>1347: *Kezupataka,* Gy. 2: 458, 515), *Láz pataka* (1303: *Lazpataka,* Gy. 3: 151, 209), *Lüle pataka* (1299/1324: *Luepataka,* Gy. 1: 414, 468), *Málé pataka* (1255/1358: *Malee pathaka,* Gy. 2: 458, 525), *Mile pataka* (1283/1464: *Milepothoka,* Gy. 1: 788), *Mitár sédje* (+1015/+1158/1403/PR.: *Mitar sede,* Gy. 1: 248, 342, 349), *Nyerges pataka* (1268: *Nergues potoka,* Gy. 4: 210, 271), *Orogvány pataka* (1336: *Vrhuuanpataka,* Gy. 2: 458, 532), *Ózd pataka* (1339/1344/1448: *Ozd pataka,* Gy. 2: 99), *Pann ere* (1285: *Ponkeere,* Gy. 4: 443), *Petlend pataka* (1257 [ɔ: 1259]/1390/1454: *Pethlend pothoka,* Gy. 3: 501, 518, 520), *Ragály pataka* (1335: *Ragalp(at)aka,* Gy. 2: 459, 537), *Rás pataka* (1334: *Raaspataka*, Gy. 2: 459, 538), *Regéc pataka* (1336: *Regechpataka*[fey], Gy. 2: 458, 532), *Szelce pataka* (1240: *Scelce-pothoka,* Gy. 2: 459, 492, 550), *Szelény pataka* (1303/1362//1437: *Zelenpataka,* Gy. 3: 151, 209, 252), *Szentkirály pataka* (1300/1370/1386: *Zenthkiralpataka,* Gy. 2: 458, 551), *Tardona pataka* ([1240]: *Turduna potoka,* Gy. 1: 735, 811),

Told pataka (1265: *Told potoka,* Gy. 4: 211, 263), *Vaja pataka* (1339/1342>1378: *Woyapataka,* Gy. 3: 469, 497), *Várad ere* ([1262]/1262: *Warodhere,* Gy. 1: 759), *Várad pataka* (1333: *Waradpataka,* Gy. 4: 210, 316), *Varjad pataka* (1326: *Woryadpathaka,* Gy. 3: 326, 379), *Vezekény pataka* (1341/1347: *Wezekynpataka,* Gy. 3: 40, 124), *Vidonya pataka* (1257 [ɔ: 1259]/1390/1466: *Wydama pathaka,* Gy. 3: 501, 520, 522), *Vinc pataka* (1299/1369/1571: *Vinczpataka*[feye], Gy. 2: 100, 159, 192), *Zahora pataka* (1277: *Zohora potoka,* Gy. 4: 320). E nevek szemantikailag az 'előtagban megnevezett település mellett elfolyó (esetleg azon a helyen eredő vagy a hely felé haladó) vízfolyás'-ra utalnak, vagyis az alakilag birtokos jelzős szerkezetű nevekben jelentéstanilag egyfajta helyviszony fejeződik ki. Ebbe a csoportba tartoznak továbbá nem településnévi, de valamilyen más helyre (erdő, rét, megye, hegy stb.) utaló előtagot tartalmazó nevek is: *Borsod pataka* (1265: *Borsodpotoka,* Gy. 3: 41, 139), *Csincse pataka* (1334: *Chinchepotaka,* KMHsz. 1.), *Gályahorka pataka* (1281/1341: *Galahurkapotaka,* Gy. 1: 786), *Kuna pataka* (1303/1352//1450: *Kwnapathaka,* Gy. 1: 815), *Makó bükke pataka* (1299/1300: *Makobykepataka,* Gy. 3: 326, 344, 362), *Megye pataka* ([1266]/1266/1274: *Megepotoka,* Gy. 3: 152, 254), *Szelecs pataka* (1318: *Zelechpataka,* Gy. 2: 44, 71), *Telek pataka* (1318: *Thelek pothoka,* Gy. 1: 139).

4. A r é s z – e g é s z v i s z o n y kifejeződése víznevek esetében igen gyakori, hiszen a folyóvíz forrásának és torkolatának a megnevezései e csoportba tartoznak (lásd pl. *Dárony pataka feje, Kanizsa töve*). Dolgozatomnak azonban e nevek természetesen — minthogy nem folyóvizeket jelölnek — nem képezik szerves részét, így bemutatásuktól ezen a helyen eltekintek. Valamiféle rész–egész viszony fejeződik ki a víz ágára utaló nevekben is. Itt említhetjük meg a *Karasó ága* (1330: *Karasoaga,* Gy. 1: 249, 333, 339) elnevezést, s amennyiben elfogadjuk, hogy a *Csombó ága* (1338: *Chumbouaga,* Gy. 2: 565, 580) nevű víz kapcsolatban van a *Csombord* (1338: *Chumburd,* Gy. 2: 580) patakkal, akkor e nevek viszonyát is így kell értelmeznünk. Minden bizonnyal ugyanígy kell eljárnunk a lokális összefüggést mutató tó- és folyóvíznevek kapcsolatának a megítélésekor is. A *Bodza foka* ~ *Bodzás foka* ([1192]/1394: *Bozyafuka* ~ 1192/1374/1425: *Buziasfoka,* Gy. 1: 202, 236) vízfolyás a Bodzás-tó kifolyó ága lehet, a *Keli-foka* (1192/1374/1425: *Kelyfuka,* Gy. 1: 236) a Keli halastó lefolyása, és valószínűleg ide tartozhat a *Kerek-tó ere* (1347: *Kerektoere,* KMHsz. 1.) név is.

3.2. Morfematikus szerkesztéssel alkotott nevek

„A morfematikus szerkesztés azt a névalkotási eljárást takarja, amelynek során valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá" (HOFFMANN 1993: 73). A korai ómagyar korban is számos folyó-

víznév (9,5%) jött létre a morfematikus szerkesztéssel történő névalkotás egyik altípusa, a helynévképzővel történő névalkotás útján. E nevek esetében az adott jelsor helynévi státusa azáltal teremtődött meg, hogy egy tőmorfémához (morfémakapcsolathoz) helynévképző járult (vö. HOFFMANN 1993: 75). SZEGFŰ MÁRIA a helynévképzés megjelenését már az ősmagyar korban gyanítja, hozzátéve, hogy ekkor még feltehetően kisebb szerepe volt a helynevek alkotásában, mint később (1991: 253).

A víznévanyag e csoportba tartozó neveinek létrehozásában helynévképzőink közül a *-d,* a *-gy* és az *-s* toldalékok vettek részt leggyakrabban. Néhány név azonban más formáns segítségével vált tulajdonnévvé.

1. A *-d* és a *-gy* képzők megítélése alapvetően két táborra osztja a névkutatókat, véleményük ugyanis megoszlik arról, hogy a *-gy* képző a *-d* képző alakváltozatának vagy pedig külön formánsnak tekintendő-e. D. BARTHA KATALIN a *-d* palatalizált változataként utal a *-gy*-re (1958: 101), de együtt tárgyalja a két képzőt SZEGFŰ MÁRIA (1991: 253–4), HAJDÚ MIHÁLY (1981) és KISS LAJOS (1997d: 184) is. Ezzel szemben többek között GYÖRKE JÓZSEF (1940: 40), BÁRCZI GÉZA (2001: 155–6) és BENKŐ LORÁND (1998a: 119) külön formánsnak tekinti a *-d* és a *-gy* képzőket. Legutóbb BÉNYEI ÁGNES az ómagyar kori helynévképzőkről és változataikról írt munkájában foglalkozott részletesebben a kérdéssel. Elemzésében kitért a két képző eredetével, funkciójával, illetve alaktani viselkedésével kapcsolatos problémákra, s ezek áttekintése után arra a megállapításra jutott, hogy a *-d* és a *-gy*[23] egymástól független képző lehetett (2004: 94–7).

A két formánst mindamellett többen (pl. GYÖRKE JÓZSEF, BÁRCZI GÉZA) rokon funkciójúnak tekintik. A helynévképzői funkciójuk kialakulása két irányból történhetett: 1) kicsinyítés → személynévképzés → helynévképzés, 2) valamivel való ellátottság → helynévképzés (vö. HAJDÚ 1981). A *-d* képzős helynevek egy része kétség kívül személynévi eredetű: a korai ómagyar korban ugyanis a puszta személynév helynévvé alakulása általános településnév-adási mód volt, így számos *-d* képzőt tartalmazó személynév válhatott helynévvé, ez pedig elősegíthette, hogy a formáns új funkcióval töltődjék fel (lásd ehhez SZEGFŰ 1991: 254, D. BARTHA 1958: 105, KISS L. 1997d: 184). A nevek másik részében a *-d* képző eredetileg valamivel való ellátottságot fejezhetett ki (azaz nomen possessoris képző volt), s leggyakrabban növényt vagy állatot jelölő alapszóhoz járult (lásd SZEGFŰ 1991: 253–4, KISS L. 1997d: 184, D. BARTHA 1958: 101–2, 105). Itt kell megjegyeznem, hogy a két alakulási mód közül a víznevek esetében ez utóbbi eshetőséget (az ellátottság kifejezését) tekinthetjük általánosnak. BÉNYEI

[23] A *-gy* képző előfordulásáról írt tanulmányában BÉNYEI ÁGNES arra hívja fel a figyelmet, hogy egyes kutatók (pl. HUNFALVY) néhány név esetében nem képzéssel, hanem összetétellel létrejött nevet sejtenek, véleményük szerint ugyanis bennük eredetileg az *igy* ~ *ügy* 'folyó, patak' jelentésű szó szerepelt (2008).

ÁGNES ugyanakkor kétségbe vonja, hogy a közszói adatok igazolnák az 'ellátottság' jelentés meglétét mind a *-d,* mind a *-gy* képzők esetében (2008: 95).

A *-d, -gy* helynévképző a X. századtól adatolható (BÉNYEI szerint a *-gy* a *-d*-nél korábbi szuffixum lehet, vö. 2004: 95, de lásd még BENKŐ 1998a: 119 is); legproduktívabb korszaka a XIII–XIV. századra tehető. A korai ómagyar kor végéig részt vett a helynévképzésben, azután már csak analogikusan keletkeztek ilyen felépítésű nevek (vö. KRISTÓ 1976: 85–8, SZEGFŰ 1991: 254, KISS L. 1997d: 138).

A *-d* képző az alapszó lexikai jellege szerint földrajzi köznévhez (+1278/1278: *Ozod,* Gy. 3: 386, 419; 1308: *Hurhud,* Gy. 3: 151, 229; 1338/1339: *Sard,* Gy. 1: 519, 533), folyamatos melléknévi igenévhez (1320/1550: *Chergeud,* Gy. 2: 100, 191; 1284/1454: *Forrod,* Gy. 1: 793), növény- (1270/1330: *Bord,* Gy. 3: 470, 494; 1338: *Chumburd,* Gy. 2: 580; 1211: *Harrangud,* Gy. 1: 835, 858, 864; 1347: *Nyarad,* Gy. 3. 469, 480) és állatnévhez (1251/1263/1398: *Gecznoud,* Gy. 2: 564, 574, 639; 1251/1263/1398: *Tynovd,* Gy. 2: 563, 604) egyaránt kapcsolódott víznevet alkotva. A *kő* az alapszava a *Köved* (1249: *Kved,* Gy. 2: 208, 303) névnek, míg a *kerek* 'erdő' szóhoz járul a képző a *Kereked* (1330: *Kerekud,* Gy. 3: 298) esetében. Az *Apord* (1338: *Apurd,* Gy. 3: 306, 314) név kapcsán nehéz eldönteni, hogy a kicsinyítő képzős személynévből alakult-e a víznév, vagy pedig helynévképző a *-d* toldalék, s a név alapja az *Apor* személynév. Az *Egregy* ([+1235]/1350/1404: *Egregh,* KMHsz. 1.), *Füzegy* (1329/1358: *Fyuzeg,* Gy. 1: 570, 644), *Diógy* (1303/1400: *Gyog,* Gy. 2: 100, 163, 188), *Kórógy* ([1200 k.]/896 u.-ra: *Couroug,* Gy. 1: 881), *Nádágy* (1208/1395: *Nadagy,* Gy. 1: 696, 714), *Nyárágy* ([1200 k.]/896-ra: *Naragy,* Gy. 1: 736, 751, 793, 798) *-gy* helynévképzős elnevezések növénynévi alapszóra vezethetők vissza.

2. A korai ómagyar kori morfematikus szerkesztéssel létrejött víznevek között leggyakrabban *-s* helynévképzősökkel találkozunk.

B. LŐRINCZY ÉVA önálló monográfiát szentelt az ómagyar kori *-s* és *-cs* képzővel alakult nevek rendszertani vizsgálatának (1962). Dolgozatában külön alfejezetben foglalkozott a közszókból lett földrajzi nevekkel, melyekről kijelenti, hogy „a képzőcsalád alakulásának kutatása szempontjából sokkal lényegesebb a vizek, helyek, térszínformák természeti adottságaira mutató közszavakból lett helynevek csoportja" (1962: 85), mint a puszta személynévből lett földrajzi neveké. B. LŐRINCZY ÉVA mellett D. BARTHA KATALIN is vizsgálta a formáns funkcióit, illetve e funkciók megoszlását (1958). Kutatásaik alapján a képző a következő jelentésárnyalatokkal bír: a) kicsinyítés-becézés, b) valamivel való ellátottság (nomen possessoris), c) gyűjtőnévképző, d) foglalkozásnév-képző, e) előfordul továbbá '-féle, -szerű' jelentésben, f) *-ó, -ő* képzős melléknévi igenévhez járulva pedig tulajdonságot jelöl (vö. D. BARTHA 1958: 106–7, B. LŐRINCZY

1962: 85–95). Az *-s* helynévképző szerepe az ellátottságot kifejező és a gyűjtőnévképző funkcióból fejlődhetett ki másodlagosan (lásd ehhez SZEGFŰ 1991: 255, KISS L. 1997d: 138). Az *-s* helynévképzőként a korai ómagyar koron túl is produktív maradt.

A vizsgált névanyagban az *-s* képző leggyakrabban növény- (1009/+1205–35//1404: *Almas,* Gy. 1: 247, 270; 1259/1390/1466: *Egres,* Gy. 3: 501, 520; 1331: *Fyves,* Gy. 1: 163, 176; 1232: *Phizes,* Gy. 1: 248, 304, 306; +1214/1334: *Jepus,* KMHsz. 1.; 1257: *Gumulchenus,* Gy. 1: 375; 1254/1346/1399: *Hologus,* Gy. 2: 458, 528; 1320: *Quenderes,* Gy. 1: 622; 1337: *Kurtueles,* KMHsz. 1.; [1235–43]/1288: *Nadas,* Gy. 2: 458, 490; [1200 k.]: *Ystoros,* Gy. 3: 126; 1270: *Turmas,* Gy. 4: 327, 419, 428, 477; 1212/1397/1405: *Zabus,* Gy. 1: 328) és állatnévhez (+1015/+1158//1403/PR.: *Hudus,* Gy. 1: 249, 318, 368; 1329: *Ludas,* Gy. 3: 326, 345; 1329: *Wlues,* Gy. 1: 570, 604; 1299/XIV.: *Rakws,* Gy. 2: 100, 141) járult. Ugyanezzel a képzővel alakultak az *Aranyos* (1255: *Aranas,* Gy. 1: 40, 98), *Agyagos* (1272: *Agagus,* Gy. 2: 565, 615), *Árkos* (1310: *Arkus,* Gy. 2: 100), *Bűzös* (1320: *Byzus,* Gy. 3: 41, 93), *Jószás* ([1200 k.]/896 u.-ra: *Jouzas,* Gy. 1: 570, 643), *Ebes* (1349: *Ebes,* KMHsz. 1.), *Fenes* (1292: *Fenes,* Gy. 3: 277, 292), *Gyöngyös* (1312: *Gyungys,* Gy. 1: 249, 308), *Hangos* (1286: *Hangos,* Gy. 1: 792), *Hidas* (+1214/1334: *Hydes,* Gy. 1: 624), *Kapus* ([1200 k.]: *Copus,* Gy. 3: 325, 349, 351), *Kengyeles* (1304: *Kengelus,* Gy. 3: 153, 179), *Kürtös* (1245: *Curtus,* Gy. 3: 151, 231), *Kutas* (+1214/1334: *Kuthus,* Gy. 1: 570, 643), *Mélyes* (1320: *Melies,* Gy. 2: 43, 58, 74, 94), *Vajas* ([+1018–38]/[1173–96]>1409: *Vayas,* KMHsz. 1.), *Viaszos* (1335: *Wewzws,* KMHsz. 1.) stb. víznevek is, amelyek sokféle jelentéstartalmat sokféle lexikális alapszóval jelenítenek meg (ezekről lásd a korábbi fejezetekben).

A *-cs* képző hozzáadásával válhatott talán víznévvé az *Erecs* (1237–40: *Erech,* Gy. 3: 387, 412, 415), azt azonban, hogy a *-cs* formáns helynévképzőként vagy az eredeti funkcióban, kicsinyítő jelentésben járult-e az *ér* alapszóhoz, nehéz eldönteni. Érdemes megjegyezni, hogy BÉNYEI ÁGNES szerint a *-cs* helynévképző megléte egyértelműen nem bizonyítható (2004: 103).

3. Néhány víznév esetében az *-s* + *-d* képzőkkel vagy *-sd* képzőbokorral való alakulásmóddal kell számolnunk. A szakirodalomban e típus kapcsán is többféle véleményt olvashatunk. KISS LAJOS például nem számol ezzel a képzőbokorral, mások (pl. BÁRCZI GÉZA) értelmezésében az *-sd* képző 'valamiben bővelkedik' jelentést kap. B. LŐRINCZY ÉVA szerint az *-s* hordozta a gyűjtőnévképzői jelentést, míg a *-t* ~ *-d* a közszóból tulajdonnévvé válásban játszott szerepet (1962: 89).

A csoportba tartozó nevek több úton is létrejöhettek. A *Füzesd* (1256: *Fyzezth,* Gy. 1: 248, 304), *Hodosd* (1245–64/1274/1356: *Hodosd,* Gy. 4: 327, 398, 408), *Kövesd* (1303: *Kuesd,* Gy. 1: 489), *Medest* (1236: *Medust,* Gy. 1: 570, 628), *Nádasd* (1265/1270: *Nadasd,* Gy. 4: 41, 90), *Vajasd* (1299/1369/1570:

Vayosd, Gy. 2: 100, 190) víznevekben az *-st* és *-sd* képző az alapszóhoz csatlakozhatott, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a lehetőséget sem, hogy csupán a *-d* járult helynévképzőként az eleve *-s* képzős szavakhoz, ezekben ugyanis az ellátottságot az *-s* képző már önmagában is kifejezte, s így ugyanilyen szerepű újabb formánsra nem volt szükség (vö. SZEGFŰ 1991: 254).

Mindössze két névben bukkan fel az *-ny* helynévképző. Növénynévi alapszóhoz kapcsolódik az *-ny* 'valamivel ellátottság' jelentésű képző a *Harsány* (1307: *Harsan*, Gy. 2: 71 < *hárs,* vö. FNESz.) elnevezés esetében, a víz hangosan zúduló voltára utaló *Hangony* ([1200 k.]/896-ra: *Hongvn,* Gy. 1: 735) névben pedig a *hang* szóhoz járult.

Három elnevezésben az *-i* toldalék szerepel. Az *-i* helynévképző hiánya e helynévfajta elemeinek létrehozásában nem meglepő, hiszen az *-i* településnevek alkotásában játszott szerepet (lásd ehhez többek között PAIS 1936, KNIEZSA 1943, MEZŐ–NÉMETH 1972, KRISTÓ 1976, KISS L. 1997d, valamint a TNyt. idevágó fejezeteit). Néhány, településnévvel összefüggésbe hozható víznév tartalmazza azonban az *-i* formánst: *Bori* (1291: ad aquam *Bury,* Gy. 3: 152, 182), *Sipeki* (1327: riv. *Sypeky,* Gy. 4: 210, 292, 318), *Szanási* (1327: riv-um *Zanasy,* Gy. 4: 211, 227). E nevek kapcsán felmerülhet annak a lehetősége is, hogy a formánst nem a víznevekre egyébként sem jellemző helynévképzőnek kell tartanunk, hanem a latin szerkezetek mögött **Bori víz, *Sipeki patak, Szanási patak* formák állhatnak, s ez esetben az *-i* melléknévképzői funkciójú lehet.

KISS LAJOS a *Csenge* (1295: *Chenge,* KMHsz. 1.) nevet a *cseng* ige folyamatos melléknévi igenévi származékaként magyarázza (vö. FNESz. *Nagycsongova*), ahogyan a *Bocsogó* (1342: *Bochogo,* KMHsz. 1.) név is a hangutánzó *csobog* igéből alakulhatott szintén az *-ó* igenévképzővel víznévvé. A vízmeder alakjára utaló *Tekerő* ([1200 k.]/896 u.-ra: *Tekereu,* Gy. 1: 493, 570) név is ezzel a formánssal vált tulajdonnévvé. Egyetlen név esetében vetődik fel, hogy a *-di* végződéssel alakult az elnevezés: az *Alma, Almás, Almád* alakváltozatokkal is adatolható *Almádi* (1093/+1190//1404: *Almady,* Gy. 1: 247, 270) esetében az *-i* (a névadat koraiságát is figyelembe véve) azonban inkább talán tőséghangzónak tekintendő, mintsem a helynévképző részének.

3.3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek

„A jelentésbeli névalkotás kategóriájába a helynevek keletkezésének azon formáit sorolom, amelyek során a nyelv meglévő belső elemkészletét oly módon használja fel helynévként, hogy az új (helynévi) jelentés kialakulása az alaki szerkezet változása nélkül történik meg" (HOFFMANN 1993: 91–2). A jelentésbeli névalkotásban köznevek és tulajdonnevek egyaránt részt vehetnek. A névadás pedig oly formában megy végbe, amelyben a nyelvi szerkesztés nem vagy legfeljebb másodlagosan játszik szerepet. A korai ómagyar folyóvíznevek körében a nevek 14%-a jött létre ily módon.

HOFFMANN e fogalomkörben öt jelentésbeli helynévalkotási módot tárgyal (jelentéshasadás, jelentésbővülés és -szűkülés, névátvitel: metafora és metonímia, indukciós névadás, névköltöztetés). Mivel azonban a dolgozatom alapjául szolgáló névkorpuszban nem találunk példát mindegyik jelenségre, továbbiakban csupán a jelentéshasadással, a metonimikus névátvitellel és a névköltöztetéssel foglalkozom.

3.3.1. Jelentéshasadás

Jelentéshasadáson azt a névkeletkezési folyamatot értjük, amelynek során bármiféle nyelvi elem (lexéma, képző) hozzáadása nélkül egy puszta földrajzi köznévből helynév keletkezik. A terminus meghatározása értelmében tehát annak ellenére, hogy döntően fontosnak tartjuk a már meglévő névrendszer hatását, a névmintákhoz való igazodás nem zárja ki, hogy tulajdonnevek közszói előzményeik fokozatos jelentésbeli átértékelődésével is keletkezzenek (HOFFMANN 1993: 93).

KÁLMÁN BÉLA a jelentéshasadás kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy a településeken lévő egyedüli objektumokat elég csupán a helyfajtajelölő közszóval megnevezni, s további differenciálásra nincs is szükség, mert a név így is egyedít (1973: 129). TÓTH VALÉRIA azonban felhívja a figyelmet arra is, hogy a földrajzi köznevek közül többnyire azok alakulnak önmagukban helynévvé, amelyek speciálisabb jelentéssel rendelkeznek (2001b: 200). A jelentéshasadással keletkezett víznevek között is találunk olyan példákat, melyek alátámaszthatják ezt a megállapítást (1249/1291: *Er,* Gy. 1: 313; 1244>1347?, 1257: *Fuk,* Gy. 1: 291, 375; 1341: *Malaka,* Gy. 1: 317), azt is meg kell azonban említenünk, hogy az ómagyar korban már minden bizonnyal általános jelentésben szereplő *patak* vízrajzi köznévből származó nevek szintén előfordulnak a korpuszban (lásd például a Borsod vármegyében a Szuha menti Nyárágy határában említett patak nevét: 1299: per fl-m *potok* vocatum, Gy. 1: 794).

Érdemes megemlíteni azt is, hogy HOFFMANN ISTVÁN a jelentéshasadással létrejött helynevek keletkezésének kapcsán megjegyzi, hogy e nevek úgymond inkább csak névvé válnak, s nem feltétlenül adják őket. Ezt úgy kell érteni, hogy a helynévadásban döntően tudatos tevékenységet lát, azaz nem tartja igazolhatónak a „fokozatos tulajdonnevesülés", a „névkövületté válás" tételét, a névadás tudatossága mellett ugyanakkor a közszó → tulajdonnév típusú közvetlen változásokat is lehetségesnek tekinti (vö. 2007b: 102).

Kognitív szempontból a jelentéshasadást úgy értelmezhetjük, hogy a mentális térképen egy vízi objektum található, s a percepció során észlelt prototipikus jegyek közül csupán az válik dominánssá a hely kapcsán, hogy „folyóvíz". Mivel más azonos típusú objektumtól nem kell megkülönböztetni, nincs szükség arra, hogy egyéb jegyei is aktivizálódjanak. A megnevezés során a névadó nemfogalommal látja el az objektumot (például „patak"), majd a hely elnevezé-

sekor, azaz a tulajdonnévi státusú nyelvi elem hozzárendelése során — mivel a percepció során észlelt jegyek közül egyik se kerül e fölébe — ez válik az objektum nevévé *(Patak).* Természetesen a vízfolyás egyedülisége mellett is előfordulhat, hogy más (kiemelendőnek tartott) jegye (például a víz színe, sebessége, íze, hőmérséklete stb.) válik az elnevezés alapjává.

Ugyanilyen szempontból közelít a jelenséghez RESZEGI KATALIN is (2009a), aki megjegyzi, hogy a jelentéshasadással keletkezett helynevek megítélése körüli bizonytalanság valójában kategorizációs bizonytalanság, amely a névhasználóknak a helynevekre vonatkozó ismeretén alapszik. Továbbmenve megállapítja, hogy a puszta földrajzi köznévi helynevek a helynév kagetória periférikus elemeinek tekintendők, azaz egyfajta átmenetet képeznek a közszavak és a tulajdonnevek között. Emiatt pedig nem tartja feltétlenül szükségesnek — sőt bizonyos esetekben akár lehetetlennek is — eldönteni a helynév státusát.

A történeti névanyag elemzésekor más probléma is felvetődik e keletkezéstörténeti kategória kapcsán. A jelentéshasadás útján keletkezett nevek esetében nehezen határozható meg, hogy az oklevelekben előforduló puszta vízrajzi köznévi adat közszóként vagy tulajdonnévként jelöli-e meg az adott objektumot, ehhez ugyanis a sok száz évvel ezelőtti névhasználati viszonyokat kellene rekonstruálni, ami azonban kellő információk híján olykor megoldhatatlan feladat. HOFFMANN ISTVÁN a latin nyelvű oklevelek szövegezésének alapos vizsgálatával azonban olyan fogódzókra mutatott rá, melyek segítséget nyújthatnak a kérdéses lexémák értékelésében (2004).

Elsősorban az egyértelműen meghatározható tulajdonnévi értékű nyelvi elemek mintájára azt mondhatjuk, hogy „a latin földrajzi köznevekkel álló magyar földrajzi köznévi alakú szórványok *(fluvium Er)* és azok, amelyek speciális szerkezet nélkül illeszkednek bele a latin szövegbe *(ripa Sar),* formai jegyeik alapján inkább a tulajdonnevekhez állnak közel, míg azok, amelyek megnevezőszós szerkezetben szerepelnek, inkább közszónak mutatkoznak" (HOFFMANN 2004: 55). Ezt a megállapítást azonban nem vehetjük kizárólagos érvényűnek. Az egyes elemek megítélésekor ugyanis figyelembe kell vennünk egyrészt az oklevél egész szövegezését, emellett a későbbi, esetleg mai használat is megerősítheti vagy cáfolhatja a tulajdonnévi státuszt. E szempontok érvényesítésével minden bizonnyal folyóvíznévnek kell tekintenünk például a ma is *Ér*-nek nevezett bihari vízfolyás elnevezését vagy a Fejér vármegyei *Sár* nevet, melynek ma használt neve *Sárvíz.*

Sokkal könnyebbnek bizonyul a — HOFFMANN által a kétnyelvű szövegalkotás bizonyos fokú zavaraként értelmezett — közszói státuszú lexémák meghatározása. Az ilyen szerepű szavak említésekor a *quidam (quaeam, quoddam), unus (una, unum), alius (alia, alium)* és *alter (altera, alterum)* jelzők állhatnak a magyar lexémák előtt: 1258: qd. longo Berch decs. ad 1 *Potok* (Gy. 3: 232). A már korábban említett vízre visszautaló vízrajzi köznevek is egyértelműen közszói

szerepűek: 1245/1588: ad Beredinca pathaka et per *pathoka* (Gy. 2: 551), 1256 [ɔ: 1266]/1297//1520: ad qd. nemus iuxta Kwrthws pathaka (potaka) sub a-e laticis scylfa, ... in *pothok* et desc. (Gy. 3: 239), 1279: per eandem viam antiquam cadit in Huruso potoka sub tulg bokur, … per eundem *potok* desc. sub il. (Gy. 3: 227), [1279]/1279/XVIII.: Chikloupotok et per eundem *potok* desc. (Gy. 3: 260). Ritkán a víznév előtt a latin minősítés helyett magyar vízrajzi köznév áll, ezek szintén nem helynévi elemek: 1332: *pothok* Dubrokapathaka, 1327/1378: *patak* Fywzerpatak nominatum, 1326/1375: *patak* Garadnapatak vocatum (KMHsz. 1.), 1270: *potok* Harsan (Gy. 3: 151, 252). Sajátos szerkezetűnek mondható az 1320-as datálású ad *rivulum* seu *pothok* Ganna wyze adat (Gy. 1: 83), hiszen itt latin és magyar vízrajzi köznév egyaránt szerepel a magyar folyóvíznév mellett.

3.3.2. Metonímia

A névátvitel terminus nemcsak a jelentéstan és a stilisztika szakirodalmában, hanem a névtanében is használatos, azzal a különbséggel, hogy a tulajdonnévnek nincs fogalmi jelentése, vannak viszont fogalmi jegyei (nagyság, szín, állapot stb.), amelyek a névadás alapjául szolgálnak, így névátvitelnek a helynevek és általában a tulajdonnevek körében a fogalmi jegyek alapján történő névadást tekinthetjük. E névadás mindig olyan egyrészes helynevet hoz létre, amelynek funkcionális-szemantikai jegye kizárólag a hely valamely tulajdonságának a leírása lehet (vö. HOFFMANN 1993: 101–3). A csoporton belül beszélhetünk metaforikus és metonimikus névátvitelről, az ómagyar kori víznévanyagban azonban csupán az utóbbira találunk példákat.

A metonímia a névátvitel egyik válfaja: „egy fogalom vagy egy tényállás megnevezése a szabályos (konvencionális) megnevezés helyett olyan kifejezéssel, amely eredetileg egy másik fogalom megnevezésére szolgál; az új megnevezés alapja az, hogy a két fogalom/tényállás egymással »érintkezzen«" (Al. 410). A szakirodalom legáltalánosabban térbeli, időbeli, anyagbeli és oksági érintkezésről beszél (FÁBIÁN–SZATHMÁRI–TERESTYÉNI 1958: 108). SZABÓ és SZÖRÉNYI Heinrich nyomán további típusokat is felsorol, ezek közül a helynévi metonímia értelmezésekor fontos szerepet kap a tulajdonos és tulajdon érintkezésén alapuló névátvitel (1988: 159–62).

A jelenség kognitív szemléletű megközelítése szintén tágíthatja ismereteinket a metonimikus úton keletkezett helynevekről. A percepció során a földrajzi objektumok önmagukban gyökerező tulajdonságai (például vízfolyások esetében a vízzel kapcsolatos olyan észleleti tulajdonságok mint szín, íz, sebesség, hőmérséklet stb.) mellett a víz egyéb külső körülményekhez, azaz helyekhez, személyekhez, dolgokhoz való viszonya is olyan prototipikus jeggyé válhat, mely az elnevezés szemantikai motivációját szolgáltatja. A könnyebb érthetőség kedvéért a névadás folyamatát a *Szalók* víznév példájával szemléltetem. Az elnevezendő

vízfolyás mentális leképezése során — valamilyen szubjektív okból kifolyólag — a víz és a mellette fekvő *Szalók* nevű település referenciális viszonyba kerül a névadó tudatában, azaz a víz lokális viszonyára utaló külső jegye válik dominánssá, majd ez szolgál az elnevezés alapjául: a víz tehát a mellette fekvő település nevét kapja. A megnevezést ez természetesen nem érinti, hiszen ekkor csupán nemfogalmat („vízfolyás") rendelünk a vízhez annak prototipikus jegyei alapján.

RESZEGI KATALIN a jelenség vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy a metonimikusan motivált névadás esetei a helyek összetartozásának erőssége alapján egyfajta skálán helyezhetők el (2009b). E skála egyik végpontján azok az azonos nevet viselő helyek elnevezései állnak, amelyek között kevésbé szoros a kapcsolat (így például a természeti nevekből alakult településnevek), míg a másik oldalt jól szemléltetik az azonos formájú erdő- és hegynevek: e helyek esetében világos ugyanis, hogy a névhasználók a hegy és az azt borító erdő között sem a megismerési, észlelési folyamatok során, sem pedig a megnevezésben nem tesznek különbséget.

Az egyrészes folyóvíznevek között igen gazdag azoknak a neveknek a csoportja, amelyek a víznek más hellyel való speciális viszonyán alapulnak. A kategóriát alkotó nevek között legnagyobb számban olyanokkal találkozunk, amelyek a 'település → folyó, amely mellette folyik' képlettel írhatók le. Vélhetően az azonos nevet viselő településről kapták a nevüket az *Árpás* (1086: *Arpas,* Gy. 2: 578, 579), *Bába* (1246/1383: *Baba,* Gy. 4: 210, 226), *Barót* (1224: *Boralt,* Gy. 2: 101), *Bást* (1341/1347: *Basth,* Gy. 2: 459, 485), *Belényes* (1349: *Belenus,* Gy. 3: 470), *Bene* (1301: *Bene,* Gy. 3: 40, 71), *Bezence* (1326: *Bezenche,* Gy. 1: 436), *Bocsár* (1299/1369/1571: *Buchar,* Gy. 2: 100, 159), *Bokor* (1075/+1124/+1217: *Bocur,* Gy. 4: 211, 242), *Bokoránd* (1323, 1367: *Bukurand,* Gy. 3: 470, 479, 481), *Boltrágy* (1270/1272//1580: *Boltrag,* Gy. 1: 544), *Cétény* ([1247]/1248/XVIII: *Cheten,* Gy. 4: 327, 356, 362, 415), *Csáklya* (1337: *Chaklya,* Gy. 2: 100, 133, 137), *Csákó* (1299/1369//1787: *Chakou,* Gy. 2: 100, 174), *Csatár* (1295: *Chatar,* Gy. 4: 211, 261), *Cseterőc* (1262: *Chetruz ~ Chetruch,* Gy. 4: 328, 461), *Csór* (1330: *Choor,* Gy. 2: 357), *Danóc* (+1015/+1158//1403/PR.: *Clunouz [ɔ: Dunouz],* KMHsz. 1.), *Dengeleg* (1246/383: *Denselegh [ɔ: Dengelech],* Gy. 4: 211, 235–6), *Drénó* (1291: *Dreno,* Gy. 3: 152, 222), *Enyed* (1299/XIV.: *Enyd,* Gy. 2: 141), *Gáld* (1299/1369/1570: *Gald*, Gy. 2: 100, 160, 190), *Gambuc* (1296: *Gumbuch,* Gy. 2: 161), *Garadna* (1234/1243: *Grathna,* Gy. 1: 41, 84, 150), *Gyula* (1307: *Gyula,* Gy. 2: 71), *Hanva* (1293: *Honua,* Gy. 2: 459, 506), *Hecse* (1234/1364: *Hecha,* Gy. 1: 447, 476), *Hibbe* (1269: *Hybe,* Gy. 4: 40, 108), *Iszkornya* (+1135/+1262/1566: *Zcorna,* Gy. 3: 151, 204), *Isztebne* (1316: *Iztebna,* Gy. 1: 196), *Jobbágy* ([1265]/1265: *Jobag,* Gy. 3: 139), *Kács* (1339: *Kaach,* KMHsz. 1.), *Kanizsa*

([1093–95]: *Cnesa,* Gy. 1: 721), *Kesző* (1232>1347: *Kezu,* Gy. 2: 458, 515, 516, 518), *Kopajt* (1323: *Kopoyoth,* Gy. 3: 470, 481, 487), *Kopcsok* (1226/1296: *Rapchuch [ɔ: Kopchuch],* Gy. 4: 375, 411), *Ladoméra* (1075/+1124/+1217: *Radmera,* Gy. 1: 425, 456), *Lapád* (1299/1369//1787: *Lapad,* Gy. 2: 100, 174, 171), *Lébény* (1208/1359: *Lybin,* Gy. 4: 134, 155), *Lubella* (?+1285/1286: *Lubele,* Gy. 4: 40, 84, 86, 87), *Malatin* (1263: *Malathyn,* Gy. 4: 41, 70), *Matucsina* (+1228/1383/1407: *Matuchyna,* Gy. 1: 274), *Monaj* (1256: *Monay,* Gy. 1: 120, 125, 132), *Nekcse* (+1228/1383/1407: *Nekche,* Gy. 1: 273–4), *Nyésta* (1256: *Neste,* Gy. 1: 125), *Okolicsna* (1295: *Okolisna,* Gy. 4: 41, 82, 83), *Ózd* (1339/1344/1448: *Ozt*, Gy. 2: 99), *Ökrös* (1344: *Vkrus,* KMHsz. 1.), *Ösvény* (1301>1437: *Ewswen,* Gy. 1: 505, 511), *Palatka* (1320/1324: *Palaka [ɔ: Palatka],* Gy. 3: 326, 366), *Pestes* (1330: *Pestes,* Gy. 3: 298), *Peszek* ([1335]/1335: *Pezeek,* Gy. 3: 153, 196), *Pét* (1269/1279/1392: *Peyth,* Gy. 2: 417), *Plostin* (1269/1281: *Poloschin,* Gy. 4: 40, 60, 89), *Pocsaj* (1256: *Pochey,* Gy. 1: 132), *Pocsim* (1256: *Pochym,* Gy. 1: 132), *Racka* (1271/1379: *Rochka,* Gy. 4: 210, 266), *Senye* (1323: *Sene,* Gy. 1: 312, 377), *Szalók* (1323/1446: *Zalouk,* Gy. 3: 39, 133), *Szelec* (+1252: *Scelech,* Gy. 4: 41, 101), *Szilvás* (1192/1374/1425: *Sciluas,* Gy. 1: 248, 392), *Sztregova* (1327: *Ztrigua,* Gy. 4: 210, 267, 298), *Tápió* (1275/1281: *Tapeu,* Gy. 4: 498, 511), *Tarján* (1327: *Taryan,* Gy. 4: 211, 227), *Telekes* (1298/1390: *Thelekus,* Gy. 1: 785, 811), *Ürög* (1252: *Yrug,* Gy. 1: 400), *Vereng* (1341: *Vereg,* KMHsz. 1.), *Vilicske* (1271: *Wylichke,* Gy. 4: 210, 267, 320), *Visk* (1308/XIV:: *Vusic,* Gy. 4: 112, 128), *Vitelnek* (1349: *Wetelnuk,* Gy. 3: 469, 485, 498), *Záhorh* (1262: *Zahorch,* Gy. 4: 328, 461, 488), *Zsarnó* (1324/1326: *Zorna,* Gy. 3: 152, 236), *Zellő* (1300: *Zeleu,* Gy. 4: 210, 321), *Zsúny* (1327: *Sun,* Gy. 4: 226, 251) víznevek. Az itt felsorolt nevek kapcsán mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy feltételezhetően nem minden adat takar egyrészes víznevet, a valós névhasználatban az oklevélbeli előfordulások mögött esetleg kétrészes, vízrajzi köznévi utótagú alakulatok is állhatnak esetenként. Különösen megfontolandónak kell tekintenünk ezt annak fényében, hogy egyes nevek valóban rendelkeznek kétrészes alakváltozattal is: a Sajó, illetve a Recske bal oldali mellékvizét például *Kesző* és *Kesző pataka* néven is említik (1232>347: *Kezu ~ Kezupataka,* Gy. 2: 458, 515).

Szintén a lokális érintkezés alapján kaphatta metonimikus nevét a dombról elnevezett *Bikagyűr* (1259/1390/1466: *Bykadywr,* Gy. 3: 501, 520); rét, liget vagy tisztás, esetleg völgy melletti, közeli vizeket jelölnek a *Halyagrét* (1291: *Holugreth,* Gy. 2: 458, 501), *Sárréte* (1335>1342/1434: *Sarrethe,* Gy. 3: 41), *Szélesberek* (1258/1334: *Zylusberek ~ Scelusberuk,* Gy. 2: 460, 540), *Zabaláza* (1266: *Zabalaza,* Gy. 4: 210, 282) nevek. Ide sorolandók még azok a víznevek is, amelyek elsődlegesen valamilyen területet neveznek meg: *Nagyszád* (1350: *Nogzad,* Gy. 3: 277), *Zsarnószeg* (1246/1274/1293: *Sornazeg,* Gy. 3: 264).

Egyetlen olyan példa van a vizsgált névanyagban, amelyben 'mezsgye → folyó' típusú változás ment végbe: a *Megye* (1268/1347: *Mege,* Gy. 3: 387, 458) víznév.

A 'tó → a folyó, amely belőle kiömlik' névátviteli formával írható le talán a *Szarvastó* (1326: *Zorwostou,* Gy. 2: 43, 64, 89, 90) elnevezés.

A funkcionális-szemantikai elemzés rámutatott már arra, hogy vízneveink gyakran kapták nevüket a vizet környező növényzetről (pl. *Almás, Mogyorós pataka, Nyár-ér*). A metonimikus víznevek kategóriáján belül is külön csoportot alkotnak a 'növénynév → folyónév' változás által létrejött nevek, ezek száma azonban — főleg az *-s* képzős növénynévi víznevek gyakoriságával is összefüggésben — meglehetősen csekély: *Alma* (+1183/1326/1363: ad *Almam,* Gy. 1: 270, 385), *Bor* (1276: *Bor,* Gy. 3: 152, 218, 249), *Eger* ([1067 k.]/1267: *Egur,* KMHsz. 1.), *Gyűrű* (1192/1374/1425: *Gyreu,* Gy. 1: 248, 288), *Kőrös* (1262/1413: *Kewrus,* Gy. 1: 248, 275, 331). Az ide tartozó nevek közös sajátossága, hogy mindegyikben (a vizet környező növényzetre utaló) fanév szolgált a metonimikus átvitel alapjául.[24]

Azokat az elnevezéseket, amelyek személyről kapták a nevüket, a 'személy / csoport → víznév' képlet alatt tárgyalom. A víznevek puszta személynévvel történő elnevezése a gyakoribb víznévadási módok közé tartozik, a következő nevek vélhetően ebbe a keletkezéstörténeti kategóriába sorolandók: *Boca* (1263/1293: *Bucha,* Gy. 4: 39, 56, 57, 105), *Gény* (1247/1252/1376/1592: *Gen,* Gy. 3: 387, 418), *Hasznos* (1265: *Hoznus,* Gy. 3: 40, 139), *Kápás* (1326: *Capas,* Gy. 1: 794), *Kara* (1258/1334: *Kara,* Gy. 2: 540), *Legenye* (1338: *Legene,* Gy. 3: 306, 314), *Mihály* ([1276 k.], 1283: *Mihal,* Gy. 3: 388, 414, 453), *Milos* (1228/1378: *Milos,* Gy. 3: 326, 373), *Mirhó* (1319: *Meruh,* Gy. 3: 41, 141), *Pacsa* (1291: *Pacha,* Gy. 2: 457, 541, 543), *Sülye* (1269//XVIII: *Sula,* Gy. 4: 210, 298), *Úz* (1192/1374/1425: *Vz,* Gy. 1: 201, 238, 243) stb. A víznevekben szereplő személynevek által megnevezett ember(ek)nek a vízhez való viszonya alapján tovább lehet differenciálni a csoportba tartozó metonimikus neveket. A kapcsolat alapja lehet az, hogy a vízfolyás a személy „tulajdona" (azaz a birtokán található), a személy a víz közelében lakhat, halászhat, valami történhetett ott vele stb. E motivációk felderítésére több száz év távlatában azonban többnyire aligha vállalkozhatunk.

Egy-egy vízfolyás arról az építményről is vehette a nevét, amely a közelében található. A vizen lévő híddal kapcsolatos az *Aphida* (1338: *Ophyda,* Gy. 2: 565, 580) és a *Sóshíd* (1332: *Soushyd,* Gy. 3: 326, 380) elnevezés. A vízből kinyerhe-

[24] A fanévi metonímia kapcsán érdemes idézni BÁRCZI GÉZA véleményét is, mely szerint az egyes számú fanevek 'erdő' gyűjtőfogalmi jelentésben is előfordulhattak (2001: 153), ebben az esetben a fent említett víznevek egyik-másikában akár az 'erdő → a víz, ahol található' metonimikus változást is feltételezhetjük.

tő fenésre alkalmas kövekről kapta nevét mindenféle formáns hozzáadása nélkül a *Fenkő* (1270: *Fenkw*, Gy. 3: 241), míg a halászat során használt tárgy neve válhatott víznévvé a *Kas* (1312: *Kas,* Gy. 1: 333) esetében.

3.3.3. Névköltöztetés

A jelentésbeli névalkotás altípusai között említhetjük meg a névköltöztetést is. E terminussal HOFFMANN ISTVÁN azt a keletkezéstörténeti módot jelöli, mely során „a más, távolabbi lakóhelyre áttelepülő lakosság az általa ismert helyneveket felhasználja az újonnan birtokba vett helyek megnevezésére" (1993: 118). A jelenségre a szakirodalomban használt terminusok (jelölésátvitel, névátvitel, névvándorlás, hozott (táj)nevek, névköltöztetés) közül HOFFMANN azért döntött a névköltöztetés fogalma mellett, mert ezáltal kiküszöbölhetőnek gondolta a terminológiai homonímiát a hasonló jelenségeket leíró terminus technicusokkal, ráadásul ez a kifejezés a névadási mód lényegi alapját is jól érzékelteti (vö. 1993: 118). MEZŐ ANDRÁS ugyanakkor e keletkezési folyamat kapcsán nem zárja ki a névátvitel, jelölésátvitel, névvándorlás terminusok használatát sem, hiszen ezek a kifejezések tulajdonképpen a jelenség többféle szemléletű megközelítését tükrözik: „az objektumok közötti asszociatív kapcsolatok alapján jogunk van névátvitelről, a névalakulás útja alapján névvándorlásról, a névhasználók szempontjából pedig névköltöztetésről beszélni" (1994: 108).

A korai ómagyar névanyagot vizsgálva két név kapcsán merül fel a névköltöztetés lehetősége. KISS LAJOS az Oltba ömlő *Hortobágy* (1319>1413: *Hortobagh,* Gy. 2: 101) elnevezés esetében felveti a német **Hartobach* név átvételét, a hangtani megfeleltetés nehézségei miatt azonban nem zárja ki azt sem, hogy a *Hortobágy* valójában a Berettyó vízgyűjtőterületéről a határvédők által átköltöztetett név lehet (1972–1974). Ugyanígy kerülhetett az erdélyi víznévkincsbe a *Tömös* (1211/1231 PR.: *Timis,* Gy. 1: 821, 827) név, melyet pedig a gyepűvédő székelyek hozhattak magukkal (vö. az Al-Duna vidékén folyó *Temes* vízzel; KISS L. 1997c: 157). A névköltöztetés lehetőségével kell számolnunk valószínűleg az ország északkeleti és keleti részein felbukkanó *Küsmöd* víznevek esetében is.

3.4. Szerkezeti változással alakult nevek

A szerkezeti változással alakult víznevek közös jellemzője, hogy a nevekben a denotatív jelentés változatlansága mellett a helynév alakját érintő változás megy végbe. A szerkezeti változás a nevek keletkezésében mintegy a jelentésbeli névalkotás fordított folyamatának tekinthető: míg jelentésbeli változással új víznév keletkezik, addig a szerkezeti változás során mindig szinonim nevek jönnek létre. E szinonimákat a szinkróniában variánsként, míg történetileg az alaki változás egy-egy állomásaként értelmezhetjük (vö. HOFFMANN 1993: 121).

Az alakszerkezeti változás a víznév hangtestében növekedést és csökkenést egyaránt okozhat. HOFFMANN ezeket a változásokat két szerkezeti szinten is vizsgálja: a funkcionális-szemantikai szerkezet, azaz a névrész, illetve a lexiká-

lis-morfológiai szerkezet, azaz a névelem szintjén. A név funkcionális névrésszel való csökkenését ellipszisnek, a névrész kisebb egységeként szereplő névelemmel történő csökkenését pedig redukciónak nevezi. A névtest növekedésekor a névrésznyi változást a kiegészülés, a névelemnyi mértékűt pedig a bővülés terminussal jelöli (HOFFMANN 1993: 122). Egy-egy alkotóelem fel is cserélődhet: a név szintaktikai szerkezetét érintő változást névrészcserének nevezzük, míg a névelemcsere a morfológia szintjén értelmezhető. A szerkezeti változások között említhetjük ezeken kívül a korábban összefoglalóan deetimologizációnak nevezett változás altípusait: a reszemantizációt, a deszemantizációt és a transzszemantizációt is (HOFFMANN 1999: 214–5).

3.4.1. Ellipszis és kiegészülés

A névrész szintjén történő alakszerkezeti változások leírására a fentiek alapján tehát az ellipszis és a kiegészülés terminusokat használjuk. Az ellipszis olyan névalkotási folyamat, amelynek során a helynévből egy névrész, azaz az egyik funkcionális-szemantikai egység eltűnik, s ezáltal a kétrészes helynév egyrészessé alakul át. Az elliptikus változás során a nevek döntő többségükben a hely fajtáját jelölő földrajzi köznévi utótagjukat veszítik el (vö. HOFFMANN 1993: 123–8). Kiegészülésnek nevezzük azt az ezzel ellentétes irányú keletkezési módot, amely során egy meglévő helynevet földrajzi köznévvel toldanak meg. A név denotatív jelentése a kiegészüléssel nem, szerkezete azonban mindenképpen megváltozik: M+F struktúrával leírható kétrészes helynév jön létre (HOFFMANN 1993: 131–5).

A csoportba tartozó neveket érdemes két alcsoportba sorolni, külön kezeljük az átvett nevet tartalmazó vízneveket azoktól, amelyek valamilyen belső névalkotási mód útján jöttek létre, ezáltal ugyanis a névpárokban végbement változás oka pontosabban felderíthető.

1. Jövevénynév kiegészülésével keletkeztek minden bizonnyal a *patak ~ pataka* utótagú *Béla-patak* (1138/1329: *Bela patak,* Gy. 3: 153, 189, 199), *Cseremna pataka* ([+1262]>+1306: *Chermene potoky,* Gy. 4: 61), *Dubróka pataka* (1332: *Dubrokapathaka,* Gy. 1: 84), *Herepány pataka* (1323: *Harypanpothoka,* Gy. 2: 458, 510), *Hlinik pataka* (1329: *Hlynnykpotoca,* Gy. 4: 84), *Holboka pataka* (1298: *Hulubukapathaka,* Gy. 3: 154, 272), *Lászó pataka* (1324: *Lazopotoka,* KMHsz. 1.), *Lipva pataka* (1308: *Lipua pataka,* Gy. 3: 229), *Liszkó pataka* ([1240]: *Liscopotoca,* Gy. 1: 810), *Ludna pataka* (1281/1341: *Lubunapotaka,* Gy. 1: 786), *Okolicsna pataka* ([1347/1347]: *Kalichnapataka,* Gy. 4: 82), *Orbó-patak* (1299/1338: *Orbowpatak,* Gy. 2: 100, 136), *Rakaca pataka* (1249: *Rokocha potoka,* Gy. 1: 735, 802, 804), *Recske pataka* (1323: *Rechkepothoka,* Gy. 2: 458, 516, 538), *Rednek pataka* (1332/1549: *Rednek pathaka,* Gy. 2: 458, 525), *Szelicsne pataka* (1332: *Selychnepotaka,* Gy. 4: 326, 449), *Szesztric-patak* (1296: *Sesterce potok,* Gy. 4: 41, 90), *Szinva pataka* (1303/1352//1450: *Zynopathaka,* Gy. 1: 815), *Szitnyice pataka* (1332/1549:

Zenechtepataka [ɔ: Zetnechepataka], Gy. 2: 458, 525), *Tarna pataka* (1341/1347: *Turnapataka,* Gy. 3: 40, 125), *Varbók pataka* (1135/+1262>1405: *Warbokpathaka,* Gy. 3: 151, 183, 262), *Veperec pataka* (1301: *Veprechpataka*, Gy. 3: 152, 198), *Vilicske-patak(a)* (1271/1379: *Vilicchapotach* ~ 1271/1379: *Wilicchapotaka,* Gy. 4: 266, 320) nevek, míg a *víz ~ vize* névelem járult másodlagosan az átvett víznévhez a *Gölnic vize* (1243/1335: *Gulnuchuize,* Gy. 2: 460, 532, 533), *Hernád vize* (1333: *Hornaduyze,* KMHsz. 1.), *Ida vize* (1332: *Idawyse,* Gy. 1: 91), *Ipoly vize* (1262: *Ipulwyze,* Gy. 3: 151, 200), *Sztinva-víz* (1331: *Zthinaua wiz,* Gy. 2: 457, 482), *Tarca vize* (1284: *Tarchauyze,* KMHsz. 1.), *Zalatna vize* (1331/1332/XVIII.: *Zalathnavicze [ɔ: -vize],* Gy. 3: 154, 273, 274) elnevezésekben.

A fent említett nevek kevés kivételtől eltekintve mind szláv víznévre vezethetők vissza. A kiegészülés tényét pedig — mint arra már utaltam — elsősorban a szláv nőnemű végződést mutató nevekkel szokás alátámasztani: a hímnemű *potok* ugyanis nem tűrné a nembeli egyeztetés hiányát (vö. HOFFMANN 2003: 670). Ennek következtében azonban minden csupán víznévként előforduló, szláv előtagot tartalmazó M+F szerkezetű névben még akkor is kiegészülést feltételezhetünk, ha a szláv előtag önmagában nem adatolható (vö. PÓCZOS 2004: 112–3). Így a kiegészüléssel keletkezett nevek körébe sorolhatók még a *Beberc pataka* (1281/1416: *Beberchpataka,* Gy. 3: 153, 188), *Beredinca pataka* (1245/1588: *Beredinca pathaka,* Gy. 2: 459, 484, 511), *Bernece pataka* (1281/1416: *Bernechepataka,* Gy. 3: 153, 188), *Bornanó pataka* (1255: *Bornanoupotoka,* Gy. 1: 98), *Bukóca-patak* (1327: *Bukochapotok,* Gy. 4: 210, 303), *Bukova pataka* (1341/1347: *Bukuapataka,* Gy. 3: 154, 267), *Dárony pataka* (1334: *Darunpathaka,* Gy. 2: 459, 517), *Debrece-patak* (1331: *Debrechepathak,* Gy. 1: 427), *Dobó pataka* (1332: *Dobopataka,* Gy. 4: 326, 449), *Dobrocsna pataka* (1321: *Dodrochnapathaka,* Gy. 4: 326, 427), *Gerbece pataka* (1324/1377: *Gurbuchepotaka,* Gy. 1: 87, 152), *Gorbó pataka* (1297: *Gorbopathaka,* Gy. 3: 325, 355), *Harabó pataka* (1332: *Harabopotaka,* Gy. 4: 449), *Hluboka pataka* (1298: *Hulubukapathaka,* Gy. 3: 154, 272), *Holboki-patak* (1283/1283: *Holboqui potok,* Gy. 4: 41, 95), *Ilsuk-patak* (1282: *Ilsank [ɔ: Ilsouk] potok,* Gy. 3: 152, 228), *Jamna pataka* (1341/347: *Jamnopataka,* Gy. 3: 154, 267), *Kamunuska pataka* ([1240]: *Kamunuska potoka,* Gy. 1: 810), *Kemence pataka* (+1264/1324: *Kemenchepathaka,* Gy. 1: 40, 71), *Klokocs pataka* (1324: *Klukuch pataka,* Gy. 4: 480), *Kobolya pataka* (1341/1347: *Kobolyapataka,* Gy. 3: 154, 267), *Lesnece pataka* (1298: *Leznechepothaka,* Gy. 3: 154, 272), *Lipó pataka* (1243/1335: *Lipoupataka,* Gy. 2: 519), *Lipóc pataka* ([1240]: *Lypouch potoka,* Gy. 1: 810), *Lippa pataka* (1332: *Lippapotaka,* Gy. 4: 326, 375), *Lupóc pataka* (1282: *Lupouch potoka,* Gy. 3: 152, 228), *Luzsa pataka* (1290/1303/1479: *Luzyapathaka,* Gy. 2: 459, 485), *Luzsna-patak* (1222: *Lvzna pothok,* Gy. 3: 152, 250), *Malicska pataka* (1297/1358//1776: *Malitska pataka,*

Gy. 2: 459, 510, 511), *Mocsolya pataka* (1334: *Mocholapataka,* Gy. 2: 459, 538), *Radik pataka* (1299/1406: *Radykpataka,* Gy. 1: 778), *Rednik pataka* ([1240]: *Rednichpotoca,* Gy. 1: 810–1), *(S)zalatna pataka* (1291: *Zalathnapataka,* Gy. 2: 458, 501), *Szécsén pataka* (1339/1342>1378: *Zechenpataka,* Gy. 3: 469, 497), *Szuha-patak* (1291: *Zuhapotok,* Gy. 3: 152, 222), *Tapolca pataka* (1324: *Tapolchapataka,* Gy. 4: 480), *Tarac vize* (1336/1456: *Tarazwyze,* Gy. 4: 412, 122), *Tura-patak* (1278: *Turapotok,* Gy. 4: 41, 104), *Varbó pataka* (1303/1352//1450: *Warbopathaka,* Gy. 1: 735, 815), *Verbelice pataka* (1317: *Werbeliche potoka,* Gy. 1: 151–2) nevek.Mivel az említett nevek utótagjának nagy része birtokos személyjeles formában jelenik meg, érdemes szólni arról is, hogy a birtokos jelzős (illetve ritkán a formáns nélküli) szerkezetekben a szakirodalom megítélése szerint egyfajta osztály–egyed viszony kifejeződésének lehetünk a tanúi. A MMNy. formai birtokos jelzős szerkezetnek (346) mondja a *Pest városa* típusú neveket. Ezzel szemben a TNyt. azonosságot kifejező birtokviszonynak nevezi a tagok közötti kapcsolatot: a fejezetet író ZELLIGER ERZSÉBET szerint a *Szocsogó vize, Eger pataka* nevek jelölt birtokviszonya az alap- és a bővítményi tag által jelölt dolgok szoros összetartozását jelöli (1991: 549). Noha nem minden esetben birtokos jelzős szerkezetekről beszélnek, itt említhetjük meg, hogy J. SOLTÉSZ KATALIN a faj–egyed fogalompárt használja a jelenség megnevezésére, vagyis értelmezése szerint a *Rába folyó* a folyó fajnak egy egyede (vö. 1979: 112). BALÁZS JÁNOS osztály–egyed viszonyról beszél a *Fertő tó, Pest város(a)* stb. típusú nevek kapcsán, ahol az első elem a létezőt egyedi mivoltában, a második pedig általánosítva jelöli (1963: 44–5).

Az itt említett jövevénynevet tartalmazó víznevekben a földrajzi köznév funkciója tehát pusztán az objektum fajtájának megjelölése, ami a névtest pontosabb azonosítását segíti. Ezenkívül érdemes megemlíteni azt a tényt is, hogy ha a korai ómagyar korpusz összes (F, S, M, S+F, M+F, S+M szerkezetű) nevei közül kivesszük az egyrészes átvett neveket (M), illetve az e pont alatt tárgyalt kétrészes M+F szerkezetű neveket, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a megmaradt (F, S, S+F, S+M struktúrájú) nevek túlnyomó része vízrajzi köznevet tartalmazó kétrészes (S+F szerkezetű) alakulat. A nevek kiegészülését tehát a magyar víznévrendszerhez való egyfajta strukturális alkalmazkodás is elősegíthette.

2. Az osztály–egyed viszony kifejeződésére láthatunk példákat a belső keletkezésű egyrészes víznevek kiegészülésével keletkezett névformák körében is. A nevek többségének utótagjaként a *patak ~ pataka* vízrajzi köznév áll itt is: *Aranyos pataka* (+1326/[1400 k.]: *Aranyaspataka,* Gy. 1: 40, 142), *Bor pataka* (1312: *Burpathaka,* Gy. 3: 180), *Kürtös pataka* (1256 [ɔ: 1266]/1297//1520: *Kwrthus pathaka,* Gy. 3: 152, 239), *Lubus-patak* (1222: *Lubus pothok,* Gy. 3: 250), *Mélyes pataka* (1329: *Melyespataka,* Gy. 2: 43, 63, 82), *Morotva-patak* (1336: *Mortuapatak,* Gy. 2: 458, 532), míg a *Balog vize* (1334: *Bolugwyze,* Gy. 2: 459, 517), *Ér-víz(e)* (1338/1396: *Eerwyz ~ Erwyze,* KMHsz. 1.), *Kőrös vize*

(1330: *Keurusuizy,* Gy. 1: 248, 306) és *Sár vize* (+1093/1367>1411: *Saruize,* Gy. 1: 729) nevek esetében az eredeti egyrészes víznévhez a *víz ~ vize* földrajzi köznév járult.

Ez a jelenség figyelhető meg továbbá az *Aszó-jó-séd* (1228/1378: *Osoio syd,* Gy. 3: 373), *Berek-jó vize* (1334: *Berekyovize,* KMHsz. 1.), *Bükk-sevnic pataka* (1346: *Byksebnichpataka,* KMHsz. 1.), *Fenyő-sevnice-patak(a)* (1346: *Fenysewnichpatak ~ Feynosebnich-pataka,* KMHsz. 1.), *Fűz-ér-patak* (1327/1378: *Fywzerpatak,* Gy. 1: 146), *Hév-jó vize* (1261/1271: *Heuiouize,* Gy. 1: 736, 775, 799), *Hideg-víz pataka* (1341/1347: *Hydegwyzpataka,* Gy. 3: 40, 12), *Keserű pataka vize* (1336/1456: *Keserewpathakawyze,* Gy. 4: 122), *Méh-séd pataka* (1256/1284//1572: *Mehsedpothoka,* Gy. 1: 570, 600), *Só-jó vize* (1248/1326: *Sayouvyze,* Gy. 1: 735, 771), *Sebes-ér pataka* (1343: *Sebeserpataka,* KMHsz. 1.), valamint *Szikszó pataka* (1302>1344: *Zekzoupathaka,* Gy. 1: 41, 77) sajátos szerkezetű víznevek esetében is. E nevek szerkezeti szempontból azért különlegesek, mert bennük az előtagban eleve meglévő földrajzi köznévi elem már önmagában is utal arra, hogy vízfolyás neveként szerepelnek *(ér, jó, patak, séd, sevnice, víz),* ennek ellenére kapcsolódott hozzájuk egy újabb 'patak, folyó' jelentésű utótag. Kiegészülésüket legtöbb esetben az előtagban szereplő vízrajzi köznév jelentésének elhomályosulása magyarázhatja. A nevek egy részében ennek bizonyosságaként a név hangtani és morfológiai szerkezetének változása is megtörtént.

A fentiek mellett több név esetében is számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy azért kaphatott utóbb a hely fajtáját megjelölő utótagot, hogy ezáltal a településnév ~ víznév homonímiát megszüntessék. Ez a jelenség figyelhető meg a *Garadna-patak(a)* (1326/1375: *Garadnapatak ~ Garadnapataka,* Gy. 1: 41, 150), *Gyula pataka* (1307: *Gyulapothaka,* Gy. 2: 44, 71), *Hecse-patak* (1275: *Hetche potok,* Gy. 1: 447), *Ménes-patak* (1274: *Menuspatak,* Gy. 4: 210, 238–9), *Ózd pataka* (1339/1344/1448: *Ozd pataka,* Gy. 2: 99), *Palugya pataka* (1287/1340/XV: *Palwgya potoka,* Gy. 4: 54), *Racka-patak* (1271/1379: *Rochkapotok,* Gy. 4: 210, 266-7), *Szerencs-patak* (+1326/[1400 k.]: *Zerenchpatak,* Gy. 1: 40, 142), illetve *Eger vize* (1317: *Eguruize,* Gy. 1: 736, 812), *Tecső vize* (1336/1456: *Thechewvyze,* Gy. 4: 412, 122) nevekben. Nem zárhatjuk ki azonban azt sem, hogy ezeknek a neveknek egy része az itt elsődleges névnek tekintett elnevezéssel párhuzamos alakulású is lehetett, ez esetben azonban szintagmatikus szerkesztéssel létrejött névnek kell tekintenünk.

3. Ennek a kategóriának a tárgyalásakor kell megemlítenem a *Keskeny* (1075/+1124/+1217: *Kesekun,* Gy. 1: 896, 899) és a *Sebes* (1341: *Sebes,* Gy. 2: 100) vízneveket is. E nevek elsődleges keletkezésűek is lehetnek, ennek azonban ellentmondani látszik az a tapasztalatunk, hogy a víznévrendszerre ez a fajta névalakulás (puszta melléknév → víznév) egyáltalán nem jellemző. Ennek tük-

rében azt feltételezhetjük, hogy mindkét víznév ellipszissel keletkezhetett, azaz egy feltehetően kétrészes (pl. **Keskeny-patak*-féle) víznévből az egyik névrész, a helyfajtajelölő földrajzi köznévi utótag eltűnt, s így vált a kétrészes helynév egyrészessé. (*Sebes-* előtagú nevek szerepelnek is a névanyagban: *Sebes-patak*, *Sebes-maláka.*)

Hasonlóképpen felvetődhet az ellipszis lehetősége az egyrészes fajtajelölő funkciójú nevek kapcsán is (vö. HOFFMANN 2007b: 89). Talán ennek a folyamatnak az eredményeképpen jött létre a Bars vármegyei *Nagy-sár* (1255: *Nogsar,* Gy. 1: 413, 472) névből a *Sár* (1274: *Saar,* Gy. 1: 413, 462, 488) elnevezés.

3.4.2. Redukció és bővülés

A nevek lexikális-morfológiai szerkezetének azokat a változásait, amelyek a szemantikai szerkezetet érintetlenül hagyják, a redukció és a bővülés fogalmakkal írhatjuk le. Redukción azokat a helynévváltozási folyamatokat értjük, melyek során egy vagy több névelem esik ki a helynévből. Az elemváltozás lexéma vagy kötött morféma (képző, rag) elmaradását egyaránt jelentheti. A bővülés a redukcióval ellentétes irányú változás: a névtest terjedelme a kiegészüléshez hasonlóan növekszik, de a folyamat során nem névrész(ek), hanem névelem(ek) kerül(nek) a névbe. (Vö. HOFFMANN 1993: 128–31, 135–6.)

Az e változástípusokkal kapcsolatba hozható névpárok esetében igen nehéz a változás irányát megítélni, vagyis azt, hogy bennük névelemnyi növekedés vagy csökkenés ment-e végbe. Emellett az itt bemutatandó víznevek kapcsán annak a lehetőségét sem vethetjük el, hogy a névpárok nem egymásból vezethetők le, azaz nem szerkezeti változás útján jöttek létre, hanem párhuzamos alakulásúak lehetnek.

Itt említjük meg a *Gyümölcsény* (1227/1250//1779: *Gemelchen,* Gy. 3: 510) víznevet, mely az *-s* képző hozzákapcsolásával *Gyümölcsényes* (1341: *Gemelchenes,* Gy. 3: 501, 510) változatban is feltűnik az oklevelekben. Ide tartozik továbbá az *Alma* (+1183/1326/1363: ad *Almam,* Gy. 1: 270, 385) ~ *Almás* (1009/+1205–35//1404: *Almas,* Gy. 1: 247, 270) ~ *Almád(i)* (+1093/+1190//1404: *Almady,* Gy. 1: 247, 270) névhármas. A szakirodalom e nevek kapcsán a képzőtlen forma elsődlegességét tartja valószínűnek, a másik két névforma kapcsán azonban lehetetlen eldönteni, hogy melyik jött létre bővülés útján, illetve hogy melyik név kapcsán beszélhetünk névelemcseréről.

Az előtag morfológiai szerkezetében történhetett változás a *Bodza foka* ([1192]/1394: *Bozyafuka,* Gy. 1: 236) ~ *Bodzás foka* (1192/1374/1425: *Buziasfoka,* Gy. 1: 202, 236), valamint a *Mogyorós-patak* (1234/243: *Munurous potok,* Gy. 1: 41, 150) ~ *Mogyoró-patak* (1337: *Monyerowpatak,* KMHsz. 1.) elnevezésekben. Mivel a *Bodzás foka* struktúra számos előfordulása mellett a képzőtlen *Bodza foka* pusztán egy ízben adatolható, azt valószínűsíthetjük, hogy ez utóbbi egyszeri — talán az oklevélíró számlájára írható — előfordulás, esetleg elírás lehet.

A redukció és a bővülés folyamata vízneveink körében elsősorban az utótagot érinti, s alapvetően a birtokos személyjellel áll összefüggésben.

TÓTH VALÉRIA a *Fűzi pataka* (1317: *Fyzypataka,* Gy. 1: 148) ~ *Fűzi-patak* (1317/1409: *Fizyepatak,* Gy. 1: 148) nevek kapcsán az oklevél későbbi átiratában megjelenő *Fűzi-patak* alakot redukció útján keletkezettnek tartja. Véleménye szerint a végbement változást az első névrész *-i* eleme is elősegíthette, hiszen a név ezáltal beilleszkedett a *Baski-patak* típusú nevek sorába (2001b: 210). A változás leírásának óvatos megfogalmazása azt sugallja, hogy a szerző nem veti el a fordított irányú, azaz a bővülés lehetőségét sem.

A redukció valószínűségét támogatja esetleg az oklevélbeli előfordulások időrendje a *Cseh pataka* (1266/1283: *Cech potoka,* Gy. 2: 459, 545) > *Csehpatak* (+1294/1471: *Csehpatak,* Gy. 2: 507), *Megye pataka* (1321: *Megepotoka,* Gy. 1: 101, 153) > *Megye-patak* (1350: *Megyepatak,* KMHsz. 1.) névpárok esetében. E kritérium alapján a vele ellentétes irányú változást, vagyis a bővülést lehet valószínűsítenünk a *Csikló-patak* ([1279]/1279/XVIII.: *Chikloupotok,* Gy. 3: 152, 260) > *Csikló pataka* (1331/1394: *Chychlopotoka,* Gy. 3: 152, 229), *Ménes-patak* (1274: *Menuspatak,* Gy. 4: 210, 238–9) > *Ménes pataka* (1301/1373: *Menus pathaka,* Gy. 4: 210, 287) nevek viszonyában. Semmiféle fogódzó nem áll azonban a rendelkezésünkre az azonos datálású oklevélben előforduló névváltozatok kapcsán: *Ér-víz* (1338/1396: *Eerwyz,* KMHsz. 1.) ~ *Ér vize* (1338/1396: *Erwyze,* KMHsz. 1.), *Fenyő-sevnic-patak* (1346: *Fenysewnichpatak,* KMHsz. 1.) ~ *Fenyő-sevnic pataka* (1346: *Feynosebnichpataka,* KMHsz. 1.), *Garadna-patak* (1326/1375: *Garadnapatak,* Gy. 1: 150) > *Garadna pataka* (1326/1375: *Garadnapataka,* Gy. 1: 41, 150), *Horhod-patak* (1281: *Hurhudpotok,* Gy. 3: 151, 228) ~ *Horhod pataka* (1281: *Hurhudpotoka,* Gy. 3: 151, 227, 228), *Kalenda-víz* (+1214/1334: *Kalenda wyz,* Gy. 1: 643) ~ *Kalenda vize* (+1214/1334: *Kalenda wyze,* Gy. 1: 643), *Kis-Varbóc-patak* (1326/1327: *Kysurbochpatak,* Gy. 4: 317) ~ *Kis-Varbóc pataka* (1327: *Kysurbochptaka,* Gy. 4: 317), *Nyerges-patak* (1268: *Nerges potok,* Gy. 4: 281) ~ *Nyerges pataka* (1268: *Nergues potoka,* Gy. 4: 210, 271), *Várad-patak* (1333: *Waradpatak,* Gy. 4: 210, 316) ~ *Várad pataka* (1333: *Waradpataka,* Gy. 4: 210, 316), *Vilicske-patak* (1271/1379: *Vilicchapotach,* Gy. 4: 266, 320) ~ *Vilicske pataka* (1271/1379: *Wilicchapotaka,* Gy. 4: 266, 320).

INCZEFI GÉZA a Makó környékének helyneveit elemző monográfiájában arra a megállapításra jutott, hogy a birtokos személyjel „néha utólag járul a névhez" (1970: 27), azaz birtokos összetartozás nélkül is a névbe kerülhet. PÓCZOS RITA — a tulajdonságot jelölő előtagú kétrészes víznevekre szűkítve le megállapítását — szintén a jelöletlen forma elsődlegességét valószínűsíti, s a birtokos személyjelnek a névbe való bekerülését az analógiával magyarázza (2004: 113).

3.4.3. Névelemcsere

A helynévképzővel alakult víznevek bemutatásakor érdemes szólni arról is, hogy bizonyos esetekben képzős és képzőtlen névpárokkal találkozunk a történeti

anyagban, más nevek kapcsán pedig a képzők váltakozását láthatjuk, vagy esetleg képzőcserét tapasztalhatunk.

A Baranya vármegyében található *Füzes* nevű vízfolyás (1232: *Phizes,* Gy. 1: 248, 304, 306) ~ *Füzet* (1256: *Fyzezth,* Gy. 1: 248, 304) ~ *Füzest* (1329, 1332: *Fyzesth,* Gy. 1: 304, 307) ~ *Füzesd* (1334: *Fyzesd,* Gy. 1: 306) alakokban is adatolható az adatállományban. Az eredeti formának az *-s* képzős alakot tekinthetjük; a másodlagos nevek létrejötte több módon is végbemehetett. Az *-s* és *-t* képzők minden bizonnyal (talán alkalmilag) felcserélték egymást. A *Füzes* név emellett bővülhetett *-d* és *-t* helynévképzőkkel is, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a lehetőséget sem, mely szerint az *-s* helyét az *-st/-sd* képző vette át (vö. BÉNYEI 2004: 100).

Az erdélyi Sajó egyik jobb oldali mellékvizének *Budak* (1243/344: *Bodrug [ɔ: Bodwg],* Gy. 1: 553, 560, Gy. 2: 44, 87) ~ *Budagd* (1228/378: *Bodagd,* Gy. 2: 44) névváltozatai vélhetően párhuzamosan éltek egymás mellett. A *-d*-vel bővült formában a *k* > *g* változást hangtani okokra vezethetjük vissza (zöngésülés).

A víznevek körében csupán egy esetben megjelenő *-ny* képző ritkasága miatt történhetett képzőcsere a *Hangony* ([1200 k.]/896-ra: *Hongvn,* Gy. 1: 735) > *Hangos* (1286: *Hangos,* Gy. 1: 792) esetében. Végleges képzőcseréről azonban nemigen beszélhetünk, a Borsod vármegyében említett folyóvíznek ugyanis ma is *Hangony* a neve (Fnt. I, 19).

3.4.4. Deszemantizáció

Helynévtipológiai modelljében HOFFMANN ISTVÁN a deszemantizáció[25] terminust azoknak a helynévszerkezeti változásoknak a megnevezésére használja, amelyek a név funkcionális-szemantikai vagy lexikális-morfológiai szerkezetének elhomályosulása következtében jelentkeznek, és a helynevek hangalakjának szabálytalan megváltozását eredményezik. A helynevek és egyben a víznevek funkcionális-szemantikai, illetve lexikális-morfológiai szerkezetének elhomályosulását az okozhatja, hogy megváltozik a denotátumnak az a jellegzetessége, amely a névadás alapjául szolgált, s megszűnik az etimológiai transzparencia (HOFFMANN 1993: 138–9).

A *Hejő* és a *Hájó* elnevezésekben ugyanaz a folyamat játszódott le. Etimológiailag mindkét víznév a *hév* 'meleg' és a *jó* 'folyó' elemeket tartalmazza. A korai ómagyar kori adatok (1288/1326: *Heuyo,* Gy. 1: 570, 672 ~ *Hoyow,* KMHsz. 1., valamint [1200 k.]/896-ra: *Heuyou,* Gy. 1: 736, 772 ~ 1332: *Heyeu,* Gy. 1: 781) azt mutatják, hogy ekkor már zajlott, pontosabban épp a „szemünk előtt" zajlik a deszemantizáció, az adatok között ugyanis egyaránt megtalálhatók

[25] Korábbi munkájában HOFFMANN ISTVÁN a deetimologizáció terminust használta a jelenség leírására (1993: 138–40), JUHÁSZ DEZSŐ pedig — magyarnyelvűsége miatt — a homályosulás fogalmat ajánlotta (2000: 132).

a még felismerhető szerkezetű, kétrészes (pl. *Heuyo*) és a már elhomályosult, egyrészes (pl. *Heyeu*) nevet mutató adatok. A *jó* földrajzi köznév elavulása egy olyan folyamatot indított el, mely során a közösség számára a helynév lexikális-morfológiai összetettségének tudata megszűnt. A két alakvariáns (a palatális és a veláris forma) létrejötte azzal magyarázható, hogy a vegyes hangrendű alakból a hangrendi kiegyenlítődés mindkét irányban megtörténhetett, s az egyik névben palatális, a másikban veláris irányban realizálódott.

Az ómagyar kori nyelvterületen két *Sajó* (a felvidéki [1176–96]>1230: *Syov,* KMHsz. 1. ~ 1243/1344: *Sayow,* Gy. 1: 553, valamint az erdélyi [1200 k.]/896-ra: *Louiou [ɔ: Souiou],* Gy. 1: 735 ~ 1349: *Sayou,* Gy. 1: 735, 784, 792) nevű vízzel is találkozhatunk. E nevek vélhetően a *só* és a *jó* lexémák kapcsolatából jöttek létre, s elhomályosulásuk szintén az ómagyar kor terméke.[26]

Több *aszó* földrajzi köznévi utótagú kétrészes víznév szerkezete is elhomályosult a korai ómagyar korban. A *Berekszó* (1323/1332: *Berukzo,* Gy. 1: 163, 176) víznév etimológiailag a *berek* és az *aszó* 'időszakos vízfolyás' jelentésű köznevek összetétele. A víznév korai ómagyar kori adatai ugyanakkor az elhomályosulás bekövetkezéséről tanúskodnak. Ugyanezt tapasztalhatjuk a *Szikszó* (1248/1402/1483: *Zekzov,* Gy. 3: 39, 108, 133) név esetében is, mely eredetileg a *szék* ~ *szik* 'esőtlen nyarakon kiszáradó tó, időszakos vízállás' és az *aszó* 'időszakos vízfolyás, szárazpatak' lexémák összekapcsolásával jött létre. KISS LAJOS a forma létrejöttét a név belseji szótag elmaradásával, azaz összerántódással magyarázza (1995a: 28). Kézenfekvő magyarázatot nyújthatunk azonban a folyamatra a két nyílt szótagos tendencia érvényesülésével is. A korai ómagyar kori adatok csupán e változás végeredményét mutatják, az eredeti forma nem adatolható.

Noha *ér* szavunk napjainkig megmaradt nemcsak a helynévkincsben, de az általános lexikonban is, az *ér* utótagú neveket is érintheti az elhomályosulás folyamata: a *Millér* víznevek (1075/+1124/+1217: *Meler,* Gy. 3: 41 ~ +1214/1334/1342: *Myler,* Gy. 3: 41, valamint 1226: *Myler,* Gy. 3: 387) eredetileg bizonyára a *mély* és az *ér* részekből tevődtek össze.

3.5. Névátvételek

1. A fent bemutatott belső névalkotási módokon kívül más nyelvek helynévkincséből átvett nevekkel is bővült a magyar helynévrendszer. A többnyelvű területek helynévrendszerének kölcsönhatása a nemzetközi szakirodalom egyik leg-

[26] A *Berek-jó* víznév szerkezetének elhomályosulása a korai ómagyar kori adatait figyelembe véve ekkor még nem történt meg: 1213/1550: *Beruchyon [ɔ: Beruchyou]* (Gy. 1: 569, 668). A későbbi *Berettyó* változat a ritka *kj* > *ty* változás következtében jött létre, ahol a *ty* intervokalikus helyzetben megnyúlt (KISS L. 1995a: 32). Az sem zárható ki azonban, hogy az eredeti két hangból egy lépésben alakult *tty* hang (további adatokhoz lásd a KMHsz.-t).

többet kutatott témája, a hazai kutatók közül legutóbb PÓCZOS RITA foglalkozott e kérdéskörrel (2005, 2010).

A jövevénynevek beépülése egy másik nyelv helynévkincsébe több módon is megtörténhet. A névintegráció legszélsőségesebb esetének az tekinthető, amikor az átvétel alkalmával semmiféle (hangalaki) változás nem történik. Az átvett nevek a legtöbb esetben azonban alkalmazkodnak az átvevő nyelv hangrendszeréhez. A korai ómagyar korban igen gyakori az integrációnak az a típusa, melynek során a név alaktani szerkezete is módosul, azaz a név a célnyelv helynévmodelljeihez igazodik. Egyes nevek esetében hangtani és alaktani változás egyaránt történik.

A korai ómagyar kori átvett víznevek kapcsán nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a nyelvi érintkezés során e korban az adott területen minden bizonnyal kétnyelvűséggel kell számolnunk. KRISTÓ GYULA arra hívja fel a figyelmet, hogy a lejegyzett nevek nyelvi jellegét az oklevelezésben közreműködő írnok(ok) mellett a nevet közlők nyelvi hovatartozása is befolyásolta (2000: 7–8). Ez véleményem szerint hatással lehetett arra is, hogy az átvett víznevet az integráció mely fokán rögzítették az oklevél anyagában.

2. Emellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy kétnyelvű területeken az egyik nyelv helynévrendszere hatással van a másikra. Az olyan neveknél, amelyek az átvétel korában az átadó nyelvben áttetszők voltak, a kétnyelvű „névközvetítők" (akik nélkül elképzelhetetlen az átvétel) szemantikailag világosan értelmezhették azokat. Ez lehet az alapja a névfordításoknak is, amelyek gyakran párhuzamos szemantikai tartalmú névhasználathoz *(Tapolca – Hejő)* vezettek, de az is lehet, hogy némely csak magyarul meglévő név szemantikai szerkezete mögött jövevénynév szerkezete rejlik. (A kérdésről lásd bővebben PÓCZOS 2009.) Az átvett nevek funkcionális-szemantikai tartalmának feltárása emellett azért sem lényegtelen, mert így a folyóvíznévadás pánkronikus elemei tárulnak a kutató elé, azaz azok a gondolkodásbeli kategóriák, melyek a nyelvi kifejezés sokszínűsége fölött összekötik a különböző népeket.[27] A továbbiakban ezért a jövevényneveknek az átadó nyelvben leírható funkcionális-szemantikai tartalmát is bemutatom.

2.1. Folyóvizeink közül a legnagyobbaknak — mint arra már a korábbiakban is utaltam — nem magyar eredetű nevük van, nem szláv s nem is latin, hanem egy pontosan meg nem határozható ősi indoeurópai nyelvhez kapcsolhatók. Ennek a rétegének a vizsgálata a XIX. századra megy vissza, az elmélet elterjedését HANS KRAHE munkássága alapozta meg (1964), majd az ő elgondolását WOLFGANG P. SCHMID (1981) fejlesztette tovább. KRAHE nyo-

[27] A 23. Nemzetközi Névtudományi Konferencián elhangzott előadásomból készített tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy a korai ómagyar folyóvíznevek példáján bemutassam a különböző nyelvek víznévrendszereinek szemantikai hasonlóságait (2009).

mán ó e u r ó p a i (alteuropäisch) rétegnek nevezzük a víznevek e csoportját. Az óeurópai jelző KRAHE értelmezésében azt a nyelvtörténeti korszakot jelöli, amely az indoeurópai ősnyelv és az egyes nyelvek kialakulása közötti fejlődési szakaszt foglalja magában. Tanítványa, WOLFGANG P. SCHMID azonban már csupán a víznévkincs egy speciális nyelvi-kronológiai rétegeként definiálja a terminust: ide tartoznak az indoeurópai nyelv alapelemeiből felépülő, Kr. e. 1500-tól keletkező, a mai Európa területén lévő víznevek. Az óeurópai elmélet értelmében azokat a víznéveket sorolhatjuk e csoportba, amelyek eleget tesznek öt feltételnek: „1. Ne legyen megmagyarázható abból a nyelvből vagy annak előzményeiből, amelyet az általa jelölt víz mentén beszélnek vagy beszéltek. 2. Indoeurópai etimonnal és az ősi indoeurópai örökségre jellemző morfológiai szerkezettel kell rendelkeznie. 3. Jelentésének a »víz, folyó, folyás, folyadék« szómezőhöz kell tartoznia, illetőleg a víz valamely sajátosságára kell utalnia. 4. Európai, s nem Európán kívüli folyó- vagy állóvizet kell jelölnie. 5. Tövét és szerkezetét tekintve Európában még legalább egy ősi víznév tartozzék a rokonságába mint etimológiai megfelelés." (KISS L. 2000: 7).

A réteg bemutatásakor nem hunyhatunk szemet az elméletet ért kritikák felett sem. Számos skandináv kutató kifogásolta például a tövek és toldalékok kormeghatározó értékét: „Some appellatives containing suffixes that ceased to be productive already in pre-Germanic times may have survived and been used during the Proto-Germanic and Proto-Nordic periods; in such cases the stratification of suffixes cannot be used as a chronological criterion." (STRANDBERG 2002: 154; lásd még ANDERSSON 1972, STRANDBERG 2003, SÆRHEIM 2001). Szemantikai kifogást ugyancsak emeltek a teóriával szemben: ezek a 'víz, folyó, folyás stb.' jelentésű tövek hogyan képesek bármiféle egyedi tulajdonság kifejezésére, illetve hogyan kell a több hasonló tő közül a megfelelőt kiválasztanunk (STRANDBERG 2002: 154).

A magyar folyóvíznévkincs óeurópai rétegének vizsgálatát — a felvetett kritikus pontokon túl — tovább nehezíti az is, hogy „a magyar magánhangzó-rendszer éppen a vizsgált korban, illetve az azt megelőző írásbeliség nélküli időszakban olyan jelentős változásokon ment keresztül, amely az esetleges indoeurópai tövek azonosításának egyik jelentős kritériumát, az ún. Ablautot (azaz a tövek magánhangzó-váltakozását) teljesen elmosta" (PÓCZOS 2004: 121).

A nagyobb folyók neve közül az óeurópai névkincshez tartozhatnak az *Árva* (1287: *Arua,* Gy. 1: 195–6 < **er-, *or-* 'megmozdul, megindul', vö. FNESz.), *Dráva* ([+1077–95]>+1158//1403/PR.: *Drawa,* KMHsz. 1. < **droṷos* 'vízfolyás', vö. FNESz.), *Duna* (+1015/+1158//1403: *Duna,* Gy. 1: 281, 330 < **danu-* 'folyó', vö. FNESz.), *Garam* (+1135/+1262/1566: *Gron,* Gy. 2: 208, 227, 314 < **ghren-* 'földet túr, váj', vö. FNESz.), *Ida* (1247/1331: *Yda,* Gy. 1: 92–3, 133, 138–9 < **ei-, *oi-, *i-* 'megy, siet', vö. UDOLPH 1990: 124–6, FNESz. *Nagyida*), *Ipoly* (1138/1329: *Ipuli,* Gy. 3: 151, 199 < **eiḃhros* 'meglocsoló, befröcskölő',

FNESz., vö. ugyanakkor KISS L. 1994/1999: 90), *Körös* (1075/+1124/+1217: *Crys,* Gy. 1: 493, 505 < **k$^{(w)}$r̥hso-s* 'fekete', vö. FNESz.), *Lajta* (1051: *Litaha,* Gy. 4: 133 < **loidhos* 'sár', vö. FNESz.), *Marcal* (1086: *Murzol,* Gy. 2: 564, 579 < illír **murs-* 'mocsár', vö. FNESz.), *Maros* ([1077–95]>1347: *Morus,* KMHsz. 1. < **mori ~ mōri* 'tenger, állóvíz, tó', vö. FNESz.), *Ompoly* (1299/1369/1571: *(Om)poy,* Gy. 2: 159 < **āp-* 'víz, folyó', vö. FNESz.), *Rába* (+1037/1330: *Raba,* Gy. 2: 564, 578, 582, 589, 590, 606, 609, 610, 620 < **ēreb(h)-, *ōrob(h)-* 'sötétvöröses, barnás', vö. FNESz.), *Radik* pataka (1299/1406: *Radykpataka,* Gy. 1: 778) és *Rados* pataka (1243/1335/XVII.: *Radustpotoka,* Gy. 2: 519 < **redho-, *rodhos* 'folyik, folyó', vö. PÓCZOS 2003: 494), *Rima* (1246/1383: *Rima,* Gy. 2: 459, 548 < **rūm-,* vö. latin *rumor* 'zúgás, moraj', KISS L. 1994: 8), *Szamos* ([1200 k.]: *Zomus,* Gy. 3: 325, 341, 349, 355, 380 < **s(w)om-īsyo* 'harcsában gazdag', vö. FNESz.), *Tarac* vize (1336/1456: *Tarazwyze,* Gy. 4: 412, 122 < *tārȧh* 'átható, hangos', de összefügg a görög *τορός* 'hangos; gyors, fürge' szóval is, vö. FNESz.), *Temes* ([950 k.]: *Τιμησης,* Gy. 3: 305) és *Tömös* (1211/1231 PR.: *Timis,* Gy. 1: 821, 827 < **thībh-isjo-* 'mocsaras', vö. FNESz. *Temes*), *Tisza* ([950 k.]: *Τίτζα,* Gy. 1: 835, 881 < **Tīsjo* 'iszapos, sáros' < **tī̆* 'olvaszt, olvad', vö. FNESz.).

Több kutató úgy véli, hogy nem csupán a nagyobb folyók elnevezései között találhatunk óeurópai ősiségű neveket, kisebb patakok nevei is fennmaradhattak több évezreden keresztül, ennek egyetlen feltétele ugyanis az egymással érintkező folyamatos lakosság (lásd ehhez KISS L. 2000: 7, PÓCZOS 2004: 121). PÓCZOS RITA pusztán a víznév hangalak-szerkezete alapján — a magyar vagy más átadó nyelvű (szláv, germán) eredeztetés lehetősége mellett — az óeurópai származtatás lehetőségét sem veti el az *Apoka* pataka (1324/1377: *Apokapotoka,* Gy. 1: 152 < **āp-* 'víz, folyó'), *Balog* (1244>1410: *Balogh,* Gy. 2: 459, 483, 497, 511, 522 < **bholghā* 'duzzad, dagad'), *Lubna* ([1240]: *Lubna,* Gy. 1: 786, 810 < **leu, *leuə-, *lŭ̄-* 'kosz, bepiszkol' tő *-b*-vel bővült variánsa), *Szartos* (1255: *Scortas,* Gy. 1: 39, 75 < **ser, *sor-* 'folyik, áramlik') nevek esetében (vö. PÓCZOS 2003: 491). Hosszabb érvelés eredményeként a *Hernád*-dal ([1200 k.]: *Honrad ~ Honrat,* Gy. 1: 39) kapcsolatban szemantikai és hangtani okok miatt nem tartja viszont elfogadhatónak a név germán eredeztetését (vö. KISS L. 1994/1999: 79–80), és ugyancsak hangtörténeti indokok miatt elutasítja a szláv etimon lehetőségét is. UDOLPH nyomán az óeurópai származtatást is idézi (< **kse(v)(r)-* 'simít, borotvál'), azonban a névben kifejezett szemantikai tartalom miatt ezt az értelmezést sem tudja elfogadni (PÓCZOS 2003: 492). A Garam és az Ipoly víznévrendszeréből a *Libercse* (1271/1379: *Liberce,* Gy. 4: 210, 266–7 < **leib-, loib-, lib-* 'öntöz, folyik, nedves'), *Litva* (+1135/+1262/1566: *Lyttua,* Gy. 3: 151, 216 < **leu, *leuə-, *lŭ̄-* 'piszkol, bepiszkol'), *Poltár* (1332: *Poltar,* Gy. 4: 209, 242, 285–6 < *pol-, pel-, pl̥-* 'önt, folyik') elnevezések, valamint a *Vidaszó* pataka (1240: *Wydozoupothoka,* Gy. 2: 460, 492) és a *Vidos* pataka

(1341: *Viduspataka,* Gy. 2: 460, 493 < **u̯eid-, *u̯oid-, *u̯ĭ̆d* 'kanyarodik, hajlik, gördül') folyóvíznevek előtagja kapcsán számol az indoeurópai rétegbe tartozás lehetőségével (vö. PÓCZOS 2004: 122–3).

A fent említett nevek esetében a többféle nyelvből való eredeztetést azzal magyarázhatjuk esetleg, hogy a valójában óeurópai gyökerű név az átvevő nép nyelvének egy szemantikailag is megfelelő szavával hasonlóságot mutatott, s így az új névhasználó közösség ennek a szónak a tartalmát értette bele a névbe, majd ehhez a szóhoz igazította a jövevénynév hangalakját. Erre láthatunk talán példát a Temesbe ömlő *Berzava* név esetében: KISS LAJOS az elnevezés etimonjának az ie. **bher(ē)g* 'fénylik, ragyog' tövet tartja, míg szláv kutatók szerint a névben vagy az ősszl. **berza* 'nyírfa', vagy a szintén ősszl. **bъrzъ* 'sebes, gyors' rejlik (1997c: 150).

2.2. Az átvett neveket alkotó folyóvíznevek csoportjában legnagyobb számban a szláv jövevénynevek képviseltetik magukat: az összes jövevénynév több mint háromnegyede tartozik közéjük.

A szláv eredetű nevek körében[28] a leggyakrabban megjelenő motivációt a víz környékének a növényzete szolgáltatta, s közöttük is a legtöbb folyóvíz a part menti fákról kapta nevét: minden bizonnyal a szl. **vьrba* 'fűzfa' (vö. PřSlTop. 195) növénynévre vezethetők vissza az *Orbó* (1269/1270//XIX.: *Orbo,* Gy. 2: 44, 61), *Varbó* pataka (1303/1352//1450: *Warbopathaka,* Gy. 1: 735, 815), *Varbóc* (1298/1390: *Worbouch,* Gy. 1: 785), *Varbók* (1274: *Vrbouk,* Gy. 3: 151), *Verbelice* pataka (1317: *Werbeliche potoka,* Gy. 1: 151–2), *Verbice* (+1248/ +1276: *Verbiche,* Gy. 4: 40, 82, 83) nevek. Vélhetően a vizet szegélyező hársfákról (ősszl. **lipa* 'hárs', vö. PřSlTop. 112) vették nevüket a *Lipcse* (1265/ 1270: *Lypche,* Gy. 4: 40, 41, 71), *Lippa* pataka (1332: *Lippapotaka,* Gy. 4: 326, 375), *Lipó* pataka (1243/1335: *Lipoupataka,* Gy. 2: 519), *Lipok* (1302: *Lypuk,* Gy. 1: 441), *Liponok* ([1235–43]/1288: *Lipulnuk,* Gy. 2: 458, 490, 523), *Lipóc* pataka ([1240]: *Lypouch potoka,* Gy. 1: 810), *Lipva* (1308: *Lipua,* Gy. 3: 229) folyóvizek, míg a (Kis-)*Ilosva* (1341/1342//XVIII.: *Kis Ilosva,* Gy. 1: 519, 541), *Ilsuk*-patak (1282: *Ilsank [ɔ: Ilsouk] potok,* Gy. 3: 152, 228), *Jósva* (1295/1315: *Ilsua,* Gy. 2: 459, 530), *Oleska* (1262: *Olesca,* Gy. 4: 328, 414, 415, 488), *Ósva* (1270/1272: *Ilsua,* Gy. 1: 39, 83) elnevezésekben a **jelchьa* 'égerfa' (vö. PřSlTop. 85–6) szót fedezhetjük fel. Nyírfákkal szegélyezett vízfolyásokat jelölhettek a *Berzence* (1279: *Berzence,* Gy. 4: 231), *Breznica* (+1228/1383/1407: *Brezthnyche,* Gy. 1: 274), *Brizona* (+1262: *Brizona,* Gy. 4: 361, 441) nevek (< *berza* 'nyírfa', vö. PřSlTop. 38); tölgyes állhatott a *Dobó* (1263/1271: *Dubo,* Gy. 4: 328, 370, 419), a *Dubnica* (1244/1367: *Dubniche,* Gy. 4: 378) és a *Dubróka* (1332: *Dubroka,* Gy. 1: 84) partján (< **dǫbъ* 'tölgyfa', vö. PřSlTop. 57), bükk-

[28] A szláv réteg vízneveiben kifejezett szemantikai tartalom minél szélesebb körű bemutatása érdekében az M+F szerkezettel leírható nevek előtagját is figyelembe veszem.

erdő lehetett a *Bukova* pataka (1341/1347: *Bukuapataka,* Gy. 3: 154, 267 < szl. *buk* 'bükk', vö. PřSlTop. 44), illetve *Bukóca*-patak (1327: *Bukochapotok,* Gy. 4: 210, 303) nevű vizek mellett, gyertyánfák a *Gerbece* pataka (1324/1377: *Gurbuchepotaka,* Gy. 1: 87, 152) és *Harabó* pataka (1332: *Harabopotaka,* Gy. 4: 449), *Hrabic(s)* (1228: *Hrabich,* Gy. 1: 469) patakok mentén (< *grab(r)ъ* 'gyertyánfa', vö. PřSlTop. 71). Fanév szerepel még a *Losonc* (1299: *Lusunch,* Gy. 4: 210, 269–70, 306 < **lučь* 'fenyő', vö. FNESz.) víznévben is, és erdőről, fakitermelésről árulkodnak a *Lubna* ([1240]: *Lubna,* Gy. 1: 786, 810 < **lubъ* 'háncs, kéreg', vö. PřSlTop. 115) és a *Szomolnok* (1243/1335: *Sumulnuch,* Gy. 2: 533 < **smola* 'gyanta, szurok', ti. mellette olyan fafajta nő, melyből fakátrányt, szurkot állítanak elő, vö. FNESz.) nevek. A fanevek mellett néhány név esetében más növények is szolgálhattak a névadás alapjául: a *žito* 'rozs, búza' lexéma lehet a *Zsikva* (1075/+1124/+1217: *Sikua,* Gy. 1: 489), *Zsitva* (1075/+1124/+1217: *Situoa,* Gy. 3: 385) nevek végső forrása (vö. FNESz.), míg a part menti nád jelenik meg a *Rohozsnica* (1284: *Rasnicha,* Gy. 1: 414, 469 < ősszl. *rogozъ* 'gyékény, nád', vö. PřSlTop. 153, lásd még FNESz. *Kisgyékényes*), a *Szikince* (1248: *Scithnice,* Gy. 3: 208) és *Szitnyice* (1248: *Scithnice,* KMHsz. 1. < ősszl. **sita* ~ **sitъ* 'szittyó, egyfajta nád', vö. PřSlTop. 161, FNESz.) nevekben. Növénynévi eredetű lehet továbbá a *Csermosnya* (1291: *Chormasna,* Gy. 2: 457, 541, tövéhez lásd **čermъcha* 'májusfa, zelinice'; valamint **čermъša* 'medvehagyma', vö. FNESz.), a *Dáron(y)* pataka (1334: *Darunpathaka,* Gy. 2: 459, 517 < **dьrnъ (drěnъ)* 'gyep', vö. FNESz. *Darnó*), a *Lekence* (1285/1800 k.: *Lekenche,* Gy. 2: 43, 77, vö. R. cseh *lekno* 'tündérrózsa, vízililiom', vö. FNESz. *Szászlekence*), a *Lesznece* pataka (1298: *Leznechepothaka,* Gy. 3: 154, 272) és a *Liszkó* ([1240]: *Lisco,* Gy. 1: 810 < *lěs(ъ)ka* 'mogyoró', vö. PřSlTop. 111–2), a *Sipek* (1327/1327: *Sipek,* Gy. 4: 210, 292, 318) és *Sipkó* (1258: *Chypkow,* Gy. 4: 351, 415 < **šipъ* 'tüske, szög; vadrózsa', vö. FNESz. *Nógrádsipek*), a *Tarna* (1255: *Thoruuam,* Gy. 3: 40, 111) és *Tornaka* (1300: *Tornoka,* Gy. 1: 453 < **tьrnъ* 'tüske, tövis, kökény', vö. FNESz. *Torna*) víznév.

A magyar víznévrendszerbe bekerült szláv eredetű víznevek körében szintén gyakran megjelenő névrészfunkciónak tarthatjuk a 'víz viszonya más helyhez' szemantikai tartalom kifejezését. A helyviszony megjelölésekor arra figyelhetünk fel, hogy ezek a denotátumok leginkább a környezetükben lévő tájrészről vagy térszínformáról kapták nevüket. Ezt talán azzal magyarázhatjuk, hogy az említett nevek nagy része még az állandó településrendszer megszilárdulása előtt jöhetett létre. A víz melletti erdő, erdőirtás, tisztás, rét közelsége szolgáltatta a névadási indítékot a *Dervence ~ Dervenica* (1113: *Dreuenizza,* Gy. 1: 413, 453 < ősszl. **dervo ~ drьvo* 'élő fa; fa mint anyag; erdő', vö. FNESz.), *Gáj* (1075/+1124/+1217: *Gai,* Gy. 1: 478, 481 < **gajъ* 'liget, berek, erdő' vagy *goľa* 'fátlan, füves hegy, havasi legelő', vö. TÓTH V. 2001b), *Gozd* (1289/1293/1401: *Kozd,* Gy. 2: 101, 199, 201 < *gvozdъ* 'erdő, erdőség, hegyi erdő', PřSlTop. 74),

Ladica (1254/1364/1399: *Ladisca,* Gy. 2: 458, 461, 528) és *Lászó* pataka (1324: *Lazopotoka,* KMHsz. 1. < **lazъ* 'tisztás, irtás, legelő', vö. FNESz. *Lázi, Lászka*), *Luzsna*-patak (1222: *Lvzna pothok,* Gy. 3: 152, 250 < ősszl. **lǫgъ* 'berek, rét', vö. FNESz. *Lúzsna*), *Tereblye* (1321: *Thereble,* Gy. 1: 40, 153 < **trebiti* 'irt', vö. FNESz.) vizek megnevezésekor. Talán az ősszl. **dъbrъ* 'völgy' szóra vezethető vissza a *Debrece*-patak (1331: *Debrechepathak,* Gy. 1: 427) és a *Dobraca* (1265/1283: *Dobracha,* Gy. 1: 468, vö. FNESz. *Döbröce*) víznév, s talán ide sorolható a *Dolina* pataka (1262: *Dolnapataka*[teu], Gy. 3: 153, 199 < szl. *dolina* 'völgy', PřSlTop. 56) név is. Szigetek is alkalmasak voltak arra, hogy róluk vizeket nevezzenek el: a *Kompa* (1075/+1124/+1217: *Compa,* KMHsz. 1. < szl. *kępa ~ kǫpa* 'bozóttal benőtt folyami sziget', vö. FNESz.) és az *Osztró* (1299: *Scrou [ɔ: Strou ?],* Gy. 1: 545 < szlk. *ostrov* 'sziget', talán 'vízi gát' jelentésben, vö. FNESz.) nevek motivációjául például efféle objektumok szolgáltak. A denotátum lokális elhelyezkedésére utalnak a *Gerencsa ~ Gerence* (+1231/1545: *Gerensa,* Gy. 2: 563, 625, tkp-i értelme 'határ', vö. FNESz.), *Lomnica* (1243/1335: *Lumnicha ~ Lumnichae*, Gy. 2: 458, 533 < **lomъ* 'törés, kőfejtő, bánya', vö. FNESz. *Lomnici-csúcs*), valamint *Szeleden* (1323/1390: *Sceleden,* Gy. 1: 41, 95 < ősszl. *slědъ* 'nyom, csapás, telek', PřSlTop. 163) elnevezések is. Két névben a víz relatív helyzetére utaló névrész is felbukkan: a *Paróca* (1271/1379: *Procha,* Gy. 4: 210, 267, vö. FNESz.) név a szlk. *pravica* 'jobb kéz' szóra vezethető vissza, míg a *Belezna* (1337: *Blezna,* Gy. 3: 151, vö. FNESz.) víznév etimológiai jelentése 'közeli'.

A harmadik leggyakoribb motívációtípust az állatvilágra utaló szláv víznevek alkotják. A vízben, víz környékén élő állatról kapta nevét a *Beberc* pataka (1281/1416: *Beberchpataka,* Gy. 3: 153, 188), a *Bebre* ([1266]/1266/1274: *Bebre,* Gy. 3: 151, 254), a *Bobróc* (1323: *Bobroch,* Gy. 4: 41, 56 < szl. **bebrъ* 'hód', PřSlTop. 37); a *Rakaca* (1249: *Rococha,* Gy. 1: 735, 802), a *Rakovic* (1332: *Rakauych,* Gy. 4: 326, 375), a *Rákóc* (1266: *Rakouch,* Gy. 4: 210, 282 < szl. **rakъ* 'rák', PřSlTop. 151). A vízpart jellegzetes állatának nevéből származik a *Szernye* (+?1248/1393: *Scerneue,* Gy. 1: 519, 537), *Szirna* (+1262/XIV.: *Zyrna,* Gy. 1: 113 < **sьrna* 'őz', vö. PřSlTop. 176,) és a *Túr* ([1200 k.]/896 u.-ra: *Turu,* Gy. 1: 493, 503), *Tura* pataka (1278: *Turapotok,* Gy. 4: 41, 104), *Túróc* (1243/1335: *Turuch,* Gy. 2: 458 < ősszl. **turъ* 'őstulok; ökör, szarvasmarha', vö. PřSlTop. 185) elnevezés. A víz körüli disznó(k)ról kaphatta nevét a *Szincse* (1295: *Scinche,* Gy. 1: 414, 486 < ősszl. **svinja* 'disznó', vö. FNESz. *Szinice,* de lehetséges a szl. **sinъ ~ sinъ* 'kék, szürke' lexémából való származtatása is, PřSlTop. 161), valamint a *Veperec* (1317/XIV.: *Weprech,* Gy. 3: 152, 219 < **vepŕъ* 'vaddisznó', PřSlTop. 188–9) víznév. Egy-egy névben más állatfajták is megjelennek: *Huzina* (1235: *Huzina,* Gy. 4: 326, 473 < szl. *gosь* 'lúd, liba', PřSlTop. 71), *Kerepec* (+?1248>1393, 1282/1379: *Kerepech,* Gy. 1: 519, 537, vö. ukr. *кóрон* 'ponty', FNESz. *Felsőkerepec*), *Kobolya* pataka (1341/1347: *Kobolyapataka*, Gy. 3: 154, 267, etimológiailag összetartozik a m. *kabala* 'kan-

ca’ szláv előzményével, vö. FNESz. *Kabalás*), *Kurca* (1075/+1124/+1217: *Curice,* Gy. 1: 881, 900, vö. szb.-hv. N. *kȕrica* ’jérce’; szl. *kúrica* ’ua.’; ukr. *кỳриця* ’tyúk’, FNESz.).

Vizet jelentő közszóból alakultak a *Baláta* (1270/1270: *Balata,* Gy. 4: 386 < *bolto* ’mocsár, sár, tó’, vö. FNESz. *Baláta-tó*), *Baraca* (1298/1479: *Baracha,* Gy. 2: 459, 484, 506) és *Baróc(s)* (1247: *Borosk [ɔ: Borosc],* Gy. 1: 735, 770 < **barъ* ’mocsár’, ŠMILAUER 1932: 467), *Bernece* pataka (1281/1416: *Bernechepataka*, Gy. 3: 153, 188 < **brьn-, bryn-* ’sár’, vö. FNESz. *Bernecebaráti*), *Bornanó* pataka (1255: *Bornanoupotoka,* Gy. 1: 98 < *brьnьje* ’sár’, PřSlTop. 43), *Galga* (1284/1284: *Kalgua,* Gy. 4: 498, 560) és *Klaszita* (1245: *Kalasta,* Gy. 3: 152 < *kalъ* ’sár, mocsár’, vö. FNESz.), *Jamna* pataka (1341/1347: *Jamnopataka,* Gy. 3: 154, 267 < **jama* ’árok, gödör, üreg’, vö. FNESz. *Jamnik*), *Luzsa* pataka (1290/1303/1479: *Luzyapathaka,* Gy. 2: 459, 485) és *Luzsna*-patak (1222: *Lvzna pothok,* Gy. 3: 152, 250 < *luža* ’tócsa, mocsár’, vö. UDOLPH 1979: 186–92), *Malicska* pataka (1297/358//776: *Malitska pataka,* Gy. 2: 459, 510, 511 < **molka* ’mocsár, tócsa’, vö. UDOLPH 1979: 206–14), *Rékas* (1251/1263/ 1398: *Recus,* Gy. 2: 563, 604) és *Recske* (1232/1347: *Rekche,* Gy. 2: 458, 515, 538 < *rěka* ’folyó’, vö. FNESz. *Zagyvarékas*), *Szalatnya* (1278: *Zlatna,* Gy. 4: 210, 233, 306, vö. szb.-hv. *slȁtina* ’savanyúforrás’, cseh *slatina* ’láp, mocsár, ingovány’, vö. FNESz. *Szalatnak*), *Szomoga* (1270: *Scumuga,* Gy. 1: 537, vö. ukr. N. *смỳга* ’folyó kis mellékmedre folyó- vagy állóvízzel’, FNESz.), *Sztudinca* (1295/1296: *Studuna,* Gy. 4: 67 < *studńa* ’kút; hideg víz’, ŠMILAUER 1932: 474, 486), *Temente ~ Temence* (1244>1347?: *Themente,* Gy. 1: 291 < ősszl. **timěnъ* ’mocsár, iszap, sár’, vö. FNESz. *Temenceszél)* szláv eredetű víznevek.

A ritkább funkcionális-szemantikai kategóriák között említhetjük a víz állapotára utaló nevek csoportját: időnként kiszáradó víz elnevezése lehetett a *Szuha* (1294: *Zuha,* Gy. 2: 459, 554 < szl. **suchъ* ’száraz’, FNESz. *Szuha, Szuhogy*), az *Ilóc* (1235: *Yloch,* Gy. 4: 472) és *Jalóc* (+1291/1391: *Jaloch,* Gy. 4: 41, 56, 65, 66 < ősszl. **jalovъ* ’terméketlen, meddő’, vö. FNESz.), valamint a *Mertvice* (+?1248>1393: *Merthuice,* Gy. 1: 537 < *mьrtvъ* ’holt’, PřSlTop. 126), s talán a *Panyóca* ([1200 k.]: *Ponoucea,* Gy. 3: 306 < **ponaviti* ’elbágyad, elhal’, vö. FNESz. *Pancsova*), lehetséges azonban, hogy e név nagyon lassan csörgedező vízre utal. Poshadt vizéről kaphatta nevét a *Gölnic* (1243/1335: *Gulnuch,* Gy. 2: 460, 532, 533, vö.szlk. *Hnilec* < R. *Gnilьcь* tkp. ’poshadt vízű’, FNESz. *Gölnicbánya*), a víz zavaros, homályos jellege szolgált a névadás alapjául a *Beredinca* pataka (1245/1588: *Beredinca pathaka,* Gy. 2: 459, 484, 511 < **brud- ~ *brod- ~ *brid- ~ *bred-* ’sötét, homályos, zavaros’, UDOLPH 1979: 343–9) folyóvíznév esetében.

A víznek vagy környezetének egyéb sajátosságait kifejező helynevek kis számban ugyancsak felfedezhetők a magyar víznévrendszerbe átkerült szláv

elemek körében. A folyófenék agyagos voltára utalhat a *Helednek* (1323/1390: *Helednek,* Gy. 1: 95) és a *Hlinik* (1294 [?]: *Hlynik,* Gy. 4: 66 < *glina* 'agyag', PřSlTop. 65), köves medre után kaphatta nevét a *Kamunuska* pataka ([1240]: *Kamunuska potoka,* Gy. 1: 810) és a *Kemence* pataka (+1264/1324: *Kemenche-pathaka,* Gy. 1: 40, 71 < **kamy* 'kő', PřSlTop. 87) s talán az *Iskolt* (1281: *Skalch [ɔ: Skalth],* Gy. 1: 249, 278 < **skala* 'szikla, kő', PřSlTop. 161) is. A *Revisnye* ([1272]/1272: *Riuisne,* Gy. 1: 197), *Revistye* (1228: *Ryvchka,* torr. (Gy. 1: 469) nevű patakok medre minden bizonnyal úgy nézhetett ki, mintha fel lett volna tépve, szaggatva (< ősszl. **rъvati* 'tép, szakít', vö. FNESz., *Revistyeváralja*), a folyómeder kanyargós volta alapján kapott nevet a *Gorbó* pataka (1297: *Gorbopathaka,* Gy. 3: 325, 355 < ősszl. **gъrbъ* 'púp', etimológiailag összetartozik a m. *görbe* melléknév szláv előzményével, vö. FNESz. *Magyargorbó*). A víz hőmérséklete is megjelenik a víznévben kifejezett szemantikai tartalmak között: a *Tapolca* ([1235–43]/1288: *Tapulcha,* Gy. 2: 458, 490), *Tepla* (1264/1696: *Tepla,* Gy. 4: 41, 66, 103, 104), *Teplice* (1331: *Tepleche,* Gy. 1: 92), *Toplica* (1243/1335: *Toplacha,* Gy. 2: 457, 533) nevek a víz meleg voltára utalnak (vö. FNESz.), a nevek végső előzménye a **toplъ ~ teplъ* 'meleg' melléknév lehetett (PřSlTop. 180). A víz gyors folyása által keltett hanghatás szolgált a névadás alapjául a *Gortva* (1240: *Gorthoa,* Gy. 2: 459, 499 < **grochotъ* 'zörgés, csörgés', vö. FNESz.), *Revuca* (1230/1283: *Reuchna,* Gy. 4: 40, 82, 91, vö. szlk. *revúci* 'ordító, bőgő, bömbölő', vö. FNESz.), *Rima* (1246/1383: *Rima,* Gy. 2: 459, 548) és *Rimóca* (1298: *Rymocham,* Gy. 3: 154, 271, vö. or. N. *рымóнить* 'üvölt, sír', vö. FNESz.), *Torockó* (1299/XIV.: *Twruzco,* Gy. 2: 100, 141 < **trěskati* 'zúg, harsog', vö. FNESz.) nevekben. A víz mozgásának sebessége, módja ugyancsak motivációként jelenik meg több névben is: a *Beszterce* (1288/1390>1394: *Bezterche,* Gy. 1: 558), *Bisztirc* (1278/XVII: *Byztech [ɔ: Byztrech],* Gy. 4: 377, 413?, 451), *Borza* (1338: *Barza,* Gy. 1: 248, 303) nevű vizek gyors, sebes folyásúak lehettek (< ősszl. **bystrъ* 'gyors folyású [és ezért többnyire átlátszó vizű] patak, folyó', vö. FNESz.), lassú folyásáról nevezték el viszont a *Szaporca* vizet ([1177]/1500 k.: *Supincza [ɔ: Supurcza],* Gy. 1: 248, 324, 380, vö. szb.-hv. *spȍr* 'lassú', KISS LAJOS idézi ugyanakkor lehetséges névelőzményként a *spȍr* 'cickafarkkóró' főnevet is, vö. FNESz.). A *Klokocsóc* (+1228/1383/1407: *Clokochuch,* Gy. 1: 273–4) és *Klokocs* pataka (1324: *Klukuch pataka,* Gy. 4: 480) nevek talán a szl. *klokotati* 'bugyog; kibuggyan; füstölög' (vö. PřSlTop. 90) lexémából származtathatók, de esetleg összefüggésbe hozhatjuk őket a szlk. *klokoč* 'hólyagfa' szóval is (vö. GREGOR 1989: 143). A víz színe is megjelenhet motivációként víznevek körében: több *Béla* (pl. 1297: *Bela,* Gy. 1: 106) nevű vizünk és a *Belecs* pataka (1283: *Belechpataka,* Gy. 1: 460) elnevezése a víz fehér színére utalhat (< szl. **bělъ* 'fehér', PřSlTop. 38); a **čьrnъ* 'fekete' (vö. PřSlTop. 51) színnév lehetett a *Csarnavoda*

(1270/1272>1393: *Churnawoda,* Gy. 1: 543–4) és a *Csarnolta* (1344: *Charnoltha,* KMHsz. 1.) nevek létrejöttének nyelvi alapja, s talán ide sorolható szemantikailag a *Zagyva* ([1200 k.]: *Zogea ~ Zogeua,* Gy. 3: 40 < ősszl. **sadja* 'korom', vö. FNESz.) víznév is. KISS LAJOS a *medokỳš* 'savanyúvíz, ásványvíz' lexémából eredezteti a *Medekes* (+1273/+1273/+1298: *Medekes,* Gy. 4: 88) víznevet (1999b:11).

Sajátos szláv névadási forma az, amikor egy folyó kisebb ágát a főfolyó nevének kicsinyítő képzős alakjával nevezik meg. A *Drávca ~ Daróca* (1212/ 1397/1405: *Drausa,* Gy. 1: 249, 328) elnevezés tulajdonképpeni értelme tehát 'Kis-Dráva'. Ilyen név a magyar víznévállományban még a *Rábca* ([1200 k.]: *Rabuceam,* Gy. 2: 563), *Répce* (1274: *Rebche,* Gy. 2: 593), *Ompolyica* (+1293/1323>XIX.: *Ompoicza,* Gy. 2: 100), *Nyitrice* (1271: *Nytriche,* Gy. 4: 326, 372) és a *Vazsec* (+1265//+1297: *Vasych,* Gy. 4: 39, 105, 106, 108) is.

A többi csupán egy-egy névben megjelenő funkcionális-szemantikai kategória ismertetésétől, illetve a nem nagy bizonyossággal etimologizálható, de minden bizonnyal szláv eredetű — vagy legalábbis a magyar víznévrendszerbe szláv közvetítéssel került — víznevek felsorolásától itt eltekintek.

2.3. Néhány g e r m á n eredetű folyóvíznévvel is találkozunk az ómagyar korpusz vizsgálatakor. A *Vág* (1075/+1124/+1217: *Wag,* Gy. 3: 385, 418, 427) neve az ófn. *wāg* 'hullámzó víz' jelentésű szóval hozható kapcsolatba, ugyanez az utótag kapcsolódik össze a szintén germán eredetű ófn. *tōt, tōd* ~ ószász *dōd* 'halott, holt, döglött' jelentésű jelzői előtaggal a *Dudvág* (1228/1305/1361: *Buduach [ɔ: Duduach],* Gy. 3: 386, 456) név esetében (vö. FNESz. *Dudvág, Vág*). A korábban már említett *Blavá*-val mutat hasonlóságot a *Bódva* ([1200 k.]/896-ra: *Buldua,* KMHsz. 1.) víznév, melynek germán előzménye **Fuldahwa* (< *fult* 'föld, ország' + *ahwa* 'víz') lehetett (vö. FNESz. *Bódva*).[29] Szintén az *ahwa* név szerepel alaptagként a *Nyitra* (1075/+1124/+1217: *Nitra,* KMHsz. 1.) forrásául szolgáló **Nitrahwa* névben, mely tulajdonképpen az indoeurópai **neid- ~ *nid-* 'folyik, áramlik' tőre vezethető vissza. E név kapcsán tehát valójában másodlagos germanizáció történt, de a víznév végső soron nem germán eredetű (vö. FNESz. *Nyitra*).

N é m e t nyelvű névadókat tételezhetünk fel talán a *Cód* (1339: *Zcoth,* Gy. 2: 101) név esetében: vö. kfn. *sōt* 'forrás, kút, ásványvízforrás' (vö. FNESz. *Cód*). A *Viza* (1346: *Wyzou,* Gy. 2: 100) folyóvíznévben pedig talán a kfn. *wîz* 'fehér' lexémát láthatjuk (vö. FNESz. *Vizakna*). Az erdélyi *Hortobágy* (1319> 1413: *Hortobagh,* Gy. 2: 101) folyó nevét esetleg a német *Hartobach* tkp. 'erdei patak' szóból eredeztethetjük. A szabályos hangtani megfelelés hiányát KISS LAJOS az ország más pontjain előforduló, bizonytalan eredetű *Hortobágy* nevek analógiás hatásával magyarázza (1972–1974).

[29] A *Bódva* név magyarázatakor KISS LAJOS megemlíti a szláv eredeztetés lehetőségét is: ez esetben a név előzménye a **bъdvъva* 'gödör' lexéma (vö. FNESz.).

2.4. A névátvételek közül a t ö r ö k eredetű nevek körül tapasztalhatjuk a legtöbb bizonytalanságot. MAKKAI LÁSZLÓ Erdély területén több-kevesebb valószínűséggel török eredetűnek tartja a *Barót, Barca, Brassó, Tatrang, Tömös* neveket (ErdTört. 250). MELICH, illetve KNIEZSA magyarázatára támaszkodva BÁRCZI — noha megkérdőjelezi azt, hogy vannak török eredetű földrajzi neveink — nyilvánvalóan török előzményűnek tartja a *Küküllő* és a *Karasó* neveket (2001: 152). LIGETI LAJOS a *Küküllő*-vel kapcsolatban azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a név török-bolgár eredeztetése téves lehet, nem fogadja el továbbá sem a kun, sem pedig a GYÖRFFY GYÖRGY által támogatott besenyő származtatás lehetőségét (vö. LIGETI 1986: 114, 536, 541). A szerző annak ellenére, hogy nem tudja pontosabban meghatározni az átadó nyelvet, mégis régi kölcsönzésű török eredetű névnek tartja. KISS LAJOS e nevek mellett a *Budak, Görgény, Okor, Ojtoz, Seleg* víznevek esetében is felveti a török származtatás lehetőségét (vö. 1996a, 1997b: 145, 1997c: 154–5).

KISS LAJOS több-kevesebb sikerrel a nevek etimológiai hátterének feltérképezésére is vállalkozott. A *Barca* (1211/1231 PR.: *Borsa ~ Borza,* KMHsz. 1.) víznévnél RÁSONYI magyarázatára hivatkozva említi az úzból való származtatás lehetőségét, etimont azonban nem tud adni, s etimológiája is tisztázatlan (vö. FNESz. *Barcaság*). A *Brassó* víznév esetében szintén idézi RÁSONYI magyarázatát (< **Boro-šuγ* tkp. 'szürke víz'), azonban valószínűbbnek tartja azt, hogy a név egy személynévre visszavezethető szláv **Brašov* helynévből való. A *Budak ~ Budagd* (1228/1378: *Bodagd,* Gy. 1: 553, 560, Gy. 2: 44, 87) név végső nyelvi forrásának a (talán besenyő) *budaγ ~ budaq* 'ág' szót tekinti (vö. FNESz. *Bodajk*). RÁSONYI a *Görgény* nevet egy úz fanévből származtatja (< oszmán-török *gürgen (ağaci)* 'gyertyán(fa)'), KISS LAJOS ugyanakkor idézi a *Gergen* személynevet is (vö. FNESz.). A *Karasó* (+1228/1383/1407: *Crassow,* Gy. 1: 249, 273–4) és *Krassó* (1285: *Karasu,* Gy. 3: 469) nevek egy **qara-šuγ* 'fekete víz' név átvételei lehetnek (vö. FNESz. *Karas, Szamoskrassó*), míg a *Küküllő* (1252/1291/1588: *Kykullu,* Gy. 3: 535, 548, 556, 559) név a vizet környező kökény(es)ről kaphatta török nevét (vö. tat. *kügenlek* 'kökénycserjék, kökényes', FNESz.). Megemlíti ugyanakkor, hogy némelyek dák eredetűnek tartják, mások magyar belső keletkezésű névnek tekintik, ezt a lehetőséget azonban KISS LAJOS elveti. Az *Ojtoz* nevet talán az úz **Altuz* (tkp. 'vöröses só') átvételének tarthatjuk (vö. FNESz. *Ojtozi-szoros*), az *Okor*-t (+1183/1326/1363: *Okur,* KMHsz. 1.) pedig az ótörök *aq-* 'folyik', oszm. *akar* 'folyó, folyékony', *akarsu* 'folyóvíz, vízfolyás' szavakkal hozza kapcsolatba KISS LAJOS (vö. FNESz. *Okorág*). Talán a török *silik* 'tiszta' szó *š* kezdetű ócsuvas (bolgár-török) alakjára megy vissza a *Seleg* víznév (vö. FNESz. *Selegd*). Német közvetítéssel kerülhetett névrendszerünkbe, de végső soron szintén török eredetűnek mondható a *Tartlau* (1211/1231 PR., 1222 P.: *Tortillou,* Gy. 1: 821, 826, 831) név is (< *Tortillou* < **Tortülÿ*

'üledékes') (vö. FNESz. *Tatrang*). A korábban török eredetűnek tartott *Barót* és a *Tömös* neveket KISS LAJOS a szlávból eredezteti.

Noha az ismertetett etimológiákból jól érezhető egyfajta bizonytalanság a török etimonokkal kapcsolatban, kevesen bírálták az eredeztetéseket. BENKŐ LORÁND több névtípus kapcsán is óvatosságra inti a névkutatókat a török eredetű neveket illetően: „a magyar nyelvterület helyneveinek viszonylatában […] előbb a magyar nyelv körül kellene vizsgálódni, s ha ez sikertelen, akkor lehet, sőt kell a számba jöhető idegen nyelvekhez fordulni, ott is elsősorban — a nyelvi, kronológiai, szubsztrátum-viszonyokat tekintve — a szláv nyelvekhez" (2003: 165). A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyairól írt tanulmányában kétségbe vonja még a korábban biztosnak vélt *Kükülő* és a *Krassó* nevek török eredeztetését is (vö. 1997a: 170). Ahhoz, hogy az említett nevek török etimonjait megerősíthessük, a turkológusok és a török történeti helynévkutatók hatékonyabb közreműködésére van szükség.

3.6. Összegzés

1. A keletkezéstörténeti elemzés során bemutatott folyamatok jól példázzák azt, hogy sok száz év távlatából számos esetben igen nehéz megállapítani a nevek keletkezésének, változásának lehetséges módját, irányát. Egy összetett példa (a *Ménes* településnév, illetve a *Ménes ~ Ménes-patak ~ Ménes pataka* víznévi variánsok) segítségével az alábbiakban igyekszem bemutatni, hogy sokszor egymás mellett több névkeletkezési és névváltozási mód is számításba jöhet.

A Nógrád megyei nevek keletkezése minden bizonnyal vagy a *ménes* 'lovak csoportja, kanca, ló' (TESz.) vagy pedig a m. R. *Ménes* személynévre (1138/1329: *Menes,* ÁSz.) vezethető végső soron vissza.[30] Az azonos alakú település- és víznév mindegyike létrejöhetett ebből az alapszóból, ugyanis semmiféle szemantikai megkötés nem áll az útjában ennek az értelmezésnek egyik névfajta esetében sem. Az szintén bizonyos, hogy az állatnévi vagy a személynévi lexéma metonimikus módon válhatott a település vagy a víz elnevezésévé. Az így létrejött elsődleges helynév aztán szintén metonimikus úton lett a másik objektum nevévé. A településnév → víznév változás valószínűségét csupán a kronológiára támaszkodva tarthatjuk valószínűbbnek: a településnév először egy 1264-es datálású oklevélben fordul elő (1264/Pp: *Meniis,* Gy. 4: 274), míg a víznév csak valamivel később bukkan fel (1279: *Menus,* Gy. 4: 238). Ez a minimális időbeli eltérés azonban aligha lehet perdöntő ebben a kérdésben.

A *Ménes-patak ~ Ménes pataka* nevek létrejöttét szintén többféle módon magyarázhatjuk. Keletkezhettek egyrészt a *Ménes* pataknév kiegészülésével, vagyis

[30] Érdemes felhívni arra a figyelmet, hogy a Bihar vármegyében található 1341: *Menuspataka* (KMHsz. 1.) név esetében más eredeztetést kell elfogadnunk: ez a *meny* 'menyhal' vagy *ménes* 'lovak csoportja, kanca' szavak valamelyikéből magyarázható.

oly módon, hogy a *Ménes* víznévhez földrajzi köznévi utótag járult. A két forma közül az adatok időrendje alapján (1301/1373: *Menuspathaka,* Gy. 4: 274, 287 és 1327: *Menuspatak ~ Menuspotok,* Gy. 4: 239) a *Ménes pataka* név tűnik a korábbinak, s a birtokos személyjel nélküli alak redukcióval jöhetett létre. Mivel azonban az oklevelekbeli rögzítés időpontja esetleges, azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a *Ménes pataka* névforma bővüléssel alakult ki. Természetesen a két névváltozat egymástól függetlenül párhuzamosan is keletkezhetett. Végül meg kell említenünk azt is, hogy az utóbb említett két név a *Ménes* településnév és a *patak ~ pataka* vízrajzi köznevek szintagmatikus kapcsolatából is származhat.

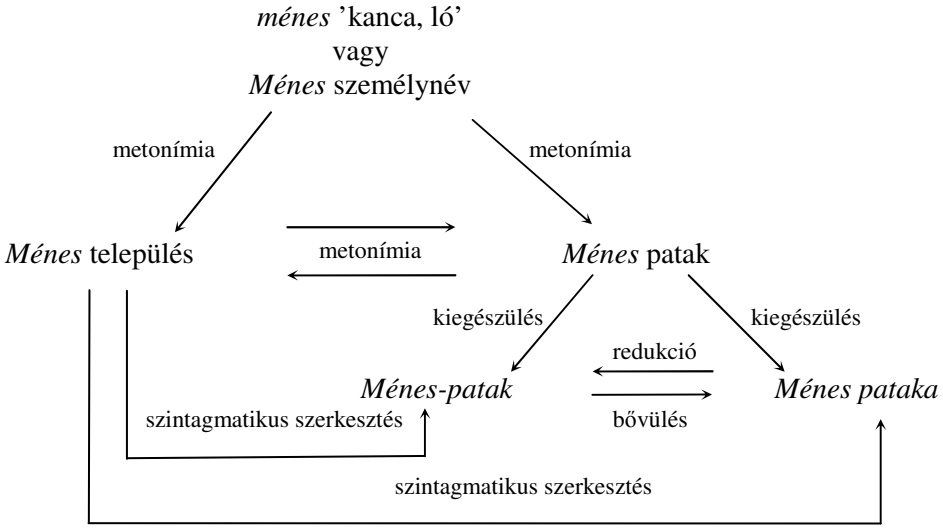

1. ábra. *A* Ménes ~ Ménes-patak ~ Ménes pataka *nevek keletkezésének lehetséges módjai*

2. A korai ómagyar kori folyóvíznevek keletkezéstörténeti szempontból meglehetősen sokszínű képet mutatnak. Az elemzett nevek legnagyobb számban szintagmatikus szerkesztéssel keletkeztek (32%). A csoportba tartozó kétrészes nevek földrajzi köznévi utótaggal vagy tulajdonnévi alaptaghoz kapcsolt differenciáló szerepű előtaggal jöttek létre. A belső névkeletkezési mód mellett a külső névalkotás is jelentős mértékben szerepet kapott a magyar folyóvíznévrendszer létrejöttében: az ómagyar kori névanyag minden ötödik eleme névátvétel útján került a magyar nyelvbe (21%). A jelentésbeli névalkotás szintén a gyakrabban előforduló névkeletkezési típusok között említendő (14%). A kategórián belül a jelentéshasadással létrejött nevek sokkal kisebb arányban szerepelnek, mint a metonímia útján keletkezett nevek. E típusnál valamivel ritkább névalkotási típust képviselnek a név terjedelmét érintő szerkezeti változás útján keletkezett alakulatok: a nevek 12,5%-a jött létre névrésznyi vagy névelemnyi növekedéssel vagy csökkenéssel. A folyóvíznevekre a legkevésbé jel-

lemző alakulási mód a morfematikus szerkesztés: a nevek közel 10 %-a nyerte el a korszakban általános *-d, -gy* vagy *-s* képző hozzáadásával tulajdonnévi státusát.

Ahogyan az előző bekezdésben a szerkezeti elemzés során is találkozunk többféleképpen elemezhető vagy kategorizálhatatlan nevekkel, itt is meg kell említenünk, hogy a nevek 1,5%-a többféle névkeletkezési folyamat részese is lehetett, s majd minden tizedik név az olvasat bizonytalanságai vagy a névalak homályos etimológiája miatt nem elemezhető (9,5%).

keletkezéstörténeti kategória	**%**
szintagmatikus szerkesztés	32,0
névátvétel	21,0
jelentésbeli névalkotás	14,0
szerkezeti változás	12,5
morfematikus szerkesztés	9,5
kategorizálhatatlan	9,5
többféleképpen értelmezhető	1,5

8. táblázat. *Az Árpád-kori folyóvíznevek keletkezéstörténeti áttekintése*

3. A korai ómagyar kori folyóvíznevek funkcionális-szemantikai szerkezettípusainak bemutatásakor már éltem a kronológiai áttekintéssel (79–84), ezt az elemzési szempontot a névalkotási módok összegzésekor az alábbiakban is érvényesítem.

	1000–1099		**1100–1199**		**1200–1249**		**1250–1299**		**1300–1350**	
szintagmatikus	7	21%	8	35%	43	25%	158	42%	159	44%
morfematikus	4	12%	–	–	14	8%	31	8%	35	10%
jelentésbeli	6	18%	5	21%	40	24%	67	17%	58	16%
szerkezeti vált.	1	3%	2	9%	17	10%	38	10%	64	18%
névátvétel	15	46%	8	35%	56	33%	88	23%	43	12%

9. táblázat. *A folyóvíznevekben megjelenő névalkotási módok kronológiai áttekintése*

A morfematikus szerkesztés aránya négy korszakban 10% körül mozog, a XII. századi nevek körében nem találkozunk így létrejött elnevezéssel. Kisebb-nagyobb mértékű elmozdulásokat tapasztalunk a jelentésbeli névalkotással alakult nevek körében is. A 16–24%-os szórásban lévő keletkezési mód minden korszakban a harmadik helyen áll gyakoriság szempontjából. A további három keletkezéstörténeti kategória megoszlásában határozottabb változásokat tapasztalhatunk. A XI. században a szintagmatikus szerkesztés útján keletkezett nevek aránya 21%, majd a korai ómagyar kor végére ez a szám megkétszereződik. Figyelemre méltó növekedés jellemzi a szerkezeti változást is: a kezdeti 3%-os gyakoriság a XIV. század közepére meghatszorozódik. E két névalkotási mód ilyen arányú növekedése a folyóvíznevek tendenciaszerű kétrészessé válásával magyarázható. (Ehhez lásd még a funkcionális-szemantikai összegző rész megfelelő pontját.) Ezzel szemben a névátvétel kezdeti magas aránya zuhanni látszik, s az így keletkezett nevek száma 1350-re csaknem a negyedére esik vissza.

4. A folyóvíznevek kronológiai és területi állandósága

1. Az ómagyar kori folyóvíznevek szerkezeti és keletkezéstörténeti elemzése után ebben a fejezetben azt a névtani szakmunkákban nemegyszer előkerülő állítást járom körül, mely szerint a helynévrendszer legszívósabb és legállandóbb csoportját a víznevek alkotják. A legtöbb szakember — például BÁRCZI GÉZA (1980: 210), KISS LAJOS (1995b, 1997), KNIEZSA ISTVÁN (1942: 3), LŐRINCZE LAJOS (1947: 24–5) vagy a történész KRISTÓ GYULA (1985) — különösen a vízbőségüknél és hosszúságuknál fogva jelentős folyók elnevezéseire tartja igaznak ezt az állítást. E folyóvíznevek kontinuitására a szerzők többféle magyarázattal is szolgálnak. KNIEZSA ISTVÁN a nevek állandóságát egyrészt arra vezeti vissza, hogy a folyók — a településekkel szemben — nem pusztulnak el, másrészt a nevet legtöbbször a víz egész folyása mentén használják, így mindig marad, ha más nem, egy csekély lakosság, amely fenntartja azt (1942: 3). KISS LAJOS, aki számos írásában foglalkozik e témakörrel, a vizeknek elsősorban a tájékozódásban és a közlekedésben, valamint a határvédelemben betöltött fontos szerepére hivatkozik (1999: 282). MARKÓ IMRE LEHEL a II. Névtudományi Konferencián megtartott előadásában a víz- (és más hely)nevek kontinuitását azzal magyarázza, hogy „ezeknek […] történetileg annyira fontos szerepük volt évszázadok, esetleg évezredek folyamán, s oly sok népközösséget érintő események fűződtek hozzájuk, hogy az egyes népek emlékezetében megőrződtek és hagyományozódtak" (1970: 86).

A kisebb vizek elnevezéseiről a kutatók azonban ritkán szólnak. BENKŐ LORÁND egyik korai írásában a Nyárádmente középkori víznévanyagának jó részéről megjegyzi, hogy mára szinte teljesen eltűnt, illetve a vizek új nevet viselnek (1947: 259). BÍRÓ FERENC a XIX. és XX. századi vízszabályozások kapcsán pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy „a folyók, patakok, tavak, mocsarak medrének kiszáradásával, azok helyének eltüntetésével együtt nevük általában nem merül feledésbe, hanem tovább él a mesterséges vizek, tavak vagy határrészek, dűlők stb. neveként" (1992: 140).

E munkák elsősorban arra koncentrálva közelítettek a víznevekhez, hogy a víz neve felcserélődik-e egy másik névvel. TÓTH VALÉRIA a víznevek múlékonysága mellett foglalkozott azonban azok változékonyságával is, vagyis azzal, hogy milyen alakban élnek tovább a nevek (2003). A Zala megyei víznévkincset elemezve azt tapasztalta, hogy a több mint 200 történeti folyóvíznévnek mintegy a fele valamilyen formában ma is tagja a helynévrendszernek. E nevek azonban különféle módon jelennek meg. Az elnevezések előfordulhatnak változatlan formában (pl. *Zala*), emellett azonban morfológiai szerkezetük is módosulhat: az elsődleges víznév kiegészülhet vízrajzi köznévvel (pl. *Harkály* > *Harkály-patak*), de találunk példát arra is, hogy az elsődleges víznév *-i* melléknévképzős

alakja kap vízrajzi köznévi utótagot (pl. *Csurgó* > *Csurgói-patak*). A *Gétye pataka* > *Gétyei-patak* típusú nevek esetében az összetartozást kifejező birtokos személyjel maradt el a vízrajzi köznévről, s az előtaghoz *-i* melléknévképző járult. E képző el is tűnhetett az előtagból: *Kis-Egerszegi-patak* > *Kis-Egerszeg-patak.* Sajátos típust alkotnak azok az elnevezések, amelyeknek névrészcsere folytán a földrajzi köznévi utótagja cserélődik fel: *Kopasz-víz* > *Kopasz-patak.*

TÓTH VALÉRIA munkájában a vizsgált történeti nevek igen tág időhatárok között mozognak: a XIII. század elejétől a XIX. századig találunk adatokat a feldolgozott névkincsben. A legrégebbről adatolható folyóvíznévi korpuszt vizsgálva azonban ugyancsak azt tapasztalhatjuk, hogy egyes nevek akár a mai napig továbbélnek a víznévrendszerben. A „Korai magyar helynévszótár" első kötetének víznevei közül például az Abaúj vármegye déli részén Szántó település határában említett *Aranyos* nevű vizet ma *Aranyos-patak* néven nevezik. Ehhez hasonlóan vízrajzi köznévi utótaggal kiegészült alakban fordul elő napjainkban több Bihar vármegyei folyóvíznév is: *Kutas* > *Kutas-patak, Mohos* > *Mohos-folyás, Ölyvös* > *Ölyvös-ér,* de itt említhetjük meg például a Bereg megyéből adatolható *Mic* > *Mic-patak* víznevet is. A korai ómagyar kori kétrészes víznevek gyakran birtokos személyjeles vízrajzi köznévi utótaggal rendelkeznek. A mai alakokban a legtöbbször funkciótlan birtokos személyjel már nem része a névnek: a korai ómagyar korból adatolható *Bissó pataka* név mai formája így *Bissó-patak.* A *-t* helynévképző formáns redukciójával jöhetett létre a *Medest* elsődleges névformából a mai *Medes* víznév. A *Lüle pataka* > *Besei-patak, Hidas-patak* > *Hideg-patak* nevek esetében pedig az előtag cserélődött fel más névrésszel. Több név azonban változatlan formában él tovább mindmáig: pl. *Kompa, Szartos, Szuha.*

A folyóvíznevek folytonosságát azonban nem csupán az egyes elemei szintjén vizsgálhatjuk meg, hanem a rendszer egészén belül megfigyelhető tipológiai átrendeződésük is figyelmet érdemel.

2. E helyen ezért elsősorban nem az egyes víznevek továbbélésről kívánok szólni, azaz nem egyfajta folyóvíznév változástipológiát fogok bemutatni. A nevek változásának kérdését a továbbiakban sokkal inkább az utóbbi szempontra koncentrálva, a rendszerjellegük felől közelítem meg. A vizek elnevezéseiről azt is szokás állítani, hogy nyelvi felépítésüket tekintve hagyományőrző jellegűek, azaz szemantikai felépítésük és szerkezettípusaik nagyfokú állandóságot mutatnak (vö. HOFFMANN 2009). A továbbiakban ennek az általános vélekedésnek igyekszem utánajárni, mégpedig olyan módon, hogy a víznevek jellemző szerkezeti típusait s az azokban bekövetkező módosulásokat tekintem át kronológiai és területi szempontból. Ezt két-két egymástól időben és térben távol eső folyóvíznévrendszernek az összehasonlításával valósítom meg: a legrégebbről adatolható, azaz az Árpád-kori Baranya és Heves vármegyék névkincsének és a mai Baranya megyei Sásdi járás és a Heves megyei Egri járás magyar víznévi

anyagának összevetésével.[31] Fontosnak tartom azonban kiemelni, hogy elemzésemmel nem az említett területek és korok víznévkincsét kívánom elsősorban feltárni, inkább arra törekszem, hogy az efféle módszerrel végrehajtott vizsgálatok létjogosultságát igazoljam.

3.1. A mai és a régi víznévrendszerek összehasonlításának első lépéseként tekintsük át a két korszak egy- és kétrészes neveinek az arányát!

terület és korszak	egyrészes	kétrészes
Árpád-kori Heves vármegye	38,0% – 17 adat	62,0% – 28 adat
Árpád-kori Baranya vármegye	80,5% – 54 adat	19,5% – 13 adat
mai Egri járás	7,0% – 10 adat	93,0% – 131 adat
mai Sásdi járás	15,5% – 66 adat	84,5% – 363 adat

10. táblázat. *Az egy- és kétrészes folyóvíznevek megoszlása*

Az Árpád-kori Heves és Baranya vármegyék anyagát vizsgálva az egy- és kétrészes nevek arányában jelentős különbséget tapasztalunk. Heves vármegyében a kétrészes nevek vannak jelen nagyobb súllyal: a nevek valamivel több mint háromötöde két tagból áll. Baranya névkincsében ezzel szemben csupán minden ötödik névben fedezhetünk fel két névrészt. E területi eltérés alapján — még akkor is, ha figyelembe vesszük a lejegyzésre kerülő nevek esetlegességét — úgy tűnik, érdemes lenne azt a szakemberek körében elterjedt intuíciót is felülvizsgálni, mely szerint a régiségben az egyrészes nevek a jellemzőbbek, a névszerkezetek terén ugyanis területenként, vidékenként akár jelentős eltérésekkel is találkozhatunk.

Az elemzés szempontjából a vizsgált mai járások névanyagában a kétrészes nevek fölénye még szembetűnőbben megmutatkozik: mindkét területen csupán kis mértékű az egyrészes nevek aránya: 7% az Egri járásban és 15% a Sásdi járásban.

Mindezek alapján a mai víznevekre jellemző kétrészességgel kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy vélhetően a helynévrendszer más névtípusaiban is megjelenő kéttagúság hatására a víznevek körében is a kétrészes nevek váltak általánossá. Ez még az olyan középvizek elnevezéseinek a körében is végbemehetett, mint például az *Eger* > *Eger-patak, Mura* > *Mura vize*.

3.2. Ezután térjünk át az e g y r é s z e s víznevek szerkezeti felépítésének bemutatására! Mind a négy terület névanyagában főnévi alapszóból alakult folyóvíznevekkel találkozhatunk. E szófaji kategórián belül mind a köznevek, mind a tulajdonnevek alkotó módon részt vettek a névalkotásban, azonban eltérő megoszlásban.

[31] A korai ómagyar kori Baranya vármegye anyagát a KMHsz. 1., míg Heves vármegye víznévkincsét a HA. 2. kötetéből állítottam össze; a szinkrón vizsgálat elkészítésekor pedig a BMFN. és a HMFN. adattárakat használtam fel.

	Heves vm.	Baranya vm.	Egri járás	Sásdi járás
puszta köznév	**5,5% – 1**	**17,0% – 9**	**80% – 8**	**82,0% – 54**
vízrajzi köznév	–	9,0% – 5	80% – 8	82,0% – 54
egyéb köznév	5,5% – 1	8,0% – 4	–	–
puszta tulajdonnév	**77,0% – 13**	**46,0% – 25**	**20% – 2**	**4,5% – 3**
jövevény víznév	23,5% – 4	31,5% – 17	20%– 2	1,5% – 1
egyéb helynév	41,5% – 7	11,0% – 6	–	3,0% – 2
személynév	12,0% – 2	3,5% – 2	–	–
képzett fn./mn.	**17,5% – 3**	**26,0% – 14**	–	**13,5% – 9**
kategorizálhatatlan	**–**	**11,0% – 6**	–	–

11. táblázat. *Az egyrészes folyóvíznevekben megjelenő szerkezettípusok*

Formáns nélküli köznévből létrejött víznév csupán egy van a régi Heves vármegyében *(Eger),* Baranyában azonban minden hatodik névben ez a szócsoport szerepel: vízrajzi köznévből alakult az *Ér, Fok, Séd, Maláka* (2), fanévből az *Alma, Gyűrű, Kőrös,* egyéb köznév szerepel a *Kas* víznévben. A közneveknél jóval nagyon arányban képviseltetik magukat a korai ómagyar kori korpuszokban a puszta tulajdonnévből alakult víznevek. Heves vármegyében a helynévből (főként településnévből) metonimikus módon keletkezett nevek szerepelnek legnagyobb számban: *Bene, Szalók,* emellett az átvett nevek aránya emelendő még ki: *Zagyva, Szuha.* Két névben puszta személynévi elem található *(Hasznos, Mirhó).* Hasonló kategóriák jelennek meg a korai ómagyar kori Baranya víznévkincsében is, azonban a jövevénynevek *(Okor, Karasó, Szaporca)* aránya jóval nagyobb. A névanyagokban emellett találkozunk olyan víznevekkel is, melyek helynévképző *(-di, -s, -sd)* hozzáadásával (főként növénynévi) alapszóból alakultak: *Füzegy, Gyöngyös* (Heves vm.), *Almádi, Almás, Egregy, Füzesd, Zabos* (Baranya vm.).

Míg a régi egyrészes nevek szerkezetileg igen színes csoportot alkotnak, a szinkrón névkincsben egyfajta elszegényedést, egyneműsödést tapasztalunk. Mindkét korpuszban az egyrészes puszta vízrajzi köznevek túlsúlya figyelhető meg. Az Egri járásban emellett csupán egy kategória tűnik fel: két név más nyelvből került a magyarba: *Rima, Tarna.* A Sásdi járásban ezzel szemben képzett nevek is nagyobb számban megjelennek: *Kapus.* A képzéssel keletkezett víznevek kapcsán érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy míg a régiségben *-s, -d, -gy, -sd* formánsok játszottak szerepet a névalkotásban, addig a Sásdi járás mai vízneveiben csupán az *-s* képző használatával találkozunk.

3.3. A k é t r é s z e s nevek körében szerkezeti szempontból különbséget kell tennünk a víznévi (Heves vm.: *Kis-Eger,* Baranya vm.: *Nagy-Okor,* Egri járás: *Parádi-Tarna*) és a vízrajzi köznévi utótagú (Heves vm.: *Szartos foka,* Baranya vm.: *Sebes-maláka,* Egri járás: *Kígyós-patak,* Sásdi-járás: *Bikali-árok*) nevek között.

Valamennyi vizsgált területről elmondható, hogy az előbbi csoportba tartozó nevekkel jóval ritkábban találkozunk. Ez az aránybeli eltérés azonban nem nyelvi okokkal magyarázható, hanem a jelenség természetföldrajzi tényezőkkel függ inkább össze, hiszen a víznévi alaptagú nevek többnyire az utótagban megnevezett víz valamely mellékágát, holtágát nevezik meg.

utótag	Heves vm.	Baranya vm.	Egri járás	Sásdi járás
víznév	3,5% – 1	23% – 3	7,5% – 10	–
vízrajzi köznév	96,5% – 27	77% – 10	92,5% – 121	100% – 363
jelöletlen	28,5% – 8	53% – 7	83,0% – 109	99% – 360
jelölt	68,0% – 19	24% – 3	9,5% – 12	1% – 3

12. táblázat. *A kétrészes folyóvíznevek utótag szerint megoszlása*

A folyóvízneveket alkotó vízrajzi köznévi utótagok kapcsán a következőket tapasztaljuk. A vizsgált korpuszok anyagában egyetlen olyan vízrajzi köznévvel találkozunk, amely mind a négy állományban szerepel: ez a *patak.* Az Árpád-kori névkincs Heves vármegyei részében emellett az *aszó, ér* és a *víz,* míg a baranyaiban az *ág, ér, fok, maláka, séd* és a *víz* lexémák fordulnak elő. A mai folyóvíznévkincs létrehozásában ugyancsak viszonylag kevés számú elem vett részt: az északi megyében a *csurgó, folyás* és a *víz,* délen pedig az *árok, csatorna, csőrge* és *gát* köznevek jelennek meg a *patak* mellett.[32]

Sokkal érdekesebb tendenciára figyelhetünk fel, ha a vízrajzi köznévi utótagokat a jelöltség szempontjából vizsgáljuk meg. A két Árpád-kori névanyagban a jelölt, azaz birtokos személyjellel ellátott és a jelöletlen utótagok aránya ellentétes: Hevesben a jelölt *(Köves pataka, Két-Pók ere),* Baranyában a jelöletlen szerkezetek a gyakoribbak *(Sebes-maláka).* E szempontból a mai nevek jóval egységesebb képet mutatnak: jelölt alakokkal alig-alig találkozunk (Egri járás: *Mellér-völgy folyása, Szőke-víz folyása,* Sásdi járás: *Mura vize*). Már itt érdemes azonban felhívni a figyelmet arra, hogy az újkori névanyagban a jelöltség tipikusan az előtagon jelenik meg.

3.4. A kétrészes folyóvíznevek előtagjának bemutatásakor eltekintek attól, hogy külön tárgyaljam a víznévi és a köznévi utótagú neveket.

A nevek előtagjáról területi és kronológiai szempontból is megállapíthatjuk, hogy a változatosság jellemzi őket. Az egyes kategóriák aránya emellett — ahogyan azt az egyrészes nevek tárgyalásakor is tapasztalhattuk — jelentős mértékben módosult is. A régi víznevek előtagjai között a jelöletlen köznévi (*Kőhíd-*

[32] Érdemes megemlíteni, hogy a korai ómagyar korból fennmaradt, Abaúj–Pilis vármegyékből adatolható folyóvíznevekben csupán 12 lexéma fordul elő utótagként, ezzel szemben NEMES MAGDOLNA a mai magyar nyelvre vonatkozó földrajzi köznévi kutatásai során több mint 120 olyan tőszót, összetételt vagy morfológiai változatot gyűjtött össze, mellyel folyóvizeket jelölnek meg (2005). E tekintetben tehát egyfajta gazdagodást figyelhetünk meg. Ez a 120 lexéma azonban természetesen sem funkcionálisan, sem területileg nem alkot egységes csoportot.

Kőrös, Baranya vm.; *Rák-patak,* Heves vm.), tulajdonnévi, különösképpen víznévi lexémákkal találkozunk (*Karasó ága,* Baranya vm.; *Szartos foka,* Heves vm.). Emellett melléknévi természetű szó is szerepelhet első névrészként: ez lehet *-s* formánssal képzett főnév (*Rekettyés-maláka,* Baranya vm.; *Solymos pataka,* Heves vm.) vagy képzetlen melléknév egyaránt (*Nagy-Okor,* Baranya vm.; *Száraz-aszó,* Heves vm.). Míg Heves vármegyében a puszta tulajdonnévi előtagok a dominánsabbak, addig Baranyában a képzetlen melléknévi előtagok a gyakoribbak.

	Heves vm.	Baranya vm.	Egri járás	Sásdi járás
puszta köznév	**21% – 6**	**7,5% – 1**	**10,5% – 14**	**27,5% – 100**
vízrajzi köznév	7% – 2	7,5% – 1	4,5% – 6	–
egyéb köznév	14% – 4	–	6,0% – 8	27,5% – 100
puszta tn.	**50% – 14**	**23,5% – 3**	**24,5% – 32**	**3% – 7**
víznév	32% – 9	8,0% – 1	4,5% – 6	1% – 2
egyéb helynév	11% – 3	15,5% – 2	17,5% – 23	2% – 5
személynév	7% – 2	–	2,5% – 3	–
képzett főnév	**11% – 3**	**15,5% – 2**	**46,0% – 60**	**59,5% – 219**
képzetlen mn.	**14% – 4**	**46,0% – 6**	**10,5% – 14**	**7% – 26**
kategorizálhatatlan	**4% – 1**	**7,5% – 1**	**8,5% – 11**	**3% – 11**

13. táblázat. *A kétrészes folyóvíznevek előtagjának típusai*

A mai névanyagok esetében megjelennek a formáns nélküli köznévi és tulajdonnévi előtagok, mindkét korpuszban azonban a képzett előtagok túlsúlyát tapasztaljuk: Egri járás: *Major-vőgyi-patak, Rosszkút-réti-patak,* Sásdi járás: *Kóti-árok, József-kúti-árok.* Míg a régiség kétrészes neveinek az előtagja esetében csupán az *-s* használata mondható elterjedtnek, s emellett inkább az utótag jelöltsége a domináns forma; addig a mai névanyagban az *-i* képző kiszorított majdnem minden más helynévképzőt, az előtag jelöltségének köszönhetően pedig az utótag formánssal való ellátottsága szinte teljesen eltűnt. A képzés alapjául szolgáló lexémák szintén eltérőnek mutatkoznak a két korszakban: a régiségben a nem vizet jelölő különféle helynevek mellett igen gyakran növény- és állatnevek vesznek részt a névalkotásban, míg a mai anyag esetében kevés kivételtől eltekintve nem vizet jelölő helynevekkel (település-, völgy- és dűlőnévvel) találkozunk ebben a szerepben.

4. Az összevető vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy területi és kronológiai szempontból is különbségek mutathatók ki a folyóvíznevek rendszerei között. A legszembetűnőbb különbségnek az tűnik, hogy a régiség egy- és kétrészes neveinek az aránya jóval erősebb mértékben tér el egymástól a két korai ómagyar kori korpusz esetében, mint azt a szinkrón névanyagban láthatjuk. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy míg a régebbi korok embereinek a helynévismerete nem haladt túl szűk környezetük határain, addig napjaink embe-

re számos más helynevet is ismer és használ. Ez pedig minden bizonnyal hat a névkincs egységesedésére is.

Ugyancsak fontos eltérés mutatkozik a nevek szerkezettípusainak a megoszlásában: valójában egyfajta egyneműsödés figyelhető meg e tekintetben is. A korai víznevek körében viszonylag színes képet láthatunk ebből a szempontból: az egyrészes nevek között a jövevénynévi, a településnévi és a képzővel ellátott vízneveket emelhetjük ki arányuknál fogva, míg a kétrészes nevek csoportjából a képzetlen melléknévi előtagú és vízrajzi köznévi utótagú nevek domborodnak ki. Ezzel szemben a mai névanyagokban az *-i* képzős helynévi előtagú és vízrajzi köznévi utótagú nevek alkotják a jellemző szerkezettípust. (Ezek mögött a lexikális-morfológiai modellek változása mögött természetesen a szemantikai szerkezettípusok elmozdulása is megfigyelhető.)

Ebből adódóan úgy gondolom, hogy érdemes az egyes víznévrendszerek kronológiai és területi alapú összehasonlítását nagyobb névanyagon is elvégezni, a folyóvíznevek ugyanis e tekintetben szembetűnő változékonyságot mutat(hat)nak. Ilyenfajta kutatások esetleg döntőek lehetnek az esetleges névjárások kérdésének az eldöntésében is.

A pontosabb kép megrajzolása érdekében azonban még egy megjegyzést fűznünk kell a víznevek változékonyságának a kérdéséhez. A folyóvíznevek szerkezettípusainak a változását taglalva célszerű különbséget tenni a folyóvíznevek különböző típusai között: a folyóvizek földrajzi jellegét figyelembe véve és szocioonomasztikai megfontolásokat is szem előtt tartva — mint korábban már láthattuk — nagy-, közép-, kis- és mikrovizekről, illetve ezek elnevezéseiről beszélhetünk. E víz(név)tipológiát alkalmazva a folyóvíznevek állandóságának tételéről intuitíve azt mondhatjuk, hogy a nagy- és középvizek nevei nyelvi felépítésüket tekintve általában nem változnak. Gondoljunk például a *Duna, Tisza, Dráva, Száva, Berettyó, Körös* stb. nevekre. Ezek évszázadok (sőt némelyek akár egy évezrednél is hosszabb idő) óta ugyanabban a formában vannak jelen a magyar helynévrendszerben. A kis- és a mikrovizek elnevezései azonban jóval változékonyabbak lehetnek, ami minden bizonnyal a nevek kisebb használati hatókörével magyarázható. Ennek a megfigyelésnek a további finomítása nagyobb névanyag bevonásával szintén az elvégzendő feladatok közé tartozik.

5. A folyóvíznévből származó helynévfajták

1. A helynévrendszerek természetes vonása az újabb és újabb névalakulatok születése. A magyar helynévrendszer szempontjából újonnan keletkezett helynévnek számítanak egyrészt azok, amelyeket a magyar névhasználók egy másik nyelv névrendszeréből egy adott időmetszetben kölcsönöznek. Ezt a jelenséget — legalábbis elvi szinten — jól tetten érhetjük például a honfoglalást követően: őseink ugyanis nem lakatlan területen telepedtek le, nem egyfajta etnikai és nyelvi vákuumhelyzetben szállták meg a régiót, hanem az itt élő népcsoportokkal (főként szlávokkal, de például germán, törökségi népekkel is) kapcsolatba lépve alakították ki Kárpát-medencei létmódjukat. Ezt helyneveink — különösképpen vízneveink — jól tükrözik, hiszen nagyobb folyóink nevei szinte kivétel nélkül jövevényelemek. A víznevek ráadásul kitűnően szemléltetik azt is, hogy ez a folyamat a névadás régóta létező formája, hiszen a magyarba főleg szláv közvetítéssel eljutott folyóvíznevek egy részének ősi, indoeurópai gyökerei vannak (pl. *Dráva, Duna, Maros, Száva, Tisza*), azaz a víznév az átadó szláv névhasználó közösségre ugyanúgy hagyományozódott, mint ahogyan később tőlük ránk.

A nyelvek közti érintkezésből adódó külső névalkotás mellett természetesen egy adott nyelvi rendszer saját, belső elemeinek a felhasználásával is keletkezhetnek minden korban új helynevek. A belső keletkezésű nevek körében pedig különbséget kell tennünk a nyelv közszavaiból, illetve a helynévrendszer már meglévő tulajdonnévi értékű egyedeiből, valamint ezek kombinációiból keletkezett névstruktúrák között. Noha vizsgálatunk szempontjából lényeges elkülöníteni ezeket a csoportokat — mivel ezen a helyen csupán a vízneveknek az új, nem vizet jelölő helynevek létrehozásában betöltött szerepéről kívánok szólni —, fontos megemlítenünk azt is, hogy a már létező helynévrendszer mindhárom kategória esetében alapjaiban határozza meg a születendő elnevezések jellegét, egy-egy új névalak létrejötte ugyanis mindig az adott névrendszert jellemző névmodellekhez igazodva történik.

TÓTH VALÉRIA önálló tanulmányban tárja fel a már meglévő helynevek újbóli felhasználásának lehetséges módjait (1999b). Az általa felvázolt tipológia szerint az újonnan létrejövő helynév állhat egyetlen, a hely sajátosságát kifejező névrészből (S: *Komlós* víznév → *Komlós* 'a Komlós nevű patak mellett lévő település' településnév); kétrészes nevek esetében e mellett a névrész mellett szerepelhet egyrészt a hely fajtáját jelölő köznévi elem (S+F: *Bocsárd* településnév → *Bocsárd pataka* 'Bocsárdon eredő vagy rajta folyó patak' víznév), másrészt egy már létező helynév kiegészülhet a hely sajátosságát kifejező előtaggal (S+M: *Ida* víznév → *Holt-Ida* 'az Ida holtága' víznév). Az új helynév létrejöttének további lehetséges módja az, amikor a már meglévő helynév földrajzi köz-

névi utótaggal egészül ki (M+F: *Rakaca* víznév → *Rakaca pataka* víznév ugyanannak a folyóvíznek a megjelölése), és végül — főként a településnevek körében — találkozhatunk olyan alakulatokkal is, amelyek két létező helynév összekapcsolódásával keletkeztek (M+M: *Szurdok* településnév + *Bénye* településnév → *Szurdokbénye* településnév).

2. Vízneveink a kezdetektől napjainkig élénken részt vesznek az új helynevek létrehozásában. BÍRÓ FERENC a mai Körösladány helynévkincsében vizsgálta a víznevek helynévalkotó szerepét (1999): a területen adatolható 228 víznév közül 134 hozott létre újabb helynevet (összesen 578-at). KOCÁN BÉLA az ómagyar és a középmagyar kori Ugocsa vármegye helynévrendszerében elemezte ugyanezt a jelenséget. Az ómagyar korra vonatkoztatva azt tapasztalhatjuk, hogy a vármegye másodlagos neveinek 53%-a víznévből jött létre, a középmagyar korra ez az arány csökkent valamelyest (41%), de még így is ez a helynévfajta vett részt a legtermékenyebb módon a helynévalkotásban (2008a, 2008b).

Ezt a korai aktivitást egyesek azzal magyarázzák, hogy a folyóvizek már a korai magyarság életében is nagy fontossággal bírtak, hiszen „a steppén, ahol a 9. századi magyarság élt, a folyók szolgáltak biztos tájékozódási pontként" (KRISTÓ 2003: 16). Ez a szemlélet a névadásnak azt a felfogását tükrözi, mely szerint a helynevek keletkezése mögött egyrészt a tájékozódás, másrészt a megkülönböztetés igénye húzódik meg (vö. például LŐRINCZE 1947). Újabban azonban kutatóink inkább a mindennapi szituációkban jelentkező névszükségletre utalnak úgy, mint ami a helynevek keletkezésének legfőbb oka lehetett (KIVINIEMI 1978: 73, 77, idézi HOFFMANN 2007b: 97). Ezt a két felfogást mindamellett — úgy vélem — nem kell egymástól élesen elkülönítve kezelnünk, hiszen mindkettőnek megvan egyidejűleg a realitása, mivel ugyanannak a valósághelyzetnek más-más elemeit emelik ki.

3. Dolgozatom korábbi fejezeteiben elsősorban a korai ómagyar kori folyóvíznévkincs átfogó, részletező elemzését végeztem el. A folyóvíznevek más helynevekbe való bekerülésének a bemutatásához ugyanakkor célszerűnek láttam a kronológiai határokat a korai ómagyar kori névkorpuszon túlmenve kitágítani, s a jelenség minél alaposabb feldolgozásához ezért a FNESz. és részben két mai megye névállományából leszűrhető tapasztalatokat is felhasználtam. Eljárásomat az is igazolja, hogy ily módon több olyan lényeges összefüggésre is rámutathattam, aminek felszínre kerüléséhez a korai ómagyar kori névkincs önmagában nem lett volna elegendő.

Ezen a helyen természetesen nem szólok azokról az újonnan létrejövő, már létező vízneveket felhasználó nevekről, melyek folyóvizeket jelölnek meg — ezeket ugyanis az előző fejezetek megfelelő részében már bemutattam —, itt pusztán azokat a helyneveket vizsgálom, amelyek a folyóvizektől különböző helyfajtákat neveznek meg.

Az új helynevekben megjelenő víznevek minden esetben sajátosságot kifejező funkcióban szerepelnek, s a denotátumnak a megnevezett folyóvízzel való lokális kapcsolatára utalnak. Ezek a víznévi előzményre visszavezethető helynevek szerkezetüket tekintve S, S+F és S+M struktúrával jellemezhetők. Az ómagyar kori névanyag tanúságtétele szerint az újonnan megnevezett objektumok nagyon sokfélék lehetnek: előfordulnak közöttük például települések, tájak, várak, illetve forrás- vagy torkolatvidékek nevei, erdő-, völgy- és tónevek is, és a sort tovább is folytathatnánk. Tulajdonképpen bármilyen hely nevében előfordulhat folyóvíznév, e tekintetben ugyanis elméletileg semmilyen megszorítást nem tudunk tenni. Legfeljebb az egyes típusok gyakoriságában lehetnek különbségek aszerint, hogy mely helyfajtáknak van a vizekkel közvetlenebb, természetesebb kapcsolata, és melyek függenek össze velük csupán áttételesen.

5.1. Folyóvíznevekből keletkezett településnevek

A víznevekből származtatható helynevek legnépesebb csoportját a településnevek elnevezései alkotják. A folyóvíznévi előzményű településnevek strukturális felépítésüket tekintve igen színes csoportot alkotnak. A településre átvonódhatott egyrészt a mellette, körülötte folyó víznek a neve mindenféle formáns hozzáadása nélkül, metonimikus névátvitellel (*Sáros-patak* víz → *Sárospatak* település), járulhatott továbbá a víznévhez helynévképző formáns (*Erecs* víz → *Ercsi* település), összekapcsolódhatott fajtajelölő földrajzi köznévi utótaggal (*Szamos* víz → *Szamosfalva* település), és járulhatott végül előtagként is már létező településnevekhez (*Bogdány* település → *Dunabogdány* település).

1. BENKŐ LORÁND, aki talán a legtöbbet foglalkozott a település- és víznevek keletkezéstörténeti viszonyát érintő kérdésekkel, úgy véli, hogy „nagyobb vizek esetében — szinte névtani univerzáléként — a vizek az elsődleges névadók: a mellettük fekvő helységek […] a folyóktól kapják nevüket” (1998b: 136). Ezzel az axiómával azonban óvatosan kell bánnunk, hiszen BENKŐ is kiemeli, hogy ez elsősorban a nagyobb vizeket érinti, a közép- és kisebb vizek elnevezéseinek az esetében a névadás fordított irányú (településnév → víznév) képletet is mutathat.

A metonimikusan keletkezett településnevek kérdését újabban BÍRÓ FERENC tanulmányozta (2005).[33] A FNESz. adatbázisából származó 906 víznévi eredetű metonimikus településnevet bemutató írása alapján elmondhatjuk, hogy 1) a „Földrajzi nevek etimológiai szótárá”-ban a nevek 7,55%-a tartozik ebbe a típusba; 2) a másodlagosan felhasznált víznevek 64%-a folyóvíznév volt; 3) a történelmi Magyarország keleti régióiban gyakoribbnak tűnnek a víznévből alakult településnevek, ezt a tényt azonban az egyes területek természetföldrajzi jellemzői is befolyásolják; 4) az elemzett nevek több mint fele (55,62%) a korai

[33] A VI. Magyar Névtudományi Konferencián elhangzott előadásában, illetve az ennek nyomán készült tanulmányában ugyancsak e témakört járta körül BÍRÓ FERENC (2008).

ómagyar korban keletkezett. A témakörben végzett elemzés eredményeit BÍRÓ így összegzi: „Mind a funkció fontossága, mind az információtartalom gazdagsága miatt — általában is, és a metonimikus névalkotáson, valamint az azok következményeként kialakuló poliszemantikus névkapcsolatokon belül is — ez az alkategória a magyar településnevek fontos részrendszerének számít" (2005: 178).

BENKŐ LORÁND, aki több alkalommal is foglalkozott a *Kézd* név etimológiájával, azt állapította meg, hogy: „a *Kézd* helység az azonos nevű víz *(Kézdi patak)* mellett fekszik, s ilyen esetekben […] rendszerint a víznév szokott az elsődleges lenni, az *-i* képzős »fordított irányú« névtani helyzet csak látszólagos" (1992: 149). BENKŐvel vitatkozik HEGEDŰS ATTILA, aki úgy véli, hogy az *-i* képzős nevek inkább a 'honnan jön a víz' szemantikai tartalommal bírnak, mintsem a BENKŐ által felvázolt víznév → helységnév → *-i* melléknévképzős kétrészes víznév folyamattal lennének leírhatók. Tanulmányának eredményeit két pontban összegzi: 1) a népi névadásban az *-i* képzős folyóvíznév ritkán jelenik meg, szemben a hivatalos névadásban betöltött jelentős szerepével; illetve 2) a településnév *-i* képzős származékával alkotott hivatalos néven a vizet azon a helyen kívül, amelyről megnevezését kapta, sehol sem említik a népi névhasználatban (HEGEDŰS 1993: 143).

2. Korai írásaiban BENKŐ LORÁND számos fogódzót ad a névkutatónak a problematikus névadási folyamatok irányának a meghatározásához. Véleménye szerint minden bizonnyal víznév → településnév fejlődésre gyanakodhatunk abban az esetben, ha a víznév eredetibb voltát jelentésbeli érvek támogatják, illetve ha a vizet a névadó településen felül is a helységről vett névvel illetik, emellett akkor is, ha a névben a *patak, víz, ér* vagy a *fő, tő* szók megmaradtak, s végül ha a víznévvel kapcsolatban bőséges analógiát tudunk felmutatni (BENKŐ 1948: 98, vö. még 1947b).

2.1. Az azonos alakú víz- és településnevek esetében gyakran a név szemantikai tartalma tehát az, ami segítségünkre lehet a változási irány felderítésekor. Minden bizonnyal metonimikus úton, azaz a puszta víznévből, mindenféle nyelvi elem hozzáadása nélkül keletkezett településneveknek tekinthetjük az eredetileg a folyómeder méretére utaló *Keskeny* (1327: *Kesekun*),[34] a vízparti növényzetet kifejező *Alma* (1211/1252: *Alma*), *Almás* (1234 k./XV.: *Almas*), *Füves* (1234/1550: *Fiues*), *Füzes*[35] (1315: *Fyzess*), *Gyűrű* (1287/1468: *Gyrew*), *Haran-*

[34] Amennyiben a fejezetben közölt betűhív alakok mellett nem tüntetem fel a forrást, abban az esetben az adatok a KMHsz.-ból származnak. A „Földrajzi nevek etimológiai szótárá"-ból gyűjtött nevek forrását minden esetben jelzem.

[35] A fanevek gyakran erdők elnevezéseként is szolgáltak, így azzal a lehetőséggel is számolnunk kell, hogy a víz és a település az erdővel való lokális érintkezése alapján egy időben kapta a nevét.

god (1333–4/PR.: *Harangud*), *Komlós* (1270/1272: *Kumlovs*), *Kórógy* (1323: *Chorog*), *Kőrös* (1319: *Keurus*), *Ostoros* (1330/1771: *Ostoros*) neveket. A *Hodos* (1326: *Hudus*) másodlagos településnév esetében a víz melletti állatvilág, a *Szekcső* ([1200 k.]/896 u.-ra: *Zecuseu*) névben pedig a víz mozgása szolgáltatta az eredeti víznévnek a motivációt. [36]

Külön érdemes szólnunk azokról a víz- és településnevekről, amelyek közül az elsődleges név valamely más nyelv helynévrendszeréből került át a magyarba. E nevek esetében szintén segítségünkre lehet a név eredeti, az átadó nyelvben meglévő funkcionális-szemantikai szerkezete. A *Vadna* név esetében például a tövében rejlő szl. *voda* 'víz' lexéma alapján a víznevet tarthatjuk az elsődleges helynévnek. Ezt azonban csupán a szláv helynévrendszeren belül jelenthetjük ki bizonyossággal. A névkölcsönzéshez szükséges kétnyelvűség feltételezésével együtt sem tudhatjuk, hogy a magyar helynévrendszerbe a víznév került-e be először, majd erről vette nevét a település, vagy pedig már az átadó nyelvben is víznév → településnév változás történt, ebben az esetben azonban a víznév és a településnév együtt kerülhetett át a magyar helynévrendszerbe. Hasonló kölcsönösös viszonyt tételezhetünk fel a *Béla* (1228: *Bela*), *Beszterce* (1332–6/PR.: *Bystricia*), *Bezence* (1326: *Bezenche*), *Csarnavoda* (1299/1435: *Charnawoda*), *Gadna* (1320: *Ganna*), *Ida* (1275: *Ida*), *Kolbása* ([XIII. vége]: *Kulkasa [ɔ: Kulbasa]*), *Kurca* (1193–96/1216: *Curta [ɔ: Curca]*), *Lászó* (1298>1381: *Lazow*), *Lekence* ([1285]>1356: *Lekenche*), *Ludna* (1267>1353: *Lubna*), *Miszla* (1230: *Misloa*), *Okor* (1257: *Okur*), *Ósva* ([1272–90]: *Ilswa*), *Rakaca* (1273> 1435: *Rakocha*), *Revisnye* (1272: *Riuisne*), *Revistye* (1228: *Ryvchka*), *Rohozsnica* (1283: *Rohosnicha*), *Szaporca* ([1177]/1500 k.: *Supincza [ɔ: Supurcza]*), *Szernye* (1270/1272/1476: *Zyrnua*), *Tapolca* (1219/1550: *Taplucia*), *Tartlau* (1240: *Tartillen ~ Tartilleri*), *Varbó* (1303/1352//1450: *Warbo*), *Zsikva* (1075/ +1124/+1217: *Sikua*) nevek kapcsán is. (A víznevek etimológiájához lásd a keletkezéstörténeti elemzés megfelelő részeit.)

Sajátos alakulat az *Aszúbeszterce* (1332–6/PR.: *Amda Bystricia ~ Anda Bystricia,* 1453/1456: *Azyw-Bestricie*) településnév, mely S+M szerkezetű víznévből keletkezett, s vélhetően a Beszterce valamely kiszáradó ágáról kaphatta a nevét.

---

[36] Metonimikus úton is keletkezhettek az eredetileg víznévi előtagú és *köz (Sárköz, Vízköz), mellék (Almamellék, Gyöngyösmellék, Sármellék)* és *szeg (Körösszeg, Nyitraszeg)* utótaggal rendelkező településnevek is. A három említett névszerkezettel tipikusan a tájnevek körében találkozhatunk (lásd ehhez a 4.2. fejezetet), e nevek keletkezésekor tehát (mikro)tájnév → településnév változással is számolhatunk esetleg. Közvetlen alakulásukat sem zárhatjuk ki azonban. A hasonló struktúrájú *Vágpart* nevű település az országos helységnévrendezéskor kapta ezt az elnevezést, nyilvánvalóan a fenti névszerkezeti típusoktól nem függetlenül.

2.2. A vízrajzi köznevet tartalmazó településnevekben még egyértelműbb módon nyilvánul meg a víznevekhez viszonyított másodlagos jellegük. Ennek folytán egyértelmű például, hogy az *Aszúág* (1217/1350/1367: *Ozyuagh*), *Kölesér* (1138/329: *Kuleser*), illetve *Ér* (1214/1550: *Her*), *Sár* (1313>1350: *Saar*) stb. nevű települések a mellettük vagy közelükben folyó vízről kapták a nevüket. Néhány név esetében az eredeti víznév szerkezete mára elhomályosult. Így például a laikus névhasználó számára ma már nem fedezhető fel a R. *jó* 'folyó' vízrajzi köznév a *Berettyó* (1213/1550: *Beruchyo*), *Hájó* (1249: *Hewyo*) nevekben, de az *aszó* 'kiszáradt folyómeder, völgy' sem azonosítható például a *Szikszó* (1307>1398: *Zykzow*) településnévben. Ezek településnévi előfordulása is nyilvánvalóan másodlagos névalkotás eredménye.

2.3. BENKŐ LORÁND a *fő* 'forrás, kezdet' és a *tő* 'torkolat' utótagú településnevek esetében is azok víznévi előzményét valószínűsíti, bár ezek keletkezési körülménye nem minden esetben egyértelmű.

A nevükben *fő* köznevet tartalmazó települések jelentős része valamely folyó, patak, víz kezdeténél jött létre[37], s így a térbeli érintkezés miatt kaphatta a település a forrásra, forrásvidékre[38] utaló nevet: *Gyűrűfő* (1332–5/PR.: *Korofiev,* 1492: *Gywrewfew*), *Körösfő* (1276: *Crysfev*), *Sárfő* (127[8]: *Sarfeu*), *Sédfő* (1330: *Sedfeu*). Ugyanezt a *tő* utótagú nevekre vonatkoztatva is elmondhatjuk: vagyis az *Almatöve* (+1183/1326/1363: *Almatui*), *Bátató ~ Bátatöve* (1346: *Bathathew,* +1015/+1158//1403/PR.: *Batatue*), *Hejőtő* (1292: *Heyeuteu*), *S(z)elypestő* (1319: *Zelpestu*) települések a vizek torkolatvidékénél helyezkednek el.

A nevek keletkezésének módja ugyanakkor egyik névszerkezet esetében sem egyértelmű. A *Körösfő* kapcsán például az lenne a leginkább kézenfekvő megoldás — s a szakirodalom jó része valójában ezt a felfogást is tükrözi —, ha egy *Körös* 'víz' → **Körös-fő* 'a Körös forrása, forrásvidéke' → *Körösfő* 'a Körös forrásánál létesült település' többlépcsős változási sémával számolhatnánk, a középső, tehát magára a forrásra, forrásvidékre utaló név azonban a hasonló típusú nevek esetében szinte soha nem adatolható. Így lehetségesnek kell tartanunk azt, hogy nem forrásnév → településnév metonímiával alakultak e nevek, hanem egy egyszerű helymegjelölő szerkezet vált tulajdonnévvé: *Körös-fő* 'a

[37] A *fő* földrajzi köznévvel találkozhatunk továbbá hegyneveink körében, de tó- vagy völgynévvel összekapcsolódó alakulatokban is felfedezhetjük e lexémát helynévrendszerünkben.

[38] Érdemes utalni rá, hogy az itt említett *fő* és *tő* földrajzi köznevekkel alakult nevek az oklevelekben leggyakrabban vagy *locus* 'hely' minősítéssel állnak, vagy bármiféle fajtajelölő szó hozzáadása nélkül szerepelnek az iratokban. Arra azonban, hogy ezek a víz forrását jelölték volna meg mint a településnévvel azonos alakú tulajdonnevek, nemigen találunk utalást. A *fő* és *tő* utótagú helyeknek a forráshoz/torkolathoz viszonyított eltérő térbeli pozícióját talán azzal magyarázhatjuk, hogy a *fő* és a *tő* köznevek nem a vizek forrására, illetve torkolatára, hanem a megnevezett folyóvíz felső vagy alsó folyására (is) utalnak.

Körösnek a kezdete' → *Körösfő* 'település'.[39] Emellett azonban meg kell említenünk azt is, hogy okleveleink szövegeiben találkozunk olyan körülírásokkal is, melyek esetleg ennek az ellenkezőjét bizonyítják. Az Eperjestől északkeletre fekvő *Nádfő* nevű település esetében egy 1429/1510-es adat tanúsíthatja, hogy a településnek is nevet adó *Nádfő* elsődlegesen a patak forrásának az elnevezésére szolgált: fontem fluentem wlgo *Nadfew* appelatum (vö. FNESz.).

Ez a tény esetleg arra enged következtetni, hogy nem minden *fő* és *tő* utótagú településnév keletkezett ugyanazon a módon. A típus bázisát minden bizonnyal a metonimikus forrásnév/torkolatnév → településnév keletkezési móddal jellemezhető nevek alkotják, s más, szintén forrás- vagy torkolatvidéken fekvő települések analogikus úton, tehát a forrásnév valós használata nélkül kaphatták nevüket. Mindezt az is alátámaszthatja, hogy míg egyes helységek a szigorú értelemben vett forrás- vagy torkolatvidéken helyezkednek el (ilyen például *Körösfő* és *Tapolcafő*), addig más, ilyen névszerkezettel leírható települések attól távolabb létesültek. A *Szuhafő* nevű település például a Szuha forrásától 4-5 kilométerre fekszik, *Jósvafő* település pedig 5-6 kilométerre található a Jósva forrásától. TÓTH VALÉRIA a jelenség vizsgálatakor arra a következtetésre jutott, hogy a *fő* településnév-formánssá vált, s az analogikus úton létrejött nevekben a lexéma immár 'egy adott vízfolyás mellett (többnyire annak a forrásánál) lévő település' jelentéssel bír (2008: 182–3).

A mai településnévrendszert szemlélve fontos megjegyeznünk azt is, hogy bizonyos esetekben nem természetes névalakulatokkal állunk szemben, hanem a XIX–XX. század fordulóján lezajlott országos helységnévrendezés eredményeként létrejött helynevekkel. E gyökeres névváltoztatások részben úgy keletkeztek, hogy az új név a település fekvésére utal, hiszen a helyviszonyítást kifejező nevek alkalmasak a pontos lokalizálásra (vö. MEZŐ 1982: 204–5). Így váltotta fel például a *Telgárt* nevet a *Garamfő,* illetve a *Hernádfő* a *Vikárdi*-t. A *Répcefő* esetében a XIX. század közepén történt meg a *Schwendgraben* név helyett a korábbi név visszaállítása. A *Gyöngyösfő* pedig a német *Günseck* név tudatos magyarosításával keletkezett. (Vö. FNESz., még több adattal lásd MEZŐ 1982: 205.)

2.4. Ha egy folyó mentén több, a víznévvel megegyező nevet viselő település fekszik, ugyancsak a víznév → településnév fejlődési irányt valószínűsíthetjük. E jelenségre példaként a korai ómagyar korból az Abaúj vármegyei *Ida* nevű településeket említhetjük meg. A két település a bizonytalan eredetű *Ida* vízről kapta a nevét, majd a településnévi (s így a víz- és településnévi) homonímia megszüntetésére a helységnevek a *nagy,* illetve a *kis* megkülönböztető elemek-

[39] Az Árpád-kori Borsod vármegye településneveit feldolgozó munkájában PÓCZOS RITA a *Selypestő* településnév kapcsán ugyancsak a mikronévi áttételen keresztül való keletkezését valószínűsíti e névnek (2001), s ugyanígy jár el RÁCZ ANITA a *Sárfő* név kapcsán (2007).

kel egészültek ki, létrehozva ezáltal a *Nagyida* ([1330 k.]: *Noghyda*) és a *Kisida* (1331>1358: *Kyus-Ida*) elnevezéseket.

2.5. A vizek mérete szintén azok közé a kritériumok közé tartozik, amelyeket az azonos alakú víz- és településnevek keletkezéstörténeti irányának a meghatározásában eredményesen fölhasználhatunk: a nagyobb vizek elnevezései ugyanis köztudottan jóval korábban keletkeztek, mint a mellettük létrejövő helységek nevei. Itt említhetjük meg kivételes példaként az indoeurópai eredetű *Arrabo* 'Rába' víznevet, mely a mellette létesült, ma *Győr* nevet viselő helynek kölcsönözte a római kori *Arrabona* nevét, amely egy indoeurópai **ēreb(h)-, *ōrob(h)-* 'sötétvöröses, barnás' lexémából származik, azaz víznévi etimonként lehet jellemezni (vö. FNESz.).

Érdemes azonban megjegyezni, hogy a víz nagyságát mint kritériumot csak igen nagy óvatossággal célszerű figyelembe vennünk. Egyrészt azért, mert a víz méretének a megítélése meglehetősen relatív. Másrészt mert a legnagyobb folyóinkról köztudottan nem neveztek el településeket: nincs például **Duna, *Tisza, *Száva* nevű helységünk. (Ezek a víznevek ugyanakkor számos névben megjelennek előtagként; vö. a 4.2. pontban írottakkal.)

3. Helynévrendszerünk korai történetében jelentős szerepet játszott a névképzés; az ómagyar kori folyóvíznévre visszavezethető településnevek között azonban igen ritkán találkozunk ezzel az alakulásmóddal, ami nyilvánvalóan az efféle névalkotási mód (ti. a víznévből képzővel való településnév-adás) periférikus szerepét jelzi.

Az *-i* képzővel alakultak ugyanakkor a *Bori* (+1135/+1262/1566: *Bory* < *Bor*) és *Ercsi* (+1207–8/14. sz: *Erchy* < *Erecs*) nevek; a *-d* helynévképző teremtette meg az elsődleges víznévből a *Kabold* (1278: *Kobulth* < *Kobula*), *Selegd* (1410: *Selegd* < *Seleg*) településneveket (vö. FNESz.). Az itt bemutatott névalakulási móddal ellentétes irányú változást (vagyis egyfajta redukciós folyamatot) figyelhetünk meg a *Sereden* településnév kapcsán. A hely a Kraszna jobb oldali mellékvize, a szláv eredetű *Seredenke* nevű víz mellett fekszik, s róla kapta a nevét (1323: *Sereden* < *Seredenke*). A *Sereden* alak a víznévből úgy jött létre, hogy a névhasználók a *-ke* elemet elhagyták.

4. A folyóvíznévi eredetű kétrészes településnevek két csoportra bonthatók: egy részükben a település lokális elhelyezkedésére utaló víznév fajtajelölő földrajzi köznévi utótaggal kapcsolódott össze (S+F), a másik strukturális típusban pedig a folyóvíz neve egy már létező településnévhez megkülönböztető előtagként járulva S+M struktúrájú neveket hozott létre.

4.1. Az első típusra csupán néhány példát említhetünk, s jobbára azokat is a korai ómagyar kor időhatárain túlról. A *falu ~ falva* 'kisebb emberi település' utótag kapcsolódik a kétrészes víznévhez a mai *Bréb* nevű település korábbi *Hódpatakfalva* (1360: *Hatpatokfalua* < *Hódpatak*) nevében. Ez a struktúra jel-

lemzi továbbá a *Lajtafalu* (1696: *Laitafalu* < *Lajta*), *Sárosfalu* (1397: *Zarusfalua* < *Sáros*), *Szamosfalva* (1345: *Samusfalua* < *Szamos*) elnevezéseket is. Az azonban, hogy a XX. század folyamán a hivatalos névadás is alkalmazta ezt a névmodellt, talán azt bizonyítja, hogy a természetes nevek körében is elterjedtebb névalkotási mód lehetett. Többszöri változtatások után szintén víznév + *falu* szerkezetű *Gyöngyösfalu* nevet kapott az 1934-ben *Ludad* és *Seregélyháza,* illetve később *Pöse* egyesítéséből létrejött Vas megyei helység (vö. FNESz., lásd még MEZŐ 1982: 279, 1999: 132). Egy 1954-ben kialakított új község *Dunafalva* neve pedig ugyancsak mesterséges úton, bizonyára az itt említett nevek mintájára keletkezett (vö. FNESz., MEZŐ 1999: 100).

A Szamos melletti fekvésre utal a *Szamostelke* (1329: *Zamostheleke* < *Szamos*) településnév víznévi meghatározó tagja, amely ebben az esetben a *telek* 'földterület, jószág, birtok, faluhely' köznév birtokos személyjeles származékával alkot nevet. A Gödöllőtől északra található *Vácegres* korábban az *Egrestanya* (1907: *Egrestanya* < *Egres*) nevet viselte: az égerfákkal szegélyezett patakra utaló víznévi előtaghoz itt a *tanya* 'határban levő kisebb gazdasági település' utótag kapcsolódott (vö. FNESz.).

4.2. A folyókat, patakokat jelölő elnevezések másodlagosan, azaz megkülönböztető, a hely elhelyezkedésére utaló előtagként is kapcsolódhattak a már korábban létező településnevekhez.

A régiségből az *Almásszentgyörgy* (1350: *Almasscentgurg*) nevet minden bizonnyal e csoportban említhetjük meg.

A folyóvíznévnek a régi településnevekben betöltött szerepét a mai nevek vizsgálata jobban megvilágíthatja. Az *Almáskeresztúr* (1902: *Almáskeresztúr*) helynév esetében a víznévi elemnek az a funkciója, hogy az eredetileg csupán *Keresztúr*-nak (1296: *Keruchur*) nevezett helységet megkülönböztesse a többi ugyanilyen nevű településtől (MEZŐ ANDRÁS a tempolmcímből keletkezett településneveket bemutató írásában 109 *Keresztúr* nevű települést sorol fel, vö. 1996: 113–8). E *Keresztúr* nevek körében — az *Almáskeresztúr* mellett — több olyat találunk, amelynek bővítményi részében szintén víznév található, lásd például a *Bodrogkeresztúr* (1602: *Bodrog-Kereszturt*), *Drávakeresztúr* (1773: *Drava Keresztur*), *Hejőkeresztúr* (1773: *Hejő-Keresztúr*), *Rákoskeresztúr* (1799: *Rákosi Keresztúr*), *Sajókeresztúr* (1576: *Sayo Kerezthur*), *Tiszakeresztúr* (1773: *Tisza-Keresztúr*), *Vágkeresztúr* (1910: *Vágkeresztúr*) stb. neveket (vö. FNESz.).

Ugyanezt a jelenséget megközelíthetjük a víznevek oldaláról is, hiszen — míg a fent említett nevek az azonos településnévi utótag szempontjából alkotnak névcsoportot, addig — bizonyos helynevek esetében a nevek közötti kapcsolatot az teremti meg, hogy a meghatározó tag ugyanannak a folyónak a nevét tartalmazza. Ezt láthatjuk például a Tiszának a Bánságon átfutó egyik mellékfolyójáról elnevezett *Bégaszederjes* (1913: *Bégaszederjes*), *Bégaszentgyörgy* (1873: *Bega-Szentgyörgy*) és *Bégaszentmihály* (1913: *Bégaszentmihály*) településne-

vekben, de számos más példa mellett megemlíthetjük még a Körös mellékvize mellett elhelyezkedő *Berettyócsohaj* (1910: *Berettyócsohaj*), *Berettyódéda* (1903: *Berettyódéda*), *Berettyófarnos* (1911: *Berettyófarnos*), *Berettyókirályi* (1904: *Berettyókirályi*), *Berettyószentmárton* (1799: *Berettyó Szent Márton*), *Berettyószéplak* (1913: *Berettyószéplak*) és *Berettyóújfalu* (1607: *Berettyóújfalu*) stb. helyneveket is (az adatokhoz lásd FNESz.).

Ebben a pozícióban leggyakrabban a legjelentősebb, a leghosszabb vagy az egy régió életében legfontosabb szerepet betöltő, azaz a legnagyobb hatókörrel rendelkező folyók, patakok szerepelnek, hiszen ezeknek a vizeknek van olyan információs értékük, amely a megkülönböztetést és a könnyebb azonosíthatóságot egyszerre szolgálhatja. Településnevek előtagjaként így találkozhatunk — az előfordulások közül csak néhány példát említve — a *Bodrog* (1692: *Bodrog Olaszi,* 1904: *Bodrogszentes,* 1873: *Bodrogszerdahely*), *Bódva* (1905: *Bódvarákó,* 1905: *Bódvaszilas,* 1863: *Bódva-Vendégi*), *Dráva* (1773: *Drava Palkonya,* 1903: *Drávapiski,* 1783–4: *Dráva Szabolts*), *Duna* (1851: *Duna-Almás,* 1885: *Duna-Bogdány,* 1863: *Duna-Szer-dahely*), *Garam* (1863: *Garamlök,* 1907: *Garamrudnó,* 1907: *Garamsálfalva*), *Hejő* (1904: *Hejőkürt,* 1851: *Hejő-Papi,* 1882: *Hejő-Szalonta*), *Hernád* (1773: *Hernád-Bűd,* 1950: *Hernádcéce,* 1907: *Hernádszentistván*), *Ipoly* (1907: *Ipolyhidvég,* 1399: *Ipolykeszi,* 1691: *Ipoli Paszto*), *Kapos* (1851: *Kapos-Füred,* 1865: *Kaposgyarmat,* 1908: *Kaposhomok*), *Körös* (1913: *Körösbökény,* 1564: *Körös-Nadán,* 1907: *Köröstárkány*), *Lajta* (1908: *Lajtakáta,* 1773: *Lajta Pordany,* 1799: *Lajta Sz. Miklós*), *Maros* (1760–2: *Maros-Datos,* 1760–2: *Maros Jára,* 1760–2: *Marus Némethi*), *Nyárád* (1854: *Nyárád Andrásfalva,* 1905: *Nyárádkarácson,* 1687: *Nyárád-Sz(en)t-László*), *Nyitra* (1882: *Nyitra-Ivánka,* 1942: *Nyitrakér,* 1786: *Nitra-Serdahely*), *Rába* (1863: *Rába-Csanak,* 1864: *Rábagyarmat,* 1907: *Rábakethely*), *Sajó* (1799: *Sajó Galgótz,* 1774: *Sajó-Kazai,* 1799: *Sajó Keszi*), *Szamos* (1698: *Szamos Becsÿ,* 1913: *Szamoshesdát,* 1733: *Szamosudvarhely*), *Tápió* (1808: *Tapió-Bicske,* 1783: *Tapju Győrgye,* 1495: *Thapyozenthmarthon*), *Tarna* (1773: *Tarna Eőrs,* 1901: *Tarnaszentmária,* 1900: *Tarnazsadány*), *Vág* (1902: *Vágapáti,* 1863: *Vág-királyfalu,* 1909: *Vágszabolcs*), *Zala* (1792: *Zalabér,* 1898: *Zalacséb,* 1880: *Zala-Istvánd*) stb. víznevekkel (vö. FNESz.).

MEZŐ ANDRÁS a magyar hivatalos helységnévadást elemző munkájában a víznévi előtaggal kiegészített településneveket vizsgálva ugyancsak úgy találta, hogy „egy-egy folyó nevével egyénített helységnevek száma csaknem szabályosan követi a folyók nagyságrendjét: 1. *Tisza,*[40] 2–3. *Maros, Szamos,* 4. *Vág,* 5.

[40] A FNESz. adatállományában is a *Tisza-* előtagú településnevek alkotják a legnépesebb csoportot. Ezen azonban aligha csodálkozhatunk, hiszen a folyó csak a magyarországi szakaszán 579 km távolságot tesz meg.

Garam, 6–8. *Ipoly, Rába, Sajó,* 9–10. *Duna, Körös*" (1982: 222). A *Duna* név jelzőként való használatának a viszonylagos ritkaságát MEZŐ azzal magyarázza, hogy „ezt a víznevet már az öntevékeny névadás során számos község a saját neve elé illesztette, s a törzskönyvbizottság nem akarta aránytalanul növelni a *Duna*-jelzősök számát" (MEZŐ 1982: 222).

Ugyanakkor e típus kapcsán MEZŐ ANDRÁS megjegyzi azt is, hogy „a folyók lineáris kiterjedése miatt nevük csak korlátozott mértékben könnyíti meg a tájékozódást. Ebből a szempontból még alkalmasabbak lennének a kisebb vizek nevei, ezeket azonban a nagyközönség alig ismeri" (MEZŐ 1982: 222–3). Ezek a víznévi előtagok azonban a tájékozódásban és az egyedítésben betöltött szerepüket nem saját környezetükben, hanem nagyobb területi körzetben nyerik el, s ebben a relációban a pontosabb (de szigorúan véve mégis viszonylagos) lokalizáció is megtörténhet. A *Berettyóújfalu, Dunaújfalu* és *Vágújfalu* nevek előtagjai megfelelően identifikálják az egyes helyeket, az egzakt helymeghatározás azonban csupán közepes mértékben valósul meg: a névhasználó ugyanis pusztán a megnevezett folyók mentén tudja elhelyezni a településeket, de nem pontosan — tekintve, hogy az előtagban említett vizek sok kilométeren át folynak. Ehhez azonban azt is hozzátehetjük, hogy a szűkebb környezetben az előtag nélküli *Újfalu* forma is egyértelmű azonosító funkcióval rendelkezik, s emiatt az efféle nevek többnyire hasonló formában használatosak.

MEZŐ felhívja továbbá a figyelmünket arra is, hogy egyes esetekben a víznévi megkülönböztető elem félrevezető is lehet: „Téves lokalizálásra ad módot a Vas megyei helységnevek egyénítésére használt *Gyöngyös-* (lásd *Gyöngyös* város, He), valamint a két *Sajó* nevének (a $Sajó_1$ borsodi és gömöri, a $Sajó_2$ beszterce-naszódi és szolnok-dobokai helységekben)" (1982: 223). Véleményem szerint minden esetben a névhasználó ismeretei, kognitív szempontból a mentális térkép milyensége az, ami segíti a névvel jelölt denotátum helymeghatározását. Aki tudatában van annak, hogy Szombathelyen átfolyik egy *Gyöngyös* nevű folyóvíz, annak nem okoz gondot például a *Gyöngyösfalu* vagy a *Gyöngyöshermán* nevű helyek azonosítása. Akinek viszont hiányzik ez a tudása, annak az előtag nem segít a lokalizálásban, s a szélesebb körben ismert *Gyöngyös* (településnév és nem a víznév) eltéríti a helyes helymeghatározást. Meg kell azonban jegyeznünk azt is, hogy például a *Ciróka* pataknév ismerete nélkül a *Cirókabéla* és a *Cirókahosszúmező* nevek esetében az előtag ugyanígy elveszíti lokalizáló szerepét, noha ez az előtag nem állítható homonim párba más névvel.

Helymeghatározó funkciójukat azok a víznévi előtagok sem töltik be, amelyeket eredetileg kétrészes víznevekből vontak el. Ez a jelenség figyelhető meg a *Fekete-* meghatározó tagot tartalmazó nevekben, hiszen a pontosabb lokális körülményeket nem ismerő névhasználó feltehetően nem tekinti a *fekete* névelemet tulajdonnévi értékűnek, emellett ha sejti is, pusztán a névalak alapján nem döntheti el, hogy a *Fekete-víz* vagy a *Fekete-Körös* víznévvel kell-e számolnia. A

Feketeardó, Feketebalog, Feketenyék nevekben ugyanis a *Fekete-víz* név jelzőjét láthatjuk pusztán a vízrajzi köznévi utótag nélkül, ezzel szemben a *Feketebátor, Feketegyörös, Feketetót* településeken a *Fekete-Körös* halad át, így ezekben a nevekben a víz valamely sajátosságát kifejező nyelvi elem mellől egy tulajdonnévi értékű szó esett ki (vö. MEZŐ 1982: 223).

A hivatalos névadásban a folyóvíznévi előtagok használata az egész magyar helynévrendszerben való azonosítást szolgálta, a helyi közösségek természetes névhasználatába azonban nemigen szivárgott be. Jól ismert példaként említhetjük, hogy *Berettyóújfalu*-t csupán *Újfalu*-nak nevezik, ahogy eredetileg is hívták (1373: *Wyfalu,* KMHsz. 1), s *Dunaújváros* helyett pusztán *Újváros*-t mondanak. Az utóbbinak azonban soha nem létezett ilyen változata: ez a *Sztálinváros* elnevezést felváltó név ugyanis mesterséges úton keletkezett 1961-ben, s az *Újváros* forma vélhetően a természetes keletkezésű, különböző előtagú *Avasújváros* (< 1270/1409: *Wyuarus,* FNESz.), *Balmazújváros* (< 1465: *Wywaras,* FNESz.), *Szaláncújváros* (< 1332–5/PR.: *Vyuaros ~ Vyuarus,* KMHsz. 1.), illetőleg *Újfalu* nevek mintájára született. Ez utóbb említett elnevezéseknek a megkülönböztető szerepű bővítményi rész nélküli formája az eredeti névváltozat, amely helyi szinten ma is használatos.

5.2. Folyóvíznevekből keletkezett tájnevek

Vízneveink már a magyar nyelv önálló életének legkorábbi szakaszában részt vettek a tájnevek létrehozásában, a vándorlásokat követően pedig annak köszönhetően, hogy — mint ahogy erre már korábban utaltam — őseink előszeretettel telepedtek le folyók mentén, illetve azok völgyeiben, a tájnévadás egyik jelentős motivációjává váltak.

1. Az ősmagyar korból fennmaradt *Etelköz* (950 k.: *Ατελκούζου*) nevünket mindenképpen meg kell említenünk akkor, amikor a folyóvíznevek és a tájnevek kapcsolatát vizsgáljuk, hiszen e névalakulatban fedezhetjük fel a későbbi korok tájnévadásának egyik prototípusát, a folyónév + *köz* szerkezetet.[41]

A korai ómagyar névanyagban a tájnévrendszer alapját képező *köz* utótaggal alakult nevekkel szép számban találkozunk. Az elnevezések többnyire jelöletlen birtokos jelzős struktúraként jöttek létre: *Bőköz* (1217/1412: *Belkus*), *Kompa-köz* (1343: *Kumpakuz*), *Körösköz* (+1285/1572: *Kereskvz*); *Szamos-köz* (1284/1368: *Zamuskuz,* FNESz.); a korszakból lásd még továbbá: *Bá(s)zaköz* (1275: *Bazakuz*), *Dráva-Muraköz* (1264: *Draua Muracuz*), *Ormánköz* (1264/1269/1270:

[41] Helynévrendszerünk legrégebbről adatolható magyar elnevezései közül az *Etelköz* és a *Levedia* nevekkel igen sok kutató foglalkozott, ezek közül kiemelendő az MTA által szervezett vitaülés, melyet 1983. április 28-án tartottak. Az ülés anyagát az MNyTK. 172. számaként tették közzé 1985-ben, a kötet GYÖRFFY GYÖRGY, BENKŐ LORÁND, HARMATTA JÁNOS, KIRÁLY PÉTER és LIGETI LAJOS írásait tartalmazza.

Ormankuz), *Rábaköz* (1214/1269: *Rabakuz*), *Temesköz* (1327/1328: *Temeskuz*), *Vágköz* (1239: *Wagkuz*) (vö. JUHÁSZ 1988 megfelelő szócikkeivel), de ritkábban birtokos személyjeles formákkal is találkozunk már a régiségben is: pl. *Két-jó köze* (1246/1348/1408: *Kethyoukyzi*), illetve valamivel későbbről és talán csak a hivatalos írásbeliségben használt szerkezetként: *Tisza-Bodrog köze* (1432: *Thyzabogrogkezy*), *Dráva-Száva köze* (1706: *Dráva-Szávaközi*) (vö. JUHÁSZ 1988).

Az előtagok lexikális jellege szerint a *köz* utótagú vízzel kapcsolatos tájneveknek két típusát különíthetjük el. A viszonyítás alapjául szolgáló vízfolyásra ugyanis utalhat egyrészt közszó (1399: *Wizkuz,* JUHÁSZ 1988) vagy közszavakból álló szintagma (1246/1348/1408: *Kethyoukyzi*), állhat másrészt előtagként egy (1264/1269/1270: *Ormankuz,* 1327/1328: *Temeskuz,* JUHÁSZ 1988), illetve két folyónév *(*1432: *Thyzabogrogkezy,* 1562 e./1562–4: *Tisza Duna között,* JUHÁSZ 1988).

Ahogy a példák is mutatják, a formánssal ellátott *köze* alaptag csak abban az esetben jelenik meg, ha az előtagban mindkét folyóra történik utalás (akár közvetlen, akár közvetett módon). Ennek csupán a későbbről adatolható és mára kihalt *Két-Körös-köz* névalak látszik ellentmondani (1567: *Kettkereoskeoz,* JUHÁSZ 1988), mely a Fekete-Körös és a Fehér-Körös folyók közötti területet nevezte meg. A *két* névelem talán azért válhatott a tájnév részévé, hogy így különböztesse meg azt a *Körösköz* névtől, mely a Sebes-Körös és a Berettyó által közrezárt terület elnevezése.

JUHÁSZ a tájnevek e csoportja kapcsán fontos megállapításra jutott: „úgy látszik, hogy a méretek a tájszemléletre s azon keresztül a névadásra is hatással vannak" (1988: 33). Az *Ormánköz* típusú névalakulatok esetében egy kisebb folyó ömlik egy nagyobba (lásd ehhez még KRISTÓ 2003: 15), míg a *Tisza-Bodrogköz* típusúaknál az összefolyás helyén nincs lényeges méretbeli különbség a vizek között. Fontos azonban e név kapcsán megjegyeznünk, hogy az eredetileg két folyó nevét tartalmazó tájnév az idők folyamán idomult az első csoporthoz, s ma csupán *Bodrogköz* néven említik. Ezt az adalékot figyelembe véve meg kell említenünk KERTÉSZ MANÓ nézetét, mely szerint minden *köz(e)* utótagú név eredetileg kétrészes volt: *Tisza-Bodrogköz* > *Bodrogköz* (1913, 1931). Ugyanezt a felfogást képviseli KRISTÓ GYULA is: „a nevek eredeti állapotuk szerint mindkét folyó nevét tartalmazták, majd az első helyen álló nagyobb folyó neve lekopott, és a második helyen szereplő kisebb vízfolyás alkotott a *-köz* utótaggal együtt tájnevet" (2003: 19). Noha logikai alapon KRISTÓ GYULÁnak igazat adhatunk, a nyelvi adatok azonban nem támogatják megállapítását. A bemutatott nézetektől teljesen eltérően látja a *Tisza-Bodrogköz* típusú nevek helyzetét BENKŐ LORÁND. Véleménye szerint ezek az alakulatok a lejegyző pontosságra való törekvésének az eredményeként keletkezhettek, s így olyan névszerkezeteket hoztak létre, amelyek a valós, élő névhasználatban soha nem léteztek (BENKŐ 1984: 406).

Ezzel szemben azok a nevek, amelyeknek az előtagja a mai napig két nagy folyó nevét tartalmazzák, nagyobb területek elnevezései (így például a *Dráva-Száva köze, Duna-Tisza köze*), s esetükben a két víz gyakran nem is találkozik egymással az elnevezett területen. Ezekben a nevekben az előző két csoporttal ellentétben az utótag birtokos személyjeles alakban fordul elő.

2. Folyóvíznevekből ugyancsak szép számmal alakultak tájnevek a *mellék(e), vidék(e)* és a *mente* utótagokkal. Érdemes ezen a helyen felidéznünk JUHÁSZ DEZSŐ véleményét, mely szerint már az ősmagyar korban is létezhetett a víznév + *mellék(e)* névadási minta (1988: 13).

A régiségből említhetjük a pusztán településnévként adatolható *Vízmellékiszentgyörgy* (1339: *Vizmelleky Zenthgyurgh*) alakulat előtagját *(Vízmellék),* JUHÁSZ DEZSŐ e helynevet tájnévként is rekonstruálhatónak tartja (1988: 106). Az *Alma[mellék]* (1275: v. OOSS. de *iuxta Alma,* 1492: *Almamellek*)[42] név esetében azt kell megemlítenünk, hogy a víz melletti település és tájegység is ugyanazt a nevet viseli. Az 1286-os datálású *Jalochmelléke* név ugyancsak ebbe a csoportba sorolható (vö. FNESz.).

A *mellék, vidék, mente* utótagú elnevezések által jelölt tájegységek minden esetben az előtagban megnevezett folyóvíz környékén fekszenek. Azt, hogy ez a három nyelvi elem ugyanazt a szemantikai tartalmat fejezi ki, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy bizonyos nevek utótagjaként váltakozást mutatnak. A *Kis- és Nagy-Homoród* mellett elhelyezkedő terület neveként találkozhatunk egyrészt a *Homoród melléke* (1657: *Homorod melyéke*), másrészt a *Homoród mente* (1876: *Homoród mente*), harmadrészt a *Homoród vidéke* (1876: *Homoród vidéke*) tájnévváltozatokkal (lásd továbbá a *Galga mente ~ Galgavidék, Garam vidéke ~ Garam mente* névpárokat, vö. JUHÁSZ 1988).

JUHÁSZ DEZSŐ tájnévszótárát tanulmányozva a *mente* utótagú tájnevek kapcsán arra a megállapításra juthatunk, hogy e nevek közül sok (lásd például 1900: *Küküllő mentén,* 1947: *Nyárád mente,* 1943: *Nyikó mente* stb.) az újkori hivatalos–mesterséges névadás szülötte lehet.

Morfológiai szempontból a csoportba tartozó tájnevekről elmondhatjuk, hogy az utótag birtokos személyjeles és anélküli formában is kapcsolódhat a folyóvíznévhez: lásd például *Bodrog melléke* (1405: *Bodrog melleke*), *Marcal melléke* (1358: *Marzolmellike*), illetve *Sármellék* (1356: *Saarmellek*), *Érmellék* (1455: *Ermellek*) (vö. JUHÁSZ 1988). Az előtagok lehetnek egy- (1373: *Harnadmelleke*) és kétrészes (1437/1523: *Szárazérmellyéke*) folyóvíznevek (vö. JUHÁSZ

[42] JUHÁSZ és KRISTÓ a *mellék(e)* utótaggal keletkezett helyneveket az ómagyar kori *iuxta* prepozícióval alakult formációkkal hozza összefüggésbe. KRISTÓ véleménye szerint „számos esetben bizonyára nem alkalmi, eseti megnevezésről van szó, hanem magyarról latinra fordított tájnévvel állunk szemben" (2003: 22).

1988), emellett a **Vízmellék* (1339: *Vizmelleky Zenthgyurgh*) névben közszó szerepel meghatározó tagként.

3. Néhány, jobbára nem a korai ómagyar korból származó tájnévben a folyóvíznév mellett a *föld, hát, kanyar, mező, szeg ~ szög, zug* földrajzi köznevek szerepelnek.

A Bihar vármegyei *Körösszeg* ([1289]: *Keressceg*) település nevéről RÁCZ ANITA úgy tartja, hogy az másodlagosan jött létre (2007: 166). Későbbről adatolható tájnevek közül megemlíthetjük, hogy a *szög ~ szeg* 'köznél kisebb sarok, beszögellés' utótag jelenik meg a *Kalotaszeg* (1443: *Kalathazeg*) névben. A név előtagja feltehetően a *Kalota* víznév, de nem zárható ki az sem, hogy az ugyanilyen nevű települést kell inkább ebben a pozícióban látnunk. A *szeg ~ szög* főnévhez hasonló szerepű a *zug* 'sarok, szöglet' közszó; ez a lexéma szerepel KISS LAJOS szerint a *Tiszazug* (1884: *Tiszazug*) tájnévben is (vö. FNESz.).

Az erdélyi Aranyos folyó mellékére utal az *Aranyosföld*e (1593: *Aranyosföldén,* JUHÁSZ 1988) név, s újkori alakulat a Duna kanyarulatában elhelyezkedő tájegység *Dunakanyar* neve (1971).

JUHÁSZ a magyar tájnévadásról írt művében ekképpen definiálja a *hát* szónak a víznévből alakult tájnevekben betöltött szerepét: a lexéma „a vízjárta környezetből kiemelkedő, megtelepülésre, mezőgazdasági művelésre különösen alkalmas földterületre utal" (1988: 98). Egyrészes víznévvel összekapcsolódva jöttek létre az újabb kori *Szamoshát* (1881: *Szamoshátiak*), *Tiszahát* (1708: *Tiszahátrúl*), *Túrhát* (1975: *Túrhát*) elnevezések (vö. JUHÁSZ 1988).

Víznévi előtaghoz kapcsolódik a *mező* köznév a *Kenyérmező* (1528: *Kniermeſe*) és a *Morvamező* (1864: *Morvamezőnek*) elnevezésekben; a korábban *Rákosmező*-nek (1451: *Rakusmezew*) nevezett síkság mai nevében a köznévi utótag birtokos személyjeles alakban fordul elő: *Rákos mezeje* (vö. FNESz.).

4. Az ómagyar kori adatok alapján úgy tűnik, hogy a Tiszántúlt az ómagyar korban *Tiszael* (1285/1326/1367: *Tyzael*) névvel illették, melyben ugyanaz a R. *elü ~ elv* 'valamin túl fekvő rész' elem járult a folyónévhez, mint az *Erdély* esetében az *erdő* főnévhez (vö. FNESz., TESz.).

A teljes kép kialakítása érdekében érdemes megemlíteni a középmagyar korból adatolható, morfológiai értékű szerkezetből alakult *Dunáninnen* (1705: *Dunán-innénd*), *Dunántúl* (1566 k.: *Dunántúl*), *Tiszáninnen* (1566: *Tiszánennét*), *Tiszántúl* (1535: *Thyzan Thwl*) neveket, mely elnevezésekben a központi magyar tájszemlélet tükröződése mellett a névadó nézőpontja is megjelenik (vö. FNESz.). A folyóvíznevek ezekben a szerkezetekben a névutók grammatikai viselkedési szabályainak megfelelően ragos formában fordulnak elő. Névvé válásuk hosszú időt vett igénybe, megszilárdulásukra — minden bizonnyal — erősen hathatott a XIX–XX. századi földrajzírás és -oktatás (vö. JUHÁSZ 1988). A mai névhasználatban a *Dunáninnen* és a *Tiszáninnen* elnevezések ritkán jelennek meg.

KISS LAJOS a *Túlát*[43] név kapcsán évszám nélkül idéz olyan neveket is, melyekben a ragtalan, de határozott névelővel ellátott víznevek a fent bemutatott elnevezésekkel ellentétben az utolsó pozícióban állnak (vö. FNESz.). A mai helynévi adattárakban szép számmal találunk ilyen szerkezetű neveket: *Túl a Duna* (TMFN. 483), *Túl a Csincsán* (HMFN. II, 98), *Túlatarna* (SzMFN. 89), *Túl a Körös* (JNSzFN. 83), *Túl az ér* (HMFN. III, 127).

5. Már a korai ómagyar kortól kezdve víznévből mindenféle utótag vagy formáns hozzáadása nélkül is keletkezhetett tájnév. A metonimikus úton létrejött elnevezések között említhetjük talán az egy-, illetve kétrészes víznévből alakult *Csík* (1324: *Chijk*), *Gyergyó* (1332–7: *Gorgio*), *Kalota* (1213/1550: *Kalota*), *Kászon* (1462: *Kazon*),[44] *Kölesér* (1332–7: *Kuleser*) neveket (vö. JUHÁSZ 1988).

Külön említést érdemel a feltehetően víznév → tájnév keletkezési móddal leírható *Barca*[45] (1211/1231: *Borza*) név, amely a tájnévadásba a XV–XVI. század környékén beszivárgott *-ság/-ség* képzővel bővült, létrehozva így a *Barcaság* (1526 e./1526–4: *Barczaságban*) elnevezést.

5.3. Folyóvíznevekből keletkezett várnevek

Noha a várnevek nem tartoznak a legtipikusabb helynevek közé, mégis fontos róluk említést tenni ezen a helyen, hiszen a víznevekkel való kapcsolatuk objektív, várépítési okokból adódóan is természetes (vö. BENKŐ 2003: 142, továbbá 1998a: 152). BENKŐ LORÁNDnak a *Borsova* nevet vizsgáló tanulmányában olvashatjuk a vár- és víznevek névadástörténeti viszonyát megvilágító megállapítását, mely kimondja: a folyóktól is gyakran védett, részben körülhatárolt várak a vizektől kapják nevüket (1998b).

A víznévi előzményre visszavezethető várnevek között BENKŐ a víznév + *vár* szerkezetet igen gyakorinak tartja. Ebben a típusban említi például a *Temesvár, Szalavár, Kaposvár* neveket (1998a: 104). A korai ómagyar korban ugyanilyen struktúrával jellemezhető további várnevekkel is találkozhatunk: itt említhető például a *Sebesvár* (1319/1323: *Sebuswar,* KMHsz.), *Ungvár* (1150 k./13–14.

---

[43] A *Túlát* határrész nevének különlegességét az adja, hogy két névutó kapcsolatából született, s az Eger patakon túli területet jelöli (vö. FNESz.). Mivel ez a szerkezet nem tartalmaz víznevet, ezért vizsgálódásomon kívül esik.

[44] BENKŐ LORÁND a *Begej* nevet magyarázó tanulmányában kitér a táj- és a víznevek kapcsolatára is (1997b). A szerző véleménye szerint a *Kalota* név esetében a területnév az elsődleges, s csupán a *Kászon* kapcsán fogadja el a víznév → tájnév fejlődési irányt (1997b: 183). Ezzel szemben JUHÁSZ DEZSŐ az első név kapcsán egyértelműen — bár indoklás nélkül — kijelenti, hogy a víznév vált tájnévvé, míg a *Kalota* és a *Kászon* nevek esetében más (településnév → tájnév) keletkezési módot is lehetségesnek tart (1988: 82–3).

[45] BENKŐ a név ismeretlen etimonjára hivatkozva nem foglal állást alakulásmódjával kapcsolatban sem (1997b: 183), míg JUHÁSZ a FNESz.-re hivatkozva — noha KISS LAJOS munkája sem ad egyértelmű etimológiát — a víznevet tartja az elsődlegesnek (1988: 62).

sz.: *Hunguar*), *Vukovár* (< *Valkóvár,* 1332–7: *Wolkowar*) stb. A *vár* utótaggal áll továbbá a későbbi *Vízvár* (1555: *Vízvár*) településnév is, mely a *víz* és a *vár* köznevek összetételéből keletkezett. A nem tulajdonnévi értékű előtag valószínűleg a Drávára utal, azaz a település a Dráva partján épült várról kaphatta a nevét. (A *Sebesvár* név kivételével az adatokhoz lásd a FNESz. megfelelő szócikkeit.)[46]

Egyrészes, víznévből metonimikus úton keletkezett várnevet nemigen találunk, példaként esetleg a mai Szlovákia területén elhelyezkedő *Litvá*-t említhetjük. A várat legkorábban *Haradok*-nak hívták, majd a víznév → várnév fejlődési irányt mutató *Litva* (1285/1369: castrum *Lytua,* FNESz.) néven említették. (A ma használatos *Csábrág* név az alatta fekvő faluról vonódott át a várra.)

Az ómagyar kori névanyag is jól mutatja, hogy e nevek mögött — legalábbis elvi szinten — várnév → településnév fejlődési iránnyal kell számolnunk, noha a gyakorlatban nemigen választható szét a vár és a település megnevezése. A *kő* és *vár* utótaggal szintagmatikus úton keletkezett *Boldvakő* (1300: *Bolduaku*) és *Marosvár* ([XIV.]/1000 u.-ra: *Morisena ~ Moroswar*) nevek minden bizonnyal előbb a várat magát nevezték meg, majd az ott létrejött települést is. S vélhetően a *Boldva* ([1295 k.]: p. et castr. *Boldua*), *Borsova* ([1200 k.]/903-ra: *Borsoa*), *Bózsva* (+1264/1324: *Borsua*) azonos alakú víz-, vár- és településnevek esetében is ezzel a keletkezéstörténeti változással van dolgunk, teoretikusan itt azonban többszörös (víznév → várnév → településnév) metonímiát tételezhetünk föl.

5.4. Folyóvíznevekből keletkezett hegynevek

A magyar helynévadás korai szakaszában a folyóvíznevek központi szerepet játszottak, hiszen a tájékozódás kiemelt fontosságú viszonyítási pontjai voltak. Ez teljesen érthető, hiszen „a megtelepedés legelőször a nagyobb folyók, majd a mellékvölgyek mentén következett be, s csak lassacskán érte el a magasabban fekvő területeket, a barátságtalan, zord hegyvidéket. […] S ha az ember ezeket a kietlen régiókat aránylag később ismerte csak meg, akkor a hegyvilági névadásra is csak későn kerülhetett sor” (KISS L. 2005: 100). Ez — vagyis az, hogy a magyar névrendszerben a hegynevek születése a víznevek létrejötténél többnyire később történhetett meg — magyarázhatja talán azt, hogy kis számban találunk a névrendszerben víznév → hegynév keletkezési sémával jellemezhető nevet, hiszen a település-, illetve településnév-rendszer kialakulása és megszilárdulása után a víznevek részben elvesztették a tájszemléletben betöltött korábbi kitüntetett jelentőségüket, így a hegynevek motivációi között is jóval több településnévi

[46] A későbbről adatolható, ma településnévként létező *Revistyeváralja* (1391: *Ryche … Waralya*) településnévben a *Revistye* folyóvíznevet fedezhetjük fel, mely megkülönböztető előtagként kapcsolódott a *Váralja* névhez, ez a név a „Folyóvíznevekből keletkezett településnevek” alfejezet 4.2. pontja alatti nevekkel mutat hasonlóságokat. A hasonló szerkezetű és az elsődleges nevet is adatoló példaként említhetjük a *Sebesváralja* (1401: *Vaarallya* > 1873: *Sebesváralja*) településnevet is (vö. FNESz.).

előzményre visszavezethető elnevezést találunk. Természeti objektumok nevei kapcsán persze minden esetben fontos megjegyeznünk azt is, hogy a névadás alapját a domborzat maga adja, így nemcsak névrendszertani, hanem földrajzi okai is lehetnek az említett névadási mód hiányának vagy csekély megterheltségének.

A víz neve vonódott át azonban mindenféle nyelvi elem hozzáadása nélkül az így metonimikus módon létrejött *Medves* (1290/1479: *Medus,* FNESz.) hegy megjelölésére. RESZEGI KATALIN a víz- és a hegynevek kapcsolatát is bemutató írásában a régiségből említi még a szintén névátvitel útján keletkezett *Golboka, Holboka,* illetve *Aszalósér, Pogányosér* hegyneveket is (2007: 41).

A régiségből fenntartásokkal ugyan, de talán ide vonható továbbá a *Dunahegy* (1338/1439: *Dunahegy ~ Adunahegh*) elnevezés is. A név körül adódó probléma az, hogy az oklevélben *piscina* 'halastó, halászóhely' latin minősítéssel szerepel, míg a KMHsz. közzétevői *hely*-nek minősítik. Ismereteim szerint a *hegy* földrajzi köznév nem használatos a latin minősítés által megadott jelentésben, így talán a **Duna-hegy* nevű kiemelkedés mellett fekhetett ez a (halászó)hely. Érdemes megjegyezni azonban, hogy a *hegy* lexéma a mai helynevekben 'vízfolyás vége' jelentésben is szerepel (vö. NEMES 2005: 91). A név motivációja elfogadható lenne, ezt az értelmezést gyengíti azonban, hogy a Duna vége nem itt van, s a HA. 1. térképei szerint semmilyen víz nincs e helyen.

A korai ómagyar korból adatolható *Kakulló-hát* és *Zalatna bérce* hegynevek meghatározó tagjaként áll víznév (vö. RESZEGI 2007: 41). A hegynevekről szóló akadémiai székfoglalójában KISS LAJOS víznévi előzményről beszél az ugyanilyen szerkezetű *Rakottyás-tető* (1887: *Rakottyás tető*), *Szék halma* (1722: *Székhalma*), *Üvér-tető* (1870: *Üvertető*) nevek kapcsán is, amelyek víznévi előtagjához ugyancsak egy helyfajtajelölő köznév kapcsolódott kétrészes nevet létrehozva (vö. 2005: 16).

5.5. Folyóvíznevekből keletkezett egyéb helynévfajták

1. Folyóvíznevekből elvi szinten bármilyen helynévfajta létrejöhet. Az általam felhasznált ómagyar kori névkincsben is találunk például a folyó- és állóvizek vízrajzi kapcsolatára utaló neveket. Az újmagyar korból ugyancsak idézhetünk adatokat a jelenségre. A nominatívuszban álló *tó* köznévhez előtagként az egy-, illetve kétrészes víznév *-i* melléknévképzős származéka kapcsolódik létrehozva így a *Szelidi-tó* (1888: *Szelidi-tó*), illetve *Kő-pataki-tó* (1863: *Kőpataki tóba*) neveket (vö. FNESz.).

2. A völgyeket gyakran a benne folyó vízről nevezték el. Az *Almás-völgy* (1317/1323: *Almasweugh*) az *Almás* pataknév és a *völgy* földrajzi köznév összetételéből jött létre, míg a *Vízfolyás* (1350: *Wyzfolyas*) névforma, mely az oklevél alapján szintén egy völgy elnevezése, metonimikus úton kaphatta nevét a puszta

vízrajzi köznévből lett víznévről. A *Bor völgye* (1275: *Burwelge*) előtagjában pedig a településnek is a nevét kölcsönző *Bor* patak neve szerepel (vö. FNESz.).

A jóval későbbről származó *Csinger-völgy* (1852–5: *Csinger völgy*) formáns nélküli alakban tartalmazza a hely fajtáját megjelölő földrajzi köznevet, mely a *Csenger-víz ~ Csenger-patak* víznév előtagjával kapcsolódott össze. A *Tarpataki völgy* (1863: *Tarpataki völgy*) név hasonló szerkezetű, a lokális viszonyt kifejező, eredetileg kétrészes víznévi meghatározó tag azonban *-i* melléknévképzővel áll (vö. FNESz.).

3. A „Földrajzi nevek etimológiai szótárá”-t e szempontból áttekintve számos egyéb helynévfajta egyedei között is rábukkanhatunk olyanokra, amelyek a helynek valamely folyóvízzel való lokális kapcsolata alapján kapták a nevüket: így beszélhetünk például víznévből származó szoros-, barlang- és hágónevekről egyaránt.

Szorosok érthető módon vehetik nevüket a rajtuk keresztülfolyó patakról, folyóvízről. A Keleti-Kárpátokban található szoros a *Békás* patakról kapta a nevét: *Békás-szoros* (1880: *Békási szoros*), míg a *Vlára-szoros*-t (1863: *Vlára-szoros*) a Vág jobb oldali mellékfolyójáról nevezték el. A víznév + *szoros* szerkezetek mindkét esetben jelöletlenek.

A *Tömösi-hágó* (1808: *Tömös*) neve a *Tömös* víznév *-i* melléknévképzős származékából és a *hágó* földrajzi köznévből jött létre.

Az összetartozást kifejező toldalék hiánya jellemzi a *Csörgő-lyuk* (1893: *Csörgőlyuk*) barlangnevet is. A víznévi motiváció ebben az esetben arra utal, hogy a barlang bejárata alatt fakad a *Csörgő-patak* víz.

5.6. Összegzés

A víznevek és más helynévfajták viszonyát áttekintve az alábbi összegző megállapításokat tehetjük. A régiségből a folyóvíznévből keletkezett településnevek adatolhatók nagyobb számban, ezt minden bizonnyal azzal magyarázhatjuk, hogy okleveleinkben legnagyobb arányban a települések elnevezéseit rögzítették. Ritkábban emellett víznévi előzményre visszavezethető hegy-, táj- és várnevekkel is találkozhatunk. A folyóvíznevek más helyek megnevezésében betöltött szerepének minél szélesebb körű (vagyis nem pusztán az említett négy helynévfajtára korlátozódó) bemutatásához elengedhetetlen volt a forrásanyag kronológiai kibővítése, ezáltal ugyanis lehetőség nyílt arra, hogy a folyóvizekkel közvetlenebb természeti kapcsolatban lévő, de a régiségben nem vagy csak elenyésző számban rögzített objektumok elnevezéseit (barlang-, tó-, völgy-, szoros- és hágóneveket stb.) is vizsgálat alá vonjam. Természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy számtalan más névfajta létrehozásában is termékeny módon részt vettek a víznevek, így például út-, híd-, malomnevek, dűlők, rétek stb. nevei származnak vizek elnevezéseiből.

A vizsgálati korpusz időbeli határainak kiterjesztése nemcsak a víznévből származó helynévfajták körét gazdagította, hanem rávilágított arra is, hogy az

újonnan létrejött nevek keletkezéstörténeti szempontból is igen színes csoportot alkotnak. A korai ómagyar korban különösen a település-, vár- és tájnevek körében jelentkezik erőteljesen a metonimikus névadási mód, vagyis az a folyamat, amikor a víznév mindenféle formáns hozzáadása nélkül válik egy vele lokális kapcsolatban álló hely megnevezésévé. A későbbi korokban azonban egyre gyakrabban szintagmatikus szerkesztéssel keletkeztek víznevekből más helynevek (különösen mikrotoponimák): ebben az esetben a folyóvíznév a hely fajtáját megjelölő földrajzi köznévi utótaggal kapcsolódott össze kétrészes helynevet hozva létre.

A településnevek körében emellett a víznévi előtaggal való kiegészülés is termékeny névalakulási módként jelenik meg. Az adatok tanúsága szerint ez a névalkotási folyamat szintén jelen volt már a régiségben, de a településnévrendszer kialakulásával, megszilárdulásával egyre nagyobb szerepet kapott az azonos nevű denotátumok elkülönítésében.

6. A tó- és folyóvíznevek névrendszertani összehasonlítása

1. Egy helynévfajta elemeinek a szinkrón feldolgozása, azaz a nevek névrendszertani leírása a magyar helynévrendszer egészének megismerése szempontjából a kutatás első lépését képezi csupán. Ahhoz, hogy egy-egy helynévcsoport jellegzetességeit élesebben láthassuk, elengedhetetlen, hogy más helynévfajtákkal is összevessük őket. Az összehasonlító elemzések segítségével rajzolódhatnak ki ugyanis legjobban a névrendszerek közötti hasonlóságok és különbségek.

Általánosan elfogadott tény, hogy a településnevek számos olyan sajátossággal bírnak, amely a rendszerükből adódik, s így e jegyek más helyfajtákra egyáltalán nem vagy csak alig-alig jellemzők: gondoljunk például a törzsnévből, a puszta személynévből, vagy éppen az *-i* képzővel alakult településnevekre. Arra vonatkozóan ugyanakkor, hogy vajon rendelkeznek-e ilyen specifikus jegyekkel a helynévkincs más kategóriái, kevés ismeretünk van.

A korábbiakban RESZEGI KATALINnal arra tettünk kísérletet, hogy felderítsük, a funkcionális-szemantikai jegyek egységesen jellemzik-e a hegy- és folyóvízneveket, vagy vannak esetleg specifikusan az egyikre vagy a másikra jellemző kategóriák (2003). Vizsgálataink során azt állapítottuk meg, hogy az F, S és M névrészfunkciók egyaránt megtalálhatók a két helynévfajta esetében, különbségeket csupán a sajátosságot kifejező funkciójú nevek körében tapasztalhatunk, ám mivel ezek jórészt a névfajták által jelölt objektumok eltérő sajátosságaiból adódnak, s emellett az ilyen funkcionális-szemantikai jegyekkel jellemezhető nevek száma meglehetősen alacsony, ezek az eltérések nem tekinthetők meghatározónak a két névfajta összevetésekor. Rendszertani szempontból jelentős azonban, hogy a három névrészfunkció megoszlásában jelentős különbségek mutatkoznak: a fajtajelölő funkció inkább a hegynevekre jellemző, s a sajátosságot kifejező funkció is nagyobb számban szerepel kiemelkedések neveiben. Ez a jelenség nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy a víznevek állományában lényegesen nagyobb a jövevénynevek (s ezzel együtt az M funkció) súlya; bár a hegynevek körében is találkozunk hasonló jelenséggel, esetükben azonban ez mégis jóval kevésbé meghatározó, a hegynévállományban ugyanis jelentékenyebb arányban szerepelnek belső keletkezésű elnevezések.

A folyóvíznevek névrendszertani jellegzetességei azonban még inkább körvonalazódhatnak, ha a hozzájuk legközelebb álló helynévfajtával, a tónevekkel vetjük össze őket. A névmodellek teljes körű összehasonlítására azonban e dolgozat keretein belül természetesen nem vállalkozom: a tónevek vonatkozásában e helyütt csupán egy kisebb reprezentatív csoportot, a KMHsz. 1. névanyagát tekintem át, ami majd kétszáz név elemzését foglalja magában.

2. A folyóvíznevek állományában az egy- és a kétrészes elnevezések — mint láthattuk — közel fele-fele arányban találhatók meg, a tavak elnevezései között ezzel szemben nagyobb az egyrészes nevek súlya (57%).

A továbbiakban a két névcsoport f u n k c i o n á l i s - s z e m a n t i k a i szerkezettípusait mutatom be, ahhoz azonban, hogy a két víznévfajta névrendszertani különbözőségei és hasonlóságai minél szemléletesebben kitűnjenek, a bizonytalan szemantikai tartalmú és a kategorizálhatatlan nevekkel itt nem foglalkozom.

A két névállományban egyaránt előfordulnak egyrészes F, S, M, valamint kétrészes S+F, M+F és S+M szerkezetű nevek, ezek aránya azonban jelentősen eltér. A folyóvíznevek között a puszta fajtajelölő funkciójú nevek fordulnak elő a legkisebb számban (4%). Ezzel szemben a tónevek körében az M+F *(Csaka-tó, Melény?-tó)* és az S+M *(Külső-Kerek-tó)* kategóriák együttesen teszik csak ki a 4%-ot, az F funkciójú nevek azonban kétszer ekkora arányban vannak jelen (8%, *Ér, Morotva, Tó*). Míg a tónevekre nem jellemző az, hogy a már meglévő név földrajzi köznévi utótaggal egészül ki, addig a másik víznévfajta esetében a nevek több mint egy tizede M+F szerkezettel írható le (13,5%). Ez — ahogy már láttuk — vélhetően azzal magyarázható, hogy a belső keletkezésű folyóvíznevek kétrészessége egyfajta nyelvi mintaként hatást gyakorolt az átvett nevek szerkezetére is. Az egyrészes megnevező szerepű nevek kategóriája a folyóvíznevek között a második leggyakoribb szerkezettípus (23,5%), a tóneveknek azonban csupán 8%-a jövevénynév *(Blata, Osztró, Varbó)*. A sajátosságot kifejező előtag és víznév kapcsolatából álló folyóvíznevekkel szintén jóval nagyobb számban találkozhatunk (8%): ezek ugyanis folyók szakaszait, ágait nevezik meg, ami azonban a tavakra jellegüknél fogva nemigen jellemző. A víz valamely jellemző tulajdonságára utaló névrész mindkét névállományban igen gyakran vált önmagában is névvé: a tavak esetében ez a második leggyakoribb névadási motiváció (32%, *Hód, Kincses*), míg a folyók, patakok elnevezéseinél a harmadik (22,5%). A sajátosságfunkció fajtajelölő vízrajzi köznévvel való összekapcsolódása mindkét helynévfajta esetében számottevő ugyan, de az arányukban mégis jelentős eltérést figyelhetünk meg. A tónevek majd fele S+F szerkezettel írható le (48%, *Hosszú-tó, Köves-tó, Tenyér ere*), a folyók, patakok elnevezéseinek ugyanakkor 28,5%-a jött létre sajátosságot kifejező előtag és fajtajelölő vízrajzi köznévi utótag kapcsolatából.

szerkezettípus	**tónév**	**folyóvíznév**
F	8,0%	4,0%
S	32,0%	22,5%
M	8,0%	23,5%
S+F	48,0%	28,5%
M+F	2,5%	13,5%
S+M	1,5%	8,0%

14. táblázat. *A tó- és a folyóvíznevek funkcionális-szemantikai típusainak megoszlása*

Keresztező irányú szempontként az S funkciójú névrészt tartalmazó víznevekben megjelenő sajátosságfunkciók számbeli megoszlását is érdemes bemutatnunk. A víz valamely tulajdonságát kifejező névrészeket tartalmazó nevek csoportját 100%-nak véve az alábbi arányokat látjuk. A folyóvíznevek funkcionális-szemantikai szerkezetét összegezve azt tapasztalhatjuk, hogy majd minden harmadik névben a folyóvíz lokális viszonya fejeződik ki (32%), s az elnevezések valamivel több mint tíz százaléka az állatvilágra (12%) vagy a víznek valamely személyhez való viszonyára (11%) utal. Jelentősebb számban még a vízben lévő vagy a vízkörnyéki növényzet (8,5%), a víz mérete (9%) és állapota (6%) szolgáltatta a névadási indítékot.

A tóneveknek ugyancsak valamely más helyhez való viszonya adta a névadási motivációt a legtöbb esetben, de a folyóneveknél lényegesen kisebb arányban (22,5%, *Agár-tó, Ecseg-tó, Razsán tava, Teremalja tava*). E névrészfunkció mellett a személyre vagy csoportra utaló nevek fordulnak még elő nagyobb tömegben (19%). A *Herceg, Nándor, Ispán tava, Leuka tava* típusú nevek szemantikai tartalmukat tekintve leggyakrabban a tó birtokosára és/vagy a halászati jog tulajdonosára utalhatnak. Ez a jelentéstartalom a folyóvíznevek körében — ahogy fenn is láthatjuk — kevésbé jellemző: a tónevekhez viszonyítva csupán fele annyi ilyen szemantikai tartalmú folyóvíznévvel találkozunk. A folyóvíznevekhez hasonlóan a tóban lévő vagy a környékén élő növényzetre (12,5%, *Gyertyán, Körtvélyes, Mohos*) és állatvilágra (11,5%, *Hattyas, Kárászos*) utaló nevek is szép számmal megtalálhatók a korpuszban. A tavak elnevezéseinek csoportjában népesebb kategóriának számít továbbá a hely alakjára utaló neveké (10%): ide tartozik az elnevezések egytizede *(Kerek-tó, Hosszú-tó).* A fennmaradó névcsoportban olyan nevek szerepelnek, melyek a tó valamely érzékszervekkel felfogható tulajdonságára utalnak, például annak méretére *(Kis-tó),* színére *(Fehér-tó),* a meder anyagára *(Köves-tó)* stb.

sajátosság	tónév	folyóvíznév
méret	4,0%	9,0%
alak	10,0%	1,0%
állapot	2,0%	6,0%
növényzet	12,5%	8,5%
állatvilág	11,5%	12,0%
személy/csoport	19,0%	11,0%
lokális viszony	22,5%	32,0%
egyéb	18,5%	20,5%

15. táblázat. *A tó- és folyóvíznevekben megjelenő S funkciójú névrészek megoszlása*

3. A tó- és folyóvíznevek k e l e t k e z é s t ö r t é n e t i szempontú összehasonlítása szintén azt mutatja, hogy a két csoport névrendszertanilag több eltérést mutat. Noha mindkét víznévfajta esetében jelen van mind az öt keletkezési

mód, ezek aránya — a funkcionális-szemantikai szerkezetekéhez hasonlóan — különbözik.

Azzal összefüggésben, hogy a tónevek majd fele S+F funkcionális-szemantikai szerkezettel jellemezhető, szintagmatikus szerkesztés útján keletkezett a legtöbb tónév (48%, *Büdös-tó, Falu tava, Fekete-örém*). A folyóvíznevek esetében is ez a legáltalánosabb névadási mód, de csupán az elnevezések valamivel több mint egyharmada vált ily módon tulajdonnévvé (35,5%). E víznévfajtánál a második helyen a névátvétel szerepel (24%), míg ez a névkeletkezési mód a tónevek körében — noha nem ismeretlen (8%, *Gorba, Szerém, Velcsica*) —, nemigen sorolható az elterjedtebb keletkezéstörténeti folyamatok közé. A tónevek 15%-a valamely helynévképző, kevés kivételtől eltekintve az *-s* formáns hozzátoldásával nyerte el helynévi státusát *(Egres, Horgas, Kígyós, Ludas).* A folyóvíznevek körében ez a legkevésbé jellemző alakulásmód, csupán a korpusz egytizede (pontosabban 10,5%-a) jött így létre. A jelentésbeli névalkotáson belül jelentéshasadással és metonimikus úton született nevek mindkét névállományban jelentős számban vannak jelen: tónevek esetében minden negyedik név keletkezett ily módon (*Ér, Sár* és *Kakat, Mirót, Segesd*), a folyóvízneveknek azonban csak 16%-a sorolható ide. Jóval nagyobb aránybeli eltérés tapasztalható a szerkezeti változással keletkezett nevek kategóriájában. A tavak elnevezésekor ez a legritkábban használt névalkotási mód (4%, *Csaka-tó* > *Csaka tava, Béka-tó* > *Békás-tó*), s bár a folyók, patakok sem így nyerik el nevüket általában, körülbelül minden hetedik elnevezés valamilyen szerkezeti változás útján keletkezett.

keletkezési mód	tónév	folyóvíznév
szintagmatikus szerkesztés	48%	35,5%
morfematikus szerkesztés	15%	10,5%
jelentésbeli névadás	25%	16,0%
szerkezeti változás	4%	14,0%
névátvétel	8%	24,0%

16. táblázat. *A tó- és folyóvíznevek keletkezéstörténeti szempontú összehasonlítása*

4. A víznevek egyik közismert jellemvonása az, hogy nem ritkán vesznek részt az egyéb helynévfajták — leggyakrabban a településnevek — névadási aktusában. BÍRÓ FERENC a FNESz.-ben olyan 906 településnevet fedezett fel, melyek víznevekből metonimikus úton keletkeztek (2005). Ezeknek majd két harmada folyóvíznévi előzményre vezethető vissza, a maradékot pedig az állóvizek, a vízrészek, vízvételi helyek és mocsaras területek megnevezéseiből alakult települések nevei együttesen adják, a tónevek ebből csupán néhány tucatot tesznek ki: például *Árpástó, Halas, Kajántó, Pirtó, Sóstó*. Ez a mintavétel is jól tükrözi, hogy a településnevek létrehozásában a többi víznévfajtához viszonyítva a tóneveknek jóval kisebb szerep jut.

A metonimikus névadással keletkezett településnevek mellett több olyan névvel is találkozhatunk a FNESz.-ben, mely a hely lokális viszonyaira utaló,

másodlagosan jelentkező tónévi előtagot tartalmaz. Ebben a szerepben Magyarország legnagyobb tavának az elnevezése jelenik meg legtöbb ízben: *Balatonakali, Balatonakarattya, Balatonaliga, Balatonalmádi, Balatonboglár, Balatoncsicsó, Balatonfűzfő, Balatonújlak, Balatonvilágos* stb. Ezek mintájára jöttek létre a XX. század eleji hivatalos névadás során a *Balatonfenyves, Balatongyörök, Balatonszabadi, Balatonszéplak* stb. településnevek. A Fertő tó közelségére utalnak az ugyanilyen felépítésű *Fertőboz, Fertőendréd, Fertőmeggyes, Fertőrákos, Fertőszentmiklós, Fertőszéplak* stb. ugyancsak másodlagos elnevezések is.[47] A tónévi előtagú és megnevező szerepű utótagú nevek száma az ugyanilyen felépítésű folyóvíznévből származó településnevekéhez képest azonban jóval alacsonyabb. Ez érthető is, hiszen a tavak mellett kiterjedésüknél fogva kevesebb megnevezendő helység jött létre.

A kis kiterjedésű, csupán egy-egy kisebb névközösség által ismert tónevek — a folyóvíznevekhez hasonlóan — egyéb helynévfajták létrehozásában is szerepet játszanak. A FNESz. nem túl gazdag ilyen jellegű adatállományából említhetjük például a *Császártói-rét, Hótó* 'határrész', *Mosott-tói-dűlő, Pisztrángos-tó-völgy* mikroneveket, a mai megyei adattárak anyagából azonban szép számmal hozhatnánk még ide illő példákat.

Amint az a hegy- és folyóvíznevek összehasonlításakor is a felszínre került, az egyes helynévtípusok névmodelljei között jelentős rendszertani különbségek (és természetesen hasonlóságok) mutathatók ki. Ezt a megállapítást a tó- és folyóvíznévi állományok összevetése tovább mélyítette. Az elvégzett vizsgálat eredményei ráadásul igazolták azt a korábban hozott döntésemet is, miszerint a víznevek népes csoportjából disszertációban csupán egyiknek, a folyóvízneveknek a bemutatását végeztem el: az összes víznév együttes tárgyalása ugyanis éppen az egyes típusok sajátosságait fedné el. Az itt bemutatott vázlatos összevetéssel ugyanakkor arra is igyekeztem rámutatni, hogy a magyar helynévkincs egyes részrendszereinek az összehasonlítása az egyes névfajták tüzetes vizsgálatára alapozva végezhető el. Egy-egy helynévfajta jellemvonásainak alapos feltérképezése emellett kiváló alapot adhat más nyelvek helyneveivel való egybevetésre is (lásd ehhez például GYŐRFFY 2009).

[47] MEZŐ ANDRÁS „A magyar hivatalos helységnévadás" című monográfiájában szintén a *Balaton* és a *Fertő* tóneveket említi mint a jelzővel való differenciálás tipikus víznévi eszközeit (1982: 221).

Irodalom

Al. = SZATHMÁRI ISTVÁN főszerk. (2008): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.

ANDERSSON, THORSTEN (1972): Norden och det forna Europa. Några synpunk-ter på ortnamnens ålder och samband. *Namn och Bygd* 60: 5–53.

ANDRÁSFALVY BERTALAN (1970): A *fok* és jelentősége a régi vízgazdálkodásunkban. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 224–8.

ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN (2004): *Árpád-kori személynévtár. (1000–1301).* Budapest, Akadémiai Kiadó.

BALÁZS JÁNOS (1963): A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1: 41–52.

BALÁZS JÁNOS (1981): A *Séd* folyónév és ami körülötte lehetett. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 160: 107–9.

Balassa = BALASSA JÓZSEF (1940): *A magyar nyelv szótára.* I–II. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó.

Ball. = BALLAGI MÓR (1973): *A magyar nyelv teljes szótára.* I–II. Budapest, Heckenast Gusztáv.

BAŃCZEROWSKI JANUSZ (1999): A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123: 78–87.

BAŃCZEROWSKI JANUSZ (2000): A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvészetben. *Magyar Nyelv* 96: 35–47.

BÁRCZI GÉZA (2001): *A magyar szókincs eredete.* Második, bővített kiadás. Budapest. Tinta Könyvkiadó.

BÁRCZI GÉZA (1980): *A magyar nyelv múltja és jelene.* Budapest, Gondolat Kiadó.

D. BARTHA KATALIN (1958): *A magyar szóképzés története.* Budapest, Tankönyvkiadó.

BENKŐ LORÁND (1947a): *A Nyárádmente földrajzinevei.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

BENKŐ LORÁND (1947b): Víz- és helységneveink viszonyához. *Magyar Nyelv* 43: 259–63.

BENKŐ LORÁND (1948): A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 44: 95–101.

BENKŐ LORÁND (1957): *Magyar nyelvjárástörténet.* Budapest, Tankönyvkiadó.

BENKŐ LORÁND (1982): Hozzászólás [a II. dialektológiai szimpoziumon]. *VEAB Értesítő* 2: 179–82.

BENKŐ LORÁND (1984): A magyarság honfoglalás előtti történetéhez *Lëved* és *Etëlköz* kapcsán. *Magyar Nyelv* 80: 389–419.

BENKŐ LORÁND (1988): *A történeti nyelvtudomány alapjai.* Budapest, Tankönyvkiadó.

BENKŐ LORÁND (1991): Maros- és Udvarhelyszék település- és népességtörténetéhez. *Századok* 123: 343–58. Újraközlése: BENKŐ 2003: 108–23.
BENKŐ LORÁND (1992): *Kézd.* In: KOZOCSA SÁNDOR–LACZKÓ KRISZTINA szerk.: *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem. 42–5. Újraközlése: BENKŐ 1998a: 148–50.
BENKŐ LORÁND (1993): Néhány víznevünk – és az Árpád-kori székelyek. *Névtani Értesítő* 15: 50–6. Újraközlése: BENKŐ 1998a: 133–8.
BENKŐ LORÁND (1996): Helynévi adalékok a sószállítás régi magyar terminológiájához. In: BERECZKI ANDRÁS–KLIMA LÁSZLÓ szerk.: *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem. 65–72. Újraközlése változtatásokkal: BENKŐ 1998a: 169–77.
BENKŐ LORÁND (1997a): A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMI LÁSZLÓ szerk.: *Honfoglalás és nyelvészet.* Budapest, Balassi Kiadó. 163–76.
BENKŐ LORÁND (1997b): Megjegyzések a *Begej* névhez. (Adalék táj- és vízneveink viszonyához.) In: KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR szerk.: *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára.* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 62–70. Újraközlése: BENKŐ 1998a: 178–85.
BENKŐ LORÁND (1998a): *Név és történelem: tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
BENKŐ LORÁND (1998b): Bors vezértől Borzsováig. In: ZOLTÁN ANDRÁS szerk.: *Nyelv. Stílus. Irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára.* Budapest, ELTE Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszék. 62–7. Újraközlése: BENKŐ 2003: 133–9.
BENKŐ LORÁND (2003): *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
BÉNYEI ÁGNES (2004): Az ómagyar kori helynévképzők és változataik. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok.* 1. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 91–104.
BÉNYEI ÁGNES (2008), A *-gy* képző a helynevekben. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk.: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 94–8.
BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY (1998): *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
BÍRÓ FERENC (1997): Helynévalkotó vízrajzi köznevek a Körösök vidékén. *Magyar Nyelvjárások* 34: 93–114.
BÍRÓ FERENC (1999): Víznevek hatása Körösladány helynévrendszerére. *Névtani Értesítő* 21: 36–42.
BÍRÓ FERENC (2005): Víznevekből metonimikusan keletkezett magyar településnevek. *Névtani Értesítő* 27: 170–9.
BMFN. = PESTI JÁNOS szerk. (1982): *Baranya megye földrajzi nevei.* I–II. Pécs, Baranya Megyei Levéltár.

V. BORBÉLY ANNA (1993): Az életkor, a nem és az iskolázottság hatása a magyarországi románok román és magyar nyelvválasztására. *Hungarológia* 3: 73–85.
CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS (1862–1874): *A magyar nyelv teljes szótára.* I–IV. Pest–Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
DEME LÁSZLÓ (1948): A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 44: 105–7.
DEME LÁSZLÓ (1989): Névterjedelem és névtartozékok. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 183: 282–286.
DÉNES GYÖRGY (1979): *Ménes-patak. Magyar Nyelv* 75: 209–14.
DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk. (1992): *Diplomata Hungariae Antiquissima.* Vol. I. Budapest, Akadémiai Kiadó.
ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA–ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. (1959–1962): *A magyar nyelv értelmező szótára.* I–VII. Budapest, Akadémiai Kiadó.
ErdTört. = KÖPECZI BÉLA főszerk. (1987): *Erdély története.* I. Budapest, Akadémiai Kiadó.
EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS (1914–1944): *Magyar etymológiai szótár.* I–II. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
EWUng. = BENKŐ LORÁND szerk. (1992–1997): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
FÁBIÁN PÁL–SZATHMÁRI ISTVÁN–TERESTYÉNI FERENC (1958): *A magyar stilisztika vázlata.* Budapest, Tankönyvkiadó.
FEHÉR KRISZTINA (2002): A ragadványnevek lexikális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 40: 75–85
FEHÉR KRISZTINA (2003): A ragadványnevek funkcionális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 41: 155–66.
FEKETE PÉTER (1997): A *fok* vízrajzi köznév jellemzője és gazdasági szerepe a régi Heves megyében. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 209: 442–8.
FEKETE PÉTER (1999): Eger és Felnémet vízrajzi nevei. *Névtani Értesítő* 21: 24–31.
FJFN. = KÁLNÁSI ÁRPÁD (1984): *A fehérgyarmati járásföldrajzi nevei.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.
FNESz. = KISS LAJOS (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* I–II. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Fnt. = FÖLDI ERVIN szerk. (1984): *Magyarország fontosabb domborzati, táj- és vízneve. Földrajzinév-tár.* 1. Budapest, Kartográfiai Kiadó.
FODOR JÁNOS (2007): A természetes családnevek lexikális-morfológiai vizsgálata. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk.: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 113–130.
FODOR JÁNOS (2008): A magyar családnevek új szempontú rendszerezési lehetőségeiről. *Magyar Nyelv* 104: 286–307.
GERSTNER KÁROLY (1993): Folyóvíznevek kétnyelvű közösségben. *Névtani Értesítő* 15: 125–7.
GREGOR FERENC (1989): Magyar–szlovák nyelvi kapcsolatok. In: BALÁZS JÁNOS szerk.: *Nyelvünk a Duna-tájon.* Budapest, Tankönyvkiadó. 141–96.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY (1966–1998): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I–IV. Budapest, Akadémiai Kiadó.
GYŐRFFY ERZSÉBET (2002): Régi vízneveink funkcionális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 40: 35–46.
GYŐRFFY ERZSÉBET (2004): Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok.* 1. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 129–44.
GYŐRFFY ERZSÉBET (2009): Old Hungarian river names in the multilingual Carpathian basin. In: AHRENS, WOLFGANG–EMBLETON, SHEILA–LAPIERRE, ANDRÉ ed.: *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Rthnic Contact: Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences.* Toronto, 2008.08.17–22. Toronto. CD-Rom. 454–9.
GYŐRFFY ERZSÉBET–RESZEGI KATALIN (2003): Árpád-kori hegy- és víznevek funkcionális-szemantikai szempontú összehasonlító vizsgálata. *Magyar Nyelvjárások* 41: 195–204.
GYÖRKE JÓZSEF (1940): A *-gy* névszóképző. *Magyar Nyelv* 36: 34–41.
HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA (1997–1999): *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból.* I–II. A Magyar Névarchívum Kiadványai 1–2. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
HAJDÚ MIHÁLY (1981): Helyneveink *-d*-féle képzőinek funkcióiról. In: HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ szerk.: *Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Emlékkönyv Benkő Loránd születésének hatvanadik évfordulójára.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem. 161–72.
HAJDÚ MIHÁLY (1999): A tulajdonnevek egyalakúsága. In: GECSŐ TAMÁS szerk.: *Poliszémia, homonímia.* Budapest, Tinta Könyvkiadó. 85–90.
HEGEDŰS ATTILA (1993): *Kézd* ürügyén. *Névtani Értesítő* 15: 141–4.
HEGEDŰS ATTILA (1997): Mi a tulajdonnév? *Névtani Értesítő* 19: 5–8.
HMFN. = VÉGH JÓZSEF–PAPP LÁSZLÓ (1970–): *Heves megye földrajzi nevei.* I–. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
HOFFMANN ISTVÁN (1980): A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 23: 11–21.
HOFFMANN ISTVÁN (1993): *Helynevek nyelvi elemzése.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
HOFFMANN ISTVÁN (1997): Név- és nyelvföldrajzi térképlapok az Árpád-korból. In: KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR szerk.: *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára.* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 141–54.
HOFFMANN ISTVÁN (1999): A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–16.
HOFFMANN ISTVÁN (2003a): *Magyar helynévkutatás. 1958–2002.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

HOFFMANN ISTVÁN (2003b): *Patak.* In: HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA szerk.: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 664–73.
HOFFMANN ISTVÁN (2004): Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok.* 1. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 9–61.
HOFFMANN ISTVÁN (2005): Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 27: 117–24.
HOFFMANN ISTVÁN (2007a): A Tihanyi alapítólevél szórványaihoz: *Tichon, Balatin, Petre, Fuk. Névtani Értesítő* 29: 7–22.
HOFFMANN ISTVÁN (2007b): *A Tihanyi Alapítólevél mint helynévtörténeti forrás* (A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései). (Akadémiai doktori értekezés. Kézirat.). Debrecen.
HOFFMANN ISTVÁN (2009), Víznevek a Kárpát-medencében: hidak nyelvek és kultúrák között. In: BARTHA ELEK–KEMÉNYFI RÓBERT–LAJOS VERONIKA szerk.: *A víz kultúrája.* Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 209–20.
HOLLER LÁSZLÓ (2009): Egy XIII. századi remetekápolna – *Idegsyt Beatae Elizabeth* – lokalizálása. Nyelvészeti vizsgálódások a *séd* és a *kút* szavak körében. *Magyar Nyelv* 105: 188–202.
INCZEFI GÉZA (1970): *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. (Makó környékének földrajzi nevei alapján).* Budapest, Akadémiai Kiadó.
JNSzFN. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk. (1994): *Jász–Nagykun–Szolnok megye földrajzi nevei.* V. Jászberény–Kunszentmárton, Jászberényi Tanítóképző Főiskola–Tiszazug önkormányzata.
JUHÁSZ DEZSŐ (1988): *A magyar tájnévadás.* Nyelvtudományi Értekezések 126. Budapest, Akadémiai Kiadó.
JUHÁSZ DEZSŐ (1989): Toponímia és onomatopoezis. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 183: 116–9.
JUHÁSZ DEZSŐ (2000): Opponensi vélemény Tóth Valéria Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye helynevei) című doktori (PhD) dolgozatáról. *Névtani Értesítő* 22: 129–34.
KÁLMÁN BÉLA (1967): Helynévkutatás és szóföldrajz. *Nyelvtudományi Értekezések* 58: 344–50.
KÁLMÁN BÉLA (1973): *A nevek világa.* 3. kiadás. Budapest, Gondolat Kiadó.
KÁLNÁSI ÁRPÁD (1984–1985): A közösségi és hivatalos névadás néhány jellemző vonásának összevetése a víznevekben. *Magyar Nyelvjárások* 26–27: 97–102.
KÁLNÁSI ÁRPÁD (1988): A Tisza-Túr köze vízneveinek névtani rendszere. In: KISS JENŐ–SZŰTS LÁSZLÓ szerk.: *A magyar nyelv rétegződése.* I–II. Budapest, Akadémiai Kiadó. 514–21.
KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996): *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.
KÁROLY SÁNDOR (1970): *Általános és magyar jelentéstan.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

KÁZMÉR MIKLÓS (1957): *Alsó-Szigetköz földrajzinevei.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó.
KERTÉSZ MANÓ (1913): Muraköz. *Magyar Nyelv* 9: 127.
KERTÉSZ MANÓ (1931): Néhány magyar tájnévről. *Magyar Nyelvőr* 60: 134.
KIEFER FERENC (é. n.): *Jelentéselmélet.* Budapest, Corvina.
KISS LAJOS (1969): Az újabb szláv víznévkutatás. *Magyar Nyelv* 65: 165–76. Újraközlése: KISS 1999a: 282–98.
KISS LAJOS (1972–1974): Hol tart a *Hortobágy* név etimológiájának vizsgálata? *Műveltség és Hagyomány* 15–16: 21–30. Újraközlése: KISS 1999a: 160–7.
KISS LAJOS (1979): Székelyföldi víz- és helységnevek. *Magyar Nyelvőr* 103: 468–72.
KISS LAJOS (1984a): *Hernád. Magyar Nyelvőr* 108: 100–1. Újraközlése: KISS 1999a: 172–3.
KISS LAJOS (1984b): Fenőkővel kapcsolatos földrajzi nevek. *Magyar Nyelvőr* 108: 236–40. Újraközlése: KISS 1999a: 30–5.
KISS LAJOS (1991): A középkori *Promontorium Varadiense* magyarul. *Magyar Nyelv* 87: 327–30. Újraközlése: KISS LAJOS 1999a: 203–7.
KISS LAJOS (1994): A Felvidék víznevei. *Magyar Nyelv* 90: 1–19. Újraközlése: KISS 1999a: 73–93.
KISS LAJOS (1995a): *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése.* Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest, Akadémiai Kiadó.
KISS LAJOS (1995b): Földrajzi nevek kontinuitása a Dunántúlon. *Magyar Nyelv* 91: 192–194. Újraközlése: KISS 1999a: 93–6.
KISS LAJOS (1996a): A honfoglalás és a letelepedés a földrajzi nevek tükrében. *Magyar Tudomány* 1996: 964–71. Újraközlése: KISS 1999a: 96–103.
KISS LAJOS (1996b): A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr* 120: 440–450. Újraközlése: KISS 1999a: 104–16.
KISS LAJOS (1997a): Hegynevek a történelmi Magyarországon. *Magyar Nyelv* 93: 154–168. Újraközlése: KISS 1999a: 117–32.
KISS LAJOS (1997b): Pannónia helyneveinek kontinuitása. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMI LÁSZLÓ szerk.: *Honfoglalás és nyelvészet.* Budapest, Balassi Kiadó. 187–97. Újraközlése: KISS 1999a: 140–9.
KISS LAJOS (1997c): Erdély vízneveinek rétegződése. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMI LÁSZLÓ szerk.: *Honfoglalás és nyelvészet.* Budapest, Balassi Kiadó. 199–210. Újraközlése: KISS 1999a: 149–159.
KISS LAJOS (1997d): Korai magyar helységnévtípusok. In: KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMI LÁSZLÓ szerk.: *Honfoglalás és nyelvészet.* Budapest, Balassi Kiadó. 177–97. Újraközlése: KISS 1999a: 133–40.
KISS LAJOS (1999a): *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében.* Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
KISS LAJOS (1999b): Az Árpád-kori Magyarország Liptó megyétől Pilis megyéig. *Magyar Nyelv* 95: 9–25.

KISS LAJOS (2000), Az új európai víznévkutatás. In: GLATZ FERENC szerk.: *Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. 1999. Társadalomtudományok.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 1–21.

KISS LAJOS (2005), A hegyek és hegységek nevei. In: VIZI E. SZILVESZTER főszerk.: *Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. 2001. Társadalomtudományok.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 99–118.

KISS MAGDALÉNA (2010): A *Küsmöd* víznév etimológiai vizsgálata. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok.* 5. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 151–4.

KMFN. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk. (1985): *Komárom megye földrajzi nevei.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN főszerk. (2005): *Korai magyar helynévszótár.* 1. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

KNIEZSA ISTVÁN (1928), A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 24: 188–97.

KNIEZSA ISTVÁN (1938/1988), *Magyarország népei a XI. században.* In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk.: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* I–III. Budapest, Szent István Társulat. 2: 365–472.

KNIEZSA ISTVÁN (1942a), *Erdély víznevei.* Kolozsvár, Minerva.

KNIEZSA ISTVÁN (1942b), Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. *Magyar Népnyelv* 4: 196–232.

KNIEZSA LAJOS (1943–1944), Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk.: *Magyarok és románok.* I–II. Budapest, Athenaeum. I, 111–313.

KNIEZSA ISTVÁN (1948a), Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön. *Magyar Nyelv* 44: 1–11.

KNIEZSA ISTVÁN (1948b), A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez: *Magyar Nyelv* 44: 101–5.

KNIEZSA ISTVÁN (1955): *A magyar nyelv szláv jövevényszavai.* I/1–2. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KOCÁN BÉLA (2008a): A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok.* 3. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 95–104.

KOCÁN BÉLA (2008b): Az ómagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk.: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 182–8.

KOCÁN BÉLA (2009): A folyóvíznevek típusai és változásaik Ugocsa vármegye ómagyar és középmagyar kori névanyagában. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok.* 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 115–30.

KOVÁCS ÉVA (2008): Az ómagyar kori Bihar vármegye vízneveinek nyelvi elemzése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk.: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 189–94.

KRAHE, HANS (1964): *Unsere ältesten Flußnamen.* Wiesbaden, O. Harrassowitz.

KRISTÓ GYULA (1976): Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, tomus LV. Szeged, Akadémiai Kiadó.

KRISTÓ GYULA (1985): A Kárpát-medencei helynévanyag kontinuitásának kérdéséhez. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 170: 15–22.

KRISTÓ GYULA (2000): Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134: 3–44.

KRISTÓ GYULA (2003): *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.

LABOV, WILLIAM (1979): A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben. In: *Beszédaktus, kommunikáció, interakció.* Szerk. PLÉH CSABA–TERESTYÉNI TAMÁS. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 365–98.

LIGETI LAJOS (1986): *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

LŐRINCZE LAJOS (1947): *Földrajzineveink élete.* A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára 9. Budapest, Néptudományi Intézet.

LŐRINCZI RÉKA (1992), Földrajzi nevek. In: BENKŐ LORÁND főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana.* Budapest, Akadémiai Kiadó. II/1. 891–908.

B. LŐRINCZY ÉVA (1962): *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az* -s ~ -cs *képzővel alakult névanyag az ómagyar korban.* Nyelvtudományi Értekezések 33. Budapest, Akadémiai Kiadó.

LUKÁCS KÁROLY (1951): Fok – Sár – Sió – Siófok. *Magyar Nyelv* 47: 255–66.

LUKÁCS KÁROLY (1952): Balaton vidéki víz- és földrajzi tájszók. *Magyar Nyelv* 48: 184–9.

MARKÓ IMRE LEHEL (1970): Földrajzi köznevek és földrajzi tulajdonnevek. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 85–9.

MELICH JÁNOS (1925–1929): *A honfoglaláskori Magyarország.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

MELICH JÁNOS (1957): Az Anonymus-féle „usque ad rivulum *Turmas*". *Nyelvtudományi Értekezések* 11: 32–62.

MELICH JÁNOS (1963): Az 1113. évi zobori oklevél „Aqua *Turna"*-járól, valamint Nagyszombat város nevéről. *Nyelvtudományi Értekezések* 41: 88–101.

MÉSZÖLY GEDEON (1955): A Halotti beszéd *foianec* szavának magyarázata. *Magyar Nyelvőr* 79: 92–4.

MEZŐ ANDRÁS (1982): *A magyar hivatalos helységnévadás.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

MEZŐ ANDRÁS (1994): Opponensi vélemény HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése. (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell.) című kandidátusi értekezéséről) *Névtani Értesítő* 16: 104–8.

MEZŐ ANDRÁS (1996): *A templomcím a magyar helységnevekben. (11–15. század.)* Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
MEZŐ ANDRÁS (1999): *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz.* Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER (1972): *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára.* Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács VB.
MIKESY SÁNDOR (1940): *Szabolcs vármegye középkori víznevei.* Magyar Nyelvtudományi Közlemények 53. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
MIKESY SÁNDOR (1947): A *fagyöngy* közszó és a *Gyöngyös* víznév. *Magyar Nyelv* 43: 253–8.
MIZSER LAJOS (1996): A Latorca-vidék ősvízrajza és ártéri gazdálkodása. In: FRISNYÁK SÁNDOR szerk.: *A Kárpát-medence történeti földrajza.* Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke. 321–6.
MILLER, MARY R. (1990): Time and meaning in strean names: a semantic classification of Indian-named streans in Alabama. In: NÄRHI, EVA MARIA ed.: *Proceedings of the XVIIth International Congress of Onomastic Sciences. Helsinki, August 13–18, 1990.* Helsinki, University of Helsinki. II, 187–94.
MMNy. = RÁCZ ENDRE szerk. (1985): *A mai magyar nyelv.* Budapest, Tankönyvkiadó.
MOÓR ELEMÉR (1947): *Küküllő. Magyar Nyelv* 43: 127–32.
MSzFgrE. = LAKÓ GYÖRGY főszerk. (1967–1978): *A magyar szókészlet finnugor elemei.* I–III. Budapest, Akadémiai Kiadó.
MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF (1893–1901): *Magyar tájszótár.* I–II. Budapest, Hornyánszky Viktor.
CS. NAGY LAJOS (1999): A Felső-Berettyó mente vizeket és mocsaras helyeket jelölő földrajzi közneveinek rendszere. *Névtani Értesítő* 21: 31–5.
NEMES MAGDOLNA (2005): *Földrajzi köznevek állományi vizsgálata.* Melléklet 1. (Kézirat. PhD dolgozat.). Debrecen.
NYÍRI ANTAL (1978): Az *aszó*-ról szóló szófejtési kísérletek és azok módszertani tanulságai. *Magyar Nyelv* 74: 163–75.
NYÍRI ANTAL (1979): Az *aszó, asszú* eredete, hang- és alaktörténete. *Magyar Nyelv* 75: 147–62.
OklSz. = SZAMONTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA (1902–1906): *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz.* Budapest, Hornyánszky Viktor.
ORTVAY TIVADAR (1882): *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végeig.* I–II. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
PAIS DEZSŐ (1912): Az *aszó* elhomályosult összetételei. *Magyar Nyelv* 8: 391–401.
PAIS DEZSŐ (1936): A *fa* alakváltozataihoz. *Magyar Nyelv* 32: 106–10.
PAIS LÁSZLÓ (1942): A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza. In: *A Magyarságtudományi Intézet Évkönyve.* Budapest. 68–114.
PESTI JÁNOS (1987): A *ság, ség (~ segg)* és a *séd* a Dél-Dunántúl földrajzi neveiben. *Névtani Értesítő* 12: 32–53.
PÓCZOS RITA (2001): *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

PÓCZOS RITA (2003): A Sajó vízrendszerének nyelvi rétegei. *Magyar Nyelvjárások* 41: 487–496.
PÓCZOS RITA (2004): A Garam és az Ipoly víznévrendszerének nyelvi rétegei. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok.* 1. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 105–27.
PÓCZOS RITA (2005): Nyelvtörténeti szempontok az Árpád-kor etnikai vizsgálatához. *Névtani Értesítő* 27: 136–43.
PÓCZOS RITA (2007): Jövevénynév, jövevényszó. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk.: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 21–8.
PÓCZOS RITA (2009): Etnikai viszonyok tükröződése a helynévmodellekben. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok.* 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 17–34.
PÓCZOS RITA (2010): *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
POLGÁR JUDIT (2007): *Helynévalkotás kognitív megközelítésben.* (Kézirat. Szakdolgozat.). Debrecen.
PřSlTop. = ŠMILAUER, VLADIMÍR (1970): Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik. Praha, Academia.
RÁCZ ANITA (2005): *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
RÁCZ ANITA (2007): *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-eti-mológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
RESZEGI KATALIN (2007): A hegynevek és más helynévfajták kapcsolata. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk.: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 37–43.
RESZEGI KATALIN (2009a): A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok.* 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 35–45.
RESZEGI KATALIN (2009b): A kognitív szemlélet lehetőségi a helynévkutatásban. A metonimikus névadás. *Magyar Nyelvjárások* 42: 21–41.
REUTER CAMILLO (1970): A *fok* vízrajzi köznév és a *Fokorú* földrajzi név. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 104–11.
REUTER CAMILLO (1971): Két vízrajzi köznév: *kégy* és *kengyel. Magyar Nyelv* 67: 343–7.
RMGl. = BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR (1984): *Régi magyar glosszárium***.** Budapest, Akadémiai Kiadó.
SÆRHEIM, INGE (2001): Hans Krahes teori om ein gammaleuropeisk hydronymi. Ei kritik vurdering etter 50 års diskusjon. *Maal og Minne:* 1–16.
SCHMID, WOLFGANG P. (1981): Die alteuropaische Hydronymie. Stand und Auf-gaben ihrer Forschung. *Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge* 16: 1–12.

SMFN. = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF Szerk. (1974): *Somogy megye földrajzi nevei.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
ŠMILAUER, VLADIMÍR (1932), *Vodopis starého Slovenska.* Praha–Bratislava, Nákl. učené společnosti Šafařílovy v Bratislavě**.**
SOLYMÁR IMRE (1984): Változó vizek – változó víznevek. Adalékok a Völgységi patak (Határárok, Hutëkróve) névelettanához. *Névtani Értesítő* 9: 19–23.
J. SOLTÉSZ KATALIN (1979): *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
STÅHL, HARRY (1976): *Ortnamn och ortnamnforskning.* Stockholm, AWE/Geber.
ŠTĚPÁN, PAVEL (2004): *Označení barev a jejich užití v toponymii Čech.* Praha, Univerzita Karlova v Praze Filozofická Fakulta.
ŠTĚPÁN, PAVEL (2008): Oppositions in Toponymy. In: AHRENS, WOLFGANG–EMBLETON, SHEILA–LAPIERRE, ANDRÉ ed.: *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Rthnic Contact: Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences.* Toronto, 2008. 08. 17–22. Toronto. CD-Rom. 915–20.
STRANDBERG, SVANTE (2002): Nordic hydronymy. *ONOMA* 37: 145–64.
STRANDBERG, SVANTE (2003): Norsk hydronymi. Svenska kommentarer. *Seksjon for namnegransking. Årsmelding 2002.* Oslo. 17–33.
STRÖMPL GÁBOR (1930), Helyneveink vízrajzi szókincse. *Hidrologiai Közlöny* 9: 113–28.
SZABÓ DÉNES (1944): Koppány. Személy- és vízneveink viszonya. *Magyar Nyelv* 40: 186–93.
SZABÓ DÉNES (1954): *A dömösi adománylevél hely- és vízrajza.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
SZABÓ G. ZOLTÁN–SZÖRÉNYI LÁSZLÓ (1988): *Kis magyar retorika.* Budapest, Helikon.
SZABÓ T. ATTILA (1937): *Dés helynevei.* Torda, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
SZABÓ T. ATTILA (1939): Székaszópatak. *Magyar Nyelv* 35: 166–73.
SZABÓ T. ATTILA (1942): *A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse.* Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet kiadványa.
SZEGFŰ MÁRIA (1991): A helynévképzés. In: TNyt. = BENKŐ LORÁND főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana.* Budapest, Akadémiai Kiadó. I, 253–5.
SZENDE TAMÁS (1996): *A jelentés alapvonalai*: *a jelentés a nyelvi kommunikációban.* Budapest, Corvinus.
SzMFN. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC Szerk. (1986): *Szolnok megye földrajzi nevei.* I. Jászberény, Jászberényi Tanítóképző Főiskola.
SzT. = SZABÓ T. ATTILA [később tanítványai] szerk. (1976–): *Erdélyi magyar szótörténeti tár.* I.–. Bukarest [később Budapest]. Kriterion Könyvkiadó–Akadémiai Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület.
TermFöldr. = BORSY ZOLTÁN szerk. (1998): *Általános természetföldrajz: fejezetek az általános természetföldrajz köréből.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
TESz. = BENKŐ LÓRÁND főszerk. (1976–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* I–IV. Budapest, Akadémiai Kiadó.

TIBÁD LEVENTE (1979), A Nyikó mente víznevei (Tipológiai rendszerezés). *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 23: 167–77.
TMFN. = ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF szerk. (1981): *Tolna megye földrajzi nevei.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
TNyt. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1991–): *A magyar nyelv történeti nyelvtana.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
TÓTH VALÉRIA (1997), Földrajzi köznevek szóföldrajzi szempontú vizsgálata a korai ómagyar korban. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 209: 262–5.
TÓTH VALÉRIA (1999a), A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Névtani Érte-sítő* 21: 55–61.
TÓTH VALÉRIA (1999b), Helynevek a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 37: 435–42.
TÓTH VALÉRIA (2001a): *Névrendszertani vizsgálatok korai ómagyar korban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
TÓTH VALÉRIA (2001b): *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
TÓTH VALÉRIA (2002): A dialektológiai-névföldrajzi vizsgálatok lehetőségei ómagyar helyneveink körében. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTEK JÁNOS szerk.: *Hungarológia és dimenzionális nyelvészet.* Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. (Jyväskylä, 2001. au-gusztus 6–10.) Debrecen–Jyväskylä, Jyväskyläi Egyetem Hungarológiai Intézete–Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 295–301.
TÓTH VALÉRIA (2003): A Zala vízgyűjtőjének régi folyóvíznevei. *Névtani Értesítő* 25: 89–94.
TÓTH VALÉRIA (2005): The Changes of the Hungarian Settlement Names. *Onomastica Uralica* 3: 135–53.
TÓTH VALÉRIA (2008): *Településnevek változástipológiája.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelv-tudományi Tanszéke.
UDOLPH, JÜRGEN (1979): *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven.* Heidelberg, Winter.
UDOLPH, JÜRGEN (1990): *Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie.* Heidelberg, Winter.
UEW. = RÉDEI KÁROLY szerk. (1986–1991): *Uralisches Etymologisches Wörterbuch.* I–III. Budapest, Akadémiai Kiadó.
ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk. (1979–2010): *Új magyar tájszótár.* I–V. Budapest, Akadémiai Kiadó.
UNGAR, SIMON (2005): Cognitive maps. In: CAVES, ROGER W. ed.: *Encyclopedia of the City.* London, Routledge. 79–80.
VÖRÖS OTTÓ (1999): *Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 211. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

WARDHAUGH, ROLAND (2002): *Szociolingvisztika.* Budapest, Osiris Kiadó.
ZELLIGER ERZSÉBET (1991): Két lexémából álló összetett földrajzi nevek. In: BENKŐ LORÁND főszerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana.* Budapest, Akadémiai Kiadó. I, 540–50.
ZOLTAI LAJOS (1935): *Debrecen vizei.* A Debreceni Muzeumbarátok Köre Kiadványai. 1. Debrecen, Nagy Károly és társa.

Helynévmutató

Adunahegh 170
Agagpatok 51, 56, 108
Agagus 42, 56, 116
Agár-tó 175
Agduna 75, 95
Ág-Duna 75, 95
Agyagos 42, 56, 116
Agyag-patak 51, 56, 108
Alma 39, 57, 117, 123, 129, 149, 156
Almád 117
Almádi 39, 57, 117, 149
Almád(i) 129
Almady 57, 117, 129
Almam 57, 123, 129
Almamellek 166
Almamellék 157, 166
Almas 57, 116, 129, 156
Almás 32, 34, 39, 57, 117, 122, 129, 149, 156, 170
Almáskeresztúr 161
Almás pataka 58, 111
Almaspotaka 58, 111
Almasscentgurg 161
Almásszentgyörgy 161
Almás-völgy 170
Almasweugh 170
Almatöve 158
Alsó-Varbók 74
Amda Bystricia 157
Apát pataka 39
Aphida 59, 123
Apoka pataka 77, 135
Apokapotoka 77, 135
Apord 115
Apor-ügy 103, 110
Apurd 115
Apurig 103, 110
Aranas 77, 116
Aranyaspataka 73, 127
Aranyos 32, 77, 116, 147
Aranyosfölde 167
Aranyos pataka 73, 127
Árkos 53, 116
Arkus 53, 116
Árok 41
Arpas 121
Árpás 121
Árpástó 176
Arrabo 160
Arrabona 160
Arua 134
Árva 22, 69, 134
Aszalósér 170
Aszód 99
Aszó-jó-séd 73, 100, 127
Aszúág 158
Aszúbeszterce 157
Aszú-patak 32, 55, 108
Aszú-Szartos 51, 55, 73, 75, 109
Avasújváros 164
Azyuzartus 55, 73, 75, 109
Azyw-Bestricie 157
Baba 121
Bába 65, 121
Babaere 42
Bába ere 42
Bagathpataka 67, 112
Bakuspatak 58, 108
Balajt pataka 67, 112
Balata 138
Baláta 138
Balaton 177
Balatonakali 177
Balatonakarattya 177
Balatonaliga 177
Balatonalmádi 177
Balatonboglár 177
Balatoncsicsó 177
Balatonfenyves 177
Balatonfűzfő 177
Balatongyörök 177
Balatonszabadi 177
Balatonszéplak 177
Balatonújlak 177
Balatonvilágos 177
Balmazújváros 164
Balog 22, 75, 135
Balogh 135
Balog vize 73, 127
Balti-tenger 37
Balukpathaka 67, 112
Bályok pataka 67, 112
Baraca 138
Baracha 138
Barca 141, 142, 168
Barcaság 168
Baróc(s) 138
Barót 65, 121, 141, 142
Barza 140
Basa 77
Basa ~ Básza 77
Baski-patak 67, 108, 129
Bást 65, 121
Basth 65, 121
Bá(s)zaköz 164
Bátató 158
Bátatöve 158

Batatue 158
Bathathew 158
Bathurpataka 42, 67, 112
Bátor pataka 42, 67, 112
Bazakuz 164
Beberchpataka 71, 126, 138
Beberc pataka 71, 126, 138
Bebre 22, 138
Bégaszederjes 161
Bégaszentgyörgy 161
Bégaszentmihály 161
Begyamalaka 98
Begya?-maláka 98
Békás 171
Békási szoros 171
Békás-szoros 171
Békás-tó 176
Béka-tó 176
Bela 140, 157
Béla 32, 69, 140, 157
Bela patak 71, 125
Béla-patak 71, 125
Béla pataka 51
Belechpataka 77, 140
Belec(s) pataka 77, 140
Belenus 121
Belényes 121
Belezna 138
Belkus 164
Belsepatak 42
Benapataka 111
Bene 65, 121, 149
Bénye 154
Bérc-patak 64, 110
Berczpatak 64, 110
Beredinca 139
Beredinca patak 71, 126
Beredinca pathaka 71, 126, 139
Berek-jó 70, 90, 100, 132
Berek-jó vize 73, 90, 127
Berekszó 99, 132
Berekvölgy 64
Berekyovize 73, 90, 127
Berettyó 70, 90, 100, 132, 152, 158
Berettyócsohaj 162
Berettyódéda 162
Berettyófarnos 162
Berettyókirályi 162
Berettyószentmárton 162
Berettyó Szent Márton 162
Berettyószéplak 162
Berettyóújfalu 162, 163, 164
Berkenye pataka 111
Bernece pataka 71, 126, 139
Bernechepataka 71, 126, 139
Beruchyo 158
Beruchyon 70, 100, 132
Berukwelg 64
Berukzo 99, 132
Berzava 136
Berzence 136
Besei-patak 147
Beszterce 140, 157
Bezence 121, 157
Bezenche 121, 157
Bezterche 140
Bikagyűr 64, 122
Bikali-árok 149
Bika-rét 38
Bikpotoka 57, 111
Bissó-patak 147
Bissó pataka 147
Bisus 54
Bisztirc 140
Blata 174
Blava 141
Bleza 37
Blezna 138
Bobroch 138
Bobróc 138
Boca 123
Bochogo 54, 117
Bocur 65, 121
Bocsár 66, 121
Bocsárd 153
Bocsárd pataka 67, 112, 153
Bocsogó 54, 117
Bodagd 131, 142
Bodrog 22, 162
Bodrog melleke 166
Bodrog melléke 166
Bodrogkeresztúr 161
Bodrogköz 165
Bodrog Olaszi 162
Bodrogszentes 162
Bodrogszerdahely 162
Bodrug 131
Bódva 22, 141, 162
Bódvarákó 162
Bódvaszilas 162
Bódva-Vendégi 162
Bodza foka 63, 113, 129
Bodzás foka 63, 96, 113, 129
Bogács pataka 67, 112
Bogdány 155
Bokor 65, 121
Bolchardpataka 67, 112
Boldua 169
Bolduaku 169
Boldva 169
Boldvakő, 169
Boltrag 65, 121
Boltrágy 121
Bolugwyze 73, 127

Boluhthpataka 67, 112
Bor 57, 123, 171
Boralt 65, 121
Bord 57, 115
Bori 57, 117, 160
Bornanó pataka 71, 126, 139
Bornanoupotoka 31, 71, 126, 139
Borosk 138
Bor pataka 71, 127
Borsa 142
Borsi-patak 46
Borsoa 77, 169
Borsod pataka 113
Borsodpotoka 113
Borsova 168, 169
Borsua 169
Bor völgye 171
Bory 160
Borza 140, 168
Boskypotok 67, 108
Bótrágy 65
Boz ~ Bűz foka 76
Bozyafuka 63, 113, 129
Bózsva 77, 169
Bő 39
Bökény pataka 61
Bőköz 164
Bölzse-patak 42
Brassó, 141 142
Bréb 160
Brekene potoka 111
Breznica 136
Brezthnyche 136
Brizona 136
Bucha 123
Buchar 66, 121
Budagd 131, 142
Budak 131, 142
Buduach 141
Bukenpothoka 61, 111
Bukochapotok 71, 126, 136
Bukóca-patak 71, 126, 136
Bukova pataka 71, 126, 136
Bukuapataka 71, 126, 136
Bukurand 121
Buldua 141
Búr-patak 22
Burpathaka 71, 127
*Burwelg*e 171
Bury 57, 117
Buzfoka 76
Buziasfoka 63, 96, 113, 129
Büdös-tó 176
Bükk-patak 32, 57, 108
Bükk pataka 57, 111
Bükk-sevnice 39, 57, 97
Bükk-sevnic pataka 73, 97, 127
Bűzös 54, 116
Bykadywr 64, 122
Byk potok 57, 108
Byksceniche 39
Bykschewnycze 57, 97
Byksebnichpataka 73, 97, 127
Bystricia 157
Byztech 140
Byzus 54, 116
Capas 61, 123
Castrum Borssed Zouolvn 22
Cechkepotoka 67, 112
Cech potoka 130
Cécke pataka 67, 112
Cétény 65, 121
Chakanpataka 61, 67, 111, 112
Chaklya 65, 121
Chakou 65, 121
Charnawoda 157
Charnoltha 140
Chatar 66, 121
Chehpataka 62, 110, 111
Cheliz 42
Chenge 54, 117
Cheresnespatak 58, 107
Chergeud 54, 115
Chermele 76
Chermene potoky 71, 125
Cheten 65, 121
Chetruch 121
Chetruz 61, 65, 121
Cheuspatak 62, 110
Chevniche 97
Chijk 168
Chikloupotok 61, 110, 130
Chinchepotaka 113
Cholnukpotok 59, 108
Choor 65, 121
Chorgue er 54, 89, 108
Chormasna 137
Chorog 157
Chuch pataka 62
Chumbouaga 63, 95, 113
Chumburd 57, 113, 115
Churnawoda 140
Chychlopotoka 130
Chypkow 137
Ciróka 163
Cirókabéla 163
Cirókahosszúmező 163
Clokochuch 140
Clunouz 121
Cnesa 66, 121
Compa 31, 138
Compó 58
Compw 58
Copus 59, 116
Corlathpotaka 62
Couroug 57, 115
Cód 69, 141
Crassow 142
crisium 32
Crisium Album 68

Crisium triplicem 55, 68, 74, 109
Crisium Varadiensem 68, 74
Crys 134
Crysfev 158
Curice 31, 138
Curta 157
Curtus 78, 116
Cusmeud 42, 78
Cuzepsa 68, 75, 94, 109
Csábrág 169
Csákány pataka 61, 67, 112
Csaka tava 176
Csaka-tó 174, 176
Csáklya 65, 121
Csákó 65, 121
Csamuly 39
Csárda 38
Csarnavoda 69, 140, 157
Csarnolta 140
Császártói-rét 177
Csatár 66, 121
Csehpatak 62, 110, 130
Cseh-patak 62, 110, 130
Cseh pataka 62, 110, 130
Csenge 54, 117
Csenger-patak 171
Csenger-víz 171
Cseremna pataka 71, 125
Cseresznyés-patak 58, 107
Csergőd 54
Csermelye 76
Csermosnya 137
Cseterőc 61, 65, 121
Csík 42, 168
Csikló-patak 61, 110, 130
Csikló pataka 130
Csiliz 42
Csincse pataka 113
Csinger-völgy 171
Csolnok-patak 59, 108
Csombó ága 63, 95, 113
Csombord 57, 113
Csór 65, 121
Csorgó-ér 54, 89, 108
Csörgő-lyuk 171
Csörgő-patak 171
Csősz-patak 62, 110
Csurgó 147
Csurgói-patak 147
Damak pataka 41, 67, 112
Danóc 39, 121
Danubio 32
Danuvius 41
Dárony pataka 71, 126, 137
Dárony pataka feje 113
Darunpathaka 71, 126, 137
Debrece-patak 71, 126, 137
Debrechepathak 71, 126, 137
Delelői-kút 38
Delelő-kút 38
Delnei-patak 16
Dengeleg 66, 121
Denselegh 66, 121
*Deregneupothok*a 67, 112
Deregn(y)ő pataka 67, 112
Derék-Sevnice 109
Dereksevnyche 74, 109
Deruenche 32
Dervence 32, 137
Dervenica 137
Dethmarpataka 62, 111
Détmár pataka 61
Diógy 57, 115
Diós-patak 107
Disznajó 101
Disznód 58
Dobó 136
Dobopataka 71, 126
Dobó pataka 71, 126
Dobos-patak 107
Dobraca 137
Dobracha 137
Dobrocsna pataka 71, 126
Dobuspatak 107
Dodrochnapathaka 71, 126
Dolina pataka 138
Dolnapataka 138
Dombó pataka 67, 112
Domokpotoka 67, 112
Draua Muracuz 164
Drauchfok 96
Drausa 141
Dráva 40, 134, 152, 153, 162
Drava Keresztur 161
Drávakeresztúr 161
Dráva-Muraköz 164
Drava Palkonya 162
Drávapiski 162
Dráva Szabolts 162
Dráva-Száva köze 165, 166
Dráva-Szávaközi 165
Drávca ~ Daróca 141
Drawa 134
Dreno 121
Drénó 121
Dreuenizza 32, 137
Drevenica 32
Dubnica 136
Dubniche 136
Dubo 136
Dubroka 136
Dubróka 136
Dubróka pataka 71, 125

Dubrokapathaka 71, 125
Dudvág 69, 141
Dumbó potaka 67, 112
Duna 8, 32, 40, 41, 45, 74, 134, 152, 153, 162, 163
Duna-Almás 162
Dunabogdány 155
Duna-Bogdány 162
Dunafalva 161
Duna-hegy 170
Dunakanyar 167
Dunáninnen 167
Dunántúl 167
Dunapentele 38
Duna-Szerdahely 162
Duna-Tisza köze 166
Dunaújfalu 163
Dunaújváros 38
Durenche 32
Ebes 55, 116
Ecseg-tó 175
Eerwyz 127, 130
Eger 57, 123, 148
Eger-patak 148
Éger-patak 57, 108
Eger pataka 127
Egerpataka 57, 111
Éger pataka 57, 111
Eger vize 73, 90, 128
Egregh 57, 115
Egregy 57, 115, 149
Egres 57, 116, 161, 176
Egres-patak 58, 107
Egres pataka 32
Egrespothok 58, 107
Egrestanya 161
Egur 57, 123
Egurpataka 57
Eguruize 73, 90, 128
Egwerpotac 57, 108
Eleupotok 68, 110
Eleusar 94
Elő-patak 68, 110
Elő-Sár 68, 94
Encs ere 62
Ensere 62, 111
Enyd 65, 121
Enyed 65, 121
Er 51, 118
Ér 32, 44, 50, 51, 119, 149, 158, 174, 176
Erchy 160
Ercsi 155, 160
Erdély 167
Erech 116
Erecs 116, 155
Eresztvény-víz 89, 110
Ereus patac 53, 108
Ereztewenwys 89, 110
Ermellek 166
Érmellék 166
Erős-patak 53, 108
Erwyz 73, 90, 127, 130
Esküllő pataka 67, 112
Etelköz 164
Ewswen 122
Ezra-Paróca 74
Ezrap[roch]a 74
Ér-víz(e) 73, 90, 127, 130
Fahíd 25
Falu-rét 38
Falu tava 176
Fancsal ere 62
Fehér-Béla 53,74, 109
Fehér-Körös 35, 53, 93, 109
Fehér-patak 53, 108
Fehér-tó 175
Feketeardó 164
Feketebalog 164
Feketebátor 164
Feketegyörös 164
Fekete-Körös 35, 163
Feketenyék 164
Fekete-örém 176
Fekete-patak 32, 53, 108
Feketepotak 53, 108
Feketesaar 51, 53, 93, 108
Fekete-sár 51, 53, 93, 108
Feketetót 164
Fekete-ügy 53, 93, 103, 108
Fekete-víz 163
Feketig 53, 93, 103, 108
Fenes 78, 116
Feniosaunicza 57, 97, 108
Fenkő 56, 123
Fenkw 56, 123
Fenyő-sevnic 57, 97, 108, 127
Fenyő-sevnic-patak 73, 97, 127, 130
Fenyő-sevnic pataka 73, 97, 130
Fenysewnichpatak 73, 97, 127, 130
Fergesher 58, 89, 107
Fertő 177
Fertőboz 177
Fertőendréd 177
Fertőmeggyes 177
Fertőrákos 177
Fertőszentmiklós 177
Fertőszéplak 177
Fertő tó 127
Feyer Bela 53, 74, 109
Feyerkeres 53, 68, 74, 93, 109
Feyerpotok 53, 108
Feynosebnichpataka 73, 97, 127, 130
Férges-ér 58, 89, 107
Fiues 156
Fizyepatak 68, 110, 129
Fok 32, 51, 149
Fok-ér 96

Foktalan pataka 56, 111
Foktalanpataka 56, 111
Fontscolere 62, 111
Forrod 56, 115
Forród 56
Forró-patak 108
Földvétel 38
Fuk 96, 118
Fukher 96
Furrowpatak 108
Füves 57, 156
Füzegy 32, 46, 57, 115, 149
Fűz-ér-patak 73, 127
Füzes 39, 57, 130, 156
Füzesd 39, 116, 130, 149
Füzest 130
Füzet 130
Fűzi-patak 68, 110, 129
Fűzi pataka 68, 129
Fyuzeg 57, 115
Fyves 57, 116
Fywzerpatak 73, 127
Fyzesd 130
Fyzess 156
Fyzesth 130
Fyzezth 116, 130
Fyzypataka 68, 129
Gada 61
Gadna 77, 157
Gadna vize 72, 90
Gai 137
Gáj 137
Galahurkapotaka 64, 113
Gald 65, 121
Gáld 65, 121
Galga 139
Galga mente 166
Galgavidék 166
Galnaer 87
Gálna-ér 87
Galnaspatak 58, 107
Gálnás-patak 58, 107
Gályahorka pataka 64, 113
Gambuc 65, 121
Ganna 77, 157
Ganna wize 72, 90
Garadna 37, 39, 66, 121
Garadnapatak 128, 130
Garadna pataka 37, 39, 71, 128, 130
Garadna-patak 37, 39, 128, 130
Garadnapataka 71, 128, 130
Garam 22, 40, 134, 162, 163
Garamfő 159
Garamlök 162
Garam mente 166
Garamrudnó 162
Garamsálfalva 162
Garam vidéke 166
Gát 41
Gecznoud 58, 115
Gekenusaga 58, 95, 111
Gemelchen 129
Gemelchenes 129
Gen 61, 123
Gerbece pataka 71, 126, 136
Gerebenc pataka 16
Gerencsa ~ Gerence 138
Gerensa 138
Gestunepotoka 57, 111
Gesztenye pataka 57, 111
Gény 61, 123
Gétyei-patak 147
Gétye pataka 147
Gianpataka 62, 111
Gidra 22
Golboka 170
Gorba 176
Gorbó pataka 71, 126, 140
Gorbopathaka 71, 126, 140
Gorgio 168
Gorthoa 140
Gortva 140
Gozd 137
Gozd Magnum 74
Gölnic 22, 139
Gölnic vize 72, 125
Görgény 142
Grathna 66, 121
Gron 32, 134
Gulnuch 139
Gulnuchuize 72, 125
Gumbuch 65, 121
Gumulchenus 57, 116
Gumurfok 96
Gurbuchepotaka 71, 126, 136
Gurmouer 62, 110
Günseck 159
Gyartyanos pataka 58, 111
Gyán pataka 62
Gyékényes ága 58, 95, 111
Gyepes 57
Gyergyó 168
Gyertyán 175
Gyertyános pataka 58, 111
Gyog 57, 115
Gyormó-ér 62, 110
Gyospotok 107
Gyöngyös 20, 37, 78, 116, 149, 163
Gyöngyösfalu 161, 163
Gyöngyösfő 159
Gyöngyöshermán 163
Gyöngyösmellék 157

Győr 160
Gyreu 57, 123
Gyrew 156
Gyula 65, 121
Gyula pataka 73, 128
Gyulapothaka 73, 128
Gyungys 78, 116
Gyurud 13
Gyümölcsény 129
Gyümölcsényes 57, 129
Gyűrű 57, 123, 149, 156
Gyűrűd 13
Gyűrűfő 158
Gyűrűs 13
Gywrewfew 158
Gywrud 13
Haaspatak 57, 109
Hagymási-csárda 38
Hájó 70, 90, 100, 131, 158
Halas 176
Halyagos 57
Halyagrét 64, 122
Hamus-ér 56
Hangony 54, 117, 131
Hangos 54, 116, 131
Hanva 66, 121
Harabopotaka 71, 126, 136
Harabó pataka 71, 126, 136
Haradok 169
Harangláb pataka 67, 112
Haranglábpotoka 67, 112
Harangod 57, 157
Harangud 157
Harkály 146
Harkály-patak 146
Harkyanpataka 67, 112
Hármas-Körös 35, 55, 109
Harnad-melleke 166
Harrangud 57, 115
Harsan 57, 117
Harsány 32, 57, 117
Hárs-patak 57, 109
Hartyán pataka 67, 112
Harypan 42
Harypanpothoka 71, 125
Hasznos 61, 123, 149
Hatar Zamaga 64, 74, 110
Hatarer 13
Határér 13
Hatarpatak 13
Határ-patak 110
Hatarpataka 13
Hatarpotak 110
Határ-Szomoga 64, 74, 110
Hatpatokfalua 160
Hatvan pataka 67, 112
Hatyaspathaka 58, 111
Hattyas 175
Hattyas pataka 58, 111
Hecha 65, 121
Hecse 65, 121
Hecse-patak 73, 128
Hejő 45, 70, 90, 100, 131, 133, 162
Hejőkeresztúr 161
Hejőkürt 162
Hejő-Papi 162
Hejő-Szalonta 162
Hejőtő 158
Hejő vize 73
Helednek 139
Her 158
Herceg 175
Herepány 42
Herepány pataka 71, 125
Hernád 20, 22, 40, 69, 135, 162
Hernád-Bűd 162
Hernádcéce 162
Hernádfő 159
Hernádszentistván 162
Hernád vize 72, 90, 125
Hetche potok 73, 128
Heuiouize 73, 90, 127
Heuyo 70, 100, 131
Heuyou 100, 131
Hévíz 54, 109
Hév-jó 70, 90, 100
Hév-jó vize 90, 127
Hewiz 54, 109
Hewyo 158
Heyeu 131
Heyeuteu 158
Hibbe 121
Hidas 59, 116
Hidas-patak 59, 107, 147
Hidaspathak 59, 107
Hideg-ér 54, 89, 108
Hideg-patak 54, 108, 147
Hideg-séd 51, 54, 108
Hideg-Szamos 54
Hideg-Tepla 54, 74, 109
Hideg Topla 54, 74, 109
Hideg-víz 54, 89, 108
Hideg-víz pataka 73, 91, 127
Hilyó pataka 67, 112
Hister 41
Hlinik 139
Hlinik pataka 71, 125
Hluboka pataka 126
Hlynik 139
Hlynnykpotoca 71, 125
Hód 174
Hódmezővásárhely 39
Hódos 92
Hódos-árok 92
Hódpatak 160

Hódpatakfalva 160
Hodos 58, 157
Hodosd 58, 116
Hodos-ér 58, 107
Holboka 170
Holboka pataka 71
Holboki-patak 71, 126
Holboqui potok 71, 126
Hold duna 55, 74, 109
Hologus 57, 116
Holt-Duna 55, 109
Holthlatarcha 55, 74, 109
Holthnarag 55, 75, 109
Holt Ida 55, 74, 109
Holt-Ida 55, 109, 153
Holt-Kompa 55, 74, 109
Holt-Latorca 55, 74, 109
Holt-Mic 55, 74, 109
Holt-Nyárágy 55, 75, 109
Holt-Tugár 55, 109
Holt-Vág 55, 109
Holt-Zagyva 55, 74, 109
Holugreth 64, 122
Holuth Mych 55, 74, 109
Holuthtugar 55, 109
Holut Vag 55, 74, 109
Homoród 16
Homoród melléke 166
Homoród mente 166
Homoród vidéke 166
Homorú-patak 52, 108
Homusher 31, 57
Hongvn 54, 117, 131
Honrad 135
Honua 66, 121
Horgas 176
Horhod 22
Horhod-patak 130
Horhod pataka 130
Hornaduyze 72, 90, 125
Hortobagh 124, 141
Hortobágy 20, 124, 141
Horvát 38
Horváti 38
Hosiouer 87
Hosszú-aszó 52, 99, 108
Hosszú-ér 87
Hosszú-Gózd 52, 74, 109
Hosszú-tó 174, 175
Hothkompa 55, 74, 109
Hótó 177
Hotuon potoka 67, 112
Hoult Zagwa 55, 74, 109
Hoyow 131
Hoznus 61, 123
Hrabich 136
Hrabic(s) 136
Hrussó pataka 67, 112
Huangho 93
Hudus 58, 116, 157
Hudusher 58, 107
Huger 66, 110
Huku-ér 66, 110
Hulubukapathaka 71, 126
Humurou potoc 52, 108
Humusouer 56, 108
Hunguar 169
Hurhud 115
Hurhudpotok 130
Huruso potoka 67, 112
Husciouth Goosd 52, 74, 109
Huzina 138
Huzzyozov 52, 99, 108
Hybe 121
Hydegher 54, 89, 108
Hydeghpatak 54, 108
Hydeghsed 51, 54, 108
Hydegvyz 54, 89, 108
Hydegwyzpataka 73, 91, 127
Hydes 59, 116
Hyleupothoka 67, 112
Ida 74, 90, 134, 153, 157, 159
Ida vize 72, 90, 125
Idawyse 72, 90, 125
Ilóc 139
Ilosva 74
Ilsank potok 71, 126, 136
Ilsua 136
Ilsuk-patak 71, 126, 136
Ilswa 157
Inaktelke pataka 67, 112
Inaktelkpataka 67, 112
Inferiori Werbouk 74
Ipoli Paszto 162
Ipoly 22, 40, 134, 162, 163
Ipolyhidvég 162
Ipolykeszi 162
Ipoly vize 72, 125
Ipuli 134
Ipulwyze 72, 125
Iskolt 139
Ispán tava 175
Iszkornya 121
Iszkornya pataka 73
Isztebne 66, 121
iuxta Alma 166
Iza 50, 61
Iztebna 66, 121
Jalóc 139
Jaloch 139
Jalochmelléke 166
Jamna pataka 71, 126, 139
Jamnopataka 71, 126, 139
Jampataka 67, 112

Jám pataka 67, 112
Jánk magyala ága 64, 95
Jen pataka 62
Jendin pataka 62
Jendinpotoka 62, 111
Jenpotoka 62, 111
Jepus 57, 116
Jobag 66, 121
Jobbágy 66, 121
Jobbágy ága 62, 95
Jód 101
Jósva 69, 136
Jósvafő 159
Jószás 101, 116
Jouzas 101, 116
József-kúti-árok 151
Kaach 121
Kabold 160
Kács 121
Kajántó 176
Kakat 176
Kakulló-hát 170
Kalasta 76, 139
Kalathazeg 167
Kalenda-víz 62, 110, 130
Kalenda vize 130
Kalenda wyz 62, 110, 111, 130
Kalenda wyze 111, 130
Kalgua 139
Kalichnapataka 73, 125
Kalnaser 107
Kálnás-ér 107
Kalota 167, 168
Kalotaszeg 167
Kalyán pataka 67, 112
Kalyanpathaka 67, 112
Kamawlther 66, 110
Kamunuska pataka 71, 126, 139
Kamunuska potoka 71, 126, 139
Kamut-ér 66, 110
Kanális 46
Kanizsa 66, 121
Kanizsa töve 113
Kápás 61, 123
Kapos 162
Kapos-Füred 162
Kaposgyarmat 162
Kaposhomok 162
Kaposvár 168
Kapus 59, 116, 149
Kara 61, 123
Karan 61
Karán 61
Karasó 142, 149
Karasoaga 63, 94, 113
Karasó ága 63, 94, 113, 151
Karasu 142
Kárászos 175
Karulpotoca 112
Karuluspotaka 58, 111
Karvalyos pataka 58, 111
Kas 59, 123
Katuspatak 59
Kászon 168
Kazon 168
Kechewyzy 67, 89, 112
Kecső vize 67, 89, 112
Kedelenpatak 66, 110
Kegyek 70
Kekallo 53, 74, 93, 109
Kék-Kálló 53, 74, 93, 109
Kekkektowa 32
Keli foka 96, 113
Kelyfuka 96, 113
Kemence pataka 71, 126, 139
Kemenchepathaka 71, 126, 139
Kender ága 57, 95, 111
Kenderes 57
Kenduraga 57, 95, 111
Kengeler 52, 109
Kengelus 52, 116
Kengeluspatak 52, 107
Kengyel 53
Kengyel-ér 52, 109
Kengyeles 52, 116
Kengyeles-patak 52, 107
Kenyérmező 167
Keortvelespatak 58, 107
Kerchen potoka 67, 112
Kercsén(y) pataka 67, 112
Kereked 63, 115
Kerektoere 113
Kerek-tó 175
Kerek-tó ere 113
Kerekud 63, 115
Kerepec 138
Kerepech 138
Kereskvz 164
Keressceg 167
Keresztúr 161
Kerthweler 57, 89, 109
Keruchur 161
Kesekun 51, 128, 156
Kesekuner 52, 108
Keserewpathakawyze 73, 127
Keserű pataka vize 73, 127
Keskeny 51, 128, 156
Keskeny-ér 52, 108
Keszi pataka 67, 112
Kesző 42, 66, 121, 122
Kesző pataka 67, 112, 122
Kethyoukyzi 165
Két-jó köze 165
Két-Körös-köz 165
Két-Pók ere 150
Kettkereoskeoz 165
Kettős-Körös 35

Keuespathaka 56, 111
Keurus 157
Keuruspathak 57, 109
Keurusuizy 73, 90, 127
Kewrus 57, 123
Kézd 156
Kézdi patak 156
Kezew 42
Kezu 66, 121, 122
Kezupataka 67, 112, 122
Kietlen-aszó 99
Kígyós 176
Kígyós-patak 149
Kincses 174
Király kuti séd 102
Kis-Balog 52, 109
Kis Bologh 52, 75, 109
Kis-Büked 52, 75, 109
Kis-Eger 149
Kis-Egerszegi-patak 147
Kis-Egerszeg-patak 147
Kis-Enyed 52, 75, 109
Kis-Homoród 166
Kisida 160
Kis Ilosva 52, 74, 109, 136
Kis-Ilosva 52, 109, 136
Kis-kalányis 46
Kis-Nyitra 74
Kis-Ond 52, 75, 109
Kis-Palugya 74, 109
Kis-patak 52, 108
Kis-Polosin 74
Kiss Szamos 52, 74, 109
Kis-Szamos 52, 109
Kis-tó 175
Kis-Varbóc-patak 75, 130
Kis-Varbóc pataka 75, 130
Kis-Vicsoma 52, 74, 109
Kis-Zsitva 52, 74, 109
Kiszuca 22
Klaszita 76, 139
Klokocsóc 140
Klokocs pataka 71, 126, 140
Klukuch pataka 71, 126, 140
Knier-meſe 167
Kobolya pataka 71, 126, 138
Kobolyapataka 71, 126, 138
Kobulth 160
Kocs ? pataka 62
Kolbása 157
Komlós 57, 153, 157
Kompa 22, 138, 147
Kompa-köz 164
*Konachpotoka,*62, 112
Kopajt 121
Kopasz-patak 147
Kopasz-víz 147
Kopcsok 121
Kopoyoth 121
Koppány 20, 46
Koppány-patak 46
Korlát pataka 62
Kormos 16
Korofiev 158
Kórógy 57, 115, 157
Korpona 22
Kóti-árok 151
Kovács pataka 62
Kozd 137
Kőhíd-Kőrös 59, 75, 109, 151
Kökényes pataka 58, 111
Kölesér 91, 158, 168
Köles-ér 57, 91, 109
Kő-pataki-tó 170
Körös 69, 74, 109, 134, 152, 162, 163
Kőrös 57, 123, 149, 157
Körösbökény 162
Körösfő 158, 159
Körösköz 164
Körös-Nadán 162
Kőrös-patak 57, 109
Körösszeg 157, 167
Köröstárkány 162
Kőrös vize 73, 127
Körtvély-ér 57, 89, 109
Körtvélyes 57, 175
Körtvélyes-patak 58, 107
Kösmő 78
Kötelen-patak 66, 110
Köved 56, 115
Kövesd 56, 116
Köves-ér 56, 107
Köves-patak 56, 107
Köves pataka 56, 111, 150
Köves-tó 174, 175
Közép-ér 68, 89, 110
Közép-Hanva 68, 75, 109
Közép-Körös 68
Közép-patak 69, 110
Közép-Sár 68, 94, 109
Közép(ső)-Körös 68
Krassó 8, 142, 143
Kuegeg 70
Kuesd 56, 116
Kuespotok 56, 107
Kuhidkerus 59, 75, 109
Kukenespataka 58, 111
Kuleseer 57, 91, 109
Kuleser 91, 158, 168
Kulkasa 157
Kumlovs 57, 157
Kumpakuz 164
Kuna pataka 64, 113
Kurca 138, 157
Kurtueles 57, 116
Kutas 116, 147
Kutas ?-patak 59, 147
Kuthus 31, 116

Kuuesheer 56, 107
Kuzeper 69, 89, 110
Kuzephonua 68, 75, 109
Kuzeppatak 69, 110
Küküllő 8, 20, 74, 142, 143
Küküllő mentén 166
Külső-Kerek-tó 174
Kürtös 78, 116
Kürtös pataka 73, 127
Küsmőd 42, 78, 124
Kved 56, 115
Kwnapathaka 31, 64, 113
Kwrthus pathaka 73, 127
Kyethlenazow 99
Kykullu 142
Kysbikud 52, 75, 109
Kysenegd 52, 75, 109
Kysond 52, 75, 109
Kyspotok 52, 108
Kysurbochpatak 75, 130
Kysurbochpataka 75, 130
Kyswychma 52, 74, 109
Kyus-Ida 160
Kywsytua 52, 74, 109
Laborc 8, 21, 22
Ladica 137
Ladisca 137
Ladoméra 65, 121
Laitafalu 161
Lajta 134, 161, 162
Lajtafalu 161
Lajtakáta 162
Lajta Pordany 162
Lajta Sz. Miklós 162
Lanka 64
Lanko 64
Lapad 121
Lapád 121
Lápos ~ Lapos-rekettye 76
Lapusreketya 76
Lasseu ag 56, 95, 108
Lassú-ág 56, 95, 108
Lassú-Duna 56, 109
Lászó 157
Lászó pataka 71, 125, 137
Latorca 22
Lazopotoka 71, 125, 137
Lazow 157
Lazpataka 63, 112
Láz pataka 32, 63, 112
Lébény 65, 121
Legene 61, 123
Legenye 61, 123
Lekence 137, 157
Lekenche 137, 157
Lesnece pataka 71, 126
Lesznece pataka 137
Leuka tava 175
Levas-patak 66, 110
Lewaspatak 66, 110
Leznechepothaka 71, 126, 137
Liberce 135
Libercse 135
Lipcse 136
Lipóc pataka 71, 126, 136
Lipok 136
Liponok 136
Lipó pataka 71, 126, 136
Lipoupataka 71, 126, 136
Lippa pataka 71, 126, 136
Lippapotaka 71, 126, 136
Lipua 136
Lipua pataka 71, 125
Lipulnuk 136
Lipva 136
Lipva pataka 71, 125
Lisco 137
Liscopotoca 71, 125
Liszkó 137
Liszkó pataka 71, 125
Litaha 134
Litva 22, 135, 169
Lomnica 138
Losiuduna 56, 74, 109
Losonc 136
Louiou 132
Lubele 65, 121
Lubella 65, 121
Lubna 135, 137, 157
Lubna pataka 71
Lubunapotaka 71, 125
Lubus-patak 71, 127
Lubus pothok 71, 127
Ludad 161
Ludas 58, 116, 176
Ludna 157
Ludna pataka 125
Luepataka 67, 112
Lumnicha ~ Lumnichae 138
Lupóc pataka 71, 126
Lupouch potoka 71, 126
Lusunch 136
Luzyapathaka 71, 126, 139
Luzsa pataka 71, 126, 139
Luzsna-patak 71, 126, 137, 139
Lüle pataka 67, 112, 147
*Lvcovch*a 31
Lvzna pothok 71, 126, 137, 139
Lybin 65, 121
*Lypch*e 136
Lypouch potoka 71, 126, 136
Lypuk 136

Lyttua 135
Lytua 169
Machalaspataka 55, 111
Magna Procha 75
Magne Seunche 74
Magni Danubii 74
Magni Lubele 74
Magnum Okur 75
Magnum Sar 75, 94
maiori Kukullu 74
maior Keres 74
Maior Rivulus 39
Major-vőgyi-patak 151
Majsai-kalányis 46
Makó bükke pataka 64, 113
Makobykepataka 64, 113
Malachpataka 58, 111
Malac pataka 58, 111
Malaka 51, 98, 118
Maláka 51, 98, 149
Malathyn 65, 121
Malatin 65, 121
Malee pathaka 67, 112
Málé pataka 67, 112
Malicska pataka 71, 126, 139
Malitska pataka 71, 126, 139
Malomárok 46
Malomi-nagy-árok 46
Malom vize 59, 89, 111
Malumvize 59, 89, 111
Marcal 134
Marcal melléke 166
Maros 41, 134, 153, 162
Maros-Datos 162
Maros Jára 162
Marosvár 169
Marus Némethi 162
Marzolmellike 166
Mastangam 42
Matuchyna 65, 121
Matucsina 65, 121
Mecler 52, 108
Meddeu Seunche 55, 74, 109
Meddő-Sőnce 55, 109
Medekes 140
Medes 147
Medest 55, 116, 147
medium Crysium 68, 74
Medues 55
Medus 170
Medust 55, 116
Medves 55, 170
Meeler 89
Meelkyrtus 52, 75, 109
Mege 122
Megeag 95, 110
Megepotak 63, 110
Megepotoka 63, 113, 130
Megespatak 63
Meges potach 76
Megye 122
Megye-ág 95, 110
Megyepatak 130
Megye-patak 32, 63, 110, 130
Megye pataka 63, 113, 130
Megyés-patak 63
Meggyes ~ Megyés-patak 76
Méh-séd pataka 73, 127
Mehsedpothoka 73, 127
Meleg-Szamos 54
Melény ?-tó 174
Meler 132
Melies 51, 116
Mellér-völgy folyása 150
Melpatak 52, 108
Mély-ér 52, 89, 108
Mélyes 50, 51, 116
Melyespataka 73, 127
Mélyes pataka 73, 127
Mély-Kürtös 52, 75, 109
Mély-patak 32, 50, 52, 108
Mély-patak-fő 50
Ménes 143
Ménes-patak 20, 73, 128, 130, 143
Ménes pataka 59, 130, 143
Menus 143
Menuspatak 73, 128, 130, 143
Menuspataka 111
Menuspathaka 130, 143
Menyes pataka 59
Menyes ~ Ménes pataka 111
Meregyó 101
Merthuice 139
Mertvice 139
Meruh 61, 123
Mesterföld 38
Meszes ~ Mézes-patak 76
Mezespatak 76
Mezeuraba 64, 74, 110
Mező-Rába 64, 74, 110
Miava 22
Mic 61, 147
Mic-patak 147
Mihal 123
Mihály 123
Mile pataka 67, 112
Milepothoka 67, 112
Milgróve 46
Millér 70, 132
Milos 61, 123
Minorem Danubium 74

Minorem Kuquellev 74
Minorem Nytriam 74
Minus Palugya 74, 109
Minus Poloschin 74
Mirhó 61, 123, 149
Mirót 176
Misloa 157
Miszla 157
Mitar sede 67, 112
Mitár sédje 67, 112
Mocholapataka 126
Mocsolya pataka 126
Mocsolyás pataka 55, 111
Mogyoró-patak 57, 109, 129
Mogyorós-patak 58, 107, 129
Mogyorós pataka 58, 111, 122
Mohos 147, 175
Mohos-folyás 147
Mohos-patak 58, 108
Monaj 66, 121
Monay 66, 121
Monurospotok 58, 108
Monyerowpatak 57, 109, 129
Moroswar 169
Morotva 174
Morotva-patak 127
Mortuapatak 127
Morus 134
Morva 22
Morvamező 167
Mosott-tói-dűlő 177
Mosztonga 42
Mög-Sár 68, 94, 109
Mugsar 68, 75, 94, 109
Muhuspotok 31, 58, 108
Munurospataka 58, 111
Munurous potok 129
Mura 148
Mura vize 148, 150
Murzol 134
Mych 61
Myler 70, 132
Nadagy 57, 115
Nádágy 57, 115
Nadas 57, 116
Nádas 25, 57
Nadasd 116
Nádasd 116
Nadaspatak 58, 108
Nádas-patak 58, 108
Nádastó 25
Nadfew 159
Nádfő 159
Nagy-árok 46
Nagy-Balog 52, 109
Nagy Bologh 52, 75, 109
Nagy-ér 52, 108
Nagy-fűz pataka 58, 111
Nagy-Gózd 74
Nagy-Homoród 166
Nagyida 160
Nagy Ilosva 52, 74, 109
Nagy-Ilosva 52, 109
Nagy-kanális 46
Nagy-Kubin 52, 74, 109
Nagy-Lubella 74
Nagy-Okor 74, 149, 151
Nagy-Paróca 75
Nagypatak 51, 52, 108
Nagy-patak 39, 51, 52, 108
Nagy-sár 52, 93, 108, 128
Nagy-Sár 94
Nagyszád 64, 122
Nagy-Szelnice 52
Nándor 175
Naragy 57, 115
Narher 58, 109
Nekche 65, 121
Nekcse 65, 121
Német-árok 46
Nerges potok 68, 110, 130
Nergues potoka 68, 112, 130
Neste 65, 122
Nigrum Crisium 68, 74
Nitra 141
Nitra-Serdahely 162
Noger 52, 108
Noghyda 160
Nogkulbyn 52, 74, 109
Nogsar 52, 93, 108, 128
Nog Scelnice 52, 74
Nogzad 64, 122
Nogyfyzpataka 58, 111
Nyarad 57, 115
Nyárád 16, 57, 162
Nyárád Andrásfalva 162
Nyárád mente 166
Nyárádkarácson 162
Nyárád-Sz(en)t-László 162
Nyárágy 57, 115
Nyár-ér 57, 109, 122
Nyerges-patak 68, 110, 130
Nyerges pataka 68, 112, 130
Nyésta 65, 121
Nyikó mente 166
Nyitra 22, 141, 162
Nyitra-Ivánka 162
Nyitrakér 162
Nyitraszeg 157
Nyitrice 141
Nytriche 141
Ocsova 22
O-Ida 55, 74, 109
Ó-Ida 55, 109

Ojtoz 142
Okolicsna 66, 122
Okolicsna pataka 73, 125
Okolisna 66, 122
Okor 39, 142, 149, 157
Okur 142, 157
Olesca 136
Oleska 136
Ompoicza 141
Ompoy 134
Ompoly 134
Ompolyica 141
Omsó-ér 56, 108
Ondava 22
Ó-patak 55, 108
Ophyda 59, 123
Opotok 55, 108
Orbán-kuti-séd 102
Orbo 136
Orbó 51, 136
Orbó-patak 51, 71, 125
Orbowpatak 51, 71, 125
Ormánköz 164, 165
Ormankuz 165
Orogvány pataka 67, 112
Oscewpotok 55
Osoio syd 73, 100, 127
Ostoros 57, 157
Ósva 136, 157
Osztró 138, 174
Ózd 36, 65, 122
Ozd pataka 36, 112, 128
Ózd pataka 36, 112, 128
Ozod 99, 115
Ozowpotok 55, 108
Ozt 36, 65, 122
Ozyuagh 158
Ökrös 122
Ölyvös 58, 147
Ölyvös-ér 147
Ölyvös-patak 58, 78, 108
Öreg-árok 46
Örém 39
Örvénd-Körös 68, 110
Östersjön 37
Ösvény 122
Ösztörmény 39, 42
Pacha 61, 123
Pacsa 61, 123
Pagony 64
Palaka 66, 122
Palatka 66, 122
Palugya pataka 71, 128
Palwgya potoka 71, 128
Pann ere 67, 112
Panyóca 139
Pap ága 95
Parádi-Tarna 149
Paróca 138
Patak 32, 36, 41, 44, 51, 118
Patakfalva 36
pathoka 119
Pécsi-víz 63
Pest város(a) 127
Pestes 65, 122
Peszek 122
Pét 122
Pethlend pothoka 67, 112
Petlend pataka 67, 112
Peyth 122
Pezeek 122
Phizes 57, 116, 130
Pirtó 176
Piskáros 58
Pistrungus potoc 58, 108
Pisztrángos-patak 58, 108
Pisztrángos-tó-völgy 177
Plostin 65, 122
Pochey 65, 122
Pochym 122
Pocsaj 65, 122
Pocsim 122
Pogányosér 170
Pogon 64
Poloschin 65, 122
Poltar 135
Poltár 135
Ponkeere 67, 112
Ponoucea 139
Popaga 95, 112
Popewreme 112
Pothak 51
pothok 119
potok 118
Potok 119
Pöse 161
Praepostpataka 62
Prépost pataka 62
primum Sar 68, 75
Procha 138
Proszek 69
Pyscarus 58
Quenderes 57, 116
Raaspataka 67, 112
Raba 134
Rába 134, 162, 163
Rába-Csanak 162
Rába folyó 127
Rábagyarmat 162
Rábakethely 162
Rábaköz 165
Rabakuz 165
Rábca 141
Rabuceam 141
Racka 72, 122
Racka-patak 72, 128
Radik pataka 72, 126, 135
Radmera 65, 121
Rados pataka 135
Radustpotoka 135
Radykpataka 72, 126, 135

Ragalp(at)aka 67, 112
Ragalzuhaya 68, 75, 111
Ragály pataka 67, 112
Ragály Szuhája 68, 75, 111
Rakaca 138, 154, 157
Rakaca pataka 72, 125, 154
Rakauych 138
Rakóc 105
Rákóc 138
Rakocha 157
Rákos 32, 58
Rákosi Keresztúr 161
Rákoskeresztúr 161
Rákos mezeje 167
Rákosmező 167
Rákos-patak 58, 108
Rakottyás tető 170
Rakottyás-tető 170
Rakouch 138
Rakovic 69, 138
Rák-patak 58, 109, 151
Rakusmezew 167
Rakws 58, 116
Rapchuch 121
Rasnicha 137
Razsán tava 175
Rás pataka 67, 112
Rebche 141
Rechkepothoka 72, 125
Recus 139
Recske 139
Recske pataka 72, 125
Rednek pataka 72, 125
Rednek pathaka 72, 125
Rednichpotoca 72, 126
Rednik pataka 72, 126
Regéc pataka 67, 112
Regechpataka 67, 112
Réka 92
Réka-árok 92
Réka-patak 92
Rékas 139
Réka-víz 92
Rekche 139
Reketyesmalaka 58, 98, 108
Rekettyés-maláka 58, 98, 108, 151
Répce 141
Répcefő 159
Reuchna 140
Revisnye 139, 157
Revistye 140, 157, 169
Revistyeváralja 169
Revuca 140
Rikájó 101
Rima 22, 135, 140, 149
Rimóca 140
Riuisne 140, 157
Rivulus Abbati 39
Rochka 72, 122
Rochkapotok 72, 128
Rococha 138
Rocpotoc 58, 109
Rodnu 66
Rohosnicha 157
Rohozsnica 137, 157
Rokocha potoka 72, 125
Romlott-patak 51, 55, 108
Rosszkút-réti-patak 151
Rudnok 66
Rumluthpatak 51, 55, 108
Ryche … Waralya 169
Rymocham 140
Ryvchka 140, 157
Saar 51, 128, 158
Saarmellek 166
Sajó 21, 22, 40, 100, 132, 162, 163
Sajó Galgótz 162
Sajó-Kazai 162
Sajókeresztúr 161
Sajó Keszi 162
Sajó vize 73
Samusfalua 161
Sar 94
Sár 32, 39, 44, 51, 75, 92, 93, 119, 128, 158, 176
Sard 93, 115
Sárd 36
Sarfeu 158
Sárfő 158, 159
Sárga-folyás 93
Sárga-patak 93
Sárköz 157
Sármellék 157, 166
Sáros 161
Sárosfalu 161
Sárospatak 155
Sáros-patak 56, 108, 155
Sár-patak 92
Sárréte 64, 122
Sarrethe 64, 122
Saruize 73, 90, 94, 127
Saruspotok 56, 108
Sárvíz 119
Sár-víz 92
Sár vize 73, 90, 94, 127
Sár-víz-patak 91
Sásos 25
Sayo Kerezthur 161
Sayou 132
Sayouvyze 73, 128
Sayow 132
Scebniche 76, 97
Scegenmalaka 98
Scekes 56
Scelcepothoka 67, 112
Scelch 66
Scelech 66, 122
Sceleden 138
Sceles uiz 52, 89, 108
Scelusberuk 122
Scerneue 138
Schtarduna 55, 75

Schwendgraben 159
Sciluas 122
Scinche 138
Scithnice 137
Scornapotaca 73
Scortas 56, 135
Scrou 138
Scumuga 139
Sebes 56, 128
Sebeserpataka 73, 89, 128
Sebes-ér pataka 73, 89, 128
Sebes-Körös 35
Sebes-maláka 56, 98, 108, 128, 149
Sebesnilaka 56, 98, 108
Sebes-patak 56, 108, 128
Sebes-Vajas 56, 75, 109
Sebesvár 168
Sebesváralja 169
Sebeswoyas 56, 75, 109
Sebuspotok 56, 108
Sebuswar 168
Séd 149
Sedfeu 158
Sédfő 158
Séd Kút 102
Séd-tő-aszó 99
Seenkuezou 99
Segesd 176
Seleg 142
Selegd 160
Selmec 22
Selychnepotaka 72, 125
Selypestő 159
Selyzy sar 67, 93, 108
Sene 65, 122
Senye 65, 122
Sereden 160
Seredenke 160
Seregélyháza 161
Sërëkai-árok 46
Sestercce potok 71, 125
Sevnice 76, 97
siccum hurhud 75
Siccum Prozek 75
Siccum Sulnucha 74
Sid-fórás 102
Sikua 137, 157
Sipek 137
Sipeki 117
Sipkó 137
Situoa 137
Skalch 139
Só-jó 100
Só-jó vize 127
Solmusere 58, 111
Solumus potoka 59, 111
Solymos ere 58, 111
Solymos pataka 59, 111, 151
Somogyi-Bódva 110
Somos-patak 58, 108
Sornazeg 122
Sóshíd 59, 123
Sós-patak 39, 50, 51, 54, 108
Sós pataka 39, 54, 111
Sospathak 51, 54, 108
Sossed 54, 108
Sós-séd 54, 108
Sóstó 176
Sós-tó 54
Soushyd 59, 123
Souspotaka 54, 111
Soustou 32, 54
Souyou 100
Sőnce 74
Strém 39
Studuna 139
Sugopatak 54, 108
Súgó-patak 54, 108
Sula 61, 123
Sumugy Buldua 110
Sumulnuch 137
Sumus Pothok 58, 108
Sun 65, 122
Supincza 140, 157
Sülye 61, 123
Syov 100, 132
Sypeky 117
Szakál-ér 66, 110
Szaláncújváros 164
Szalatna 22
Szalatna pataka 72, 126
Szalatnya 139
Szalavár 168
Száldobos-patak 108
Szalma pataka 62
Szalók 42, 65, 120, 122, 149
Szamos 21, 34, 74, 91, 135, 155, 161, 162
Szamos Becsÿ 162
Szamosfalva 91, 155, 161
Szamoshát 167
Szamoshátiak 167
Szamoshesdát 162
Szamos-köz 164
Szamostelke 161
Szamosudvarhely 162
Szanási 65, 117
Szaporca 140, 149, 157
Száraz-aszó 55, 99, 108, 151
Száraz-ér 55, 88, 108
Szárazérmellyéke 166
Száraz-Horhod 75
Száraz-patak 32, 55, 108
Száraz-Proszek 75
Szarka pataka 58, 111
Szartos 56, 96, 135, 147
Szartos foka 96, 149, 151
Szarvastó 64, 122
Száva 40, 41, 152, 153
Szécsén pataka 72, 126
Szegény ?-maláka 98

Székás 56
Székaszó-patak 20
Szekcső 22, 78, 157
Székelyjó 101
Székes 56
Szék halma 170
Szelce pataka 67, 112
Szelec 66, 122
Szelecs pataka 113
Szeleden 138
Szelény pataka 67, 112
Szélesberek 64, 122
Széles-Pókere 75
Széles-víz 52, 89, 108
Széles-víz-patak 91
Szelicsne pataka 72, 125
Szelidi-tó 170
S(z)elypestő 158
Szentkirály pataka 67, 112
Szerém 176
Szerencs 65
Szerencs-patak 73, 128
Szernye 138, 157
Szesztric-patak 71, 125
Szikince 69, 137
Szikszó 70, 132, 158
Szikszó pataka 128
Szilvás 39, 122
Szincse 138
Szín pataka 59, 111
Szinva pataka 72, 125
Szirna 138
Szitnyice 137
Szitnyice pataka 72, 125
Szocsogó vize 127
Szomoga 139
Szomolnok 137
Szőke-forrás 93
Szőke-víz folyása 150
Szölc(s) 66
Szőlő pataka 58
Szőlős pataka 58
Sztálinváros 38, 164
Sztára-Duna 55, 75
Sztára-Sztudnyica 55, 75
Sztinva 72
Sztinva-víz 72, 125
Sztregova 66, 122
Sztrusica 37
Sztudinca 139
Szuha 32, 139, 147, 149
Szuhafő 159
Szuha-patak 71, 126
Szuha-Szelnice 55, 75
Szurdok 154
Szurdokbénye 154
Tanítóföld 38
Tapeu 122
Tápió 122, 162
Tapió-Bicske 162
Tapju Győrgye 162
Taplucia 157
Tapolca 32, 45, 69, 133, 140, 157
Tapolcafő 159
Tapolca pataka 72, 126
Tapolchapataka 72, 126
Tapulcha 140
Tarac vize 72, 90, 125, 126, 135
Tarazwyze 72, 126, 135
Tarca 22
Tarchauyze 72, 90, 125
Tardona pataka 67, 112
Tarján 65, 66, 122
Tarna 137, 149, 162
Tarna Előrs 162
Tarna pataka 72, 125
Tarnaszentmária 162
Tarnazsadány 162
Tarpataki völgy 171
Tartillen 157
Tartlau 142, 157
Taryan 65, 66, 122
Tatrang 141
Tecső vize 73, 90, 128
Tekeres-ér 52, 89, 108
Tekereu 52, 117
Tekerő 52, 117
Tekeruser 52, 89, 108
Telekes 65, 122
Telek pataka 63, 113
Telgárt 159
Temente ~ Temence 139
Temes 8, 124, 135
Temesköz 165
Temeskuz 165
Temesvár 168
Temze 37
Tenyér ere 174
Tepla 140
Tepleche 140
Teplice 140
Tereblye 137
Terenche 32
Terepcse 69
Thames 37
Thapyozenthmarthon 162
Thechewvyze 73, 90, 128
Thelek pothoka 63, 113
Thelekus 122
Themente 139
Thereble 137
Thoruuam 92, 137
Thyzabogrogkezy 165
Thyzan Thwl 167
Tiba pataka 62
Ticiam 32
Timis 124, 135
Tinód 58
Tisza 32, 40, 93, 135, 152, 153, 162
Tisza-Bodrogköz 165
Tisza-Bodrog köze 165
Tiszael 167
Tiszahát 167

Tiszakeresztúr 161
Tiszazug 167
Tiszáninnen 167
Tiszántúl 167
Tó 174
Told pataka 67, 112
Told potoka 67, 112
Tolneher 66, 110
Tolvé-ér 66, 110
Toplacha 140
Toplica 140
Tormás 57
Torna 91, 102
Tornaka 137
Torna pataka 92
Tornoka 137
Torockó 140
Tortillou 142
Tölgyes foka 58, 96, 111
Tölgy pataka 58, 111
Tömös 124, 135, 141, 142, 171
Tömösi-hágó 171
Törökkoppány 46
Túl a Csincsán 168
Túl a Duna 168
Túl a Körös 168
Túlát 168
Túlatarna 168
Túl az ér 168
Tulgu's' foka 58, 96, 111
Tulpathaka 58, 111
Tulso Borsva 109
Túlsó-Borsova 109
Túr 69, 138
Tura-patak 71, 126
Tura pataka 138
Turapotok 71, 126, 138
Turduna potoka 67, 112
Túrhát 167
Turmas 21, 57, 116
Turna 21
Turnapataka 72, 92, 125
Túróc 138
Turu 138
Turuch 138
Twruzco 140
Tyba potoka 62, 112
Tynovd 58, 115
Tyzael 167
Ug-ér 66, 110
Umusouer 56, 108
Ung 22
Ungvár 168
Utas-patak 110
Újfalu 163, 164
Újnyerges-patak 66, 110
Új sor 38
Új utca 38
Újváros 164
Úz 42, 61, 123
Ürmös pataka 111
Ürög 64, 122
Üvér-tető 170
Vaarallya 169
Vadna 157
Vaja pataka 67, 112
Vajas 56, 116
Vajasd 56, 116
Várad ere 59, 89, 112
Váradi-Körös 68
Várad-patak 68, 110, 130
Várad pataka 68, 112, 130
Váralja 169
Varbó 157, 174
Varbóc 136
Varbók 136
Varbók pataka 72, 125
Varbó pataka 72, 126, 136
Vág 22, 74, 141, 162
Vágapáti 162
Vágkeresztúr 161
Vág-királyfalu 162
Vágköz 165
Vágszabolcs 162
Vágújfalu 163
Varjad pataka 67, 113
Varjú pataka 58, 111
Vár pataka 59, 111
Varsány-patak 67, 110
Vásárhely 39
Vasonca 76
Vasych 141
Vaszó pataka 76
Vayas 56, 116
Vayosd 56, 116
Vazsec 141
Vázsony-aszó 76, 99
Vegag 69, 95, 110
Vég-ág 69, 95, 110
Veger 69, 110
Vég-ér 69, 110
Velcsica 176
Veperec 138
Veperec pataka 72, 125
Veprechpataka 72, 125
Verbelice pataka 126, 136
Verbich 136
Vereg 122
Vereng 122
Verőce 69
Vezekény pataka 67, 113
Viaszos 56, 116
Vidaszó pataka 135
Vidonya pataka 67, 113
Vidos pataka 135
Viduspataka 135
Vikárdi 159
Vilicchapotach 73, 125, 130
Vilicske 122
Vilicske-patak 73, 125, 130
Vilicske pataka 73, 125, 130

Vinc pataka 67, 113
Vinczpataka 67, 113
Visk 65, 122
Vitelnek 122
Viza 141
Víz-ág 63, 91, 95
Vízfolyás 170
Vízköz 157
Vízmellékiszentgyörgy 166
Vizmelleky Zenth-gyurgh 166, 167
Víz-Szamos 75, 91
Vízszamos 21
Víz ~ Vissz ? -Szamos 91
Vízvár 169
Vkrus 122
Vlára-szoros 171
Vluendkeres 68, 74
Vluespotok 58, 108
Voson oso 76, 99
Vrbouk 136
Vrhuuanpataka 67, 112
Vtospatak 110
Vukovár 169
Vusic 65, 122
Vynergespotok 67, 110
Vyuaros 164
Vz 42, 61, 123
Wag 32, 141
Wagkuz 165
Waradpatak 68, 110, 130
Waradpataka 68, 112, 130
Warbo 157
Warbokpathaka 72, 125
Warbopathaka 72, 126, 136
Warodhere 59, 89, 112
Warpathaka 59, 111
Weprech 138
Werbeliche potoka 126, 136
Wetelnuk 122
Wewzws 56, 116
Wezekynpataka 67, 113
Wilicchapotaka 73, 125, 130
Wizkuz 165
Wlues 58, 116
Wlwespatak 78
Wolkowar 169
Worbouch 136
Woryadpathaka 67, 113
Woryupataka 58, 111
Wossyanpatak 67, 110
Woyapataka 67, 112
Wskuleupataka 67, 112
Wybouk potoka 32
Wydama pathaka 67, 113
Wydozoupothoka 135
Wyfalu 164
Wylichke 122
Wysag 91, 95
Wyszamus 75, 91
Wyuarus 164
Wywaras 164
Wyzfolyas 170
Wyzou 141
Yaingmagalaaga 64, 95
Yda 90, 134
Yloch 139
Yobbag aga 62, 95, 112
Yrmeg potoka 111
Yrug 64, 122
Ystoros 57, 116
Zabalaza 64, 122
Zabaláza 64, 122
Zabos 57, 149
Zabus 57, 116
Zacharispothoka 112
Zagyva 140, 149
Zahora pataka 67, 113
Zahorch 66, 122
Zakal er 66, 110
Zala 146, 162
Zalabér 162
Zalacséb 162
Zala-Istvánd 162
Zalathnapataka 72, 126
Zalathnavicze 72, 125
Zalatna 69
Zalatna bérce 170
Zalatna vize 72, 125
Zaldubuspotak 108
Zalmapataka 62
Zalouk 42, 65, 122
Zamostheleke 161
Zamuskuz 164
Zanasy 65, 117
Zarazozov 55, 99, 108
Zarazpatak 55, 108
Zarkapataka 58, 111
Zarrazer 55, 89, 108
Zarusfalua 161
Záhorh 66, 122
Zcorna 121
Zcoth 141
Zechenpataka 72, 126
Zecuseu 157
Zekas 56
Zekzoupathaka 128
Zekzov 70, 132
Zelechpataka 113
Zelenpataka 67, 112
Zeleu 66, 122
Zeleu potoka 73
Zellő 66, 122
Zellő pataka 73
Zelpestu 158
Zeluspokere 75
Zelven pataka 58
Zenechtepataka 72, 125
Zenthkiralpataka 67, 112
Zerenchpatak 73, 128
Zeuchew 78
Zlatna 139

Zogea 140
Zogeua 140
Zohora potoka 67, 113
zomus 32
Zomus 135
Zomus maiorem 74
Zorna 66, 122
Zorwostou 64, 122
Zőlőspataka 58
Zrínyi utca 38
Ztaraztudnicha 55, 75
Zthinaua wiz 72, 125
Ztrigua 66, 122
Zúgó-fok? 54, 96, 108
Zugousuk 54, 96, 108
Zuha 139
Zuhapotok 71
Zuha Scelniche 55, 75
Zykzow 158
Zylusberek 64, 122
Zynopathaka 72, 125
Zynpotoka 59, 111
Zyrna 138
Zyrnua 157
Zsarnó 66, 122
Zsarnószeg 122
Zselizi-sár 67, 93, 108
Zsikva 137, 157
Zsitva 22, 69, 137
Zsúny 65, 122

Ατελκούζου 164
Δανούβιος 41
Ιστρος 41
Τιμησης 135
Τίτζα 135

Summary

1. Description of the topic

In the history of Hungarian toponomastics, hydronyms were the second most popular topic after settlement names. However, while the oikonym system turned out to bear numerous features derived from the system itself which are not or only barely characteristic of other name types; we have very little information about hydronyms and the fact whether they have these features.

Almost all toponym researchers draw attention to the importance of hydronyms, however, this area of study, although having rich literature, is characterised by a certain disproportion: the majority of works have aimed at etymological analysis of larger waters and drawn conclusions from them. Since these names have entered the Hungarian toponymicon from other languages' toponymic systems, the unilaterality above also indicates that borrowed hydronyms received greater attention than hydronyms of internal genesis, although, understandably, the latter provide us with more insights.

Hydronym analysis offers more than mere onomastics, it is of importance to other disciplines as well: history of language and dialect, population and settlement history, historical geography, plant and animal geography.

In my work I deal exclusively with the analysis of hydronyms. I attempt to draw a picture of the whole stock of river names based on its sample. The basis of my study is the hydronymicon from Arpad age (1000–1301), I have, however, expanded the borderlines of the periods to 1350, to the end of early old Hungarian period—partly to conform to the chronological borderlines of my references.

2. Methods of analyses

My thesis consists of three larger chapters. In the first chapter I summarise the studies and monographies dealing with Hungarian hydronyms. In the other two chapters first I try to define the term *river name* and then I analyse the relationship between a hydronym and its denotatum from the traditional semantic, cognitive linguistic and sociolinguistic aspect: here I primarily focus on the issue of multilingualism. The next chapter is the main part of my work: it contains an onomatosystematic analysis of early old Hungarian river names. First I conducted studies regarding the onomatosystems of river names: I analyse

the onomastic corpus from a structural and etymological aspect. In the next stage of the work I discuss the role of river names in denominating other place names (settlement, mountain, region and castle names). At this point I consider it appropriate to expand the chronological borders in order to be able to point to those significant connections which could not have been brought to the surface by working only on the early old Hungarian toponymicon. The last, comparative chapter reviews the similarities and differences of river names and (onomastically the closest class of) lake names.

Many have already attempted to present names from a typological aspect, these analytical systems are, however, mostly one or mixed-aspectual and their main disadvantage is that their application is strongly limited. Namely, the less typical names cannot be easily placed in the above frame. Although the authors devised these classification systems as expandable, it is only a virtual possibility since in the latter case it is exactly their systematic characteristic that would be lost.

In the central part of my thesis, in the chapter presenting river names in detail, I have applied ISTVÁN HOFFMANN's multiple level toponym typology model (1993). This system, contrary to the previous ones, distinguishes four analytic levels: it conducts the descriptive aspectual analysis of names from functional-semantic, lexical-morphological, syntagmatic and name formation aspects. He emphasises that this model is characterised by great variation within the different levels. These four analytic levels basically merge synchronic and diachronic description.

In my study I analyse river names on all four levels, however, not applying the individual aspects separately but in a combined manner. I conduct the structural analysis on the functional-semantic level, and apply the lexical-morphological level as a complementary aspect. I divert from applying the latter level in a separate, independent chapter because the two levels are closely connected and their relations are more visible when their analyses are not separated. I discuss the name formation level in a separate chapter but not the syntagmatic analysis, for two reasons. On the one hand, because I apply the syntagmatic aspect at the level of structural analysis: when discussing one- and two-componential names; and on the other hand because this level is also present in the name formation framework, when analysing toponyms derived via syntagmatic editing.

3. Results

3.1. The history of Hungarian hydronym research

While reviewing the work on Hungarian hydronyms, one experiences that the researchers dealt with hydronyms from three perspectives. They consider their

task to research the etymology of hydronyms: primarily, however, it is the borrowings and the semantically opaque names created by internal genesis that have attracted their attention. A unique area of investigation is the geographical common names which formed hydronyms. Besides etymological analysis, a typological study of certain areas' hydronymicons is also a favourite topic, sometimes compared with other toponyms. The third large topic is the role of hydronyms in creating other toponyms.

3.2. The theoretical bases for research of hydronyms

The second chapter of the dissertation deals with the theoretical questions concerning hydronyms. First, I attempt to give a definition of river name. I review all explicit and implicit definition attempts and weigh them. As a conclusion, I regard natural brooks, brooklets, rivers, as well as artificial ditches and ducks as members of this name type. Besides, I discuss the fact that the reviewed classification systems use terminologically pure conceptul classes, in reality, however, certain hydronyms cannot be classified unambiguously into subcategories. It is especially difficult to categorise the historical hydronyms. What may help is that in the text of diplomas the great majority of toponyms are qualified in Latin. These qualifications—via transcripts—can correspond to modern toponym categories.

What should precede an onomatosystematic analysis, besides classification of river names, is a detailed clarification of the relationship between compared names. In the onomastic corpus of charters we can find numerous names which denominate water objects, not in any kind of connection. Among the analysis data we can find three or even more (in certain cases ten) river names bearing the following names: *Almás, Aranyos, Aszú-patak, Béla, Bükk-patak, Egres pataka, Ér, Fekete-patak, Fok, Füzegy, Hársány, Láz pataka, Megye-patak, Mélypatak, Patak, Rákos, Sár, Száraz-patak, Szuha* and *Tapolca*. The relationship between the names can be best shown in an analysis of the relationship between the phonetic form and semantics. This method could be useful in the better understanding of the issue of multilingualism and section names. Since modern name use is characterised by multilingualism, the same river could have had several names in the ancient period as well. Certain waters had different names in different settlements (these are the reach names), however, during the language use one name becomes more dominant than others. I discover a connection between reach names and the different mental maps in different name communities and I explain the dominance of one of the name variants by cultural, economic and linguistic prestige factors.

3.3. The results of the structural analysis

In the "Structural analysis" part of the thesis I first reviewed the model types which served as the theoretical basis for river name giving. Second, this level of

analysis involves the presentation of lexical-morphological tools denoting the functional-semantic classes used in name giving.

Studying the early old Hungarian river names we come across a rather varied stock of data. The distribution of one- and two-componential hydronyms is almost the same: 51:49%. This proportion needs, however, to be dealt with reservation, namely, one fifth of one-componential names has a two-componential variant, complemented by a hydronimical common name. The majority of names belonging to this group is loan hydronyms. On the basis of the above, we can say that the prototypical river name of internal genesis is two-componential. At the same time, following the chronological distribution of one- and two-componential we may experience that the oldest hydronyms are monocomponential and later, on the analogy of double segmentation in other toponyms as well as the result of instinctive logical-notional two-componentiality present in toponyms, two-componential names became more general among hydronyms, too.

A part of early old Hungarian stock of river names are names which denote a feature of the water denominated by the name. From the standpoint of linguistic elements forming hydronyms we can see that these may refer to the type of place into which the denotatum may be classified. This function is called designation of the type of place (DT function) and it is always denoted by a hydrographic common name. Although rarely (4%), but type denoting one-componential names appear among ancient names, too: e.g. *Ér* 'brooklet', *Patak* 'brook'

On the other hand, the linguistic elements present in hydronyms may refer to the characteristics of the water (C function, 23%). This is what is present for example in the name *Almás* 'surrounded by apple trees'.

We may further differentiate the latter name component functions based on their semantic content. The most S functional name components are one-componential, in the case of old Hungarian hydronyms what served as the basis for name giving was a local contact with a settlement. This functional feature is characteristic of *Bokor, Pocsim* hydronyms: they got their names after the settlements situated next to them.

The relatively constant flora and fauna is one of the most stable guidelines of localisation, therefore it often serves as the basis for name giving. While the flora element appears as a motivation in *Alma* (< *alma* 'apple', 'surrounded by apple trees'), *Nádas* (< *reed* 'reed', 'covered by reed') hydronyms, *Rákos* (< *rák* 'cayfish', 'rich in crayfish') refers to the fauna found in the water from a functional-semantic aspect.

Tecső and *Zsúny* hydronyms denote a relation to a person. To anthroponyms as a functional category it is mostly the expression of possession that is associated, but in the case of hydronyms, the motivation for name giving could be that the river runs through or near the given person's field. This name giving

method is less characteristic of river names, it is more common for fishing places to receive their names after the former owner of fishing rights.

In a one-componential name the following semantic features served name giving motivation far less frequently. For example, *Keskeny* (< *keskeny* 'narrow') and *Mélyes* (< *mély* 'deep') hydronyms are in connection with size. *Tekerő* (< *tekerő* 'meandering') hydronym refers to the meandering form of the river basin, while *Csergő* (< *csörgő* 'rattler') refers to the river's sound effect. The material found in and around the river is denoted by the hydronym *Aranyos* (< *arany* 'golden'). The unpleasant smell is referred to by the *Büdös* (< *büdös* 'smelly') hydronym. The name component referring to the movement of water forms a name in *Sebes* (< *sebes* 'fast').

The DT and C function combined with each other and creating an S+F structure names can appear in the onomasticon. In two-componential names like this a first component denoting a feature of the water meets a second component referring to the type of the place (27%).

In two-componential hydronyms the most frequent semantic content is the expression of localisation. *Gönc pataka,* for example, refers to the fact that the brook flows from or to the *Gönc* settlement. Content like this is also visible in *Bérc-patak* (*bérc* 'peak' + *patak* 'brook') and *Telek pataka* (*telek* 'estate' + *patak* 'brook') The water's relative situation can only be expressed by two-componential names: this function can be seen in *Közép-patak* (*közép* 'middle' + *patak* 'brook'). A similar functional content is hidden behind *Megye-patak*: this name can be interpreted as a 'border brook'.

Name components referring to flora may be found in large numbers among two-componential hydronyms as well: *Körtvély-ér* (*körtvély* 'pear' + *ér* 'brook-let'), *Meggyes-patak* (*meggy* 'sour sherry' + *patak* 'brook'), *Tölgy-patak* (*tölgy* 'oak'+ *patak* 'brook') Far less frequent are hydronyms referring to the fauna in or surrounding the water: *Hattyas pataka* (*hattyú* 'swan' + *patak* 'brook'), *Pisztrángos-patak* (*pisztráng* 'trout' + *patak* 'brook').

In a smaller number of hydronyms the name giving motivation comes from size (*Kis-patak* < *kis* 'small' + *patak* 'brook'), form (*Kürtös pataka* < (*kürt* 'horn' + *patak* 'brook'), colour (*Fekete-patak* < *fekete* 'béack' + *patak* 'brook'), taste (*Sós-patak* < *só* 'salt' + *patak* 'brook'), temperature (*Hideg-víz* < *hideg* 'cold' + *patak* 'brook'), sound effect (*Zúgó-fok* < *zúgó* 'rumbling'+ *fok* 'stream'), state (*Romlott-patak* < *romlott* 'rotten'+ *patak* 'brook'), speed (*Lassú-ág* < *lassú* 'slow' + *patak* 'brook'), material (*Köves-patak* < *kő* 'stone' + *patak* 'brook'). We may found names whose first component refers to a building or construction near the water (*Bánya-patak* < *bánya* 'mine'+ *patak* 'brook'). In the first component of *Zakariás pataka* we may suspect a personal name *(Zakariás),* while *Orosz-víz* refers to an ethnic group living near the water (*orosz* 'Slaciv people') or to a person of affiliation to this ethnic group (*Orosz* anthroponym).

Among hydronyms only in two-componential names can the name component 'the water is part of something' function appear: in the case of *Csombó ága* hydronym thatvrefers to a branch of river *Csombó*.

The three "ancient" or "primary" functional-semantic structures (DT, C and C+DT structure) are not suitable for representing hydronym systems which use borrowed or already existing hydronyms to form new ones. This phenomenon characterises the ancient Hungarian hydronym system, since firstly, the Hungarians did not conquer unpopulated areas, and secondly, their names were re-used in further name forming processes.

The already existing names may express a quality in a new name: this is visible in the already mentioned *Pocsim* 'settlement' → *Pocsim* 'brook' and *Gönc* 'settlement' → *Gönc pataka* 'the brook running through Gönc settlement' type of processes. Furthermore, using already existing names one may form names of the *Váradi-Körös* type: this structure can be described by 'the branch of Körös river which runs through Várad settlement'. This latter structure can be described by introducing the denominational function. It is always the real, already existing name that has this function and its role—embedded in a new name—is identical to its original toponymic meaning: reference to the denotatum.

Hydronyms containing a name component that denote the place itself (D function) may be of several types: there are one-componential D structure names, hydronyms with a hydrographic second component D+DT (14%; *Béla-patak* < *Béla* river name + *patak* 'brook') and a first component denoting a feature C+D (*Holt-Ida* < *holt* 'dead' + *Ida* river name). There are quite a few members of the first, D group (24%): *Duna, Klukucs, Tepla,* etc.

An already existing, borrowed or a hydronym of internal genesis may receive a first component with a distinctive function of referring to a characteristic of the water. This name type has C+D structure (8%) and they are mostly names of branches or backwaters of the water denoted in the denominating component. In ancient Hungarian hydronyms the second component may refer to the water's size: *Nagy-Ilosva* (< *nagy* 'big' + *Ilosva* river name), colour *Fejér-Béla* (< *fehér* 'white' + *Béla* river name), locality *Váradi-Körös* (< *Várad* settlement name + *Körös* river name) relative position *Közép-Sár* (< *közép* 'middle' + *Sár* river name), state *Száraz-Proszek* (< *száraz* 'dry' + *Proszek* river name), temperature *Hideg-Tepla* (< *hideg* 'cold' + *Tepla* river name).

3.4. The results of the analysis of name formation

During the historical toponym analysis I investigate which linguistic rules influence the genesis of new names, what kind of powers guide the incorporation of linguistic elements into a toponym. Besides this, the study also extends to the already existing names, since the changes in their lexical-morphological image

affect the transformations in their structure as well. For this reason, we put names into the category of historical typology according to the last name forming momentum.

From this perspective, river names formed by syntagmatic editing are the largest group represented in the onomastic corpus of the early old Hungarian period (32%). Two-componential names belonging to the group were formed either by adding a geographical common name as a second component (*Sebes-patak* < *sebes* 'fast'+ *patak* 'brook') or a first component with a differentiating function (*Somogyi-Bódva* < *Somogy* county name + *Bódva* river name) attached to the proper name basic constituent, the majority of these from an attributive phrase (*Romlott-patak* < *romlott* 'rotten'+ *patak* 'brook'). Based on these names we can conclude that the syntactic structure and function do not always synchronise.

It is well known that the most ancient layer of Hungarian toponymicon are our largest rivers *(Duna, Tisza, Maros, Dráva),* left to us by previous peoples. In the light of this it is not surprising that besides internal genesis external name forming also formed a significant part in the creation of Hungarian river name system. It can be derived from my studies, however, that it is not only the largest rivers that can have names of foreign origin, but also small and middle-size waters often receive a loan toponym: every fifth element (21%) of the early old Hungarian onomastic corpus is a loanword, usually from a Slavic language.

Semantic name forming also belongs to the more frequent name genesis types (14%). Within this category, names formed through semantic split represent a smaller proportion (*Ér, Fok, Sár*). Here we need to mention that it is often fairly difficult to distinguish between a geographical common name which turned into a river name from its common name appearances. Among names created by semantic transonymisation we can find metonymic names (*Boltárgy* settlement name → *Boltrágy* river name*, Úz* anthroponym → *Úz* river name) and in ther case of one or two names (e.g. *Hortobágy, Tömös*) we have to consider the possibility that these names were removed from one part of the country to another.

The analysis can often give convincing results only if the studied hydronym is attested frequently enough in the analysed period. Due to the lack of data we are often forced to rely on obvious analogies and systematic analyses from the old Hungarian period. This is especially true for names formed via structural change affecting the name length (12.5%). Based on analogy, in the case of *Nyerges-patak* (1268: *Nerges potok,* Gy. 4: 281) ~ *Nyerges pataka* (1268: *Nergues potoka,* Gy. 4: 210, 271), we may consider the unmarked form as the primary. Among the names belonging to this group, however, in many cases it is only the chronological arguments that enforce the etymological approach:

according to these arguments in *Cseh pataka* (1266/1283: *Cech potoka,* Gy. 2: 459, 545) > *Cseh-patak* (+1294/1471: *Csehpatak,* Gy. 2: 507) name pair we are to take reduction into account.

The least frequent name forming method is the morphological editing (9.5%): the names in this category gained their proper names status by adding a *-d (Köved* < *kő* 'stone'), *-gy (Gyiógy* < *dió* 'nut') or *-s (Egres* < *éger* 'alder') derivational suffix denoting 'being provided with something'.

3.5. The chronological and regional consistency of hydronyms

Hydronyms are said to be consistant from a semantic and a structural point of view. In this chapter I wish to examine this statement from a chronological and a regional aspect. Therefore I compare the hydronomasticons of two counties from the Árpád dynasty period (Baranya and Heves counties) and two districts of today's Hungay (Sásd district in Baranya county and Eger district in Heves county). These regions are far from each other not only in time but space.

The comparative analyses show that differences can be proved between the analysed hydronyms from both chronological and regional aspects. The most significant difference can be experienced in the proportion of one- and two-component names: the two structures in the Árpáds' age differ from each other more than nowadays.

There are also important differences in the propotion of the structural types: in fact a kind of homogenisation can be witnessed. The old hydronyms show variety: among one-component river names we can find loan names to a greater extent, names derived from settlement names, or names formed by using a name formant. The most frequent structure among the two-companent river names is the 'derived adjective + hydronomical appellative' type. Names containing a settlement name + *-d* formant first component and hydronomical appellative second component on the contrary are typical in the modern hydronomasticon.

3.6. Toponyms derived from river names

The settlement names derived from river names in the ancient times are attested in the largest number, and we can find mountain, castle and region names in a smaller proportion. In order to present the role of hydronyms in the denomination of other places as broadly as possible, we had to chronologically expand the source material. Namely, this opened the possibility to analyse the denominations of objects which are in a more direct relationship with river names but which were not (or at least not in great numbers) recorded in the ancient times (pond, valley, cave, strait, pass names). Naturally, we should not forget that hydronyms took part in the creation of various other name types, for example, road, bridge, mill, field, meadow names, etc.

The extension of chronological borders of the corpus did not only broaden the group of toponyms derived from hydronyms but also shed light to the fact

that the newly formed names constituted a rather colourful group from an etymological aspect as well. In the early old Hungarian period, especially among castle, settlement and region names the metonymical name giving method is strongly present. After this period, however, toponyms (especially microtoponyms) were more often created from hydronyms by syntagmatic editing: the river name was added the geographical common name second component denoting the type of place and forming thus a two-componential toponym.

Among oikonyms complementation with a hydronym first component is also a productive name forming method. According to the data this phenomenon was also present in the ancient times, however, with the development and stabilisation of toponymic system it received a greater role in the differentiation of denotata with the same name.

3.7. The onomatosystematic comparison of river and lake names

Certain toponym models show significant systematic differences (and similarities). We can experience the same situation when comparing lake and river name stock. There are significant proportional discrepancies in certain functional-semantic structure types and accordingly, different name formation processes characterise the two types of water denominations.

The results have confirmed my choice to present only one category of the numerous classes of hydronyms, river names: a joint study of all hydronyms would have covered up the unique features of individual name types. At the same time, with the sketchy comparison of the two hydronyms I aimed at showing that comparing certain partial systems of the Hungarian toponymicon can only be conducted after a detailed study of the given types on their own. A thorough mapping of toponym characteristics on their own can be a perfect basis for their comparison with other toponyms of other languages.

A Magyar Névarchívum Kiadványai eddig megjelent kötetei

1. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1997. 156 lap + 33 térkép.
2. BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY: *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 1998. 129 lap + 6 térkép.
3. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 2. Doboka–Győr vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1999. 123 lap + 16 térkép.
4. TÓTH VALÉRIA: *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2001. 304 lap.
5. PÓCZOS RITA: *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 2001. 190 lap.
6. TÓTH VALÉRIA: *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye)*. Debrecen, 2001. 245 lap.
7. HOFFMANN ISTVÁN: *Magyar helynévkutatás. 1958–2002.* Debrecen, 2003. 281 lap.
8. *Helynévtörténeti tanulmányok 1.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2004. 207 lap.
9. RÁCZ ANITA: *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debrecen, 2005. 235 lap.
10. *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005. 449 lap.
11. *Helynévtörténeti tanulmányok 2.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2006. 224 lap.
12. RÁCZ ANITA: *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2007. 372 lap.
13. *Helynévtörténeti tanulmányok 3.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2008. 224 lap.
14. TÓTH VALÉRIA: *Településnevek változástipológiája*. Debrecen, 2008. 285 lap.
15. *Helynévtörténeti tanulmányok 4.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2009. 193 lap.
16. HOFFMANN ISTVÁN: *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2010. 259 lap.

17. *Helynévtörténeti tanulmányok 5.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2010. 271 lap.
18. PÓCZOS RITA: Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása. Debrecen, 2010. 237 lap.
19. RÁCZ ANITA: *Adatok a népnévvel alakult régi településnevek történetéhez*. Debrecen, 2011. 248 lap.